مُنْتَخَباتِ هِنْدي

هِنْدي زبان كي طالِبون كي فائِدي كي واسْطي

اِنْتِخاب كِيا هُوا

جان شيكسپير كا

سنه ايك هزار آٹهه سي چوتيس عِيسوِي مين

مُطابِق سنه باره سَي پچاس هِجْرِي كي

تِيسْرِي دفْعه سرِنَو سي چهاپا گيا

LONDON:

Printed by J. L. COX and SON, 75, Great Queen Street, Lincoln's-Inn Fields.

1834.

کِسي کُتّي نے دریا کناري ایک هڈّي پائي اَور مُنْہ میں لے جوں پرچھائیں اُس کي پانِي مین دیکھي سمْجھا کِہ دُوسرِي هڈّي هَي ماري لالچ کي مُنْہ پسارا کہ اُسي بِهي پانِي سي نِکال لي آخِر هڈّي جو مُنْہ مین تھِي کھو دِي

CHECKED

٣ نقل

یُوں کہتي هَین کِہ شادِي نام ایک بنیي نے بازار سي گھڑا بھر کڑوا تیل خرِیدا اَور وَهان کھڑا هو پُکارنے لگا کِہ جو کوئي مِحنتي اِسي میرِي دُوکان تک پہنچاوي تو ایک ٹکا اُسي مزدُورِي دُونگا دلواِلي نام ایک نعل‌بند وَهان کھڑا تھا وُہ گھڑا اَپني سِر پر اُٹھاکر اُس کِي دُوکان کِي طرف لیچلا اَور چلتي هُوئي یِہ دِل مین مَنْصُوبہ کرنے لگا کِہ اِس ٹکي کِي مُرغي لُونگا وُہ بِیس انڈي دیگِي پھِر بائِیس

دِن کي بعْد بس بچّي نِکالیگي جب وي بڑي هونگی اُن کو بیچکر بکري خرِیدونگا اُس کي کچھ بچي گائي پهِر اُس سي گهوڑي گهوڑي سي اُونٹنی پهِر هتّهي مول لُونگا

جب اِس سوداگري سي بہت دَولت هاتْهہ آئي سب چار ساه کرُونگا هر ایک جورو سي چار چار بیٹي تولّد هونگي جب وي جوَان هوکر شہزادون کي طرح تازي گهوڑون پر سوَار هوکر شِکار کا اِرادہ کرینگي تومَین اُن کي جِلو مین چلونگا تا کہ اَور لوگ اُن کي تعظیم و تکریم کرین

اِس بیہودہ خیَال مین گهڑیکا دهیان جاتا رَها وُہ سِر سي زمین پر گِرکی پهوٹ گیا اَور سارا تیل بہہ گیا تب بنیي ني اُس کي سِر کي بال پکڑکر اَیسا لِسایا کہ اُسي وُہ مار عُمر بهر نہ بهولیگي

---

۳ نقل

کِسي مکان کي بیچ پانْچ سات سپاهي بیٹھي آپسمین ڈینگ مارتي تهي کوئی کہتا تها مَین ني چار گهاو کهائي اور کوئي کہتا تها پانچ غرض هر ایک ني اپني اپني لڑئي اَور زخم کهاني کا احوال بیان کیا ۔ایک بوڑها تهتهول اُن کي پاس

بَیٹھا تھا بولا کِہ مِیان جَوانِي مین هم بِهِي سَیکڑون لڑائِیان لڑي اَور همنی بِهِي هزارون زخم کھائِي اَیسي کِہ کہِین بدن پر تِل دهرنِي کِي جگہہ باقِي نہِین رَهِي هماري آگي اب کوئِي کیا لڑیگا اَور کیا زخم کھائیگا
اِتنِي بات کِي سُنتي هِي اُن مین سي ایک جَوان خفا هوکر بولا بڑي مِیان کپڑي تو اُتارو دیکھین تُم نِي کہان گھاؤ کھائي هَین وُه هنسکي بولا مِیان گبرو نه وُه زمانه رَها نه وي دِن رَهي نه وُه جَوانِي رَهِي نه وُه تیارِي رَهِي نه وُه جِسم هِي رَها اب کیا دیکھوگي اِتنا کہہ چنپت هُوا

---

۴ نقل

ایک عرب بَدَوِي شہرِ بغداد مین آیا اَور گِردي نان بائِي کِي دُوکان مین دیکھ کر مُضطرِب هُوا بیچاره صِرف بو سي جِیتا تھا جب کِه روٹِي کا مُنہه دیکھا صبر کا گریبان چاک کرکي نان بائِي کِي پاس گیا اَور کہا اَي خواجه میري پیٹ بهر روٹیان کهلانیکا کیا لوگي اُس نِي اُس جَوان کو اَورون کِي مانند خیال کِیا کِه کِتنا کھائیگا اگر بہُت بھُوکھا هو تو دو تِین روٹِیون سي زیاده نه کھا سکیگا بولا اَي عرب آدهي دِینار دي اَور جِتنِي چاهي کھا

عرب نے آدھی دِیناردِی اَور دجلی کی کِناری بَیٹھا نان بائی روٹیان نِکال نِکال دیتا تھا اَور وہ پانی مین بھگو بھگو کر کھاتا تھا روٹیان آدھی دِینار کی قیمت سے گُذر کر چار دانگ تلک پہنچین بَلکِہ اُسی گُذر کر دِینار کی نَوبت آئی نان بائی بے اِختیار ہوکر بولا اَی عرب کِتنی کھائیگا اُس نے جواب دِیا کِہ جب تلک یِہہ پانی بہیگا مَین کھاتا جاؤنگا

---

٥ نقل

نقل ہَی ایک جنگل مین کوئی لومڑی کھانی کی تلاش مین ہرطرف پڑتی پھرتی تھی کِہ نظر اُس کی ایک مُرغِ خانگی پر جا پڑی جو درخت کی نِیچی چرتا تھا گھات کرکی چاہا کِہ اُس کو شِکار کری ایک بارگی ایک نقاری کو کِسی درخت مین لٹکا ہوا دیکھا کِہ ڈالیون کی لگنی سی سنسناٹ آواز اُس سی نِکلتی ہی اُس نقاری کی بڑی ہی مُہیب آواز سنی اُس کو نیم مُردہ سمجھ کر دِل مین اپنی سوچی کِہ گوشت و پوست اِس کا مُوافِق ڈیل اَور آواز کی ہوگا درخت کی طرف مُتوَجِہ ہوئی تو مُرغ اِس حادثی سی واقِف ہوکر بھاگا لومڑی بہ ہزار تکلیف درخت کی اُوپر چڑھکی کوشِش کرتی رہی یہان تک

کہ نقاری کو پھاڑا تو سواي خشک چمڑي اور سخت لکڑي کي کوئي چیز نہ پائي آتشِ پشیماني سي جي اُس کا جلني لگا اور آنسو آنکھوں سي جاري کرکر کہني لگی کہ افسوس مَین صِرف اِس دھوکھي کي سبب بہتري سي اپني باز رہي سچ ہَي کہ ڈھول ہمیشہ شور کرتا ہي پر بیفایدہ اندر اُس کی کُچھ نہین

---

٦ نقل

یوں سُنا ہَی کہ لکھوتي ایک بستي ہي وہان کِسي معلم سي ایک لڑکا پڑھتا تھا اور میانجی اُس کا افیمي جب افیم اُتر جاتي اُسي پینک آتي اور اونگھني لگتا اگر اُس حالت مین کوئي اُسي کُچھ کہتا یا شاگرد کوئي لفظ سبق کا پوچھتا تو خفا ہوکر شاگرد کو خوب مارتا اور کہتا کہ اي بیوقوف اوّل مکتب مین ادب سیکھا چاہیي کہ جس کي باعث سي بہت کام نکلتي ہین

غرض ہر روز شاگرد کو یہي تاکید کیا کرتا تھا کہ اگر پھر کبھي بغیر پوچھي مجھ سي کُچھ بات کي یا مجھي سوتي سي جگایا تو ماریں مارتي مار ڈالونگا شاگرد نی توبہ کي کہ پھر ہرگز ایسا کام نہ کرونگا ایک دن رات کو چراغ اپني سامھني رکھ کر اُسي شاگرد کو پڑھا رہا تھا اِتني مین اُسي پینک جو آئي تو شملہ اُس کا چراغ کي تیم پر جا پڑا اور پگڑي جلني لگي

گرمي جو اُس کو پہنچي تو چونک کر شاگرد سي کہني لگا که اَي بد ذات تو
دیکھتا تھا که پگڑي مري جلتي ہي مجھي کیون نه جگا دِیا یِہہ کہکر اُس کو
بہت سا مارا اُس ني رو روکر کہا کِه آپ هِي ني مجھي منع کِیا تھا سوني کي
وقت مجھي مت جگائِیو اَور بي پوچھي بزرگون کِي بات مین نه بولیو کِه بي ادبي
هَي اِس واسطي مَین ني آپ کو نه جگایا آخوند جِي ني کہا کِه لا حَول ولا قوت
مَین ني اِس بات کو منع نہین کِیا تھا کِه کِسي کا نقصان اَپني سامھني هو وه اُسي
خبر نه کري اَور بیٹھا دیکھا کري

---

۷ نقل

کلیان پور نام ایک شہر هَي اُس مین ایک شخص حاکِم تھا نام اُس کا پرمان
اِتفاقا ایک دِن سوار هوکر شِکار کي واسطي کِسو جنگل مین گیا جاتي هِي وهان
ایک هرن خوب صورت سا نظر آیا جلد گھوڑي سي اُترکر اُس ني اُسي تیر مارا
وه اُس کي هاتھ کا تیر کھاتي هِي تھرتھراکر گرا اُس ني اُس کو اپني کاندھي پر
اُٹھایا اَور گھوڑي کِي طرف چلا وونهین ایک بڑا سا سُوَر اپني سامھني آتي دیکھا
آهو تو اُس ني ماري حرص کي کاندھي سي زمین پر رکھ دِیا اَور تُک ایک
سامھني سي اُس کي کترا کر اَور آنکھ اُس کِي بچا کر پیچھي اُس کي لگ لیا

آخرش قابو پاکي اُسي بهي تِير سي مارا سُوار کي جب تِير لگا تو جهُنجهلاکر اپني
دانتون سی اُس کو بهي مار رکها اَور آپ بهي وَهان مر رَها عرض پرمان شکارِي
هِرن اَور خُوک تِينون ايک هِي جگهه پر مرکر رہ گئي

گهڑِي دو ايک کي پِيچهي اُسي مَيدان مين اُٹهه لوبهي نام ايک گِيدڑ وَهاں آ
پہنچا خُوشي بَهُت سِي کِي اَور خُدا کا شُکر بجا لايا اَور کها اَيسِي غِذاي لطِيف
مُجهی کبهي مُيسّر نهين هُوئي تهي جَسِي آج هُوئي اب چند رور اچهي طرح
فراعت سی کهاؤنگا اَور کماىون کي واسطی اچها اچها گوشت سُکهاکر رکهونگا خَسروہ
حرِيص يہ خَيال اپني دِل مين باندهہ کي پہلي کمان کي چِلّي کو لگا چبانی کمان
نوچڑهي هُوئي تهِي جب زِہ کٹ گئي تب کمان کا گوشہ اَيسا زور سی سِينی
مين اُس لالچي کي لگا کہ پاني نہ مانگا

---

٨ نقل

نقل هَي کہ کِسي بڑهيا کي مُهستِي نامي ايک بيٹِي تهِي نِهايت خُوبصُورت
اَور حسِين ' قضارا زمانيکي گردش سی بيمار هُوئي اَور تپ کِي سوزِش
سي بيتاب ' بڑهيا اُس کي گِرد پهرتِي تهِي اَور دُعا و نياز سي کهتِي تهي

اَي جانِ مادرمیري جان تجهه پر قُربان هوجئو مَين اپني تَن تجهه پر صدقی کرون همىشه صُبح کي وقت آه و ناله کرکي کهتي يا خدا اِس نو جوان کو بخش اَور اِس بُڑهیا پهوس کي جان جو اپني زِندگي سی سیر هَے اُسکي بدلي لي غرض شفقتِ مادري سي بُڑهیا شب و روز دُعا و زاري کرتي تهي

اِتفاقاً اُسکي ایک گائي هارسي آئي اَور باورچي خاني مين جاکر شوربي کي لوسي سرکو دیگچي کي اندر ڈال جوکچهه تها کها گئي جب سر نکالني لگی نکال نه سکي بیتاب هوئي اَور اُسي طرح دیگچه سر پر لیئي باورچي خانی سي نکل کر اِس کوني سي اُس کونی پهرتي تهی ناگاه بُڑهیا کي نظر اُس بهیانک صورت پر پڑي بهت ڈري اَور سمجهي کِه لوگ [redacted] کهتي تهي کِه فِرشته آکر جان قبض کرتا هي سو یهي هي بي شک مهستي کي جان قبض کرنکو آیا هَي چلّائي اَور ناله و زاري کرکي کهني لگي ملک الموت مَين مهستي نهین هون مَين تو ایک محتي بُڑهیا هون اگر تو اُسکي روح قبض کرني آیا هي تو مهستي گهر کي اندر هَي وهان جا اَور اُسکي روح قبض کر اَور مجهي چهوڑ

۹ نقل

یُون سُنا هَي کِه ایک مَردِ مُلتانِي بازار سي بکري خرِیدکي اُس کي رسّي هاتھ مین پکڑي هُوئي اپني گھر لِئي آتا تھا جب نزدِیک گاؤں کي پہنچا کئي ایک رِند ایک جگہہ کھڑی تھي آپس مین صلاح کي کِه اِس آدمي سي کِسي چھل بل سي بکرِي اُڑایا چاهِیي سب ني ایک دِل اَور ایک زبان هوکر بندِش باندھي اَور تین چار جگہہ جُدا جُدا راہ مین بیٹھي اُنھ مین سي پہلي ایک ني اُس سي مُلاقات کی اَور کہا کِه اَي بھائي یہہ نجس کُتّا تُوني کہان پایا اُس نے جَواب دِیا کِه یہہ کُتّا هَي کِه بکرِی مَین اِسي بازار سي مول لِئي آتا هُون لیکِن دِل مین کُچھ شکّ پڑي مُنہہ پھیر کر بکرِي کِي طرف دیکھا مَعلُوم کِیا کِه بکرِي هَي تب کاندھي پر رکھ لیچلا تھوڑِي دُور بڑھا تھا کِه دُوسري سي مُلاقات هُوئي وُہ بولا اَی مُلتانی اِس کو کاندھي پر رکھ کر لیجاتا هَي اگر یہہ مُوتي تو کپڑي تیری ناپاک هونگي ۔

مُلتانِي اپنی دِل مین سوچا کِه آگي ایک کُتّا کہہ چُکا هَی دُوسرا بھِي ناپاک کہتا هَي کاندھي سي اُتارکر پھر دَریا لیا تھوڑِي دُور آگي چلا تھا کِه ایک بوڑھا درخت کي نیچي سي بول اُٹھا کِه اَي مرد تُو دِیوانه هَي کِه آنکھون کِي جوت هِي گھٹ گئي هَي کِه کُتّا سا ناپاک جانور هاتھ مین پکڑي لِئي جاتا هَي یہ

سب باتین سُنکر تب تو یَقِین هُوا کِه شایَد کُچْھ عقل مین یا بِینائِي مین خلل
هُوا هَي کِه کُتّي کو بکْرِي جانکر مول لیجاتا هُون کُچْھ اندیشه نه کِیا بکْرِي کِي
رسّي هاتْھ سي چھوڑ دِي اَور آپ کپڑون بسمیت ندّي مین جا کُود پڑا نہا
دھو گھر کِي راه پکڑِي اَور بکْرِي اُنھ رِندون ني لیجاکر شَوق سي چٹ کِي

---

۱۰ نقل

نقل هَي کِه ایک باغْبان تھا جو بیوُقُوفِي کي ماري کِسِي رِیچْھ سي دوسْتِي
کرکي همیشه کیا باغ کیا کھیت مین دونون اِکٹّھي رهْتي رِیچْھ ني بھِي مُحبّت
پاکر اُسي اُلفت پَیدا کِي تھِي یہان تک کِه جب باغْبان سو جاتا سِرْهانِي بَیٹھ
مُنْھ پر سي اُسکي مکّھِیان هانکا کرْتا
ایک دِن باغْبان سوتا تھا مکّھِیان بہُت سِي اُسْکي مُنْھ پر جمْع هُوئِین اَور
رِیچْھ بدسْتُور آکر مکّھِي هانکْني لگا هر چنْد مکّھِیون کو اِدھر سي اُڑاتا اُدْھر سي
جمْع هوتي تھِین وُہ اِس حال سي کھُنْسایا اَور بڑا سا ایک پتّھر اُٹْھاکر اِس
خَیال سي کِه مکّھِیان دب کر مر جائینگِین باغْبان کي مُنْھ پر دي مارا تو سر
اُس بیچاري کا پِس گیا ❁ یہِین سي دریافت کِیجي جو عقلْمنْدون ني کہا

هَي کِه نادان دوسْت سی دانا دُشْمن بهلا هَي دانا دُشْمن جو جان کي در پَي
هو بِہْتر هَي اُس دوسْت سي جو نادان هو

---

۱۱ نقْل

دوکايَتْهه عقْل منْد لِکْهي پَڑْهي کِسي مکان پر بيٹْهي بحثْتي تهي ايکْ کہْتا تها کِه
آدْمِي اُتّم برن مين پَيدا هوني سي پَنْڈِت چتُر هوتا هَي اَور دُوسْرا کہْتا تها کِه
اچِهي سَنْگت سي اُنْکا بحثْنا ديکْهه کِسي مرْدِي آدْمِي ني کہا کِه اِس بحثْني
سي تو تُمْهارا قضِيه نه مِٹيگا بِہْتر هَي کِه اِس مُعاملي مين کِسي کو مُنْصِف
مانو يِهه بات اُن دونون کو پسنْد آئِي اَور سُورْداس جِي کي پاس جاکر هر ايکْ
ني اپْنا دعْوا اِظْهار کيا سُنْتي هِي سُورْداس ني اُنْکي جَواب مين يِهه دوها پڑْها

" سُوَاتِ بُونْد سِيپِي مُکْت کدلي بهيَو کپُور "
" کاري کي مُکْهه بِش بهيَو سنْگت سوبْها سو "

---

۱۲ نقل

ایک سپاهي بڑا جُواري تها جب جِیتتا تب ماري خُوشي کي اَیسا غافِل هو جاتا کِه کوئي اُس کي پہرنی کي کپڑی بهي اُتار لیتا تَو بهِي اُسي معلُوم نه هوتا اِسي اُمید سي دس پانچ شُہدی هر وقت اُسکي ساتهه لگي رهتي اَور جد داؤ پاتي تد اُسکا مال اُڑاتي ایک روز وه کِسي عمر محفِل مین جُوا کهیلنی کو گیا اَور لگا جِیت جیت رہِي اپني آگي سي پیچهي کهسکائي اَور اُسکي ساتهه کي لُقندی لگي اُڑاني اِس مین کِسي نی دیکهکر ایک سي کها کِه دیکهو کِسي کي کَوڑي کوئی اُڑاوي دُوسري نی جَوَاب دِیا کیا تُم ني یِهه مثل نہِین سُنِي جو تعجُّب کرتي هو کِه اندهِي پِیسي کُتّا کهاوي پاپي کا مال اکارتهه جاوي

۱۳ نقل

کوئي بنِیان بتوهِي بات بهوُل کي ایک بن مین جا نِکلا وِسي وَهان اَور تو کوئي نه نظر آیا پر ایک جوگِي دِکهائِي دِیا اِس ني اُسي ڈنڈوت کرکي پُوچها ناتهه جِي آتي هو کهان سي اَور جاؤگي کهان جَوَاب دِیا بابا هِنگلاج جوالا مُکهِي هرِدوار کُرُچهیتر کرکي نو آتا هُون اَور کاشِي هو گنگا گوداوري کا میلا

کر سبت بندہ رامبشور کو جاؤنگا بسي ني کہا مہاراج ایک بات پوچھوں جو خفا نہو بولا بابا ایک نہین دو کہا مہاراج ہم گرہستي هین جو دیس دبس پہرین تو کچھ دوش نہین آپ فقیر ہو بھٹک کیون بھرم گنواتي ہو ایک ٹھور بیٹھ کر کس لیئي اپني بھگوان کا دھیان نہین کرتي کہا بابا توني یہہ کہاوت نہین سني

بہتا پاني نرملا بندھا گندھیلا ہوئي "
سادھو جن رمتا بھلا داگ نہ لاگي کوئي "

---

۱۴ نقل

کوئي مردي آدمي کسي طالب العلم کي زباني ایک عالم کي علم کي تعریف سنکر مشتاق ہو اس کي گھر ملاقات کو گیا وہ اپني دروازي پر بیٹھا کتاب مطالعہ کرتا تھا یہہ سلام کر اس کي سونہین مؤدب بیٹھ بولا حضرت سلامت یہہ کونسي کتاب هي جواب دیا تو کون هي جو مجھ سي پوچھتا هي کہا آپ کا خادم ہون بولا جا تجھي اسکي سمجھني کي لیاقت نہین اس ني کہا بس معلوم ہوا کہ آپ علم غیب کي کتاب دیکھتي هین کہ جس سي بي ملاقات آپ ني میري لیاقت دریافت کي اس بات کو سن وہ شرمندہ ہو بولا اخلاق کي کتاب

هَي تب اِس ني هَنْسكريهہ كها كِه آپ اِسي سي اَيسي صاحِبِ اخْلاق هَىن اَور اپْني راه لِي

---

١٥ نقْل

كِسي تاجِركا لَڑْكا بڑا خانه جَنْگ هُوا جب وُہ خانه جَنْگي كرْكي پَكْڑا جاتي تب اُسْكا باپ رُپَي ديكر چهُڑا لاتي ايك روز وِسْكي باپ سي كِسي اُسْكي بهائي ني سَمْجهاكر كها كِه جو تُم اِسي طرح بيٹي كِي حامي رهو گي تو ايك دِن سب دَولت كهو بهوكهي مروگي اُسْني پُوچْها مَين كيا كرُون جَوَاب دِيا اب خانه جنگي كركي [illegible] آپ هِي بيٹها هو جائيگا كها بهت اچها غرض وُہ خانه جنگي كر قيد مين پڑا اور اِس ني نه چهُڑايا پانْچ چار برس وَهين رهني دِيا اِسْمين كِسي بهلي آدْمي ني آكر اُسي كها كه اب تُمهاري بيٹي ني خانه جَنْگي سي هاتهہ اُٹهايا اَور توبه كِي اِنهون ني اِسْكِي بات مان اُسي چهُڑا مَنْگايا ايك دِن وُہ باتون هِي باتون مين كِسي پر خفا هُوا تو اُسْكي باپ سي كها مِيان يِهہ وَهِي مثل هَي رَسّي جَلْگَيي پر بل نه گيا

---

١٦ نقل

لاڑکپور نام دو کلاونت اکبر کي یہان نهي اکثر بادشاہ اُن سي چُہل کرتی اِس سی وي بهِي گُستاخ هورهي تهي ایک دِن بادشاہ نی اُن مین سي کِسی کو کہا گاؤ وُہ بولا نہین جہان پناہ بیل پهر حضرت نی فرمایا ابي کُچھ بول جواب دِیا مول بِس رُپي پهِر شاہ نی کہا کیا حرام زادہ هی اُس نی کہا حرام زادہ هو تو کوڑي نہ لون اِتني بات کي سُنتي هِي بادشاہ نی خفا هوکر اُنهن کہا کہ مِیری مُلک مین رهي تو بیطرح پیش آؤنگا اَورقلعي سی نِکلوا دِیا یی ماري ڈرکي دِن کو تو دو کوسِي چو کوسی شہر کي باهر گانو مین نِکل جاتی اَور رات کو آتی اِسِي بهانتِ نِت شام کو آتي اَور دو گهڑِي کی تڑکي چلي جاتی اِتفاقا ایک روز یي اِدهرسي جاتی تهي اَور اُدهر سی شِکار کِیي بادشاہ گهوڑي پر سوار چلي آتی تهي یِہہ دُور سي دیکهتي هِي ایک اُونچي بڑ کی درخت پر جا چڑهي اَور اُنهون ني بهِي گهوڑا مار اُسِی پیڑ کي نِیچي لا کهڑا کِیا اَور اِنهین پہچان کر کہا کیون بي مین نی جوتُمسي کہا تها کہ مِیری مُلک مین نرهنا جواب دِیا بلیا لِیون هم سب مُلکن مین پهر آئي جہان دیکهیو تہان آپ هِي کو مُلک دیکهیو یا تین هار مان اب آسمان کِی راہ لِیي هَی اِس لطِیفي سي خُوش هو بادشاہ نی اُنکي تقصیر مُعاف کِي اَور نوکرِي بحال ۔

۱۷ نقل

ایک دن اکبر بادشاہ نے بیربل سے کوئی بات کہی اُسکا جواب پوچھا بیربل نے وہ جواب دیا کہ جو بادشاہ کے دل میں ٹھہرا تھا سنکر شاہ نے کہا کہ یہی بات میری بھی جیمیں آئی ہے بیربل بولا کہ پیر مرشد یہہ وہی بات ہے جو سو سیانے ایک مت شاہ نے کہا کہ یہہ مثل بھی تو مشہور ہے جو سر سر عقل گر گر بدیا پھر بیربل نے عرض کی کہ جہان پناہ مزاج میں آوے تو اس بات کو آزما لیجیے فرمایا بہت اچھا اِتنی بات کے سُنتے ہی بیربل نے شہر میں سے سو عقلمند بُلا بھیجے اور دو پہر رات کے وقت بادشاہ کے حضور اُنھیں ایک خالی حوض بتاکر کہا حضور کا حکم ہے کہ ایسے وقت ہر ایک آدمی ایک ایک گھڑا دودہ کا بھرکر اِس حوض میں لا ڈالے

حکم بادشاہی کو سنتے ہی ہر ایک نے اپنے جی میں یہہ بات سمجھکے کہ جہان ننانوے گھڑے دودہ کے ہونگے تہان میرا ایک گھڑا پانی کا کیا معلوم ہوگا پانی ہی لا ڈالا بیربل نے شاہ کو دکھایا شاہ نے اُن سب سے کہا تم نے کیا سمجھکے میرے حکم کو نمانا سچ کہو نہیں تو بیطرح پیش آونگا وِن میں سے ہر کسی نے ہاتھ باندہ باندہ کر کہا کہ جہان پناہ خواہ ماریے خواہ چھوڑیے غلام کے جی میں یہہ بات آئی کہ جہان ننانوے گھڑے دودہ کے ہونگے وہان ایک گھڑا پانی کا

کیا مَعْلُوم ہوگا یہہ بات ست کِي زبانِي سُنْکر بادْشاہ نِي بِیرْبل سِي کہا جو کانون سُنْتِي تھِي سو آنْکھون دیکْھا کِہ سَو سِیانِي ایکْ مت ۔

---

١٨ نقْل

کِسِي مکان پر کوئِي مُلّا بیٹْھا لَڑْکِي پَڑْھاتا تھا کِہ ایکْ لَڑْکِي کِي باپ نِي آکر اُسِي اُلَہنا دِیا مِیان صاحِب میري بیٹِي کو آپ نِي کُچْھ نہ تَرْبِیَت کِیا دیکْھو اَبْتکْ چھوکْرون کِي ساتْھ وُہ کھیلْتا پھِرْتا ہَي اَور میرا کہا نہِین مانْتا اِتْنِي بات کِي سُنْتِي ہِي مِیان جِي خِفا ہوکر بولا کِہ ہان صاحِب نیکِي بَرْباد گُنہہ لازِم مَین نِي ایکْ برس مِحْنت مشقّت کر لِکْھا پَڑْھا گَدْھِي سی آدْمِي بنایا اَور تُم نِي یہہ بات کہِي اب مُجھِي تُم سِي کُچْھ لینِي پانِي کِي اُمّید باقِي نَرہِي یہہ یاس کا کَلِمہ سُن کر لَڑْکِي کا باپ تو مِیان جِي کو بہُت سِي تسلِّي دیکر چلا گَیا پر ایکْ دھوبِي اَور دھوبِن بڑِي دَولَتْمَنْد جِنْھون نِي مِیان جِي کِي زبانِي یہہ بات رَسْتِي مَین کھڑِي ہوکِي سُنِي تھِي کِہ مَین نِي تُمْھارِي لَڑْکِي کو برس دِن مین لِکْھا پَڑْھا گَدْھِي سِي آدْمِي کِیا وِي دونون جورُو خصم آ مَوْجُود ہُوئِي اَور ہاتْھ جوڑْکر بولِي کِہ مِیان جِي صاحِب جِتْنِي رُپَی چاہِئِي لِیجِئِي اَور میرِي بھِي گَدْھِي کو آدْمِي بنا دِیجِئِي ۔

مُلّاني اُن دونون کِي بات سُنکي دِل مين بِچارا کِه يِي هِيي کي اندهي مت کي هِيني گانٹهه کي پُوري ميرِي قِسمت سي آن مِلي هَين اِن سي رُپَي کيُون نهين لتا يِهه سمجهه اِن ني اُن سي کها کِه هزار رُپَي دو اَور گَدهي کو باندهه جاؤ ايک برس کي بعد آکر لي جاؤ يِه اِس بات کي سُنتي هِي وي جهٹ توڑا دی گَدها باندهه گَئي اَور ايک برس بعد پِهر آن مَوجُود هُوئي اُن کو ديکهتي هِي مِيانجِي ني کها کِه دو دِن پهلي آني نو اُسي پاني اب تو وُه جاکي جَونپُور کا قاضِي هُوا اُنهون ني پُوچها کِه اب هم اُسي کيُونکر پاوين مِيانجِي ني کها کِه تم اُس کي باندهني کِي رَسِّي اَور دانه کهاني کا تَندولا ليجاکي سونهين کهڑي هو دِکهلاؤ جب وُه پهچانکي تُمهين پاس بُلاوي تب تُم نِرالي ليجاکي سب احوال کهيو اپنا احوال سُنکر وُه تُمهين بهتيرا ڈراويگا پر تُم نه ڈريو اَور کهيو کِه جو تُم همارِي بات نه مانو تو چلکر مِيانجِي سي پُوچهه لو

عرض وي دونون جَونپُور گَئي اَور اُسِي طرح کرني لگي تب قاضِي ني اِن دونون کو پاس بُلاکر پُوچها کِه تُم يِهه کيا کرتي هو بولي نِرالي چلو نو اِس کا احوال کهين قاضِي اُنهين نِرالي ليگيا پِهر اِنهون ني سب احوال کهه سُنايا قاضِي ني دَرياقت کِيا کِه کِسي شخص نی اِنهين بهکايا هی اِس سي اِن کِي بات بِن قبُول کِئي کِسي طرح ميرا پِيچها نه چهوڑينگي يُون سمجهه قاضِي ني کها جو تُم ني کها سو سب سچ پر اب تُم هم سي کيا چاهتي هو يي بولي هم بي اَولاد هين۔هماري مال اموال کی

* وارِث ہوکي مرنْي سي بِتّي دِيجوئِيہي ہم چاہتي ہَين آخِر ماري شَرم کي فاضِي ؛
* بي اُن کِي بات قَبُول کِي اِس لِئي کِہ کوئي اَور نہ سُني ؛

؛ ١٩ نقل ؛

اکبر بادشاہ، کي ۔ رُوبَرُو۔ ايک، روز مِيان ،تان سين ني ، سُورداس کا ، يِہہ بِسن پد گايا ؛

؛ جسودا بار بار يِہہ بہاکہي "
؛ ہَي کوُ برج مين ہِتُو ہمارو "
؛ چلت گُپالہِہ راکہي " ؛

شاہ ني اِس کي مَعنَي پُوچہي، مِيان، ني کہا۔جسودا گہڑِي گہڑِي۔يِہہ کہي ہَي ہَي کوئي برج مين،دوسْت ہمارا جو چلْتي ہُوئي گوپال کورکّہي مِيان توگائي سَمْجہائي چلي گَئي اِس مين،آئي بِيربل حضرت ني اُن سي بہِي اُس کا ارتہہ پُوچہا،بِيربل بولي پِير و مُرشد بار کہتي ہَين دروازي کو سو جسودا۔دروازہ دروازہ يِہہ کہتِي ہَي کِہ ہَي کوئي برج مين،دوسْت ہمارا جو گوپال کو نجاني دي اِتني مين راجا توڑل مل آئي،حضرت نی اُن سي بہِي مَعنَي پُوچہي کہا حضرت

؛ سلامت ،جسودا کرِشن کِي ما، بارکہتي هَبن پاپي کو اَور،دَرْوازي کو سو پاني کا ،،

دَرْوازہ ھُواگھات،اِس سي مَعْني يي ھُوئي کِه جسودا گھات،گھات یِہہ کہتِي هَي

کِه هَي کوئِي برج مبن دوسْت همارا جوگوپال کو چَلْني سي باز رکّھي اِس درمِيان

آئي مُلّا فيضِي بادشاہ ني اُن سي بِهِي وِس کي مَعْني پوچّھي جَوَاب دِيا جہان

پناہ سلامت، بار بمَعْني، آب اَور در يہان آب سي مُراد هَي، آنْسو اَور در سي

مُراد هَي آنکھ اِس سي مَعْني يي نِکْلي کِه جسودا روکر يِہہ کہتِي هَي کِه هَي کوئِي

؛ برج مىن دوسْت همارا جوگوپال کونجاني دي ،، ؛، ؛، ؛، ؛،

اِس عرصي ، مىن ،آئي نَوّاب ،خانْخانان شاہ ني اُن سي بِهِي ،اُس کي ،مَعْني

پوچْھي تب نَوّاب ني عرض کِي کِه قِبْلہ عالم اِس بِسن پد کي مَعْني کِسِي،اَور

ني بِهِي کہي، هَين اِس،بات کي سُنْتي هِي ،جِس ،جِس ني ،جو جو مَعْني کہي

تھي حضرت ني کہہ،سُنائي ،تب،نَوّاب ني کہا جہان پناہ یِہہ تو اُس بِسن پد کي

مَعْني نہين پر هان هر ايک ني اپْني دِل کا خَيال بيَان کِيا شاہ ني فَرمايا سو

کيا بولا وُہ بِچارا کلاونْت جَيسي ايک نَوم تَوم لَفْظ کوگھڑِي گھڑِي کہْتا هَي وِس کي

دِل مبن يہي خَيال بَنْدھا کِه جسودا بِهِي گھڑِي گھڑِي کہْتِي هَي اَور بِيربل ذات

کا باھْمن در در کا پِهرْني والا اُس کي بِهِي دِل مبن يَہي خَيال بَنْدھا کِه جسودا

در در کہْتِي هَي اَور ٹوڈرمل مُتصدِي اُس کي خَيال ني بِهِي بَنْدِش بانْدھِي

کِہ جسودا گھاٹ گھاٹ کہتي هَي،اَور فَيضِي شاعِر اُسي سِواي روني کي اَور مَضمُون نہ سُوجھا اِسي اُس کي خَيال مين آيا کِہ جسودا رو روکہتي هَي يِہہ بات سُن کر،شاہ ني فَرمايا کِہ بھلا اب،تُم کہو اُسکي کيا مَعني هَين،عَرض کِي کِہ جہان پناہ بار کہتي هَين بال،کو سو جسودا کا بال بال يِہہ کہتا هَي کِہ هَي،کوئي برج مين دوست همارا،جو گوپال کا چَلنا مَوقُوف،کري مَعني،کي سُنتي،هي شاہ ني خُوش هو سب کِي،داد دِي اَور وُسعَتِ زبانِ برج،کِي نِہايَت تَعرِيف کِي

٭ ٭ ٭ ———— ٭ ٭ ٭

٭ ۲۰ نقل ٭

ديباپُور شہر مين،ايک پارس نانہہ،دھوبِي تھا قضاکار،اُس کي،گَدھي کِي پِيٹھ پر يونہين ايک زَخم،سا نَمُود هُوا کَوون ني چونچين اَيسِي،مارِين کِہ گَدھا نِپٹ مَجرُوح هو،گَيا يہان،تک کِہ کھانا پِينا،چھُٹ گيا،اَور نِہايَت دُبلا هو گَيا دھوبِي ني،ديکھا کِہ دو تِين رور جو اَور اِس کِي،پيٹھ،کھُلي رَهتي هَي،تو کَوي اِسي مار ڈالينگي،دھوبن،سي کہا کوئي کَپڑا هَو تو دي،اِس کي گھاو کو،چھپاوُن وہ بولِي کِہ شبر کا،چھالا مُدت سي،هماري گھر مين يونہين پڑا هَي کہو تو نِکال دُون اُسي اُس،کِي کمر پر ڈال دو دھوبِي ني،خُوش هوکر گَدھي کِي پِيٹھ پر گھاو کِي

حِفاظت کي لِئي باندْه دِیا وونْهین اُس کِي شَکْل شیرکِي سِي دِکْهائِي دینِي لگِي تب وُه گَدْها گهرسي نِکَل کر کهیتون مین چر چُگ کر کهاني لگا ٭ ٭ ٭

لوگون نِي جب اُس کِي شیرکِي سِي صُورت دیکْهِي جانا کِه یِهه شیر هَي گهر چهوڑ چهوڑ بهاگْنِي لگِي گَدْهي نِي جو کِسانون کِي کهیتون کو رَکْهوالون سي سُونا پایا تو چَنْد روز خُوب سا کهاکر موٹا تازه هُوا اِتِّفاقًا ایک روز کِسِي کهیت مین ایک هِرن چرْتا تها اُس نِي جانا کِه یِهه شیر هَي وُه بهاگْنِي لگا گَدْهي نِي اُسي کها تُو ڈر مت مَین شیر نِهین هُون اِراده میرا یِهه هَي کِه تُجْه سي دوسْتِي کَرُون هِرَن نِي بهِي دَرْیافت کیا کِه واقِعي یِهه شیر نهین گَدْها هَي خَیر دونون مین دوسْتِي هُوئِي ایک هِي جگهه شب وروز رَهْني لگِي فراغت سي بي روک ٹوک لوگونکِي کهیتیان کهایا کرین کهُلِي بنْدون جهان چاهین سَیر کیا کرین ٭ ٭ ٭

قضاکار ایک دِن کهین چرتي چرتي وي دونون اَیسي کهیت مین جا نِکْلِي کِه وُه نِهایَت تر و تازه اَور سرسبز هو رَها تها اَور ایک کِسان بهِي اُس کِي رکْهوالِي کِي واسْطي وَهان بَیٹْها تها اُس نِ اُس گَدْهي کو شیرکِي شباهت مین دیکْها تو اُس نِي جانا کِه یِهه باگْهه هَي اُس کِي ڈر سي کهیت کِي پَیغار مین جا چهِپا یِي دونون خاطِرجمع سي اُس کهیت مین چرْنِي لگِي یکایک گَدْها وَهان خُوش هوکر رینکْنِي لگا هِرَن نِي یِهه مَکْرُوه آواز اُس کِي سُنْکر اپْنا چرْنا چهوڑکِي اُدّهر

کان رکھا گدھی نے پوچھا یار تو کس واسطے چرنا چھوڑکر چپکا کھڑا رہا۔ اُس نے جواب دیا کہ تم میرے احوال کو کیا پوچھتے ہو۔ اپنے کام میں لگی رہو۔ گدھی نے اپنے سر کی قسم دی کہ بھائی سچ کہو مجھ سے کون سی حرکت بیجا ہوئی کہ وہ تمھاری پریشانی کا موجب ہوئی

ہرن بولا اے یار تیری خوش الحانی نے میرے دل کو مرنڈا کر ڈالا ایک عشق کی سی حالت میری آنکھوں کے آگے پھر گئی کیا ہی تو اُس وقت خوش الحانی سے گایا کہ تیر عشق کا میرے جگر میں ترازو ہو گیا

گدھا بولا کہ بھائی مجھے ابتک معلوم نہ تھا کہ تمھیں بھی علم موسیقی سے کمال بہرہ ہے نہیں تو میں تمھیں اکثر سنایا کرتا۔ خیر جو ہوا سو ہوا۔ آیندہ ایسا نہ ہوگا میں تمھیں ہر وقت سنایا کرونگا سنتے ہو یار میں دنیا میں بہت پھرا ہوں پر اپنے اُس علم کا گاہک کسی کو میں نے نپایا جو اُس کو اپنا ہنر دکھاؤں پھر ہرن وسم دیگر پوچھنے لگا کہ سچ بتا تیرا اُستاد کون ہے گدھے نے کہا کہ میں اوایل میں اکثر ایک ندی کے کنارے جایا کرتا تھا وہاں بہت سی مینڈک راگ کی چرچے میں رہا کرتی تھی میں نے یہہ سوز بڑی محنت سے سیکھا ہے یہہ بات سنکر وہ بہت ہنسا اور کہا کیوں نہ ہو جب تم اپنے بزرگوں کی خدمت میں رہے تب ایسے صاحب کمال ہوئے ان شاء اللہ تعالی یہاں سے گھر پہنچکر

خاطرِ جمع سي مَين سُونگا گدهي نے کہا بھائي جو تم متوجہ هوکر گھر مين سوگي تو مَين دِل کھول کر گاونگا اَور اچھي اچھي دھرپد سناونگا بِالفعل اگر کہو تو آسني آستي تمهاري سامھني کُچھ گاون

هِرن ني جواب دِيا کہ اَي يار اگر تو اِس وقت گاويگا تو اپني پردہ دري آپ هي کريگا وہ بولا گانيوالي کو تو جان کہتي هي اَور سُنني والي کو راحت تو سُنيگا مَين گاونگا اِس مين کيا بُرائي هَي هِرن ني پھر صريحًا کہا کہ اِس وقت بولنا نہيں حق مين خوب بہت اُسي کُچھ عقل تو نہ تھي کہ اِشارہ کِنايہ سمجھي بلکہ وہ گدها اپني حماقت سي يہ سمجھا کہ اگر مَين نہ بولون تو يہ جانيگا کہ جھوٹھا هَي اپني منہہ کو کھول کر بڑي زور شور سي رينکني لگا هِرن اُس کي مصاحبت سي متنفر هوکر بھاگا کِسان جو چُپکا خندق مين چھپا هُوا تھا اُس کي آواز سُنکر بہايت خوش هُوا اَور جانا کہ يہ گدها هَي ايک لٹھ لیکر دوڑا اَور پھرا پھرا کر پانچ چار هاتھ اَيسي ماري کہ اُس کا سر پھٹ گيا اَور کھوپڑي چُور هو گئي

۲۱ نقل

نقل هَی کہ کِسِي کِسان کا ایک پھُولا پھلا باغ تھا (بَیت) گُلِستان جوَانِي کي گُلدار سا ؛ گُل و سبزہ سراب اَور ڈھڈّھا ؛ گوشہ چمن میں ایک جھاڑ گُلاب کا تھا بِہالِ کامرانِی سي تازہ ؛ اَور درخت شادمانِي سي ہر ایک شاخ اُسکِي زِیادہ ؛ ہر صُبح پھُول کِھلتي اَور باغبان اُنھیں دیکھ کر خُوش ہوتا ایک روز پھُولوں کا تماشا دیکھنی کو نِکلا تھا ایک بُلبُل کو دیکھا کِہ مُنہ کو گُل کي صفحي پر رکّھکی چہچہي مار رہِي تھِي اَور اُسکِي رنگِین پتّیوں کو اپنِي تیز چونچ سی نوڑتی تھِي باغبان گُل کِي پریشانِی دیکھ بیصبر ہُوا اَور بُلبُل سي رَنجیدہ ہوکر فریب کا جال راہ میں بِچھایا اَور حِیلی کي دانی ڈال کر اُسی پکڑ پِنجری میں بند کیا اُس ببدِل بُلبُل نی طُوطِي کي مانند زبان کھولِي اَور کہا اَی عزِیز مُجھ آزُردہ خاطِر کو کیوں قید کِیا تُو نی جو میرِي خُوش آوازِي تُجھی اِس بات پر لائي تو میرا آشیانہ تیری ہِي باغ میں ہَي اگر کوئِي اَور بات تیرِي خاطِر میں آئي ہو اُسي مُجھي اِطّلاع کر تو صبر کر چُپ رہُونگِي ؛

کِسان نی کہا نہِیں جانتي ہَي کِہ تُونی میرا کیا احوال کِیا اَور گُلوں پر جو وسیلہ میرِي زِندگِي کا ہَي کیا خرابِي لائي اَور مُجھي بسبب اُسکی کیسا آزُردہ کِیا بُلبُل بولِي اِس بات سي درگُذر اَور سوچ تو سہِي کِہ تُمہِیں اِتنِي قصُور سي جو ایک

گُل کو پریشان کِیا پِنْجرِی مین بَنْد هُوئِي اَور تُو جو دِل کو رَنْجِیدَه کرْتا هَی
تیرِي حالت کیا هوگئی اِس بات نے اُسْکی دِل مین اثر کیا بُلْبُل کو آزاد کر دِیا
بُلْبُل اُسْکا شُکْر ادا کرکی بولی جب تونی مُجْهه سي نیکی کِي تو اَلْبَتّه مَین بِهِي
اِسْکي بَدْلی بهلائی کرُون معْلُوم کر جِس درخْت کي نِیچی تُو کهڑا هَی یهان
ایک آفْتابَه اشْرفِیون سي بهرا هُوا گڑا هَی نِکال کي اَپْني کام مین لا کِسان نی
جب وُہ جگهہ کهودی اَور بُلْبُل کی بات سچ هُوئِي کہا اَی بُلْبُل عجب هَی
کِه آفْتابَه زمین کي نِیچی تُجْهي نظر آیا اَور دام خاک کي اُوپر تُو نی نه دیکْها
بُلْبُل نی جواب دِیا تُو نہین جانْتا هَی جب قضا پہُنْچي نه دِیدَه دانِش مین
روشْنِي رَهی نه تَدْبِیر عقْل کي کُچْهه فایِدَه کری

---

۴۲ نقْل

کِسي شہْر مین ایک بڑهِي اَور سُنار سی اَیسِي دوسْتي تهي کِه جو کوئِي اُنْهن
دیکْهتا تها سو یہِي کہتا تها کِه یِی عاشِق و معْشُوق هَین اگر یہ نہین هَین تو
ماجائِي بهائِي هَین اِتّفاقاً وی دونون سفر کو گئِي کِسِي شہْر مین جاکر مُفْلِس
هُوئِي اَور آپس مین کہْني لگی کِه اِس شہْر مین فلانی جگهہ بُتْخانَه هَی کِه اُس

مین گئی بُت سونی کی هین یہان سی برهمنون کی صورت بن کر چلئی اَور عبادت مین مشغول هوجئی کسی وقت فرصت پاکر دو چار بُت چرا ئی اَور مری سی اُن کو بینچ کر گذران کیاجئی ۰

یہہ بات ٹھہراکر وی دونون اُس بُتخانی مین گئی اَور عبادت کرنی لگی وَهان کی برهمنون نی جوان کی عبادت دیکھی تو سب شرمنده هوئی اَور هر روز ایک دو برهمن اُس بُتخانی سی جاتی اَور پھر نه آتی اگر کوئی پوچھتا کِه تم نی کیون اُس بُتخانی کو چھوڑا تو وی یہی کہتی کِه کَبی دِن سی دو برهمن اَیسی دهرم مورت صاحب لاج پوجا کرنی والی آئی هین کِه ایک دم بھگوان کی دهیان سی سر نہین اُٹھاتی اَور کسی سی آنکھ نہین مِلاتی اِس واسطی هم چلی آئی هین کیون کِه اُن کی برابر هم سیوا اَور تپسّیا نہین کرسکتی ۰

جب اُن دونون کی سِوا اُس بُتخانی مین اَور کوئی نه رَها تب اُنھون نی شب کو فرصت پاکر کئی بُت سونی کی چراکر اَپنی گھر کا رستا پکڑا اَور وی نزدیک شہر کی پہنچ کر کسی درخت کی نیچی اُن بتون کو گاڑ کر اَپنی اَپنی گھر گئی ۰ بعد آدهی رات کی سنار اکیلا جاکر اُن بتون کو وَهان سی اُکھاڑ کر اَپنی گھر لی آیا اَور صبح کو جاکر اُس نجار سی کہنی لگا کِه اَی بڑهی بی ایمان جھوٹھی دغا باز چوٹّی میری آشنائی کا پاس نه کیا اَور اَیسی قدیم دوستی مین خلل ڈالا کِه

اُن بتون کو تو چُرا لایا اِس بی ایمانی سی کَی برس جیئیگا اَور کَی دِن گُذران

کریگا کیا خُوب اب زمانی مین دوستی کا بھی اِعتبار نہ رَہا ❊

وہ اُس کی باتین سُن کر دِل مین حَیران ہُوا کِہ یِہہ کیا بکتا ہَی آخِر لاچار ہوکر کہنی لگا کِہ اَی زرگر جو کِیا سو کِیا اَور جو ہُوا سو ہُوا جانی دی مَین جانتا ہُون خُدا کی واسطی مُجھہ پر مت تُہمت باندہ از بس کِہ وہ عقلمند تھا اُس سی لڑنا اَور قضیہ کرنا مُناسب نہ جانا چُپکا ہو رَہا بعد کَئی دِن کی ایک پُتلا چوبی اُس بڑھئی نی اُسی سُنار کی صُورت بنایا وَیسی ہی کپڑی اُسی پہنائی اَور دو بچی خِرس کی کہین سی لایا اَور اُس پُتلی کی آستین اَور دامن مین کُچھہ کُچھہ اُن بچون کی کھانی کی چیزین رکھہ دِین جب اُن کو بھوکھ لگتی تو اُس بُت کی پاس جاتی اَور جو اُس کی آستین یا دامن سی پاتی سو کھاتی اَور اپنی جی مین جانتی کِہ ہمارا باپ یا ماں جو کُچھہ کِہ ہَی سو یِہی ہَی اَور یہان تک اُس پُتلی سی آشنائی رکھتی تھی کِہ ہر روز اُلفت سی اُس کی دامن پر آکر بیٹھتی تھی ❊

جب خِرس کی بچون کو اُس صُورت سی مِہر و مُحبت ہُوئی تب بڑھئی نی سُنار کی اَور اُس کی عورتون کی ضِیافت کی بلکہ ہمسائی کی عورتون کو بھی بُلایا چُنانچِہ سُنار کی جورو اپنی دو لڑکون کو ساتھہ لیکر اُس کی گھر گئی تھا

اپنی گھات مین لگ رہا تھا بعد دو گھڑی کے اُس سنار اور سنارنی کو غافل پاکے
اُن دونون لڑکون کو چھپا رکھا اور اُن خرس کے بچون کو چھوڑ کر غل مچانے لگا
کہ ہے ہے یہ لڑکی سنار کی خرس کی بچی کیون کر ہو گئی یہہ بات سنتی
ہی وہ سنار باہر سے بے اختیار روتا ہوا آیا اور اُس کی کمر پکڑ کر کہنے لگا
ابے جھوٹھے کیون بکتا ہے کہین آدمی بھی جانور ہوئے ہین

آخر یہہ قضیہ قاضی کے روبرو گیا اور قاضی نے پوچھا کہ اے بڑھئی آدمی کی
لڑکی خرس کی بچی کیون کر ہوئی تب اُس نے کہا کہ پیر و مرشد وو دونون
میرے سامھنے آپس مین کھیلتی تھی اور کشتی لڑتی تھی زمین پر گرتے ہی
خرس کی بچی ہو گئی قاضی نے کہا کہ یہہ بات مین کس طرح سے سچ جانون
تب نجار کہنے لگا کہ خداوند مین نے کتاب مین لکھا دیکھا ہے کہ کسی وقت
مین ایک گروہ انسان کا خدا کے غضب سے حیوان ہو گیا تھا لیکن عقل اُس
گروہ کی جون کی تون رہی تھی اور الفت و محبت بھی ویسی ہی لازم یہہ
ہی کہ اس وقت دربار عام مین اُن بچون کو سب اہالی موالی کے سامھنے
منگواکر اُسکے روبرو کیجیے اگر وے اُس کی لڑکی ہونگی تو اُس سے الفت
کرینگی اور نہین تو جو جی چاہیگا سو مجھے کیجیگا

یہہ بات اُسکی قاضی نے پسند کی اور اُن بچون کو منگواکر اُس زرگر کی آگے

چھڑوا دیا وی اُس صُورت کی سبب سی آشنا ہو رہی تہی با وُجُود اُس پھرتی کی بی اِختیار دَوڑ کر اُس سی جا لِپٹی اَور اُسکی پاوُن پر مُنہہ ملنی لگی اَور اُسکی نعلوں مین سِر ڈالنی تب قاضِی نی کہا کِہ اَی سُنار دغا باز یی دونون تیری لَڑکی ہین مُجھی بقِین ہُوا بس اب اِدھر آ اَور اِن دونون کو اُٹھاکر اپنی گھر لیجا ناحق کیون شرارت کرتا ہَی اَور اِس غرِیب نجّار سی لَڑتا ہَی تب تو وُہ زرگر اُس نجّار کی پاوُن پر گِر پڑا اَور مِنّت کرنی لگا کِہ اَی یار اگر یِہہ حِکمت تو نی اپنا حِصّہ لینی کی واسطی کِی ہَی تو اپنا حِصّہ لی اَور میری لَڑکی مُجھی دی اُس نی کہا کِہ اَی سُنار تو نی بڑا گُناہ کِیا ہَی اَور امانت مین خِیانت کِی ہَی اگر اب جھُوٹھ بولنا چھوڑ دی اَور دغا بازِی کی تَوبہ کری تو شاید پھر تیری بیٹی اپنی اَصلِی صُورت پر آوین غرض اُس زرگر نی اُسکا حِصّہ دِیا اَور اپنی بیٹی اُس سی لِیی ٭

٭ ۲۳ نقل ٭

کِسی شہر مین ایک سُنار نِہایَت مالدار تہا اَور ایک سِپاہِی اُس سی بہ دِل دوستی رکھتا تہا اُس کِی آشنائی کو سچ جانتا تہا اِتِفاقاً اُس سِپاہِی نی ایک

تھیلی اشرفیوں سی بھری ہوئی کہیں سی پائی اور نہایت خوشی حاصل کی اور اُس کو کھول کر گنا تو اڑھائی سو اشرفی تھی وہ سپاہی تھیلی لئی ہوئی خوشی خوشی سنار کی پاس گیا اور کہنی لگا میری بخت اچھی تھی جو بی رنج و محنت اِس قدر زر راہ سی مَین نی پایا حاصل کلام وہ تھیلی اُس سنار کو سونپی اور یہہ بات کہی کہ بھائی یہہ میری امانت اپنی پاس رہنی دی جب چاہونگا لی لونگا ⁂

بعد کئی دن کی اُس تھیلی کو سپاہی نی سنار سی طلب کیا تب وہ کہنی لگا ای سپاہی تو نی اِسی واسطی مجھ سی آشنائی کی تھی کہ تہمت لگاوی اور مجھی چور ساوی بھلا تھیلی تو نی مجھی کب دی تھی تو جھوٹھ کہتا ہی کیا خوف اب تو یہان سی جا اور کسی بڑی مال دار پر تہمت لگا جس کی سب سی کچھ مزہ اٹھاویگا اور مجھ غریب کی ستائی سی کیا پاویگا مَین تجھی اپنا دوست جانتا تھا اور یہہ کب معلوم تھا کہ تو دشمن ہوگا اب جھوٹھ سچ لگاکر مجھ سی مال لیا چاہتا ہی مثل مشہور ہی الٹی چور کتوالی ڈانڈی جھوٹھی کی آگی سچا رو مری ⁂

آخرکار اُس سپاہی نی بیچارہ قاضی کی پاس جاکر فریاد کی اور یہہ حقیقت موبمو اُس سی کہی جب قاضی نی اُس سی پوچھا کہ اس بات کا کوئی گواہ

ہي اُس نی کہا حضرت سلامت ساکھي کوئي نہین قاضي نی عقل سي معلوم
کیا کہ یہہ قوم سُنارون کي دغا باز ہوتي ہي کُچھ تعجب نہین اِس سُنار نی
خواہ نخواہ دغا بازي کی ہوگي اِس اِحتمال پر قاضي نی سُنار کو اور اُس کي
سُنارِنی کو بُلوا بھیجا اور ہر چند دم دِلاسا دیکر پُوچھا پر اُنھون نی سِوا اِنکار کي
ہرگز اِقرار نہ کِیا تب قاضي ني کہا مین خُوب جانتا ہُون مُقرر تو ني اُس کي
تھیلي اُڑائي ہي جب تک اُس کي تھیلي نہ دیگا تب تک تُجھ کو نہ
چھوڑونگا

یہہ کہکر قاضي گھر مین گیا اور دو شخصون کو ایک صندوق مین بند کیا اور اُس
صندوق کو کوٹھري مین دھر دیا پھر باہر نِکلکر سُنار سی کہا اگر اُس کا زر دینا نہ
قبول کریگا تو مین فجر کو تجھي مروا ڈالونگا

یہہ کہکر اُن دونون کو اُس کوٹھري مین قید کیا اور فرمایا کہ صبح کو بعد نماز کي
تمھین قتل کرونگا یہہ کہکر قاضي جي اندر گئي اور وي دونون اُسي جگہہ قید رہي
جب آدھي رات گذري تب اُسکي جورو ني کہا اگر تو ني اُسکي تھیلي لي ہي
تو مُجھي بتا دی کہان رکھي ہي اور نہین تو اُس تھیلي کي ساتھ ہماري بھي
جان جاویگي یہہ قاضي بی تھیلي لِیي ہم کو ہرگز جیتا نہ چھوڑیگا تب اُس سُنار
ني کہا کہ فلانی جگہہ جہان میري چار پائي بچھي ہي وہین وہ تھیلي بھي گڑي

هَی یِہ بات اُن دونون شخصون نی اپنی کانون سی سُنی اِتنی مین صُبح ہُوئی جب قاضی نی اُن چارون کو کچہری مین بُلوایا اَور اُن دونون شخصون سی پُوچھا کِہ سچ کہو رات کو اُن دونون نی آپس مین کیا باتین کی تہین تب قسم کی رُو سی اُنہون نی جو سُنا تہا سو کہہ دِیا قاضی نی اُس جگہہ سی وُہ تہیلی اپنی لوگون کی ہاتہہ منگواکر سپاہی کی حوالی کی اَور سُنار کو سُولی دی

---

۲۴ نقل

نقل هَی کِہ فارس کی بادشاہ کی یہان ایک بیٹا پَیدا ہُوا اُسکی شانی پر ہتھیلی کی برابر ایک سیاہ داغ تہا بادشاہ اُسی دیکہکر حیران ہُوا اَور داناؤن سی اُسکی خاصیت پُوچھی سبہون نی جواب دِیا کِہ حکیمون نی یِہ مُقرر کیا هَی کِہ جسکی اِسطرح کا داغ ہو بادشاہ ہوتا هَی پر اُسکو بڑی بڑی خطری پیش آتی هَین بادشاہ اِس بات سی کُچھ خُوش ہُوا اَور کُچھ مغمُوم پر همیشه اُسکی حِفاظت کرتا هَی

جب وُہ چودہ برس کا ہُوا شاہزادی کی محل کی نزدیک ایک پاجی اَور بد خو موچی رہتا تہا بادشاہزادہ همیشه اُسکی گہر مین آنا جاتا اَور کہیلا کرتا

یهان تلک کِه اُسبي بڑي اُلفت هو گئي وزیرني کہا جہان پناه لڑکون کو کمسنون کِي صُحبت مين رکّهنا خراب کرنا هَي تهوڑي سي عرصي مين اُنکي خو بو لڑکون مس اثر کرتي هَي کِه آدمِی کو جَیسي صُحبت پڑتي هَي وَیسا هِي اُسکا مِزاج هو جاتا هَي چاهِئي کِه شاهزاده موچِي کِي صُحبت سي پرهیز کري بادشاه نی فرمایا کِه وُه بچّه نادان هَي اَور موچِي سي اُسي اُلفت هو گئي هَي اگر اُسکی صُحبت سي باز رکّهون آزُرده هوگا اَور مبادا اِس غم سي بیمار هو جاوی کِتنی روز صبر کِیا چاهِئي جب بڑا هوگا نصِیحت کرکي اُسکو موچِي کِي صُحبت سی باز رکّهینگي وزِیر چُپ هو رها

بادشاه ني کفش دوز کو بُلواکر نوازشین کِین اَور فرمایا کِه تُو میرا همسایه هَي اَور میري اِس جِگر گوشي کِي تجهه سی اُلفت پیدا کِي هَي چاهِئي کِه اِسکي احوال سي بخوبِي خبر دار رَهي اَیسا نهو کِه اِسّي کوئي بُرا کام ظاهِر هو اُسني عرض کِي میرا کِیا حوصله کِه لائِق اِس خِدمت کِي هُون پر جو جہان پناه توجّه فرماتی هَین اُمید هي کِه آپ کِي توجّه مي جو اکسِیر کِي تاثیر رکّهتي هَي جہان تلک هو سکیگا اچهي خِدمت بجا لاونگا غرض موچِي نے اُسکي حِفاظت وخِدمت مین بہت سِي کوشِش کِي شاهزادي کو اُسي اَور اُلفت هوئي اِتفاقاً بادشاه [illegible] گیا اَور شہزادي کو اُسکي اِعتماد پرچهوڑا کِسي جشن مین بادشاه

رادي کو قیمتی جَوَاهِر پہناکر باغ کِي سَیر کو لگَیي اُس بد ذات موچي نے
دیکھا کِہ ایک تاجِ مُرصّع اُسکي سِر پرهي اَور خِلعتِ پُرتکلّف جَوَاهِر نِگار گلی
مین، خباثتِ جِبِلّی اُس بد ذات کِي حرکت مین آئي اَور دِل مین سوچا کِہ
یِہہ تاج و خِلعت اَور دُر و جَوَاهِر هزار سَوداگر کِي پُونجِي هو سکتي هَی اب یہ
بادشاہ سفر کو گیا هَي صلاح یِہہ هَی کِہ اِس لڑکي کو اُٹھا کِسي دُور دراز شہر مین
لیجاکر زیور اِسکا بڑي مول کو بیچُون اَور پُونجِي اپني کرُون آخِر اُس کم بخت کمینی
نے اِس راز کو اپني کِسي مُعتمد غُلام سي کہا اَور کُچھ نشا بے هوشي کا بادشاہ
زادی کو اَور اُسکي غُلامون خِدمتگارون کو جو حاضِر تھي اِس طرح کا پِلایا کِہ
سب بي هوش هو گَیي تب شاهزادي کو ایک بڑي سي صندُوق کِي اندر
لِٹاکر ایک جلد رَو سانڈنی کِي پیٹھ پر باندہ دِیا آپ اور کَئي غُلام سبز رفتار گھوڑون
پر سَوار هُوئي اَور دو کوتل گھوڑي ساتھ لی کِیي اَور راہ کي کھاني پینی کا سرانجام
لیکر باغ سي نِکلي دِن اور رات چلتي تھي آخِر تھوڑي دِنون مین اُس بادشاہ
کي ممالِکِ محرُوسہ سي نِکل اَور مُلک مین پہنچي

یہان بادشاہ زادی کي غُلام اَور خِدمتگار دو پہر دِن تلک بي هوش پڑی تھي
اَور کِسي کو اُن کي حال پر اِطّلاع نہ تھي آخِر باغبان نے سونا اُن کا حد سي
زِیادہ دیکھ کر خبر لي اَور احوال سي اُن کي واقف هو کر روغنِ بادام پُراني سِر کي

سن مِلاکر ہر ایک کِی ناک مین ڈالا اُسکِي سُنگھاتِ ہِي ہوش مین آئي جو شاہ زادي اَور موچِي کا نِشان نپایا مِلکۂ آفاق سي جاکر عرض کِي وُہ سوار ہو باغ مین آئي اَور حُکم کِیا کِہ لوگ اُن کا پِیچھا کرین اَور کوشش بجا لاوین مُوافِق حُکم کی لوگون ني بہُتیرِي جُستُ و جُو کِي پرکہین نِشان نہ پایا اَور مِلِکہ دِن رات آنما کي درد سي روتِي اَور زمِین پر سِر پٹکتِي تھِي یہان تلک کِہ اُسِي غم مین روتي روتي جان سي گُذر گئِي

جب یِہہ خبر بادشاہ کو پہُنچِي شہر مین اپني آیا اَور ماتم داري کرکي اُسني صبر اختیار کیا اَور دِل مین اپني کہا جو کوئِي عقلمند دولت خواہون کِي بات نہ سُنیگا یہِي اُسي در پیش ہوگا

سمک حرام بي وقُوف کمبخت موچِي ني شاہزادي کو شام کِي مُلک مین لیجاکر قیمتِي جواہِر چھِین لِئي اَور اُس کو ایک مُسافِر سوداگر کي ہاتھ بیچ ڈالا سوداگر ني غُلام کو مول لیکر دس برس تک تربیت کِي جب اُسني اچھي آداب سِیکھي تب بطور تحفِي کي فارس کِي بادشاہ پاس کہ جسني اُسکِي بخشِش کا سُنا تھا لیا شاہزادہ جو چھُٹ پنِي مین جُدا ہُوا تھا بادشاہ ني اُس کو نہ پہچانا بہُت سي رُوپیي دیکر اُسي مول لِیا اَور خاص غُلامون کِي زُمرِي مین داخِل کِیا جو آثار دولتمندِي کي اُس کي چہرِي اَور پیشاني سي ظاہِر تھي بادشاہ

اُسْکي تربِيَت مين کوشش کرنی لگا تھوڑي سي عرصي مين مُعتمد هُوا اَور حُضُوري خِدْمت مين اُسْني سرفرازِي پاۓي اِس مين ايک جَوهَري سي جو هميشه خِزانی مين رَهْتا تها اَور جَوَاهِر خاني کا مُقِيم تها دوستِي هُوئي اُس بد گُهر جَوهَري ني اُس غُلام کو کِه جِسْني کمِينون کي ساتْه پَرْوَرِش پاۓي تهي فريب دِيا اَور کها کِه سوتي وقْت بادْشاه کي هاتْه سي اَنْگُوٹهِي نِکال کر مُجْهي لا دي تو ايک ساعت تيرِي اُنگلِي مين پهنا وُن لیکن اِس شرْط سي کِه تُو مُجْهي وزِير اپْنا کري اُس اَنگُشْترِي مين ايک نقْش هَي جو کوئي اُسکو اچّهِي ساعت مين پهنْني بادشاه هووي

غُلام ني فريب کهاکر رات کي وقْت جب بادْشاه سو گيا هاتْه اُس کِي اَنْگُوٹهِي کِي طرف بڑهايا اَور آهِسْته آهِسْته اُنْگلِي سي نِکالْتا تها کِه يَکْبارگي بادْشاه چَونْک پڑا اَور غُلام سي کها اَي بيوُقُوف يِه کيا کام هَي جو تُو کرْتا هَي غرض غُصّي هوکر اُسْکي قتْل کا حُکْم کِيا اُسْکي بدن پر سي کپڑي اُتارْتي هِي بادْشاه کِي نظر اُس داغِ سِياه پر پڑِي بيهوش هو گيا اَور جلّاد ني اُسْکي قتْل کرْني مين تَوَقُّف کِيا جب بادْشاه هوش مين آيا لَڑْکي کو چهاتِي سي لگايا اَور کها اَي نُورِ چشم مين ني وَزِير کي بات نه سُنِي اَور تُجْهي کمِيني موچِي کي صُحبت مين رکها اِس لِئي آفتون مين پڑا اَور اَيسي غم و اَلم مين رها لَڑْکي نِهايت سي مَعذِرت کِي

اَور کہا جَوہَرِي کِي دوستِي کي سبب مُجْھ سي اَيسا بُرا کام ہُوا ہَي بادشاہ ني جَوہَرِي کو سزا دِي اَور اپنِي فرزندِ عزيز کو نصِيحت کِي کِہ پِھر کمِينون کِي صُحْبت کي گِرد نہ پِھرنا اَور ہميشہ عالِي منِش داناؤن کي ساتھ گذران کرنا ۞ اِس قِصّي کا فائِدہ يِہہ ہَي کِہ کم ذاتون کِي صُحْبت آزاد کو غُلام اَور غُلام کو خراب کرتي ہَي

۳۵ نقل

کوئِي کائِتھ ہميشہ اپنِي بيٹي کو سمجھاتا اَور يِہہ کہتا کِہ بابا جان دُنيا بُري جگہہ ہَي کر تو ڈر نکر تو بھِي ڈر اُسکا بيٹا سُنکر يِہہ جواب ديتا لالا جِي بُرِي بُرِي کي واسطي ہَي کر تو ڈر نکر تو نہ ڈر غرض جب نہ تب اُن دونون مين يِہِي گُفتگو ہوتِي ايک روز اُسني اپنا وُہ گھوڑا سوارِي کو منگوايا کِہ جِس پر کبھِي سوار نہُوا تھا اَور کھِلا پِلاکي خوب تيّار کِيا تھا گھوڑي کي آتي ہِي باپ ني بيٹي سي کہا بابا جان اِس پر تُم سوار ہو ہم ديکھين بيٹي ني بھِي يِہِي کہا لِہذا بہُت مِنّت کہا سُنِي کي بعد اُسکا باپ ہِي سوار ہُوا اَور بيٹا پِيچھي پِيچھي ديکھتا چلا

اِس مين کئِي ايک شخصون ني ديکھ کر کہا ديکھو يِہہ کيا کم بخت ہَي کِہ تھِر

مَن پانو لٹکا چُکا اَور بَو بھي اِسکي ھوَس بہن گئي جوَان ستا پیچھی جُوبي
چٹکاتا آتا ھَي اَور آپ گھوڑي پر چڑھا جاتا ھَي یہہ سُن وُہ اُتر پڑا اَور بیٹي کو
چڑھا آپ پِیچھي پِیچھي دیکّھتا چلا پھر کَیی آدمِي دیکّھکی بولی کِہ دیکھو یہہ
کیا نا لائِق و نا خلف ھَی جو آپ سوَار ھو باپ کو جِلو مِن دَوڑاتا ھَي یہہ سُن
آگي بڑہ وي دونون جڑہ لِیي تب کوئِي بول اُٹّھا کِہ یي کیا مسخري ھَین جو
ایک گھوڑي پر دو لد لِیي ھَین یُوں سُن وي دونون اُتر پڑي اَور سائِیس بي گھوڑا
ڈِریا لِیا بي پِیچھي پِیچھي دیکّھتي چلی تب اِنہین دیکّھ ایک نی ایک سی
کہا کِہ بھائِي دیکّھو حرام کا مال مُفت جاتا ھَي اَور کِسِي کي کام
نہِین آتا

اِس بات کی سُنتي ھِي کایتھ نی ستی سي کہا کیُون بابا جان دُنیا کِي زبان سي
بچنی کِي کوئِي اَور تدبِیر ھو تو کرو مُجھسي تو اب کُچھ نہِین بن آتي لا جوَاب
ھو بیٹا بولا لالا جي تُم سچ فرماتي تھي دُنیا بُري جگہہ ھَي کر تو ڈر نہ کر تو
بھي ڈر اِس کا کُچھ عِلاج نہِین

٢٦ نقل

دو زمیندار اپنی گانو سی کہیں کو چلی جاتی تھی راہ میں ایک پچاس ساٹھ
بگھی اچھی زمین کا قطعہ دیکھ کر اُن میں سی ایک نی کہا کہ بھائی یہ
جگہہ اگر ہماری تمھاری ہاتھ لگی تو کیا کرو بولا میں تو اپنی حصّی کی زمین
مین پھلواری لگاؤنگا کہو تم اپنی جگہہ میں کیا کروگی کہا میں اپنی گائین بھینسین
چراؤنگا اس نی کہا بھلا مانو یا بُرا میں تو اپنی باغیچی کی پاس نہ چرانی
دونگا وہ بولا تمھارا کچھ اجارہ نہین ہی مین اپنی زمین میں جو چاہونگا سو
کرونگا غرض اسی طرح ہتّا بدّی کرکی لگی ہاتھا پائی کرنی اس مین کئی ایک
راہ گیر جو ان کو جھگڑتی دیکھ جمع ہوگئی تھی انھون نی بیچ بچاؤ کرکی ان
سی پوچھا کہ تم کیون آپس میں لڑتی ہو اسکا سبب کہو انھون نی سب ماجرا
کہہ سنایا سنتی ہی اُن مین سی ایک شخص بولا کہ بھائی تمھاری وہی مثل
ہی کہ سوت نہ کپاس کولی سی لٹھا لٹھی

یہہ اِنتخاب کیا گیا ھَي کِتابِ آرایشِ محفل مین سي کِہ جو اکثریّہ مُشتمل ھَي مَضمُونِ خُلاصةُ الہند پر ؛

یي چند سطرین مملکتِ ہِندوستان کِي تعریف مین

جب سي یِہہ مرکزِ خاکي حیوانات کِي آرامگاہ ھُوا سیکڑون ہزارون لاکھون شہر قصبي سی اَور بستي جاتی ھَین کوئي ادنيٰ کوئي اعليٰ لیکن ہندوستان کِي سرزمین کا عالم سب سي نِرالا ھَي کوئي وِلایت اُسکي وُسعت کو نہین پہُنچتي اَور کِسي مملکت کِي آبادي اِس کو نہین لگتي یہان کِي ہر ایک بستي مین گہما گہم جا بجا ایک نَئی طرح کا عالم ہر شہر و قصبي مین ستھري پاکیزہ پُختہ مُتعدّد سرائین ٬ مسافِرکی واسطي ہر موسم کي اوڑھني بچھوني اَور اقسام کِي غذائین ٬ اکثر بستیون مین مسجدین خانقاھین مدرسي باغات ٬ غریبون بیکسون مسافرون کي لِئي مُتعدّد مکانات ٬ قلعي بڑي بڑي مضبوط وسعت مین اَیسي کِہ سیکڑون گاؤن اُن مین بسین ٬ اَور رفعت مین اِس قدر کِہ بادل اُنکي نیچي برسین ٬ ندّي نالي تالاب کُوئي لطیف و پاکیزہ ہزارہا ٬ پاني اُن مین میٹھا ٹھنڈا ستھرا بھرا ھُوا ٬ بڑي بڑي دریاؤن مین کِشتیان نِواڑي

بجْري و غيره بي شُمار" شاه راه کي ندّي نالون پر بيشتر مقامون مين پُل بندهي هوئي تيار" اکثر رستون مين کوسون تلک سايه دار درختون کي دُرَسته§ قطار" ايک ايک کوس کي مسافت پر ايک مِينار نَمُودار" هر ايک چوکي پر همه چيز مُهيّا" سَودي والون کي دُکانين جابجا" مُسافِر خُوش وخُرّم کهاتي پيتي اُٹهتي بيٹهتي دِن بهر چلي جاتي هَين" اَور شام کو منزِل پر بهي سب طرح کا آرام پاتي هين" (بَيت) جهان ديکهي خير هي خبر هَي" سفر يهه نهين باغ کي سير هَي" سِواي اِس کي راه مين اگر سونا اُچهالتي چلي جائين کهين خطره نهين اَور جنگل مين رات کو جهان چاهين سو رهين کُچهه پروا نهين چُنانچه هميشه سَوداگر بنجاري مال متاع علّه دُور دُور سي بهر لاتي هين اَور منزِلِ مقصُود پر سلامت جون کا تون بينچ جاتي هَين مشرِق کي طرف اِس مملکت کي بنگالا هي اَور جَنُوب کي سمت دکهن مغرِب کي جانِب ٹهٹهه وَهان سي شور دريا نزديک هي اَور شِمال کي طرف ايک بڑا پهاڑ هی که اُسکي اِنتها کو کوئي نهين پهنچا هرچند اِس سرزمين مين الماس ياقوت سوني رُوپي تانبي لوهي سُرب و غيره کي کهانين موجُود هين اَور اِنکا حاصِل بهي بهت سا هي لکن بيشتر آمدني يهان بَدولت علّي کي هي اَور وه انواع و

§ *du-rasta* for دورسته *do-rasta*, Two roads or rows, on both sides of the way.

اقسام کا هوتا هَي اُنکا تفصِیل وار لِکّهنا دِقّت سي خالي نهِين پر بهان کا اکثر
اناج نا مزه و خُوش ذائِقه هوتا هَي خُصُوصاً سُکّهداس کي چانوَل نِهايَت
لطِيف لذِيذ خُوشبو هوتي هَين پادشاه وزِير امِير بلکِه ساري دَولتمند جِنکو خُدا
نَي ذائِقه دِيا هَي هر روز پکواتي هَين اَور چاه کر کهاتي هَين سچ تو يِه هَي کِه
اگر بي بِهِشت مين هوتي تو حضرت آدم علَيهِ السّلام گيهُون کا دهيان نکرتي
بوژنا کهاتا تو معلُوم غرض غلّي کِي بهُتايَت زِراعت کِي کثرت پر موقُوف هَي
اَور اُسکا مدار بارِش پر هر چند بعضي بعضي مقامون مين کهيتيان جهِيل
تالاب اَور کُوئي کي پاني سي بهي هوتين هَين خُصُوصاً پهاڑ کِي ترائي مين کِه
وَهان ندِي نالي بستي رهتي هَين قطعي وَهان کِي زمِين کي بسا اَوقات نمناک
رهتي هَين وُه چندان مينه کِي محتاج نهين پر وُه کِتني اَور کيا بِساط رکّهتي هَي
کِه غلّه اُسکا وفا کري اَور ايک خلق خُدا کا پيت بهري الغرض اکثر زمِينين
يهان کِي جو قابِل جوتني بوني کي هَين اُنکي زِراعت موقوف بارِش پر هَي
سِينچنا وَهان مُتعذِّر اَور لا حاصِل کيونکه وي اِس قدر هَين کِه شُمار بهي اُنکا
دُشوار هَي پهر کِسانون کا کيا مقدُور جو اُنکي عُشرِ عشير کو بهي پاني دي سکين
سيراب کرنا تو درکِنار پِهِه قادِرِ لا يزال ني ابر هِي کو قُدرت بخشي هَي کِه ايک
پل مين جل تهل بهر ديتا هَي حاصِل يِه هَي کِه غلّي کِي فراواني اَور اناج کِي

اُرزانی کا سبب مُسبّبُ الاسباب کی بارانِ رحمت ہی کو بنایا ہَی سنچی
سچائی سی یہہ بات کہاں اَور بعضی سیر حاصل کہ وہ سال مین دو بار مزروع
ہونی ہَی بلکہ تین بار سُبحان الله کیا صانع ہَی کہ ہیولا و عناصر کا ایک
کیا پہر ایک کی ایک کو ضد بنایا اَور تاثیرات مختلفہ اُن سی ظاہر کین بلکہ
ہر ہر واحد کو بہی خواص و اَوصاف ایک سی ندیی چنانچہ کسی ملک کی
ہوا کچہہ ہَی اَور کسی شہر کی کچہہ علی ہذا القیاس پانی مین بہی کیفیت
اَیسی ہی کچہہ دیکہی جاتی ہَی ہر چند کہ جنس مین اتحاد رکہتا ہو اب
گنگا جمنا مین کس قدر قربت ہَی ساتہہ اسکی پانی کی تاثیر بلکہ رنگت
بہی جُدی ہَی پہر جن دریاون مین کہ کالی کوسون کا تفاوت ہَی اُنکی پانی
کی خاصیت کا فرق لکہنا زیادہ ہَی اَور کوئی تو ساتہہ اس بات کی کہین
کہاری کہین میٹہی ہوتی ہَین یہان تو رات دن کا تفاوت ہَی لکہنا اُسکا محض
لغو زمین کی بہی ماہیت اَیسی ہی کچہہ ہَی کسی جاگہہ تو ایک سال
مین دو دو تین تین مرتبی اناج پیدا ہوتا ہَی کہین ایک مرتبی کسی مقام
مین مطلق نہین گو کہ مبتنہہ سب جگہہ مساوی برسی سوای اسکی کہین کا
چانول خوب ہوتا ہَی کسی جگہہ کا گیہون کسی طرف کا چنا معہذا کمتی
زیادتی بہی ہر اناج کی جا بجا دیکہنی مین آتی ہَی وجہ اسکی کما حقہٗ ہم

پر نہیں کھلی مگر آگ کی خاصیت و کیفیت میں فرق معلوم نہیں ہونا شاید اُسکا سبب یہہ ہو کہ وہ بِدوں لکڑی کوئلی و غیرہ کی علیحدہ موجود نہیں ہوتی یا کچھہ اور ہو کہ اُسی ہم نہیں جانتی العلم عند اللّٰہ

چند سطرین موسم بہار و برسات کی تعریف میں

اگرچہ فصل ربیع میں بھی اس ملک کی بیچ پھول پھل بہتابت سی انواع و اقسام کی پھولتی پھلتی ہیں آم موراتی ہین بلکہ گلاب بھی باغون کی بیچ بشتر اسی فصل مین پھولتا ہی اور جنگلون مین تیسو سرسون اس کثرت سی کہ نگاہ کام نہیں کرتی اور آنکھہ نہیں ٹھہرتی رنگت اُسکی عاشقون کی چہری کی زردی زیادہ چمکاتی ہی اور ہوا آتش عشق کو دونا بھڑکاتی ہی (ابیات) جنکو وصل گلرخان ہی اُنکو بھاتی ہی بہار ٭ ہم سی مہجورون کو لیکن کب خوش آتی ہی بہار ٭ دید گل کیا کیجیی تڑپتی ہی دوبی بکلی ٭ خار ہجران اور بھی دل مین چبھاتی ہی بہار ٭ فی الحقیقت رات دن اُسکا خالی کیفیت سی نہیں کیونکہ دھوپ بی حدت اور چاندنی بی کدورت ان دنون رہتی ہی اور باو بھی عطربت و اعتدال کی ساتھہ بہتی ہی چنانچہ اُسکی

جهوکي کي لپٹ دماغون کو مہکاتي هَي اَور رُطوبت اجسام کي نارگي بڑهاتي هي مرزابانِ هند اِس موسم کو فصلِ بہار یا موسمِ بہار کہتي هَين پر اکثر خاص و عامّ گلابي جاڑا اِبتدا اِس رُت کي مِن کي سنکرات هَي یعني آفتاب کا آنا بُرجِ حُوت مين اَور اِنتہا مکهہ کا آخر یعني بُرجِ حمل کا تیسوان درجه اَور پنچمین بسنت جو هولي کي پہلی هوتي هَي وه ایک تیوهار هَي که جہان مين رائج هو گیا و اِلّا هولي موافق اِس حساب کي اِس رُت سي مُقدّم هَی کیونکه ڈهلینڈي چیت کي پہلي کو هوتي هَي لیکن نو روز که وُه عبارت تحویلِ آفتاب در بُرجِ حمل هَي هولي کي آگي پیچهي هوتا هَی پر تهوڑي دِنون کي فرق سي اَور بعد سالہاي سال کي اِتّفاق اَیسا هوتا هَی که هولی اَور نوروز ایک دِن جمع هو جاتي هَين لیکن اِس مُلک مين برسات کا موسم نہایت لُطف دِکہاتا هَی آسمان پر رنگ برنگ کی گهٹا ٭ چارون طرف خُوش آیند هوا ٭ زمین یک لخت سبزه زار ٭ هر ایک پہاڑ مثلِ گُلزار اَور گُلزار سراپا بہار ٭ پهول طرح بطرح کي چمنون مين کهِلي هُوئي ٭ درخت هري هري گنجان آپس مين مِلي هُوئي ٭ نہرون کي لبریزي کا طور هی جُدا ٭ ندي کي نو خیزي کا عالم هي علیحده ٭ هر ایک ندي بالا دریا و چڑها هُوا ٭ ڈبرا ڈهرا تالاب پانی سي بهرا هُوا ٭ ندي کي لہک بِر بہتي کي دهک بجلي

کِي چمک. بادل کِي کڑک. ایک عالم دِکھاتِي هَي. بگلون کِي ڈار منہہ کِي پھُہار. مورون کِي جِھنگھار پپیہون کِي پُکار دِلونکو لُبھاتِي هَی تھم جا بجا گڑي هُوئي. جھولي پڑي. هُوئي هنڈولي کھڑي هُوئي اُن مین رنگ برنگ کِي پوشاکین پہنی هُوئي. سیکڑون پرِي پیکرین. جھولتیان هَین کوئي پینگ چڑھا رهِي هَي کوئي. هنڈولا گا رهِي هَی کوئي پاؤن جوڑ کر کِسیکي. ساتھ جھولتِي هَي کوئي کِسِي کا دِل لیکر بھولتِي هَي (اَبیات) هر ایک کام مین اپنی مشغول هَي ادا اُسکِي جو هَي سو مقبول هَي چڑھِي هَي سبھوں کو جوانِي کِي مَي جسي دیکھِي مست هَي مست هَي عجب طرح کِي رُت هَي برسات کِي که شکل اور بدلِي هَی دِن رات کِی گھٹا کِي بہہ کثرت هَی شام و سحر بس اب ایک صورت هَي شام و سحر هر ایک طرف هَي بادلون کا هُجوم یہہ کُچھ منہہ کِي هَي زمانے مین دھوم همیشه بندھا مینہہ کا تار هَي برستا پڑا مُوسلا دھار هَي عیان هَي هر ایک چشمه با آب و تاب پر یک هَي نِہان چشمهٔ آفتاب زمانے مین دورمَی ناب هَي بسا هر طرف عالمِ آب هَي نه دِن کِي خبر هَي نه اب رات کِي اگر کُچھ خبر هَي تو برسات کِي شروع اِس رُت کِي سنکرات کرک کِي یعنِي آنا سُورج کا سرطان مین اور تمامِي اُسکِي سِنگھ کا آخر مراد اِسِي تِسواں

درجه٠ اسد کا۔هَي۔ پس۔ اِس۔ حِساب۔ سي۔ ساوَن ۔ بهادون۔ هين۔ اِس رُت مين ۔
داخِل۔هَين۔اَور۔اساڑه۔کُوآر۔ خارِج۔ لکِن۔خاصّ۔و عامّ۔مين۔ چارون۔هَين۔مُوَافق
اِنْکي۔ پهْلا۔اساڑه۔ هَي۔ اِس مين۔اکْثر۔ ابْرِ غُبار۔ آلُود۔بلْکِه۔گاهي۔ آنْدهِي۔ کي۔ساتهه
آتا هَی۔اَور مينْه۔ زور۔شور۔ سي۔ برس۔کر کهُل۔ جاتا هَي۔ دُوسْرا۔ساون۔اُس مين
بيشتر۔ سُهاوِني۔سُهاوِني۔گهٹائين۔ ٹهنْڈي۔ ٹهنْڈِي۔ هَوَائين۔ بارِش۔ بهِي ۔اکْثر۔ مِيانه۔ و
مُعْتدِل۔ليکِن کَبهي کَبهي۔ دِن ابْر گهِرا۔رَهْتا هَي۔اَور آفْتاب چهپا۔رَهْتا هَی۔ تِيسرا
بهادون۔بِجْلِي۔اُس مين۔اکْثر۔کڑکْتي۔چمکْتِي۔ هَی۔اَور۔مينْه۔ دڑيڑي۔ سی۔ برسْتا
هَی۔ پر بيشْتر۔جلْد کهُل۔جاتا۔ هَی۔اَور۔اُسْکي۔آخِر مين۔يُوں۔بهِی۔هوتا۔هَی۔کِه
ايک۔طرف۔مينْه۔ ايک۔طرف۔دهُوپ۔بلْکِه۔مُبالغه۔يهان۔ تلک۔ کرْتي۔ هَين۔ کِه
بهادون کا۔مينْه۔اچنْبهي کا هَي کِه بَيل کا۔ايک۔سِينْگ گِيلا اَور ايک۔ سُوکهي
کا۔سُوکْها۔رَها۔بنابر اِسِي کي۔ اساڑه۔کي۔دَونگْڑي ساوَن کِي۔جهڑِيان۔بهادون کي
دڑيڑي۔ مشْهُور هَين۔چوتْها کُوآر پر وُه۔ جاڑي کا دوار۔ هَي مينْه اِس۔مين بهِي
برسْتي۔هَين۔ بلْکه کَبهِي کَبهِي دِن کِي۔جهڑِيان لگ۔جاتين هَين لکِن۔کوئي خاصّ
طَور اُسْکِي۔بارِش کا نه تها اِس واسْطي لِکْهني مين نه آيا

چند سطرین میوون کي وصف مین

میوي بهي رنگ برنگ کي اِس سرزمین کي بیچ اپني اپني رُت مین هوتي هین هر ایک گِرد و نواح مین جهان تهان تربوز خربوزي سي فالیزین معمور اور سیب انار شفتالو انجیر انگور و غیره کا باغون مین بهایت وفور لیکن نه وِلایت کي سي حق تو یون هي کِه اِن مین اُن مین فقط نام کي شراکت هي اور ذات صِفات مین اُس سِري کا تفاوت پر هِند کي بعضي خاص میوی کو کِه وهان کي میوون پر ترجیح دیتي هین وه آم هي لیکن سچ تو یِه هي کِه کهاني پیني کي چیزون مین عادت اور رغبت کو دخل بهت سا هي یهین کي باشِندي بعضي تو ایک میوي کو چاه کر کهاتي هین اور کِتني اُس کي بو سي بهاگ جاتي هین چنانچِه کٹهل کي باس سي راقِم هین بیزار هي حال آنکِه ایک عالم اُسکا خریدار هي قصّه مختصر یهان کا خاص میوه ایک اناس هي جسکا وه رو شناس هوا اور جسکي ٹک منهه لگا پهر نه چهٹا باس اُسکي دماغ کا آرام شیره اُسکا شیرهٔ جان کا قوام حلاوت اُسکي ناشپاتي کو پهیکا کري رنگ پر اُسکي بهي پتنگ پڑي اور شریفه سب سي شریف تر هي وضع و شریف اُسکو چاه کر منگواتي هین بلکِه اکثر صاحب ذائِقه سراه کر کهاتي هین کٹهل بڑهل بهي اپني اپني مزي مین بي بدل هین لیکن

اُسکي۔ ایک هِي کُوئي سي جِی پھِر جاتا هَي* اَور یِہ اَکثر کھانی مىن آتا
هَی؛ اَور کیلا تو سب۔میوون پر بھارِي هَي اُسي۔اکیلي هِی کھایا۔چاهِیي
کیُونکِہ حلوہ۔بي دُود هی۔خُصُوصًا۔امرت بان۔کِہ عطرِیت۔مُلایِمت حلاوت
بِسنون اُس۔ مین بخُوبي مَوجُود۔هَىن۔ اگرچِہ۔چنپا کیلا بھِي۔نِهایَت لطِیف
اِدید۔خُوبصُورت خُوش ذائِقہ۔هَي پر وَیسا۔کہان اب۔اَور قِسمون۔کا بان لا
حاصِل هَی هر چند۔کِہ بعضا اَور بھِي۔ایک طَور کا۔مزا رکھتا هَی۔اَور هِند کی
سب۔مُلکون مین هوتا هَی۔لیکِن بنگالي۔برابر کہین۔نہین چُنانچِہ۔وُہ دونون
قِسمِ خاص اِسي مُلک مىن هَىن کَولا سنگترا بھِي عجیب۔تر میوہ۔هَي۔رنگت
مین نو گُل سا؛ اَور رس اُسکا مُل سا؛ باغ کِي۔بہار دُونِي کر دِکھائي۔اَور گھر
کو باغ بنائي مزي مىن بي۔بدل صفرائي مِزاج۔کي لِئی امرِت پھل هرچند
زِیادتِي اُسکِي۔دانت کھتّي کرتِي هَي پر زبان چتکاري هِي بھرتِي هَي۔محمد شاه
فِردَوس آرام گاه نی نام قِسمِ ثانِی۔کا رنگترا رکھا هَي اِس لِئي کِہ۔اِسم با مُسمّي
هو اَور یِہ خاص شاهجہان۔آباد مین نِہایَت پاکیزہ خُوش ذائِقہ۔رسیلا بڑا هوتا
هَی۔اَور۔لکھنو و غیرہ مین بھِي بھلا چنگا پر قِسمِ اَوّل اِن مُلکون۔مین بہُت بڑا
بِہت۔رسیلا بکثرت دیکھنی مین۔آیا هَي مزي مین بھِي اِنسا۔کِہ برعکس کھائیي
لیکِن سِلہٹ اَور نتول۔کا کَولا هر طرح سی۔اَوّلا هَي اُسکي۔هوتی۔کوئي اِنھین

دستوري۔ من بهي بلي بلكه اندراين كا۔ پهل جاني كوئنكه سدانه انگور بهي اسكي آگي بهن پهلتا اورکسي شركا جي۔ اس پر بهين چلنا جهان تلك مبالغه اسكي حلاوت و عطريت پر كيجئي بجا هي بلكه قسم كهاني بهي اس پر روا هي۔ اور جنگل بهي يهانكي ثمر بخش هن۔ دستر گهساري لكڑهاري وهان سي۔ بعضي بعضي پهل توڑ لاتي هين۔ اور عوام الناس ان كو مول ليكر كهاتي هن۔ خصوصا۔ جهڑبري كا۔ بر كه سبكڑون۔ لڑكيان۔ لڑكي۔ ٹوكري پر ٹوٹ پڑتي هين بلكه بعضي بعضي رنڈيان بهي چاه كر كهاتين هين ليكن مرا اسكا ي آلحقيقت مسافرون، سي پوچهي، كه هر هر قدم پر جهاڑ ان كا دامن پكڑتي هين اور كانٹي سر سر پاؤں پڑتي هين عرض كهلائي بن نهن چهوڑتي قصه كوتاه نچوڑ هند كي ميوون كا۔ آم پر هي في الواقع عجب پهل هي۔ كچا نو مادة كهاوي اور پكا نر رنگت من كبهو پيلا كبهي ہرا مري مين كسي۔ وقت كهٹا كسي وقت مٹها ميٹهي كي مٹهاس سيب ثمرقند كو حلاوت بخشي اور كهٹ مٹهي كي چاشني انار رماني كي۔ دانت كهٹي كري درخت اسكا باغ كي آرايش اور مور كي بو باس دماغ كي آسايش سايه اسكا مسافرون كي آرام گاه هر ايك تهكا ماندا دهوپ كا جلا اسكا هوا خواه (ابيات) كيون نه درختون مين وه هو سر بلند۔ اسكا هي پهل شاه وگدا كي پسند۔ هند كي سب ميوون كا

سرداد ھی ٭ رونقِ ھر کوچه و بازار ھی ٭ جو صفہانی اُسي ایک بار کھائی ٭
موي صِفاھان کي سبہي بہول جائي ٭ اُسکی مِٹھائي کا کرون کیا بیان ٭
ھگا ھر ایک کِي وُہ زبان پر عیان ٭ چوسي تو لب کھل نه سکین بار
بار ٭ کاٹي اگر بند چھري کِي ھو دھار ٭ اَور مِٹھائی جو کبھو ایک ذَری ٭
کھائي ایک بار تو بھر جائي جي ٭ آم مین ھَي یک حلاوتِ عجب ٭ رھتي
ھَي اُسکِي تو ھمیشه طلب ٭ پیٹ بھري جِي نه پر اُس سی بھری ٭ آدمِي
پھر کھائي نه تو کیا کري ٭ ھوتا ھَي شِیرین تو بہت پال کا ٭ لیک ھی
ٹپکگا بھِي طُرفه ورا ٭ موون مین ھَي قوت اُسکي تَن ٭ باغ مین پھر
کیون نہو بالا نشین ٭ بس که سراپا ھي بھرا اُس مین رس ٭ کیون نه ھر ایک
موي سی ھووي مرس ٭ شوخ یہه سیندوریی کا رنگ ھَي ٭ سب ثمرقند بھي
یہان دنگ ھَي " ھیگا فواکِه میں وُہ ھر دِل عزیز ٭ سیب غلام اُسکا بہي ھی
کنیز ٭ بعد اِسکي نیشکر مِٹھاس اُسکي خدا داد ھَي ٭ اور یہي ساري مِٹھائیون
کي بنیاد ٭ اَودھ لکھنو و غیرہ کي گنوار زمیندار اُوکھ کہتی ھین اور دِلّي کي
قرب جوار کي اِیکھ اقسام اُس کي بہت ھین اور ھر قسم کا ایک نام علیحدہ
لیکن صاحبانِ اُردو کي زبان پر سِواي گنّي کناري پونڈے کي اور قسمون کا نام
جاري نہین پہلا تو اسمِ جنس سا ھَي که ھر قسم کو کہہ سکیں پر دوسرا تیسرا

خاصّ خاصّ قِسْم کا نام ہی چُنانچه کتارا کرارا پتلا هوتا هی. لَنائی مین تو
پَونڈی سی. کُچھ برابر سرابر لیکن بہت سخت. اَور کم رس کهانڈ مِصْرِي وغیرہ اُسِی
سی بنتی هَي پَونڈا بهي دو طرح کا هوتا هَي بعضی سِیاہ و سُفید اگرچه سِیاہ کو اکثر
گنون پر نعضی. وصْفون مین سرسائی هَي پر اُسکي مِٹھائي قدري تلخی لِئي هوتی
هَي اَور نعضي کِي شوربت کي ساتھ با وُجود اِسکی حلاوت سی خالي نہین هر
چند سختي اُسکي دندان و زبان کو اذیّت دیتي هَي. بہر صُورت سُفید سب
طرح سی بہتر هَي. پور پور مین اُسکي. مزا گنڈیری اُسکي. خوش ذائقه اَور
گانٹھ هر یک اُسکي رس کِي گانٹھ ساتھ اِسکي نرم. اَیسي که. پوپلا بی اذیّت
کهائي. بلکه دُودھ کا بچا. بهي. بآسانی. چوسي رس اُسکا شیرہ جان کو بڑھاوی
مِٹھاس اُسکي. کام و دهن کو حلاوت بخشي. (ابیات) کیوں. نہو مِسّوں مین
بلند. اُسکی شان " کہست اُسی کا هی. مِٹھائي کِي کهان " ساتھ طراوت کي هَي
اُس کِي مِٹھاس " کهائي جو پیاسا. تو بُجھي اُس کِي پیاس " وصل. مین. گنّي
کِي سعر جو کري " پیت وہ رستي. هِي. مین. رس سی بهری " جتنی مُسافر
هون. وہ چهک. جائین. کُل " باندھ دي وُہ پل مین مِٹھائي کي پُل " حلاوت
مضْمون سی. سیاهي نی. خاصیت شہد کِي پکڑی. قلم کِي زبان بند هوگئي راقم
لِکھنی سی باز رَها وِالّا کِتاب. کو شکرستان بنا دیتا هر. چند ساگ پات. اِس

سرزمین مین بہانت کی ہوتی ہین کتنی بوئی سی اور کتنی نعمر بوئی
اصل یون ہی بتا جب تلک درخت مین لگا رہی ڈھنڈھا رہی مگر پان طرفہ
برگ ہی کہ ٹوٹ کر زیادہ تازگی پکڑی بلکہ جون جون پرانا ہوتا جاوی طراوت
اور پیدا کری ہر ایک امیر فقیر کی طبع کا مالوف ہی اور مدارات شاہ و گدا
کی بیشتر اسی پر موقوف خواہ اس کو سونی روپی کی تہالی مین اسکی آگی
رکھین خواہ سفالی مین (مصرعہ) برگ سبز است تحفۂ درویش ** سر سبز ہر
ایک برگ پر کیون نہو کہ لالہ رخون کی مکھڑی کی بہار دونی کر دیا ہی
اگر اس کا لاکھا ہونٹ پر نہو تو رنڈی کا بناؤ پھیکا ہی ہر چند کہ نمکین ہو
مسی کی دھڑی بغیر اسکی رونق نہ پکڑی اگرچہ وہ کیسی ہی رنگین ہو
اقسام اس کی اکثر ہمن بر دلی آگری مین کپوری اور پیڑی کی بہت بکری
ہی کیونکہ ان مین لطافت اور نزاکت بیشتر ہی خصوصاً پیڑی مین تو ایسی
کہ احیاناً جو ہاتھ سی چھوٹ پڑی تو ٹکڑی ہو جاوی اودہ لکھنو سی لیکر
بنگالی تلک بنگلی اور دساوری کی پر حق تو یون ہی کہ مگھی نہایت نفیس
و لطیف و خوش بو ہوتا ہی اگر ایک گلوری کوئی اسکی کھائی تو سارا گھر
خوش بو سی بھر جائی ہر چند کہ پان کا لازم کتھہ چونا سپاری ہی پر رنگ
ڈھنگ مین اسی کا نام زبان پر جاری ہی (ابیات) ساتھون بن گو نہین

کرنا وہ کام ؛ لیتا ہے ہر ایک پر اُسکا ہی نام ؛ دم میں وہ بدل کرے ذائقہ ؛ تلخی و تیزی میں ہے اُسکی مزہ ؛ آنکھ پھر پانی میں رہتا ہے نر ؛ اُسکی حرارت نہیں گھٹتی ہے پر ؛ نت ہی اُسی کھائیے نعد ار طعام ؛ ہاضمہ کا ہے وہ معین لا کلام ؛ کیوں نہو ہر ایک کو اُسکی طلب ؛ ہے وہی آرایشِ بزمِ طرب ؛ اِس لیئے ہے شمع رُخون کی پسند ؛ حُسن کا شعلہ وہ کرے ہے بلند ؛ جو کوئی خوبان میں اُسی مُنہہ لگائی ؛ اُسکی وہ مکھڑی کو بھبھوکا سائی ؛ کیوں نہ سیگاروں میں ہو اُسکا وقار ؛ گُلبدنوں کی ہے وہ مُنہہ کا سنگار ؛ گورا ہو یا سانولا جو اُسکو کھائی ؛ غنچہ لالہ وہ دہن کو سائی ؛ بھاؤ میں کم ہے پہ بہت دے ہے سود ؛ خوبی لب کی ہے اُسی سی نمود ؛ کھائی نہ کیونکر اُسی انسان کُل ؛ لب کو بنا دیوی ہے وہ برگِ گُل ؛ اِس لیئے معشوقوں کی ہے منہہ چڑھا ؛ رنگ سی دے عاشقوں کو خون بہا ؛ کیا کہوں اُس برگ کی میں ڈھنگ کو ؛ کرنا ہے خونیں لبِ گلرنگ کو ؛ زیادہ نہ لکھو وصفوں کا اُسکی بیان ؛ ہو نہ کہیں لال قلم کی زبان ؛

∴ یی چند سطریں پھولوں کی تعریف میں ∴

پھول یہی بہاں. ساری دیکھنی اور سونگھنی کی اپنی. اپنی بہار میں بشمار
ہوی ہیں رنگ ڈھنگ میں یہی. کچھ ایران توران و غیرہ کی پھولوں سی کم
نہیں. چنانچہ عباسی. کئی. رنگ کی بہت. ڈھڈھی اور گل. مہندی. بھانت
بھانت کی. نپٹ. جھنجھی. گلاب و یاسمین. و سوسن. کاہ وفور. نرگس و نسرین
و نسترن سی چمن کی چمن معمور. زنبق و بنفشہ. جدھر تدھر. صدبرگ
و تاج خروس جبی چپی پر. چمن کی چمن ریحان و ارغوان کی. تختی
کی تختی لالہ و نافرمان کی. رعنا و زیبا جہاں تہاں داؤدی و صدبرگ کی
ہزاروں کیاریاں. اور وی. پھول جو خصوصیت اس سر زمین سی رکھتی ہیں
ہزاروں ہیں ہیں اگر ان. سب کی فقط نام لکھوں تو یہہ. فصل. برابر گلستان کی
ہو جائی. اور تھوڑی سی. فایدی. کی. لئی کلام میں طول. بہت سا لازم آئی
لیکن. مشہور و معروف خلق میں بشتر اپنی ہیں سوتی سکھدرسن سورج
مکھی. چنپا. چنبلی. چاندنی. جاہی. جوہی. جعفری. موگرا. موتیا. مدن. بان
مولسری کرنا کیور بیل کنول کیوڑا کیتکی گڑھل ہارسنگار بولڑی بیلا کٹھ سلا
رنن. منجری رائی بیل رتن. مالا دوپہریا (انات) ہی اس مملکت کی عجب
گل زمین. کہیں پھول. یہانکی. سی ہوتی نہیں. دل بستہ دیکھ انکو ہو باغ

باغ ؛ جو سونگھي تو بھر جائي بو سي دِماغ ؛ گُندھي بِن گُندھي گروہ
محفِل مىں آئين ؛ تو محلِس کا عالم چمن کا بنائين ؛ جو پہنين اُنہیں
حُسن اُنکا پھلي ؛ کِہ عاشِق کا دِل اُن پہ دَونا چلي ؛ جو لِکھني کی مایل ہو
مُوکا قلم ؛ نزاکت ہو کُچھ سوتِي کِي رقم ؛ عُقدہ سحر کا جو حلّ ہوگئي
آئی ؛ صاحت ذرّا اُسکِي تب لِکھِي جائي ؛ کرُون وَصف کیا موگریکا بیان ؛
کِہ ایک ایک کلِي اُسکِی ہَی عطر دان ؛ مُعطّر ہَي شِدّت سي سلبِي کِي
باس ؛ پہ آتِي نہِین حَیف عاشِق کو راس ؛ جو سوتی مىں آجائي اُسکِي
لپٹ ؛ پھڑک جائي دِل نسد جاوی اُچٹ ؛ ہَي کرنِي کِي اِس مرتبہ
مست بو ؛ جو سونگھي اُسي ٹُک سِہ مست ہو ؛ مدن بان کِي ادہ کھِلِي
ہرکلِي ؛ بڑھاتِي ہَي عُشاق کِي بیکلِي ؛ خُوشایند ہَي نکہتِ رائي بیل ؛ رَہي
بزم مىں اُسکِي نِت ریل پیل ؛ چنبیلِي کِي بو ہَي نزاکت بھري ؛ سُچکنِي
ہُوئِي سُونگھي اُسکو پرِی ؛ یِہ ہَین خُوش نُما جاہِي جُوہِي کِي پھُول ؛ کِہ
دیکھ اُن کو بس سرت جاتِي ہَي بھول ؛ صفائِي کا عالم کہُون اُن کِي کیا ؛ کِہ
پائی نظریہان پھِسل ہِي پڑا ؛ بہُت موتِیا کِي پیارِي ہَي بو ؛ ہرایک گُل
سي اُسکِي پیارِي ہَي بو ؛ اُنوٹِھي نہو کیُونکِہ اُسکِي کلِي ؛ نشاٸِیت اُسکِی
ہَي بو مىں بھرِي ؛ نِواڑِي کِي ار بسکِہ میٹھِي ہَي بو ؛ دِلون کِي وہُ معمول

کیونکر ہو ؞ جدا۔ سب سی دوپہریا کا۔ ہی روپ ؞ کہان اسکی رنگت کو
لگی۔ ہی دھوپ ؞ گلون سی نرالا ہی گل چاندنی ؞ چمن کا اجالا ہی گل
چاندنی ؞ یہہ چنپا کی پہولون مین ہگی مہک ؞ لپٹ انکی جاتی ہی گردون
نلک ؞ مین رنگت مین تشبیہ دون اس سی کیا ؞ کہ ہی پاس جوہر ہی
پکھراج کا ؞ ہر ایک گل کا ہی رنگ و عالم جدا ؞ نہین لطف سی کوئی
خالی ذرا ؞ جسی دیکھی ہر طرح خوب ہی ؞ طبیعت کا ہر ایک کی
مرغوب ہی ؞ یہہ گو ہر طرف سستی بکتی پہرین ؞ پہ خوبان جہان دیکھ
سر پردھرین ؞ ہوئی سستی یون تا کہ پہنی منگا ؞ زن بیوا و زن بادشاہ " جو
عالم دکہاتی ہین دمڑی کی پہول ؞ وہ ہرگز نہو موتیون سی حصول ؞ پہننی
کا انکی نہو کیونکہ چاؤ ؞ کہ ہونا ہی یہان کوڑیون مین بناؤ ؞ کسی خوب
کی دل مین کہتی نہ آن " نہ ہوتی جہان مین اگر پہول پان ؞ القصہ کوئی
پہول چمن دہر مین رنگ و بو سی خالی نہین ؞ (مصرعہ) ہر گلی را رنگ و
بوئی دیگر است ؞ لیکن موتیا چنبیلی۔ بعضی۔ بعضی۔ وصفون مین سب سی
زیادہ ہین تیل عطر انہین کا نکلتا ہی اور ہر ایک۔ صاحب طبع انکو چاہ کر
ملتا ہی۔ خصوصاً وی۔ عورتین کہ جنکی مزاج مین ستہرائی سگھڑائی بیشتر ہی
وہ ہمیشہ بدن کو لگائی اور بالون کو اس مین بسائی ہی رکھتی ہین یا چاہنی

والي کي خواهش زياده بڑهي اور چاه کي آنکهه اکثر پڑی (بست) اگر تىل اور عطر هوتى نه يهاں ؞ تو روس پکڑتا نه حُسنِ بُتان ؞ بڑهائي اِنهون نى هِمن يه اُنکي قدر ؞ عجب چيز هَسکي عرض تىل و عطر ؞ اور کستکي کُنوڑي کي بو باس صُورت شکل.کِسي پهُول سي نہىں. مِلتي اِنکا عالم هين. جُدا هَى. اگر هزار پهُول خُوش بو دهري هوں. اور کُنوڑي کا ايک پهُول بهي. آى تو اُنکي مهک اُسکي لپٹ مىں چهپ جائي گُلاب و بيد مُشک اُنکي عرق سي خِجالت کهينچي عطرکو اُسکى کوئي عطر لگ سکي (بست) جو ايک پهُول هو کُنوڑي کا دهرا ؞ تو روشن نکيجي. کهين لخلخا ؞

؞ چند سطرين اسپ کي تعرِيف مين ؞

گهوڑي بهي بعضي بعضي اِس مملکت کي زمينوں مىں بهت اُسلوب دار اور چالاک رهوار پيدا هوتي هين. خصوصاً جنگل کا گهوڑا نهايت اصيل شايسته جانساز هوتا هَي. اور دکهن کي بهي بعضي مقاموں کا علي هذا القياس. خصوصاً گهوڑي بهت چالاک هوتي هَي پر ولايت کي گهوڑي کي قوت و چالاکي سي لگا هي. نهين کهاتي کيونکه جب بهاؤ مارا گيا اور اُسکا لشکر تباه هُوا تب ايک

سردار بهل گهوڑیاه بچکر بهاگ نکلا. جونهین ایک درانی نی اسی دیکها وونهین پیچهی لگا غرض جب یهه اسکی قریب پهنچتا مرهٹا سرپٹ پهینکت جاتا دو تین کوس پر دم لیتا بعد ایک گهڑی کی جو مڑکر دیکهتا تو وهی مغل گهوڑا ماری خچز خچز کرتا چلا آتا هی. تب پهر وه گهوڑی کو بدستور بهگا جاتا آخر تیس یا چالیس کوس چلکر گهوڑی تهک کر کهڑی هو رهی اور درانی آن پهنچا مرهٹا ناچار منهه دیکهنی لگا کیونکه نه گهوڑی مین سکت نه اس مین طاقت بداں درانی نی ایک سره مارا اور یهه اسکی ضرب کهاتی رهی گهوڑی سی جدا هوکر گر پرا سانس الٹی لینی لگا تب مغل اسکی هتهیار همیانی اشرفیون کی نقرئی رین کی کاٹهی معه ساز لیکر اپنی لشکر کو روانه هوا اور گهوڑی کو ناکاره سمجهکر وهین چهوڑا بعضی اس واردات کو پٹیل مهاجی سیندهیا سی منسوب کرتی هین اور بعضی کسی اور سردار سی والله اعلم بالصواب *

تعریف فیل

لیکن یهان کی چوپاون مین هاتهی عجیب خلقت هی صورت سیرت مین سب سی جدا قد و قامت مین نهایت اونچا جسامت مین کوه پیکر اور

فوت مین۔ اکثر حیوانوں سی بالاتر رنگت مین۔ سشتر سیاہ۔خال خال بھورا بھی دیکھنے مین آیا ہی سِوای اِسکی بڑا۔ چھوٹا بھی لیکن چھوٹی۔ کو کمسندھا اور بڑی۔ کو کنجل کہتی ہین ناک کی جاگہہ اُس کی ایک لنبی سونڈ اژدھی کی مانند جس چیز کو چاہی اُس سی اُٹھا لی اور کان ایسی چوڑی کہ چھاج کی برابر جب اُنھین جھڑجھڑائی ایک فراتا باو کا آئی دو دانت اُسکی طول مین ایک گر سی کچھ کم و زیادہ عارِ دہن سی لگی ہوئی ایک بھسونڈی کی اِدھر اور ایک اُدھر سُفید اِسقدر کہ شمع کافوری کو بی نور کر دین اور سخت اِس مرتبہ کہ پہاڑ کو چکناچور کر دین طرفہ یہہ ہی کہ تمام اعضا اُس کی موافق ڈیل کی ہین لیکن آنکھین چھوٹی وجہ اِسکی خالق کو بہتر معلوم ہی۔ مخلوق کا جای پر اتنا خیال مین آتا ہی کہ صانع نی اُس کی آنکھون کو شاید اِسواسطی بڑا نکیا کہ خود بین ہو جاتا بلکہ خاکساری کی خصلت عطا کی چنانچہ تہان پر کھڑا اکثر خاک سر مین سونڈ سی ڈالا کرتا ہی پر جسوقت ہتھائی پر آوی شیر خشمناک کی کیا تاب کہ اُس کی منہہ چڑھ سکی ایک چنگھاڑ مین زہرہ آب ہو جائی حملی کی نوبت بھی نہ پہنچی چنانچہ آزمودہ کار ایک فیل جنگی کو لڑائی کی وقت برابر ہزار سوار جرار کی جانتی ہین واقعی کہ وہ بہادر بھی ایسا ہی ہوتا ہی کہ توپ

بندوق کو پھلجھڑی سي زیادہ نہین سمجھتا (قطعہ) چرخی کما چمر ھي لاوي
وہ جسی خاطرمین ؛ باں بجلی کی کڑک کا کھو پہنچي اُس تک ؛ چاہي
وہ موڑکي ۔ جون نیشکر اُس کی چھڑ کو ؛ پاؤن کھجلانی لگي سونڈ میں لشکر
پولک ؛ اُٹھا سونڈ اپني کو چنگھاڑ مار ؛ جو حملہ کری فوج پر ایکمار ؛
سواروں کا ۔ ستھرا و ھو ایک قلم ؛ پیادوں کي پھر خاک ٹھہرین قدم ؛ کوئی
آہ پاوي نہ جاي گریز ؛ اُکھڑ جائی ھر ایک کا پائی گریز ؛ فی الواقع فتح
نشان اِسي سی نمودار ھی اور وھي دل کا سنگار سواروں کی پری کی اسپ سی
زینت ؛ لشکر میں اُسکي یمن قدم سي برکت ؛ سوار اُسکا سب سی بلند
و بالا ؛ قیمت میں بھی وہ اکثر گھوڑوں سي اعلیٰ ؛ کیونکہ گھوڑا پچاس روپی
کا بھي نوکر لی سکي ؛ پر یہہ طالع مند ھی کي دروازی پر بندھی ؛ سواروں
کي ٹکڑي ایک رسالہ دار کي ساتھ بھي نکلتي ھي ؛ پر اسکي قور بادشاہ
وزیر ھی کی پیچھي چلتي ھي گھوڑا کیسا ھي چالاک ھو چالیس پینتالیس
کوس سي آگي نہ چل سکي اور یہہ اسي پچاسي کوس جائی اور نہ تھکي
اس ڈیل پر سبک رو ایسا کہ سوار کي پیٹ کا پانی نہ ھلي اور آھٹ پاؤں
کي کسي کو معلوم نہووي رحم دل اس مرتبہ کہ چھوٹا لڑکا راہ میں جو پڑا
دیکھي تو اُس کو سونڈ سي اُٹھا کر اس طرح الگ رکھ دي کہ ایک ذرہ صدمہ

نہ پہنچی حیا۔دار اِسقدر کہ سِواے اپنے جنس کی مادہ کی کِسی مادہِ پر
رغبت بہس کرنا معہذا آدمی کی رُو برُو اُسے بھی بہس لگتا اَور اُس کا بچہ
بھی بشتر جنگل مین پیدا ہوتا ہی احیانًا اگر ہتھنی گابھن آئی اَور بستی
مین جنی نو حاکم کو با مُبارک ہی اَور عُمر طبیعی اُسکی مانند اِنسان کی
ایک سَو بِیس برس ہی حوالی ساٹھ برس کی بعد اَور مستی ہُشیاری کی ساتھ
کیونکہ اُسی عالم مین ایک کا ایک سامھنا کرتا ہی اَور ایک دُوسری سی کِس
کِس گھات سی لڑتا ہی کبھو تو یہہ اُسکو دُور تلک ریل لی جاتا ہی کبھی
وہ اُسکو اِسطرح پیل لاتا ہی عرض سُونڈون کی پیچ اَور مستکون کی رگڑی اَور
دانتون کی صدمی اُنہین کا جِگر ہی کہ آپس مین اُٹھاتی ہین اَور بات لاتی
ہین گویا پہاڑ سی پہاڑ ٹکراتا ہی اَور دیو سی دیو جُت رہا ہی بشر کی کیا
طاقت کہ اُسوقت اُنکی پاس آ سکی اِلّا بھالی برداراَور بوڑی بردار بھالی لیئی
اَور چرخیان داغی لگی ہی جاتی ہین اَور مہاوت اُن سی بھی زیادہ کام
کرتی ہین اگر ایک مارا گیا تو دُوسرا وونہین اُس پر قایم ہُوا آفرین ہی اُن
کی پھرتی اَور جانبازی کو کہ ایک دیو کی تئین اِس حالت مین آنکس اَور
آسن کی زور سی زیر کرتی ہین (اَبیات) یہہ حق نی آدمی کو زور بخشا
ہُوا تابع ہر ایک حیوان اُسکا " کوئی عُہدہ برا اُس سی ہُوا ہی مان

یہہ کلسرا ایک بد بلا ہی ۔ القصہ رافم نے اِسی سرزمین سی جو ہاتھی کو
پسند دیکھا سو بسیار کثرت کی ہَی کیونکہ یہاں نہایت کی ساتھ ہوتا ھی
اور ترجیح بھی اُسکی بعضی اوصاف و قیمت مین مطلق اسپ پر منظور نہین
بلکہ خاص اِس مملکت کی گھوڑون پر ھَی اِس لیٔی کہ ہاتھی اگر کیسا ہی
خوبصورت پابل مجہول چالاک ہو پانچ چھ ہزار رُپی سی زیادہ نہین آتا اور
گھوڑا عربی عراقی ولایتی پچیس ہزار رُپی بلکہ زیادہ کو بکتا ھی

گینڈی کی صفت

گینڈا بھی ایک جانور بڑا قوی ہیکل عجیب خلقت ہَی پاون اور پچھلا دھڑ
اُسکا ہاتھی کا سا گردن اُسکی لنبی گٹھی ہوئی سر کی سی اور آنکھین کان
منہہ بیل کی مانند سُبحانَ اَللّٰہ صانع کی کیا صنعت ہَی کہ ایک حیوان کی
جسم مین اجزا تین حیوان کی اعضا کی صورت ہین اور بدن اُسکا لوہی
سی سخت تر کہ تیر گولی بلکہ کوئی ہتھیار اُس پر کارگر نہین ہوتا اور اُسکی
ماتھی کا کھاگ بہت سخت موتی کہ سنگ اُسکی آگی حکم پاپڑ کا رکھتا ھی
اور فولاد خشک پتّی کا پھر حیوان کا جسم تو کیا چیز ہَی عجب کیا ہی

اگر هاتهي كي بدن مين وه عار ڈالي اَور شير كو مار ڈالي۔ غرض يهه حَيوان كيا
بر كيا ماده ساري حَيوانون پر غالب هَي اِسكي جنگل مين شير هاتهي۔ ارنا
كوئي نهين آتا رهني كا تو كيا ذِكر هَي (بيت) جهان وه هو هاتهي كا گذ
هو گذار ؛ كري شير سايي سي اُسكي فرار ؛ غضب سي۔ اگر ماري وه اپنا
كهاگ ؛ جو هون كوه كي پاون تو جائي بهاگ ؛ پيدايش بهي اُسكي جنگل
هي مين هوتي هَي ؛

ارني بهينسي كي اَوصاف مين

ارنا بهينسا بهي بڑا زور آور۔ آهني پيكر هوتا هَي سينگ اُسكي ايك گز سي
كچهه بڑي۔ پيٹ نكيلي۔ اَور رنگ ايسا سياه۔ چكنا گويا تيل ڈهلتا هَي۔ دلير
اِسقدر كه شير سي نهين ڈرتا هاتهي سي بهي خطره نهين كرتا اگر دو ارنون
مين ايك شير آ جاتا هَي تو اُسكو گيند بنا ڈالتي هين ايك سينگون پر اُٹها
دوسري كي طرف پهينك ديتا هَي دوسرا اُسي طرح اُسكي طرف اُچهال ديتا
هَي غرض جب تلك اُسكا دم نهين نكلتا دم نهين ليني ديتي كبهو كبهو
شهرون مين بهي ايسي لڑائي بادشاه وزير كي حضور هوتي هَي اَور ديكهي

والوں کی تعجب سے ہوش کھوتی ہے. سواے اسکے بہہ حیوان صورت دیو سیرت آپس میں بھی ایسی لڑتی ہیں کہ بدن سینگوں سے چھن جاتی ہیں اور ساری اعضا غربال بن جاتی ہیں ایسی ایسی. اوجھڑیں باہم جلتیاں ہیں کہ دیکھنی والوں کی ماری ہیبت کی جانیں نکلتیاں ہیں اور بعضا ایسا جبوت ہوا ہے کہ اکیلا ہاتھی پر دوڑ پڑتا ہے چنانچہ نواب آصف الدولہ مرحوم جاڑی کی موسم میں ایک دن نکھری کی جھیل کی جنگل میں شکار کھیلتی تھی کہ کئی ارنی نکل آئی بندوقیں ان پر چلنی لگیں کہ ایک ان میں سی جھنجھلاکر نواب حسن رضا خان مرحوم کی ہتھنی کی طرف دوڑا اور پچھلی دھڑ کو اسکی سینگوں پر اٹھا کر ایسا ریلا کہ گر پڑی سنبھل سکی غرض نواب مرحوم کی تو خیر گذری پر ہتھنی زخمی ہوئی اور ارنا گولیوں سی بداں مارا گیا اور شہری بھینسا تو فقط لکڑہاری بنجاری ہی کی کام کا ہے کہ وی لکڑیاں یا گونیں اس پر لادیں اور ہمراہ اپنی لیی پھریں مگر اسکی مادہ کا دودھ بہت میٹھا گاڑھا سفید چکنا ہوتا ہے اگر تازہ دوہا ہوا لاغر پیی تو فربہ ہوئی اور ضعیف توانا بنی سب اکثر پہلوان زور آور مداومت اسکی کرتی ہیں اور ہر روز بعد ورزش کی پیتی ہیں لیکن ارنی کا دودھ شہری بھینس سی معدہ نر ہی رنگ اسکا خال خال بھورا بھی رہوتا ہے لیکن اکثر

سِیاہ ہِي دیکْھی مىن آیا هَیْ (قِطْعه) هُوا هَي ۔جِسْم یُون اُسْکا۔سِیَه فام ؛؛
کِه شِىر اُسْکا هَي مِثْلِ آبِ حَیْوان ؛؛ نه پِیوي کِسْطرح هر ایکْ اِسْکو ؛؛
؛؛ بڑهاتا هَي سدا وُه شِیرهٔ جان ؛؛

؛؛ گُجراتِي نَسل گاڑِي و عَمره کي بَیان مىن ؛؛

اَور اِس سرْزمِین۔کي نَسلوں مىن۔گُجراتِي بَیل سب طرح سي اچّها هَي هر چنْد۔کِه ناگورا بِهي۔اَور نَسلون سي بَهرَنه بِهتر هَي لیکِن اُسْکو نہین لگْتا صُورت شکْل۔اُس کِي بِہایَت۔خُوب ڈِبل ڈَول بِیٹ۔خُوش اُسْلُوب قدّ و قامت مىن بِهي بُلنْد۔بادْشاه وزِیر و فقِیر هر کِسِي کِي پسنْد قدم۔اَیسا چلي۔کِه رَهْوار نرْکِي نه پهُنْچ سکي دَوڑي اِتْنا کِه ۔چالاک تازِي پِیچْهي۔رَه جائي یُون۔سُنا هَي کِه سابِق بَعْضي۔اشْرار عَیّار احْمد۔آباد گُجرات مىن وَهان۔کي بَیلون۔کو گاڑِیون مىن جوت سَوار هو رهْزنِي کو جنْگل مىن۔آتي تهي اَور مال متاع مُسافِرون۔سَوداگرون کا لُوٹ لیجاتی۔تهي هرْچنْد۔سَوار گهوڑي۔اُن کي پِیچْهي ڈالْتي۔لیکِن اُن کِي گرْد بِهي نپاتي اَور یِہه بِهي۔مشْهُور هَي۔کِه گاڑِي۔خاصّ اِخْتِراع اهْلِ هِنْد۔کا هَی بَیٹْھنْي والي اُس کي گرْمِي۔سرْدِي آنْدْهِي مینْه مىن نِہایَت۔آرام سي رَهْتي

هَیں رُوپے کی سِنگوٹیاں اَور ساونگیوں میں، ٹالیاں، جھانجھ، جھوؤں میں رنگ لگوا سدّھوا رکّھوا سَوار ہوکر بڑی تھیں۔ سی مِلی تھلی، میں پھرتیاں، هَیں باعوں، کی سَیریں، کرتیاں هَیں، واقعی اُنکے آمد سے تماشائیوں، کی ہوش و حَواس جاتی هَیں گویا، جھن، جھن کرتی ہوئی پریوں، کی تخت چلی، آتی هَیں

(بیت) جهان هوتا هَی یوں اُنکا گذارا ٭ کسی رَهتی هَی وَهان تابِ نظارا ٭
کهاں هوتا هَی، حاصِل، لُطفِ دیدار ٭ هر ایک بن جاتی هَی بس نقشِ دیوار ٭
جو اِس میں اُٹھ گیا پردہ هوا سے ٭ جھمکڑا ایک نظر آیا ادا سے ٭ جو وہ
بجلی، کی بھی یوں سامنی آتی ٭ تڑپھ کر اُسکی آگی لوٹ هی جاتی ٭

اَور صاحبِ عِصمت، بیبیون، کی، رتھوں، پر گھٹاٹوپ، پڑی، ہوئی، چاندنیاں کسِی، ہوئیں کیا دخل کِه ایک مُو برابر اُن میں رخنه یا سُوراخ هووی چنانچه نوّاب خاندوران، و مُظفّر خانِ مرحوم، کی ناموس کی، رتھوں پر ستشر موتی میلی، چاندنیاں هوتین نهیں علیٰ هذا القیاس میانوں پر بهی با وُجُود اِسکی کِه، ایک بهائی میر بخشی، تها اَور دُوسرا هفت هزاری، فِی الواقع تقاضا عَمرت کا یهی، هَی کیونکِه، جِس کا، میانه رتھ ایک، جهمکڑے کی، ساتھ نِکلی مُقرّر تماشائیون، بازاریوں، کی جی، میں، آوی کِه اِس، میں، کوئی، چمک، چاندنی رشکِ پری جلوہ گر هوگی؛ پس زنانی سَواری کی مرتبه یا میانی کا پُر تکلّف هوتا

بعضي بعضی مُتقه امیروں کي نزدیک بهي سخت معیوب هَي اصل یه هَي که سَواري اُسکي في اَلحقیقت اچهي هَي طَور طرز اپني اَپني پسند پر موقوف هَی پر هچکولی بہت بری اَور سِواي اِس کی بهي بہت سُکهه پاتی هَین فراغت سي چار آدمِي گپ شپ کرتی هُوئي نَتهي چلی جاتی هَین اَور سفر مین کَیفیت حصر کی اُتهاتی هَین لیکن اُس کي پہیی دو هوتی هَین چهتري دار هو یا مُنڈي اگر ڈهانچا اُس کا کُچهه چهتاپي کي ساتهه هلکا هو تو منجهولي کہلائیگي اَور بہت چهوٹا اَور سُبک هوگا تو گُبي اُس کي نَسل بهي جد چهوٹی هوتی هَین اُنهین گنتي کہتي هَین قِسم هِمن اُنکي علیحده هَی اَور چار پہیون کی رتهه وُه اِس سی کہیں بہتر هَي نه نِسبت اُسکي اُونچی نیچی سي کم گرتی هَي هچکولا بهي اُس مین تهوڑا لگتا هَي امیر اُمرا کي سَواري کي قابِل هونی هَي في اَلواقع بعضي تو ایسي هي خُوش ڈَول سُبک نقاشي دار هوتي هَی که دیکهی والی نقش دیوار بن جاتي هَین اَور ساز بهي اُس پر بانابی سادی یا کارچوبي و سرہ نیت صفائي اَور چمک کي ساتهه اگر سُورج اُسوقت زمِین پر هوتي تو اَپني رتهه سي اُتر اُس مین آ بیٹهي اَور راجه اِندر بهي دیکهي تو اَپني تخت پر پهر پاون نرکهي پر ساتهه اِن خُوبیون کي بهي اُمرا اُس مین براي نفسِ طبع کبهو کبهو سَوار هوتي هَین اَور بعضي بڑي آدمِي مِرزا منش هرچند

کِہ چڑھتي کم ھَين ليکِن ھر مَوسِم کا ساز اُنکِي سَوارِي کِي رتھ پر ھوتا ھَي چُنانچِہ گرمِيون مين خس کا اَور برسات مين موم جامےکا جاڑون مين باناتِ پر اکثر اُس مين مہاجن صرّاف جَوھرِي مُتصدّي سَوَار ھوتي ھَين يا عَورات ھِندُو مُسلماں کِي اَور بعضِي اَوباش بيگمين يا نائکِي کسبِان اپني رتھون پر بہايَت جھنجھناتي سار سجوا بيلون کي گلون مين گھنگھرو سِنگون پر سوني کِي سِنگَوٹياں ھرچند کِہ اَور سَوَارِيان بھِي صاحِب سلِيقہ لوگون ني اَور کارِيگرون ني بنوائِين اَور بنائِين چُنانچِہ مُلوک و سلاطِين کی واسطي تخت و نالکِي امِيرون کي لِئي جھالردار پالکِي اَور شہزادِيون ورِبر زادِيون و امِير زادِيون کي واسطي مہاڈول چَونڈول سُکھپال مِيانِي اَور عرِيبون کِي عَورتون کي لِئي ڈولِي تا کوئِي نجِيب زادِي اشراف زادِي پِيادہ پا نہ نِکلي اَور اُس کي قدّ و قامت کو کوئِي نا محرم نہ ديکھي

گھڑِيال و غيرہ کي ذِکر مين

اَور بہانکِي ھُنرمندون کارِيگرون کا ايک مُخترع گھڑِيال ھَي کِہ اُسِي سي دِن رات کِي گھڑِيان ساعتين دريافت ھوتِي ھَين شکل اُسکِي گول گُندہ دل اُنگل

بهر سي کُچهه زِياده خواه چهوٹا خواه بڑا ليکن اژدهات کا بنتا هَى اَور طرِيقه
گهڑي ساعت کي جانچنى کا يُون هَى کهِ کِسِي مکان مين اُس کو لٹکاکر ايک
طاسِ پُر آب مين اَيسِى تانبي کِي کٹورِي کهِ تُلندي و پهنائي اُسکِى باره اُنگل
کِي هو اَور ايک سُوراخ اُسکي پيندي مين اِتنا جِس مين پانچ اُنگل کِى سلائي
ايک ماشى سونى يا رُوپي کِي آوي جاوي ڈال ديتى هَين پاني اُس مين
آهِسته آهِسته آتي لگتا هَي آخِر ايک گهڑِي کى عرصي مين وُه بهرکر ڈُوب جاتى
هَى تب اُس پر مُوگرِي ايک بار مارتي هَين وونهِين آواز ايک ٹهناک سي
نِکلتِي هَي اَور دُور تلک جاتِي هَي سُننِي والي معلُوم کرتي هَين کهِ ايک گهڑِي
گذرِي غرض رات دِن کي چار چار حِصّي کِيّي هَين اَور هر ايک پاؤ کا نام پهر
رکّها هَي ليکن گهٹنا بڑهنا اِس کا رات دِن کِي کمِى زِيادتِى پر هَي اَور وُه نو
گهڑي سى زِياده اَور چهه گهڑِى سي کم نهِين هوتا خُلاصه يِهه هَى کهِ جب ايک
گهڑِى تمام هوتِي هَى تب اُسي ايک بار بجاتي هَين اَور دُوسرِى کي بعد دو بار
يهان تک کهِ پهر پُورا هو بعد اِس کي از سرِ نَو مُوافِق پهر کِي گهڑِيون کى
مُتصِل بجاتي هَين اَور دو پهر کي وقت دُونا اُسي شام و صُبح کو چَوگُنا اَور اُسکا
ناؤن گجر هَى سِواي اِسکي شِيشهٔ ساعت بِهى اُسِي کام کا هَي ليکِن جِس
جلسى مين وُه هو وهِين کي لوگ اُسکي سبب گهڑِى ساعت کي احوال سي

واقف هوتی هَین صُورت اُس کِی یِہہ هَي کِہ ایک شِیشي مین ریت بھرکر اُس کا مُنْہہ دُوسْري کي مُنْہہ سی مِلاکر خُوب مضْبُوط باندْهتي هَین لیکِن ریت دُوسْري شِشي مین آنی لگتي هَي جب کِہ تمام آ چُکْتِي هَي معْلُوم هوتا هَي کِہ ایک گھڑِي گُذْرِی عرض اِسِي طَور سي دِن رات کِی گھڑِي ساعت کو معْلُوم کرتی هَین راقِم ی اِن صنْعتون کو کُچْھ فخرِیّہ سمجْھکر یہین لِکْھا وفقط خُلاصَۃُ آلتّوارِیخ کي مُصنِّف کِی سیعت کِي هَي کیُونکِہ اِن اُمُور من مصْنُوعات اَهْلِ فرنْگ کي اَیسي اَیسي اَپْني دیکّھني مین آئی هَین کِہ هِنْد کي اگْلی پِچّھْلي کارِیگرون نی کَبْھو خوَاب مین بِهِي نہ دیکّھي هونگي بہانا یو دِرکِنار هان تعصُّب کِي بات بِرِالِي هَي پر خُدا حقّ والِي هَی

یِہہ چنْد سطْرین عِلْمِ اهْلِ هِنْد کي بیَان مین

عِلْم بِھِی هِنْدُوون کي یہان اِتْني هَین کِہ اُن کا بَیَان وار لِکّھنا نِپٹ کٹّھِن هَي کِہ اُس درْیاو کا اَور چھور کِسِی پَیراک نی نہین پایا اَور اُس کا کِنارا کِسِي نہتي ڈُونْتی کي هاتْھ نہین آیا اُسِي مین سي ایک بید هَي کِہ ساري گُنونکي بھید اُسِي سی کھلْتي هَین اَور دهرْم دَیَا کي رسْتي وُنْہین سي مِلْتي هَین هر

بِدْیاکِي وُهِي بُنْیاد هَي اَور تپشِیون کِي بگرِي اُسِي سي آباد" کہسي هَس کِہ اِس
جہان مىں پہلي جِدْهر تدْهر پانِي هِین مَوجُود تہا سِواي اُسْکي هر مَخْلُوق
مَعْدُوم و مفْقُود مگر بِشن اکِهي بڑ کی ایک پتّی پر اُسْکِی سطْح کي اُوپر
انگُوٹھي برابر قدّ سي سوتا تہا کِہ خالِقِ مُطْلق ني اُسْکي ناف مىں ایک کَنْوَل
کا پہُول پَیدا کِیا اَور اُسْکي اَنْدر بَرْمّہا چار سِراَور چار هاتْہ سمست آدْمِي کِي
شکْل خلْق هُوا وُهِي اِس وِرْقي کي نْزدِیک واسِطه پَیدایِش کا تہہْرا اَور سدِ
آسْمانِي اِلْهامِ رَبّانِي سي اُسِي کِي زبانِی سُنا گیا چُنانْچِہ اب تلک کِہ هزاروں
برس گُذْري هَین ساري چھوٹي بڑي هِنْدُو اُسکي حُکْموں کو مانْتي هَین بلْکِہ
اپْنی دهرْم کِي بُنْیاد اُسِي کو جانْتي هَیں پھِر بَرْمّہا کي پوتی مَنُو نی اُس بِید
کو ترْتِیب دِیا ایک انگ اُسِی بید کا هَي اَور اُس میں بَیَان وحْدانِیّتِ
کِرْدِگار کا اَور طرِیقه معْرِفتِ پرْوَرْدِگار کا تفْصِیل وار لِکْھا هَي بعْد اِسْکي اُسْکي
بیٹوں پوتوں ني کہت شاسْتریعْي چھ کِتابیں اُسِي بد سي اخْذ کرْکي بنائِیں
اَور اُنْکي بِیچ ماهِیت و شِناخْت مین معْبُودِ مُطْلق کِي بہُت سِي دلِیلیں
ثابِت کِیں لیکِن یِہ عِلْمِ الہِي وطبِیعِي و رِیاضِي و منْطِق و مُناظرِي پر موْقُوف
هَي اَور یِي چھوں آپس مین بعْضي مُقدّمات کي بیچ مُوافِق هَین اُور بعْضوں
مین مُخْتلِف سِواي اِسْکي اکثر مُباحثي مُنافشي کي روِیّي کِہ هر ایک دانا و

فہم کی قدر اپنی دانائی و طبع کی رسائی کی پیدا کی ہیں انہیں کتابوں
کی سر کی نتیجی ہیں ٭ پہلا نیای شاستر مصنف اُس کا گوتم نائیک
حاصل اُس کی مضمون کا یہ ہی کہ کارج کارن کرتا یعنی فعل و سبب و
فاعل بغیر کوئی چیز موجود نہیں ہوتی اس لئی فاعل حقیقی کی جہت
کوئی فعل نہیں کرتا لیکن مختار ہی بندی کی کیا طاقت کہ اُس میں دم مار
سکی یا اوّل و اوسط و آخر میں دخل کری جیسی کمہار مٹی کی وسیلی سی
ہانڈی موافق اپنی مرضی کی بناتا ہی اور جس کام میں چاہتا ہی برتتا
ہی اُن دونوں کی محال نہیں کہ کہیں ایسی بنا ویسی نہ بنا یا یوں نکروں
کر اسی طرح مخلوق اپنی خلقت میں خالق کی ارادی کی آگی بی مقدور
ہی اور مجبور ٭ دوسرا ویشیشک شاستر بنای والا اُسکا سوامی کناد اُس سی
یہ ظاہر ہوتا ہی کہ مدار کار وقت پر ہی جو کام غیر وقت کیا جائیگا سوای
حسرت کچھ ہاتھ نہ آئیگا چنانچہ اگر کسان بی موسم کچھ بوویگا اپنی بیج
بیج کھوویگا گو مینہ برسی یا سینچی پر کھیتی میں ایک دانہ نہ اُگیگا اور
اُسکو سوای ثمر یاس کی کچھ پھل نہ ملیگا پس جو کچھ ہی سو زمانا اُسی
کی پرسش کیا چاہئی بدوں اُسکی تاثیر فعل کی محال ہی اور معدوم کا
موجود ہونا اشکال ٭ تیسرا سانکھ شاستر جمع کرنی والا اُسکا سوامی کپل اُسکا

ماہر حق و باطل کو جُدا کر سکتا ہَی کہتي ہَین کِہ جو شَی کِہ چیھری حبوٹ دیکہني مین آوي وُہ ان آتما ہَی اَور فاني اَور جو اَیسي ہہو وُہ آتما ہَي اَور باقی عرض جِسم کو سا ہَي اَور رُوح کو ہتا پس آدمِي کو چاہِئي یہان تک سعِي کري کِہ ان آتما سي آتما کو جب چاہی جُدا کر دي اَور پرم آتما یعنی بسیطِ محض سي مِلي ۞ چَوتھا پاتنجل جامِع اُنکا سوامی اسْت حسْنِ دم کا طرِیقہ اُنہِین سي نِکلا ہَی اُس کی مشاق کا آیِیہ باطِن اَیسی جِلا پاتا ہَي کِہ ہرایک کي دِل کا بہید اُس پر کُھل جاتا ہَي حال مین اگلا پچہلا احوال جِسکا چاہي کہہ دي اَور اُس مین مو برابر فرق نہ پڑي جِسم طاہِري بہي اُسکا اِتنا سُبک ہو جاتا ہَي کِہ جِس وقت اِرادہ کری ہاؤ مین اُڑی اَور پانی پر پہری ۞ پانچوان وبدانت شاستر مُولِّف اُسکا بیاس دیو عالِم اُسکا صاحِبِ تَوحِید ہوتا ہَی وَحدت اُسکي آنکہون مین اَیسي سماتِی ہَي کِہ دُوئِي نطرون سی گِر ہِي جاتِی ہَی کثرت کو وَہمي سمجہتا ہَي اَور وَحدت کو یَقینِی عِقیدہ اُسکا یہہ ہَی کِہ ہر چند کائِیات اُسِي سي ہَي پر جو کُچھ ہَی سو وُہِي ہَی عرض جو مِتّي کو کُوری سي اَور لہر کو پانِي سي چمک کو سُورج سي نِسبت ہَي وُہِي مَوجُودات کو اُسکِی ذات سي ۞ چہتھا مِیمانسا شاستر ترتِیب دیني والا اُسکا سوامِي جَیمِن جانسا اُسکا سب شاستِرون پر مُقدّم کیُونکِہ صاحِبِ تعلُّق کا عمل اُسِي پر ہَی

کہتي هَين جو کُچھ هَي سو عمل هِي هَي سِواي اُسکي هيچ جب تلک کهيت والا نه جوتي بوئيگا کهيت سي کيا خاک ليويگا جسي جو بويا وهي اُٹھايا حاصِل يِهه هَي کِه مُفلِسي دَولت سکي بدِي بِہشت و دوزخ نتيجه عمل کا هَي اَور سِواي اِن چهه کي ٭ دهرم شاستر برمها هِي کي فرزندون کي مدد سي نِکالا هَي کام کاج کسب چلن کِه برهمن چهتري بيس سودر کي گذران کي هين اُسکي وهي بُنياد هَي اَور چار آسرم يعني چار طريقي برمهچرج گرهست بان پرست سنياس وغيره رياضتين عبادتين خير خيرات دان پُن برت جس وضع سي کِه چاهيي اَور هر ايک گُناه کا کفاره لغزشون کا چاره انواع واقسام کي جهگڑي قضيي کا فيصله عدالت کا رَوِيّه اُسي سي ماخوذ هَي اِس عِلم کو فارِسي عربي زبان مين فِقه کهتي هَين ٭ بياکرن ايک عِلم هَي کِه سنسکرت کي زبان کي مُفرد مُرکب کلِموں کي بناؤن کا جاننا اَور ايک حال سي اُنکو بحالِ ديگر گردانا پوتهيون کي عِبارت کا ٹهيک پڑهنا اِسي پر موقوف هَي جب تلک اِس عِلم مين مهارت پَيدا نکريگا اُنکي عِبارت دُرُست نه پڑه سکيگا جا بجا ٹهوکرين کهائيگا آخر گرِيگا اگر کوئي چاهي کِه بِدُون نحو صرف کي مشق کي عربي عِبارت صحيح پڑه سکي يا اُس زبان کي کِتابون کي مطلب جون کي تون کهه سکي کيا محال وَيسي هِي بِدُون اِسکي مشاقي کي سنسکرت کي کِتابون

پر رَوَاںِ اَمرِ مُحال کہتي هَين شش ناگ کِہ حامِلِ زمین اُنکي عِندیہ مین هَي اُسني اُسکي شرح کِي هَی سِواي اِسکي اَور بهِي کِتني داناون نِ اِس فن مین قاعِدي قانون اَیسي اَیسي نائي کِہ مُبتدیون پر مُشکِل مُشکل مسئلي آسان هو گئي ✲ هژدہ پُران یعنِي عِلمِ تَوَارِیخ جو کوئي نُفوسِ قُدسِیہ کا حال اور عالمِ ملکُوت کا احوال خِلقت کي پَیدا هوني کِي تفصِیل و حقِیقت قِیامتِ صُغرا و کُبرا کِي کَیفِیّت راجاون کي افسانِي تپشِیون کي قِصّي دریافت کِیا چاهي وُہ اُسکو پڑهي ✲ کرم بپاک کیا نادِر کِتاب هَي ماهِر اُسکا کوڑهي کلنکِي گُونگي بهري اندهي کاني لُولي لَنگڑي لُنجي کو سِواي اُنکي جو آزارِي کِہ همیشہ تپ مین جلتا هي اَور جِسکا سدا پیت چلتا هي جب چاهي بتا دي کِہ فلاني عمل کا یِہہ نتِیجہ هَي کِہ تو ني اگلی جنم مین کِیا تها اَور اُس سی چهٹکارا اِس دان پُن سي یا اِس برت رِیاضت سي پاویگا اگر اُس شخص نی اُسکي کہني پر عمل کِیا خُدا کي فضل سی تُرت چنگا هُوا ✲ لِیلاوتي ایک کِتاب عِلمِ حِساب مین هَي اُسکِي مهارت سي مُشکِل مُشکل مسئلی حِساب کي اَور دُشوار دُشوار عقدي دقِیقي هندسي کي حلّ کر سکتا هَي ✲ بیدک یِدیا عِلمِ طِبّ هَي مَشّاق اُسکا اِنسان کي بدن کِي ماهِیت سِر سي پانو تلک جِس طرح سي کِہ چاهِیي جانتا هَي اَور اعضا کي جوڑ توڑ ربط وضع هَیئت

نض کي کيفيت مزاج کي حقيقت بخوبي پہچانتا هي بلکه تشخيص هر ايک بيماري کي اور تدبير هر ايک آزار کي اُس سي هو سکتي هي اکثر اوقات بگڑي هوئی مرض کي دوا اُسي سی بن پڑتي هی بابِ اُس علم کا اگرچه يباس ديو هي ليکن اور بهي داناؤں نی اُس فن مين نسخي معقول معقول تصنيف کئي هين اور جا بجا رواج دئی هين ٭ جوتک بديا علم نجوم هی خواندہ اُسکا ستارون کي در آمد بر آمد کا وقت هر ايک برج مين بتا سکتا هي اور انسان کي طالعون کي سعادت نحوست بلکه رفع نحوست کي تدبيرين چاند گهن سورج گهن کي ساعتين اور تاثيرين جتا سکتا هي اهلِ عجم و عرب اِس علم کو انبياء کرام سي نسبت ديتي هين لاکن هندو اِس کي ظهور کا سبب آفتاب کو جانتي هين اور ايک آد اُن مين سي بيد کو بهي اِس کا مأخذ کهتا هي ٭ سامدرک بديا خوانندہ اُس کا آدمي کي هاتهه کي لکيرون اور ماتهي کي چينون کي ملاحظي سي چال ڈهال کي طريقي سي اور بعضي اعضا کي خال و خط سي برا بهلا احوالِ آيندہ بتا ديتا هي ٭ شکن بديا دانندہ اُس کا انسان حيوان چرندي پرندي کي آواز سی شگن ليکر حقيقتِ حال سی اور اُسکي مآل سي اطلاع بخشتا هي اور يهان کي لوگون مين وی شگنئي مشهور هين ٭ سر بديا جانني والي اُسکي داهني بائين نتهني کي سانس سي که

هر روز ایک وقتِ مُعَیّن پر آتِي جاتِي هَي سائِل کو نیکِي بدِي سي خبردار کرتی هَین ٭ آگم بِدیا اُسکي پڑهني والي کو طرح بطرح کِي پڑهنتین یادِ سِحر و جادُو کي چلن مین اُستاد جِس ناو ںتاس کو اِرادہ کري ایک آن مین بندهواي عالمِ جِنّات اُسکي سامهني سِر جهکاي کتهِن کتهِن بیمارِیون کِي دَوَا کري بڑي بڑي آزارِیون کو چنگا کري دَولت و منفعت جِتنِي چاهِي پَیدا کر لي ٹوٹا گهاٹا کبهُو ندي دوستون کو اپني نِهال کري اَور دُشمنون کو پاٖیمال ٭ گاڈرو بِدیا اُسکا عالِم سانپ بِچهو و غیرہ کي منترون کا حاکِم هوتا هَي اُنکي کاٹي کِي چڑهِي هُوئِي لہر چاهي تو اُتار لي اَور اُترِي کو چڑهاوي سِواي اِسکي منتر کي زور سي جِسکو اُن مین سي چاهي حاضِر کري بلکہ حسب نسب بهِي هر ایک سانپ کا کہہ سُناوي ٭ دهنُک بِدیا آگاہ اُسکا کرتب تیر اندازِي کا جَیسا چاهِیي جانتا هي اَور کامِل اُس فن کا قُوّتِ طبیعت سي وقت پر ایک تِیر سي کِتنِي هِین تیر نِکالکر دُشمن کي سِینِي کو چهانتا هَي ٭ رتن پرچّها اِس هُنر کا جانني والا لعل موتِي هِیرا پنّا پرکہ لیتا هَي بلکہ هر ایک جَوَاهِر کا عَیب هُنر بتا دیتا هَي کوئِي سنگریزہ نہین کہ اُس کِي خلقِیت و پیدایش کا حال اُس پر ظاهِر نہین اَور کوئي نگینہ نہین کِہ اُسکِي ماهِیَت سي وُہ ماهِر نہین ٭ باستُک بِدیا یعنِي مِعمارِي اُسکِي مشاقِي سي ہِر قِسم کِي عِمارتین

طرح طرح کی پھلواریاں حوض نہریں باآبِ شایستہ بنا سکتا ہے اور ہر ایک
مکانِ خاص کے خواصِ مفصل بنا سکتا ہے ۞ رسایَن بِدیا یہہ عِلم اگر سیکھے
تو سونا روپا تانبا پارہ وغیرہ بخوبی مار لیوے بلکہ راکھ سے روپا سونا بناکر
دکھا دیوے اِسی صنعت کو مہوسِی کیمیاگری کہتے ہیں ۞ اِندرجال ایک عِلم
ہے عالِم اِسکا انواع و اقسام کے طِلسم بناتا ہے اور عملِ تسخیر کے باعِث
سے ایک عالم کے دِلوں کو لُبھاتا ہے جب چاہے جان کو اپنے تن سے
نِکالے اور دوسرے کے بدن میں ڈالے سِوائے اِسکے اَیسے اَیسے اچرج اچنبھے
دکھائے کہ ساری خِلقت بھَچک رہ جائے ۞ گاندھرب بِدیا یعنی عِلمِ موسیقی
اُسکے عالِم پر چھہ راگ تیس راگنی کی ماہیت تین گرام کے حقیقت سات
سُر کے نِسبت کھُل جاتی ہے " نُت دھُرپد گیت سنگیت کی رِیت اُسے
سے بن آتی ہے " جِس راگ کو چاہے بِجھ تجھہ سے گائے " اور جِس
سار پر اِرادہ کرے بخوبی بجائے " ناچنا تو اَیسے گُنی کے آگے بات ہے "
کیونکہ لَے تال کے مپت کھپت اُسکی ہاتھہ ہے ۞ نت بِدیا اُسکے دریافت
کا فائدہ بازی گری چالاک دستی بتّی بازی وغیرہ ہے اِس فن کے مشاق اَیسی
اَیسی کرتب کسب دکھاتے ہیں خصوصاً رنڈیاں اُنکے بلائے بے درمان جوان کو
بوڑھا کریں اور بوڑھے کو جوان بانس پر کود میں لڑکا لیے چڑھ جائیں رسّی پر

دَوڑتِی چلِي آئین ہونٹھون کي سہاري سي موتِی پروئین تڑي تڑی نتھنون کي
گمان ایک آن مین کھوئین عرض اُنکِي چالاکِیان نی باکیان دھان من بہین آپس
پھر زبان کیونکر کہي اَور قلم کِس طرح لِکھي نعضِي تو اُن من نشِان کہلاتِی ہَین
اَور نعضِي نہان متِان ۞ رسِک بِدیا ایک عِلم ہَی اُسکِي جانْسي سي قِسم قِسم
کي مردون کي احوال اَور طرح طرح کِي رنڈیون کیع اطوار دریافت ہو جاتی
ہَین اَور اُن کی عِشق و مُحبت کی رَوِیی طرِیقي بخُوبِي سمجھ مین آتی ہَین
۞ گنج شاستر ماہِر اُسکا ہاتھِي کِي نیکِی بدِي عُمر ىلکِه ہر ایک اُسکا عیب
وھُنر بخُوبِي پہچانتا ہَی سِوای اِس کي ہر ایک بیمارِي کي عِلاج کا سلِیقه اَور
اُسکِي تندرستِي کي حِفظ کا طرِیقه جِس طرح سي کِه چاہِئی جانتا ہَي ۞ سالوتر
بِدیا اُسکِي دانِست کا نتِیجه یِہ ہَي کِه گھوڑي کي عیب ھُنر رنگ ڈھنگ و
عمره بي تأمل پہچان لي ىلکِه جو عیب بچھیرا آیَنده نِکالیگا اُسکو فِی آلحال
بتلا دی اَور اُسکِي ہر ایک بیمارِي کِی دَوَا مُوافِق قاعِدی کی کري اتلب ہَي
کِه اِس بات مین نچُوکي

چند سطرین سِرت مین هِندُوستان کي فقیرون کِي اَور بیان مین اُن کِي گُروهون کي

پہلي گُروه سنّاسِیون کِي طرِیقه اُنکا خواهِشِ نفسانِي و لذّتِ جسمانِي کا چھوڑنا اَور رِیاضتِ شاقّه مین تکلِیفِ ما لا یُطاق سي مُنْہ نموڑنا بدن کو بہان تلک مِٹّي لگائي رکّھتي هَین کِه تہسی حم جاتِین هَین اَور بالون کو اِسقدر اُلجھائي رکّھتي هَین کِه لٹّین تَنَدّه جاتِین هَین دِن رات دهیانِ معبُود سی لگائي اور اُس کِي بندگِي مین سِر جھکائي رَهتي هَین نه کِسِي سي علاقه نه کِسِي چِیز کِي تمنّا سِر سی پائون تلک سگي بھبھوت سراسر ملي ننگ و ناموس کو تجي راهِ مولا مین کما کیا صُعوبتین سہتي هَین اگرچه ظاهِر اُنکا خراب حال هَی لیکِن باطِن داتا کي فیض سي مالامال هرچند اُنهون ني بِنای جِسمانِي برباد کِي پر عِمارتِ رُوحانِي آباد کِي ایک فِرقه اُن مین سي چُپ سادهي اپني نفس سي مُباحثي مُناظري کر رَها هَي کِسِي ني اپني تن بدن سي دست بردار هو آسمان کِي طرف هاتھ بُلند کر دامنِ مطلُوب کا پکڑا هَي کوئي درخت مین اُلٹا لٹک کر نفسِ امّاره کو تپشا کِي آگ مین جلاتا هَي بعضا اپني عِبادت کي مقام مین صُبح و شام رام سي لَو لگائي کھڑا هَي کوئي اِس جهان کِي دِید چھوڑ سُورج سی ٹکٹکِي باندّه اُس عالم کو دِیدهٔ دِل سي دیکھ رَها هَي عرض یي لوگ

اَوقات اپنی جپ تپ ہِی مین گذارتی ہَین اَور ہر آن مین اپنی نفس کو مارتی ہَین اِنکی عِبادتون کی چلن کٹھِن ہَین دُوسری کِی کیا طاقت کہ اُنکو ادا کر سکی بَلکہ اُن پر دھیان بِھی دھر سکی مثلِ مشہُور ہَی جا کا کام تا ہِی کو چھاجی اگر اِس گُروہ کِی ہر ایک قَوم کا ناؤن اَور راہ و رسم کا بیان عِبادتون کا تمام عُنوان لِکھنی مین آتا تو قِصّہ بہُت بڑھ جاتا ❁ دُوسری جوگیون کِی بی بِھی اپنی خُدا کِی یاد دِن رات کِیا کرتی ہَین اَور حبسِ دم کِی کثرت سی سَیکڑون برس جِیا کرتی ہَین تا وُجُودِ بارِ رِیاصت اِنکا جامۂ خاکی اَیسا ہلکا ہَی کہ ہَوا مین اُڑتی ہَین اَور پانی پر پھِرتی ہَین عمل کی زور سی جب چاہین اپنی رُوح کو نِکالین اَور دُوسری کی جِسم مین ڈالین جِسکِی شکل چاہین بن جائین غَیب کِی خبرین کہہ سُنائین راکھ سی تانبی کو سونا کر دین جادُو کی زور سی ایک عالم کو موہ لین بِرون سی اِن کو صُحبت بَیتالون پر اِنکی حُکُومت مرتی ہُوئی آرارِی بات مین چنگی کرین پرائی من کِی تُرت تُوجّھ لین بی پرْوائی نا آشنائی اِنکی رِیت سچ ہَی کہ جوگی کِس کی مِیت ہرچند کہ منتر جنتر مہُوسی کِیمِیا گری مین سناسِیون کو بِھی سکت ہَی پر جوگیون کِی اِن کامون مین شُہرت بہُت ہَی ❁ تِیسری بَیراگیون کِی سچ مُچ یہہ تو بَیراگ مین بھری اَور جوگ مین کھری ہَین اَوقات اِنکی بڑی مزی سی کٹتی ہَی دِن رات

اپنی اپنی طَور کِی نپشا مین لگی رَہتی ہَین اَور رام کِی نسہہ مین پگی خِلقت سی وارستہ خالق کی آگی دست بستہ ہر ایک اپنی اپنی مُرشِدون کِی راہ پر چلتا ہَی اُسکِی پگ ڈنڈی سی باہر نہین نِکلتا اکثر اہلِ مذاق اُن مین استتن اپنی خُدا کِی وحدت و معرِفت مین سدا بدا صُبح و شام گاتی ہَین اَور رنگ برنگ کی سار بجاتی ہَین اُن کی عقیدی مین خاص عِبادت معبُود کِی اَور راہ کُشود کِی یِہی ہَی کِتنی حالتِ وجد مین آکر بی ساختہ ناچنی لگتی ہَین تلکہ چرخ مارنی پہرنی ہَین اُنکی نزدیک خُلاصہ عِبادت کا اَور طرِیقہ ہِدایَت کا بہی ہَی یہان تک کِہ اِس کیفیّت مین جس نی ایک قدم بِہی دھرا اپنی اِعتِقاد مین ایک درجہ منزِلِ مقصُود کا طَی کِیا بعضی اُسکا نام زبان ہِی سی تنرنی ہَین اَور اُسکِی یاد کِی سُمرنین پھیرتی ہَین کِتنی مُراقبہ کِی خاص خاص صُورتونکا دھیان باندھی بَیٹھی ہَین بہتیری سداانت شاستر کی مُطالعی مین لگی ہَین کِہ واحِدِ مُطلق کِی وحدت کی اسرار و معرِفت کی آثار دریافت کرکی اپنی خانہ دِل کو پُر نُور کرین اَور اُسکی تاریکیان دُور کرین اِن مین بِھی بہت سی فِرقی ہَین ہر ایک اپنی اپنی پیشوا کی نام سی پُکارا جاتا ہَی ٭ چوتھی نانک پنتھیون کِی اُداسی بِھی یہی ہِی کہلاتی ہَین سرگروہ اِنکا بابا نانک یہی بِھی اپنی پیشواؤن کی اِرشاد کی مُوجِب خُدا

کی حمد و ثنا مین رہتی ہین پر اُنکی عبادت کا خُلاصہ یہہ ہی کہ مُرشدون کی سائی ہُوئی دوہری چھند کبت گا گا کر سُنّی والون کو محظُوط کرین اَور کسی چیز پر دھیان نہ دھرین ۞ پانچوین جتیون سوڑون کی یی بہی کڑی کڑی ریاضتین بڑی بڑی محنتین کرتی ہین چالیس چالیس دِن برتی رہتی ہین بھُوکھ پیاس کی دُکھ مُدتون سہتی ہین اپنی جِسم کو بخُوبی بہین پالتی کہانی پینی کا نام بہی اکثر زبان سی نہین نِکالتی برسات بہر چلتی پہرتی نہین بلکہ پانون بہی نہین پسارتی کہ مبادا کِسی کیڑی مکوڑی کو صدمہ پہُنچی اُنکی بڑی تپشا جاندارون کی رکھیا ہی اِسی واسطی آگ نہین جلاتی کہانا نہین پکاتی عِمارت کا بنانا چِراغ کا جلانا کُوین کا کھُدانا بلکہ اُن سی پانی بہی نِکالنا بُرا جانتی ہین کِہ شاید کِسی جانور کی اذیت کا سبب ہو علاوہ اِنکی ترکاریان سبز میوی مُطلق نہین کہاتی کیُونکہ اُنکی نزدیک اَیسی چیزین جاندارون کی مانند ہوتی ہین اگر بہت بھُوکھی پیاسی ہوتی ہین تو مُوافق حاجت کی اپنی مُریدون کی گھرون سی مانگ تانگ کر کھا پی لیتی ہین اَور کپڑا لتا بہی ضرُوری ہی اپنی پاس رکھتی ہین خالِقِ حقیقی کی قایل نہین کیُونکہ اُنکی مُرشدون کا فرمُودہ یہہ ہی کِہ جیسی گھاس آپ سی آپ اُگتی ہی اَور سوکھ جاتی ہی ویسی ہی اِنسان و حیوانات وغیرہ کی پیدایش بہی بلکہ

قدیم سي بُوہِسن چلِي آئِی هَی اَور عذابِ آخِرت کو بِهي نہیں مانْتي کہْتی
هَین کِه اِنْساں کا جِسْم مجْمُوعه چار عُنْصُر کا هَي جب وُه پاش پاش هُوا هر
عُنْصُر اپْنِی اصْل سي مِل جائیگا پهِر عذاب کِس پر اَور کِسْکي واسْطی چُنانْچِه
اِسِي باعِث آگ پانِي مُرْدوں کو دیتا جِس طرح کِه سب هِنْدُوْوں کي مذْهب
میں رَوَا هَی اُنْکي نزْدِیک بیجا کہْتي هَین اگر بُجْهي چِراغ میں نیل ڈالا گیا
فایِدہ لُطْف بہ هَي کِه مُنْہه سِر کي بالوں کو قَیْنچِي یا اُسْتُرہ غیر کي هاتْهه سي
لگْوانا بِدْعت جانْتي هَین اَور اپْنی هاتْهه سي اُکْهاڑنا عِبادت خاصّ رِیاضت
اُنْکی دتون نکرنا مُنْہه نه دهونا نا پاک رَهْنا نه نہانا اگر گُوہ مُوت سی هاتْهه
بهر جائ نه دهوئیں ناپاک نجاسن اِسی لِئي تمام هُنُود کِه صانِعِ مُطْلق کو
بر حقّ اَور ثواب عذاب عاقبت کا بیشکّ جانْتي هَین اِس فِرْقي سی بیزار
هَین اَور اِن سي هم صُحْبت هونا بلْکِه بولْنا بهِی رَوَا نہیں رکھْتي اَور یُوں کہْتي
هَین اگر ایک طرف سي مست هاتِهي مرکْهنا زنْجِیر تُڑائي هُوئی آتا هو اَور
ایک طرف سي سوْڑا هاتِهی کِي طرف جائِیي اَور اُسْکي طرف مُنْہه بهي
نکِیجِئي ۞ برهمن بهِي مذْهبِ قدیم کو جو بید کي مُوَافِق شُرُوعِ آفْرِینِش سي
رائِج هُوا هَي مُسَلَّم جانْتي هَین اَور اُس طرِیق کو کِه کِسِي فِرْقي نی آپْهِي آپ
هِدایت کي لِئِي اِخْتِراع کِیا هَي نہیں مانْتي سِواي اِسْکي کِسِي مُخالِف مشْرب

کو اپنی مذهب مین بہن لاي هرچند وه منت کری اور جو کوئي اُنکی طریق سی برگشته هوکر دوسرا مذهب اختیار کري پهر اگر اُنکي دین کا طالب هو اُسکو بهی اپني دهرم مین بہن ملاتی اگرچه بہتري سماجت کري اور اُس مذهب مین چار آسرم یعني چار آئین هین پہلا برمہه چرج وه عبارت اس سی هي که بیاه نکري اور علم طاهری باطني کی تحصیل و تکمیل مین لگی ٭ دوسرا گرهست یعني شادی کرکي خانداري کی کامون مین مشغول هووی ٭ تیسرا بان پرست اور وه یه هي که جب اندهیڑ هو اور بیتا صاحب اولاد تب گهربار چهوڑ کر جورو سمیت جنگل مین جاوي تپشا مین دهیان لگاوي اور پهلون کی سواي کچهه نکهاوي ٭ چوتها سناس یعني سب علاقون سی ہاتھ اُٹھا کر سخت سخت ریاضتین مشکل مشکل عبادتین بجا لاوی ٭ اور چار برن یعني چار فرقی هین ٭ پہلا برهمن کا آئین اُس کا بید خواني اور علوم حقیقي مین اوقات بسر لیجاني ٭ دوسرا چهتري کا کام اُس کا حکومت عدالت سپه گري ٭ تیسرا بیس کا چلن اُسکا سوداگري سود بٹه لینا دینا سواي اِنکي اور بهی کسب کرنت کري ٭ چوتها سودر کا اُس کا شیوه سیوا کرني اِن تینون فرقون کي ٭ القصه هندوستاني کیا هندو کیا مسلمان اکثر خوش پوشاک خوش خوراک هنس مکهه نیک سیرت ملنسار وفادار چلن کي اچهي آشنائي کی پکی

بات کی سچّي خلِق شفِق رحم دِل قایل قایِم مِزاج صاحِب اِنصاف سیر چشم
آشنا درُست عالِي هِمّت صاحِب دِیانت هوتی هَین چُنانچِه مهاجن اَیسی
اِمِن اگر کوئِی شخص هزارون رُپَي اپنی مخفِي کِسی صرّاف کی پاس بطرِیق
امانت بِدُونِ شہادت رکھّوائي پھِر جسوقت مانگي وُه بي عُذر بِلا توقّف اُسي
وقت حَوالي کری اَور جو کوئِی خوفِ راه کي سبب یا کِسِي اَور باعِث اِس
قرار پر اپني رُپَي اُس کو سونپي کِه مَین فلاني شہر مین لُونگا یا میری عِیال
وهان هَین اُن کو پہنُچین تب بِهي وُه ایک قلیل نفعي پر اُن کو لیکر ایک
کاغذ کي ٹُکری پر هِندِي خطّ سی بِدُونِ لِفافه و مُہر اپني اُس گُماشتي کي نام
پر جِس کِي دُوکان اُس مُلک مین هَی کُچھ لِکھ دیتا هَي جب وُه شخص
اُس پاس پہنُچتا هَي وُه خُوش مُعامله مُوافِق اُس کی لِکھِي کي بِلا حُجّت
رُپَی اُس کي هاتھ دیتا هَي نا وُه جایي کِه راست بازون کی لین دین کا چلن
کِسقدر راستِي درُستِي کي ساتھ هَي اِسطرح کي نَوِشتی کو درسِي هُندِی کہتي
هَین اَور اُسکی نفعي کو هُنڈاوَن اَور اگر وُه شخص کِسِي کي نام پر بھجوائي
تو اُس پُرزی کو معه اُسکي خطّ وُه صرّاف اپني گُماشتي کي پاس پہنُچوا دیتا
هَی اَور اُسکی رسید اُسکو منگوا دیتا هَي هرچند راه کِتنِي هِي دُور هو اِس
طرح کي نَوِشتي کو فقط هُنڈِی کہتي هَین عجیب تر اِس سی یه هَی اگر

دَرسِنی هُنْڈِي والا سِواي مکانِ معْہُود کِسِي اَور شہْر مىن اُس کاغد کی تکُڑی کو کِسِي صرّاف کي هاتْھ بیْنچِي یو وہ بِہن لی لیْوي اَور رُپی اُسْکي حَوَالي کر دي اِس سی بِهِي ایک اچنْبھي کِی بات هَي اگر کوئِي سَوداگر راہ کی ڈَر سی اپْنا مال متاع مہاجنوں کی حَوَالي کري تو بي سک طِمنت اِبْني اُجْرت لیکر اِس کو جہاں مالِکْ کہي حِفْظ و اماں سي بجِنْس پہُنْچوا دیْوین اَور نُقْصان اپْنی دِمّي لیْوین اِسِی مُعاملي کا ناْوں بِمان هَي (نَت) جِنْسي هَین ناشدہٗ هندُوسْتاں " قابِل و دانا و رسا رُتبہ داں " جو کہیں مُنْہ سي وُہ برغبت کرین " داد و ستد مىن نہ تفاوُت کرین " حِلْم و حَیَا شرْم و وفا اُن مىن هَي " لُطْف و کرم جُود و عطا اُن مین هَي " عالمِ اُلْفت مىن یِہ هَی اُنْکا حال " جاں تلک دیتي هَىں کیا چیز مال " بس یہِي رکْھتي هَىں صِفاتِ بشر " ایک مىں مَوجُود هَىں جگ کي هُنر "

چنْد سطْرِین سِپاہ کِی کَیفِیّت مین ۔

اَور سِپاہ اِس دِیار کِي بیشْتر وفادار جان نِثار نمک حلال خاوِنْد کي کام پر جان سي دَرگُذري رفاقت نچھوڑتي مرمِٹي پِیٹْھ ندي بیشتر یہاں کی منْچلوں

جانسارونکا قاعده یهه هی جب تیر گولی و غیره سی نوبت گذر جاتی هی اَور
منهه پهیرنی کی ساعت آتی هي تب گهوڑی چهوڑ دیتي هین اَور تلوارین
سونت کر اُتاري هو جاتی هین اِس واسطی کِه اگر طرفین سی ایک دوسري
پر غالب آئي تو اُس وقت ایسا نهو کِه کچهه اَور مت پهر جائی اور یهه
جی مین سمائی کِه سوار تو هم هین آئو اب گهوڑون کو بهگا بی اَور جانین
سلامت لیجائیي کیونکِه جان عجب چیز هي اَور نهایت عزیز مثلِ مشهور
هي جي سرینکها پاهُما ملي نه دُوجي بار اِس سی پهلی هِی پائي گریز کو
کاٹ ڈالیي تا کهیت هاتهه سي نه چهٹي گو سِر کٹي تو کٹي (ابیات) بهادُر جو
نامی هین وقتِ ستیز" بدن مین نهین رکهتی پائی گریز" قدم اُنکی
هرگز نه پیچهي پڑین" بهم کٹ مرین آخر ایسی لڑین" پڑي اُن مین
چل کب وُه یهه هین اچل" نه هرگز ٹلین گو زمین جائی ٹل" اَور بعضي
زمیندار بهي یهان کی جو کبهي سب حاکم سي پهر جاتي هین تو لڑائی کي
وقت کتنی بهائي سَد اپنی معتمد عورات پر تعین کرتی هین جس وقت اُنهون
نی دیکها کِه حاکم غالب آیا اَور اِنهون نی زندگانی سي هاتهه اُٹهایا اُس وقت
وی ماري غیرت کي سنگدلی اِختیار کرکي یک لخت عورتون کو قتل کر
ڈالتي هین پهر آپ بهي ماري جاتي هین اِسي فعل کا نام جوهر هي پر یهه

حرکت کُچھ زمینداروں مِیں سي خُصُوصِيَت نہِيں رکّھتي بلّکِہ بعضي بُجبا
غَيرت مند بھِي جِس وقت دیکھتي ھَين کِه آبرُو مین بٹّا لگتا ھَي تو
بادشاھون سي بِگڑ بیٹھتي ھَین جان سي گُذر جاتي ھَین پر آن بان سي ھاتھہ
نہِیں اُٹھاتي چُنانچِه راقِم ني اپني والِدِ مرحُوم سي یِہہ نقل سُني ھَي کِه مُحمّد
شاہ فِردَوس آرام گاہ کي عہد مین پیش از بادِشاھي ھماري دِلّي مُشفِقون
مین حسن ذکِي خاں نام ایک سیّد بھرایچ کي رھني والي نوّاب عُمدَةُ
ا لمُلک امیرخاں بہادُر مرحُوم کي رفِیق تھي نہایَت بامُرُوّت صاحِب ھِمّت
آشنا پرست درماھه اُنکا تین سَو رُپَي تھا لیکِن بیس دِن سي زِیادہ وفا نکرتا
اِس واسطي کِه اُنکي گھر مین بیشتر دوستون کا مجمع رھتا تھا جِسني جو چیز
چاھِي وونہیِن مَوجُود ھُوئي غرض مِیرِ مَوصُوف کي یہان ھر مہِيني دس دِن
عُسرت رھتي تھِي اَور بیس دِن فراغت اپني ذات کا خرچ یِہہ تھا کِه کھانا
تو دو چار آشناؤن کي ساتھ پہنني کا ایک جوڑا سَواري کا ایک گھوڑا لیکِن
حدّ چالاک بیش قیمت زِین لگام بھِي نہایَت پُر تکلُّف سُنہرِی ھتھیار
مُلازِم دو خِدمتگار دو چیلي ایک نفر اَور کاربارِي اُنہین مین سي ایک چیلا
چُنانچِه اُسکو ھمیشه یِہي تقیّد تھا کِه گھوڑي کي آگي گھاس اَور چُولھي مین
دھُونِی ھمیشه رَھي نا کوئي نجاني کِه حسن ذکِي کي یہاں فاقه ھَي اَلقِصّه

شاهجہان آباد میں ایک دِن کِسی پٹھان کی ہاتھ سی ایک گھسیارا نا دانِستہ مارا گیا اُسکی جو مقدّمہ پایا اُس بُزُرگ کی خِدمت میں آیا اور یوں اِظہار کِیا کِہ جِس بستی کی تم سَیّد ہو مَیں وہیں کا پٹھان ہوں میری ہاتھ سی بی قصد ایک خون ہو گیا ہی تمہاری اُمّید پر آیا ہوں اگر مُجھی چھِپاؤ اَور میری جان بچاؤ تو عَین جوان مردی و مردانگی ہی اُس جوان مرد نی بی تأمّل کہا کِہ بِسْمِ اللّٰہ بیٹھو تیرا گھر ہی کُچھ اندیشہ نکر یِہ خبر سُنتی ہی جِتنی آشنا کِہ پاسِ آشنائی اَور نشۂ مردمی رکھتی تھی آ کر اُنکی شریک ہُوئی غرض سَو سی کُچھ زِیادہ بھلی آدمی مرنی پر مُستعد ہو بیٹھی کوتوال کا ہِیاؤ نہ پڑ سکا کِہ اُدھر کا اِرادہ کری کیونکِہ سرگداروں کا سامنا اُس سی ہوتی جو پہلی اپنی جان سی درگُذری آخر یِہ ماجرا حُضُورِ اعلیٰ میں مِن و عن عرض ہُوا وونہیں عُمدۃ المُلک کو فرمایا بھیجا کِہ حسن ذکی خان تمہارا رفیق ہی اُسی سمجھاؤ کِہ اُس خونی سی دست بردار ہو اَور بِلا مُہلت بندگانِ حُضُور کی سپرد کری تا وُہ اپنی کِیی کی سزا پاوی اَور اَیسی جرأت کوئی اَور پھِر نکر بیٹھی نواب مرحوم نی حُکمِ حُضُور کی مُوافِق عمل کِیا پر اُس عزیز نی نمانا بلکِہ روزگار سی دست بردار ہُوا تب نواب نی بادشاہ سی عرض کر بھیجا کِہ میر ذکی نی اپنی جان اَور روزگار سی ہاتھ اُٹھایا ہرچند

کِه اُسْکِي نافرمانیِ خانه زاد کو بهِي حدّ ناگوار هَي لیکِن اِس کا تدارُک هو نہِیں سکْتا ناچار هَي آگي جو حُضُور کِی مرضِي لیکِن گُسْتاخِي مُعاف هَی جِس خُون کی اِنْتِقام کي باعِث هزار خُون هونْوین اُسْکا مُعاف هِي کرْنا بِہتر هَي کِه شرِّ قلِیل خَیرِ کثِیر کي لِئی جایِز هَی آخِر حُضُورِ اعْلیٰ سي خُون مُعاف هُوا پر اُس مرْد بی نَوّابِ مرْحُوم کا پهِر رورْگار کِیا اَور مِیان عاقِل کنْنل پوشون کي سرْدارِي وساطت سي نَوّاب صمْصام اَلدّوله خان دَوران بہادُر کِي سرْکار مین نَوکر هُوا پهِر اُنهِین کي ساتْه نادِر شاه کِي لڑائی مین کام آیا پر لاش اُس جَوَانْمرْد کِي عاقِل بیگ کِي لاش سي بِیس قدم آگي تهِي (بَیت)

جو اُنْسي کِیا تها وُه مرْدون کا کام " رَهیگا قِیامت تلک اُس کا نام " نِباهی سُخن جان جوکهُوں اُٹهائي " رَهی بات باقِي جو سِر جائی جائی " نه اب وي سِپاهِي نه وي قدْردان " رَهي کہْني سُنْني کو ایک داسْتان "

عَورتون کي اَوْصاف مین

عَورات اِس مُلْک کِي یعْنِي بعْضِي هِنْدِیاں جِنْکو اپْنی خاوِنْدون سي اَیسِي تعشُّق کِي حالت هَی کِه سوزِ فِراق کِي جلن سہه هِي نہِین سکْتِین اَور اُن

سی جُدا یکٹ دم رہ ہِی۔نہین سکتین وی بعد اُنکی مرنی کي لِباس دُلہنون کا
پہن بناؤ سنگار۔کر بن ٹہن ارگبجا۔سونٹہا لگا اُس کِي لاش کي ساتہ اگر موجود
ہو بہین نو اُس۔کا کپڑا ہاتہ مین لي۔ آگ مین جل۔جاتي ہین۔اَور اپنی
سونی سی بدن کو راکہ بناتی ہین یا دُنیا مین نام اُن کا روشن رَہي۔اَور عقبي
مین بہت سا سُکہ مِلی (رُباعي)۔بِست نہ سِنِي سي دو پننگي۔کِتنِ؛ اُس
مین اَور اِس مین ہَي۔علاوہ بِھي کہِین؛ وُہ آگ مین جل مرتي ہَي مُردی
کي۔لِئي؛ یہ گِرد بُجھي۔شمع۔کي پہریاہ بِھي۔ نہین؛ اَور بعضےان اُن مین
گو بہین ۔جلتین۔ پر وفا۔ و حیا کی۔باعث۔ اچّھا پہنا۔اچّھا کھانا سِوایِ اِس کی
جو زیب۔و زِینت کِي۔چیزین ہین بعد۔اپنی۔خصم کي ترک کرنی ہین رات
دن تپشا۔مین کاٹتي ہین۔اَور دُکہ بھرتی ہین اگرچِہ یوں۔جَواِس کموں۔نہون
بلکِہ ایک رات۔کِي ساھِي بِھی اِسي۔طرِیق پر چلنِي ہَي اَور تمام عُمر آگ
بعمر جلتِي ہَي عرض دُوسرا گھر کرنا اُن کي۔مذہب مین عافیت کا گھر کھونا
اَور دُنیا۔ مین ساري کُنبہ کا ناؤن ڈُبونا ہَي اگرچِہ۔مُسلمانون۔کي دِین مین
اِس کا کُچھ گُناہ نہین لیکن اَکثر یہان کي باشندون کي۔خاندان مین بِھي یہي
رسم جارِي ہَي خُصُوصًا قصبات مین تو یہان تلک ہَی۔ اگر فقط منگنِي ہُوئي
ہو اَور اُس کا منگیتر مر جائي تو اُس کو رنڈساله پہناکر سُسرال مین بھیج

دبتي هَين يا۔ مَيكي هِي مين رکهتي۔ هَس۔ حاصِل يِهه۔ هَي۔ کِه وُه اپني زِندگاني
عِبادت و قُرآن۔خوانِي مين۔ بطَورِ سُواؤن کي۔ بسر کرتِي هَي۔ جب تلک جِيتِي
هَي دُکهڑا۔ بهرتِي هِي هرچند کِه اُس کا ولِي۔ عالِم فاضِل۔ کيون نهو پر اِس
بات مين۔ جاهِل بن۔ جاتا هَي اَور شرع کي طرِيقي سي۔ هاتهه اُٹهاتا هَيّ (بَيت)
ستِي۔ هوي۔ مين بس۔ ايک نام هگا ؛ ولي بِن آگ۔ جلنا کام هَيگا " وُه
چهُٹ۔ جائي هَي دُکهه۔ ايک آن بهرکر ؛ يِه اپني زِندگي کاٹتي هَي مر مر " وُه
مر مِٹتي۔ هَي يارو۔ ايکبارِي ؛ اِسي رهتِي هَي دائِم دم شُمارِي " کهان آنا
فنا نا تن۔ جلانا " کهاں دِن رات ره ره من جلانا ؛ غرض عورت وهِي هَي
خوبصورت ؛ جو پهنِي هَي سدا ملبُوسِ عِصمت ؛ هَي عِصمت نيکبختِي
کِي نِشانِي ؛ نهو تو خاک۔ هَي پهِر زِندگانِي "

بيَان کَيفيّتِ بِلادِ هِند کا ؛

الْقِصّه اِس مملُکت کِي تعرِيف اَور يهان کي رهني والون کِي توصِيف جهان
تک کيجِيي بجا هَي کيونکِه هر ايک چهوٹا بڑا آيا گيا دانا بِينا اِس سرزمِين
کو سراهتا هَي بلکِه اپنِي بُود و باش بهِي يهين چاهتا هَي چُنانچِه اکثر بِلاد کي

باشندي آنکر بسي اَور اپني وطنوں کو بهُول گئي مِصر سی امِیر هُوئي اَور مُحتاج سی غنِی (بیت) لوگوں سی معمُور هَی سارا جهان " ملک عجب مُلک هَی هِندُوستان " آیا سحر کو جو یہان ایک مِصر " شام سی پہلی اُسی دیکها امِیر " هوگیا ایک آن میں پیادہ سوار " آیا تها یا کام هُوا کام گار " فِی اَلوَاقِع اَورنگ زیب کي وقت تلک بِلا شُبهه یہی صُورت تهي اَور آبادِی کِي بهُنایت پر فرخ سِیر کي عهد سي سلطنت میں بِگاڑ پڑا اَور مُحمّد شاه سبب عیَاشِي کي سنبهال سکا هرچند کِه اُس کی وقت تلک بهِی اُتهتی پیٹهه کا سا عالم رَها پر احمد شاه کي عصر میں تو نِبڑا هِي هوگیا کِتني امِیر ثِقه خانه نِشین هُوئي اَور بعضی نجیبِ غیرت مند ماری اِفلاس کي دروازي بند کرکي مرگئي اکثر بِتر بِتر تین تیره هوکر جهان تهان جا بسي خُوشحال صُوبهٔ بنگ کي باشندوں کا کِه صاحبانِ عالِیشان کِی یہان رِیاست هُوئي اِسي سبب سی آج ملک یِہه گویا آباد هَی و اِلّا هر طرف داد و بیداد هَي اَلعرض تمامِ هِندُوستان صُوبهٔ بنگ و دکهن و قندهار سمیت بِیس صُوبي ایک سو تِیي سرکار چار هزار دو محالّ کو شامِل هَی اَور آمدنِي اُسکِي آٹهه اَرب آٹهه کروڑ آٹهه لاکهه اسّي هزار پانسو بیاسِي دام هَي

یہہ ہے ترجمہ گیارھویں فصل دوسری کتاب وکار وکفیلڈ کے قصے کا *

جب کہ میں نے اس طرح نصیحت کی اور لوگ رخصت ہوئے تب بندی خانے کے داروغہ نے آن کے عرض کی کہ غلام اپنے عہدے کے اتمام میں مجبور ہے کیونکہ مجھکو اسطرح حکم ہوا ہے کہ آپ کے بیٹے کو ایک تاریک کوٹھری میں قید کروں مگر مجھسے یہہ خدمت البتہ ہو سکیگی کہ ہر روز صبح کے وقت آپکے بیٹے کو آپکی ملاقات کے واسطے آنے دوں عرض بندی خانے کے چوکیدار کی اس تقریر سے میں نہایت ممنون ہوا اور بمقتضاے لاچاری اپنے بیٹے کو گلے لگاکر رخصت کیا اور اسکے کان میں سمجھایا کہ صبر سے ساری مشکلیں حل ہوتی ہیں

بعد اسکے میں اپنے بچھونے پر جا لیٹا اور میرا چھوٹا بیٹا میری پٹی کے پاس بیٹھ کر سبق پڑھنے لگا کہ اتنے میں مسٹر جنکنسن نے آکے مجھے خبر

* A free translation of the eleventh chapter of the second book of Goldsmith's Vicar of Wakefield (or the thirtieth chapter of the whole work) and, it will serve as a specimen of the manner in which English may be conveyed into so different a dialect as the Hindūstānī. The translation was made by Mīr Hasan Alī, whose residence in England had given him an opportunity of acquiring a considerable acquaintance with the language of the original.

دی کہ مَیں نے تُمہاری بیٹی کی خبر کہ جو کھوئی گئی تھی سُنی ہَی کہ لوگوں نے اُسکو ایک مردِ آدمی کی سانہہ دیکھا ھی کہ راہ میں وے کُچھہ باتیں کر رہی تھی اَور اُنکا اِس شہر کی آنی کا اِرادہ ھی اتنی میں ہم اِس گُفتگو میں تھی کہ اِتنی میں خُوشی خُوشی سی وَہاں کی چَوکیدار نی آنکی مُجھسی کہا کہ تُمہاری بیٹی جو کھوئی گئی تھی سو پھر مِلی ھَی اِتنی میں مِہان مُوسیٰ نے دَوڑکر خبر دی کہ صوفی خانم شَیخ برچِل کی ساتھہ نیچی کی دالان میں آئی ھَی اَور آپکی مُلاقات کو آتی ھَی

اِس عرصی میں دیکھتا کیا ہُون کہ میری جان صوفی خانم ماری خُوشی کی دیوانی دَوڑکر میری گلی آن لگی اَور اُسکی مان بھی بی اِختیار خُوشی سی آنسو ڈبڈبا لائی تب وُہ نازنین پُکاری کہ باوا جان اِس جَوانِ بہادُر کی سبب سی میری نجات ہُوئی اَور اِسکی شُجاعت نی میری عِصمت اَور جان بچائی اَور شَیخ برچِل کو دیکھا تو وُہ بھی نِہایَت خُوشحال نظر آئی بسبب اِسکی کہ اُسی اَیسی نازنین کی خِدمت ہو سکی

تب مَیں نے اُنکو دیکھکر کہا کہ شَیخ برچل تُم اب ہمکو یہان اِس خرابی سی دیکھتی ہو اَور اب ہماری اِس حالت میں اَور اُسوقت میں کہ تُم ہماری گھر میں آتی تھی بڑا فرق ھَی اَور بعد مُدت کی ہمکو اپنی غلطی معلُوم ہُوئی

اَور ھماري بہِن کو جو شک تُمھارِي طرف سی تھا وُہ بِاَلکُل اُٹھ گیا اَور ھم نی
جوتُمھارِي قدَرداني نکِي اُسّی ھم بہُت پشیمان ہَین اَور جو گُستاخِي کِہ تُمہارِی
خِدمت مین مُجھسي ھُوئِي ماري خِجالت کي میرِي چار آنکھین تُمسي
نہین ھو سکتِین مگر اب یِہہ اُمید ھَي کِہ تُم مُجھکو مُعاف کروگي کیُونکِہ مَین
ني دھوکھا کھایا نہ سمجھ اُس نالاَیِق کي کِہ جِسّي دوستِي کي پرَدی مین مُجھکو
غارت کر دیِا

تب شَیخ نرچِل بولي کِہ تُمسي میرِي کُچھ تقصِیر نہین کِی سو مَین تُمکو کیا
مُعاف کرُون اَور مَین تُم سي کبھِي ناخُوش نہ تھا اَور وُہ جو قبل ازین آپ
سي اَور مُجھ سي گُفتگُو ھُوئِي تھِي میرا مقصُود اُسّي فقط مُغالطی کا اِظہار تھا
مگر چُونکِہ آپ نی قبُول نفرمایا تو مَین اُسّي لاچار ھو رَھا اَور سِواي افسوس کی
مُجھکو کُچھ چارہ باقِی نہ رَھا

تب مَین ني جَواب دِیا کِہ جو کُچھ آپ ني فرمایا تھا سو بجا تھا کیُونکر کِہ
اب مُجھي اُسکا تجربِہ حاصِل ھُوا ھَي مگر صوفِي جان اُس کا احوال تو
کہو کِہ کیُونکر تُم پر یِہہ حادِثِہ واقِع ھُوا اَور وُہ کَون اَیسا سفّاک تھا کِہ تُمکو
لي بھاگا

تب وُہ بولِي کِہ یاوا جان جب مَین اَما جان کي ساتھ وہ مین بیٹھي جاتِي

تھی کہ اِتنی مین ایک شخص نے آنکي مجھکو پکڑکر گاڑی مین ڈال دِیا اَور آپ بھي اُس مین سَوار ہو لِیا اَور گاڑی بان سي کہا کِہ جلد یہان سی گاڑِي دَوڑا اگرچِہ مَین نے رستي مین لوگون کو دیکھکر فریاد کِي کہ مجھکو بچاؤ مگر میري فریاد کُچھ مُفید نہُوئِي اَور اُس فصّاک نی بھي مجھکو دِلاسا دینا شُرُوع کیا اَور ڈرایا کِہ اگر تو غُل مچاویگي تو تجھکو سزا دُونگا (یہہ سُنکر مَین چُپکي ہو رہی) مگر مَین نی بھي گاڑی کي پردون مین چھید کِیا اَور (اُسکی راہ سي عالمِ اِنتشار مین رستي کِي سَیر کرتِي ہُوئِي چلِي جاتي تھِي کِہ اِتني مین) کیا دیکھتي ہُون کِہ شَیخ برجِل جلدي جلدِي قدم اُٹھائي ہُوئِي لٹھ کاندھی پر دھری ہُوئِي کِہ جِس رفتار پر اکثر ہم بیٹھي مارا کرتی تھی چلی آتی ہَین (اِن کِي دیکھي سي میري جان مین جان آگئِي) اَور جب یِي گاڑِي کي نزدیک پہُنچي تب مَین اُنکا نام لیکر پُکارِي اَور اُنکِي حِمایَت درخواست کِي اِنھون نِي جب مرا غُل سُنا تو گاڑِي بان سي پُکارکر کہا کِہ گاڑِي کھڑِي کر مگر اُسنِي کُچھ خیال نکِیا اَور بلکہ جلدِي ہانکنا شُروع کِیا تب مَین اپني جِي مین مایُوس ہُوئِي کِہ اب شَیخ برجِل مجھ تک نہ پہُنچینگي کہ اِتني مین کیا دیکھتِي ہُون کِہ شَیخ جِی دَوڑِي آتي ہَین اَور پاس پہُنچتِي ہِي گاڑِي بان کو اَیسا ایک لٹھ مارا کِہ زمِین پر فرش ہو گیا جب گاڑِي وان گر پڑا تب گھوڑِي

بھي خود بخود کھڑي هو گئي اَور اُس قصّاٹ نی نِکل کر تلوار کھینچی اَور شیخ
جِي سي کہني لگا کِه یہاں سي جانا رَه مگر شیخ جِی نی ایک اَیسا لٹّھ مارا
کِه اُسکي تلوار دو ٹکڑي هو گئي سب توؤه بھگوڑا بھاگا اَور شیخ جِي نی ایک
گولي کی ٹپّي تک اُسکا پیچھا کِیا مگر وُه اِنکی هاتھ سي بچ نِکلا اِس عرصي مین
مَین بھِي گاڑِي سي کود پڑِي تا کِه اپنی حِمایَتِي کِي کُچھ مدد کرون اِتني من
بی بھِي میري پاس جلد پھِری اَور گاڑِي وان جب هوش مین آیا تو اُتّي وَهاں
سی بھاگني کا قصد کِیا مگر شیخ جِی نی اُسي کہا کِه تیرا بچاؤ اِسي مین هَی
کِه گاڑِي کو شہر کِي طرف پھیر لی چل گاڑِي بان نی بھِی سوچا کِه سِوائي
اِسکي مُجھي بھِي کوئِي اَور چارہ نہین هَي سو گاڑِي کو شہر کِي طرف هانک
لی چلا اَور رستي مین گاڑِي هانکتا جاتا تھا اَور کراهتا جاتا تھا اِس سي معلُوم
هوتا هَي کِه اُسکي بدن مین بڑِي چوٹ آئِي بھِی اَور مَین نی دیکھا کِه آخِر
اُلامر شیخ نرچِل کو بھِي اُس پر رحم آیا کِه جب هم سرائي مین پہنچي اَور
کُچھ ناشتي کِي واسطی اُترِي تو اُنھون نی میرِي عرض سُنکر اُس گاڑِیبان
کو وَهان چھوڑا اَور دُوسرا گاڑِیوان وَهان سي پَیدا کرکي اِدھر رَوانه هُوئِي
جب مَین نی اُسکِي رہائِي یِه ماجرا سُنا تو مَین نی بی اِختیار [illegible] گلی
لگا لِیا اَور شیخ صاحِب کا نِہایَت مِمنُون هُوا اَور آپ [illegible] اِس قدر

خانے مین مسرا کُچھ دست رس بہت چلتا مگر دِل سے مُجھکو خوشی حاصِل ہوئی ہے شیخ صاحب آپنی میری بیٹی کی جان اَور عِزّت بچائی ہے اَور* اگر اب یہہ تُمھاری لائِق ہے تو تم اِسکو قبول کرو اَور اگر تُمکو گوارہ ہو کِہ مُجھ سے تباہ حال کے گھر مین شادی کرو تو یہہ تُمھاری ہے اَور اب اِس میری بیٹی سے اِقرار شادی کا لیجیئے جیسا کِہ آپ پہلے اِسکا دِل لے چُکے ہین مگر ایک حرف یہہ ہے کِہ آپ اپنے جی مین یہہ نہ سمجھیگا کِہ مین نے آپکو کُچھ بہت دِیا ہے اگرچہ اِس نازنین کا حُسن و جمال مشہور ہے مگر سِوائے اُسکے اِسکا ہُنر اَور کمال آپ کے واسطے بڑی دَولت ہے

تب شیخ برچِل بولے کِہ آپ کو میری ناداری کا احوال خوب معلوم ہے کِہ مُجھ مین اِسقدر مقدور بہت ہے کِہ اِس نازنین کی خِدمت جسطرح سے کِہ چاہیئے ہے مُجھ سے ہو سکے

مین نے جواب دِیا کِہ اگر تُمھارا فقر اَور اِحتیاج اِس امر سے مانع ہے تو خبر

---

* چُونکہ شیخ برچِل مُدّت سے اِس لڑکی پر عاشق تھے اِس سبب سے لڑکی کے باپ نے شیخ صاحب کی مُحبّت اَور خِدمت گُذاری دیکھکر چاہا اَور راضی ہُوا کِہ شیخ جی اِس لڑکی سے شادی کرین

مقام صبر کا ہی مگر مصری نزدیک اس لڑکی کی خاوند ہونی کی قابل سوائی تمھاری دوسرا شخص بہتر ہی اور اگر میری پاس لاکھوں کی دولت ہوئی کہ اس کی دہر میں دوں اور لاکھوں آدمی ہوویں کہ اس کی بیاہ کی واسطی تجویز کروں تو اُن سبھوں میں سی سوائی تمھاری اور کسی شخص کو نہ اختیار کرونگا

جب شیخ نرچل بی مصری ربائی یہہ سب سنا تو چپکی ہو رہی اور کچھ جواب ندیا اور اُس خاموشی سی معلوم ہوا کہ شاید اُنکو تمہید بیاہ پسند نہ آئی سو اُنھوں نی اس بات کو ٹالکر منہسی کہا کہ اگر آپکو منظور ہو تو کھانا نان بائی کی یہاں سی آپکی ناشتی کی واسطی منگواؤں میں نی اس بات کو قبول کیا تب اُنھوں نی حکم کیا کہ جو کچھ اچھا کھانا شیرمال اور کباب کی قسم سی تیار ہوئی لاویں اور اُس کی ساتھ دو چار چوپہلیں چوکھی شراب کی حاضر کریں اور مسکراکر کہنی لگی کہ اب ہم بھی اپنی گانٹھ کھولینگی اور دل چلاکر اس بندیخانی میں جشن کرینگی اور اگرچہ بندیخانی میں اس طرح کا اتفاق ہوا ہی مگر اپنی جشن کی کبھی خواہش نتھی جیسی کہ اب مجھ کو ہوس ہوئی ہی اپنی من خدمتگار دوکان سی پھرا اور اسباب کھانی کا چنتی لگا اور بندیخانی کا چوکی دار کہ جو اب نہایت متوجہ اور سر

گرم خِدمت کا تھا اُسی بھِی ھماری واسطی ایک میز عارِیت لا حاضِر کِی
جب خِدمتگار شراب اَور ظُروف کھانی کی میز پر چُن چُکا تب دو معقول
مُشتاقس مطعُوماتِ نفیس سی بھرِی ھُوئِین لا حاضِر کِین
مگر میرِی بیٹِی کو اپنی بھائی کی حادِثی کِی کُچھ خبر نہِی اَور ھم سب کو
بھِی منظُور نہ ھُوا کِہ اُس حادِثی کا اُسی ذِکر کرین تا کِہ شاید اُسکا دِل اِس
خُوشِی مین بُجھ نجائی لیکِن مُجھکو اَیسِی بیچینی تھِی کِہ اپنِی خُوشوقتی
ظاھِر کرنا ایک امرِ لغو تھا آخِر کو مُجھ سی نرھا گیا کِہ ھم سب مِلکی کھائین
پیئن اَور خُوشِیان کرین اَور وُہ بیچارہ قید مین گرِفتار رَھی لاچار مَین نی اُسکا
ذِکر چھیڑا اَور تمام قِصہ بَیان کِیا اَور درخواست کِی کِہ کیا خُوب ھو کِہ اگر
اُسکو بھِی اِجازت ھوئی کِہ وُہ بھِی آنکی ھماری ساتھ شرِیک ھو جب کِہ
میری مِہمانون کو اِس احوال کی غم سی تخفیف ھُوئی تب مَین نی مِسان
جینکِنسن کِی بھِی درخواست کِی کِہ کیا خُوب ھو کِہ وُہ بھِی آنکی اِس دعوَت
مین شرِیک ھوئین (جب میرِی عرض قبُول ھُوئی) اَور میرِی بیٹی کِی آمدنی
سی بیڑِیوں کِی جھنکار اُس کِی بہِن کی کان پڑی جلدی سفرار ھو اُٹھ کر دَوڑِی
اَور اُس اثنا مین شَیخ نرچِل مُجھ سی پُوچھنی لگی کِہ کیا تُمھاری بیٹی کا
نام جارج ھَی تب مَین نی کہا کِہ ھان صاحِب تب شَیخ نرچِل یِہ سُنکر

چُپ ہو رہي جب مىرا سنا اُس جگہہ مىں كہ ہم سنتي ہي داخل ہوا
تو مىں كىا دىكھتا ہوں كہ وہ شيخ برچل كي دىكھني سى حىران ہي سب
مىں ىي پكاركر كہا كہ سنا اگرچہ ہماري بري مصيبتوں ىي ہمكو نہايت زبردست
كيا ہي لىكن خدا ىى ہمارى واسطي آخران مصىبتوں سى نجات بدي ہي
دىكھ كہ سري بہن كو خدا ىى ہمسي پھر لا ملايا اور اس جوان ىي اس كو بچايا
ہي اور انكي وسيلى سي ہماري ستي ہمكو پھر ملي ہي سو تو بڑھكر انكى
ہاتھ چوم كيونكہ انكا ہم پر بڑا حق ہى

با وجود اسكى كہ مىرى ستي ىي يہ سب سنا مگر حيرانى سى مُأدب شيخ
برچل كي سامنى دور كھڑا تھا تب اسكي بہن بولي كہ بھيا جان تم مىرى
بچاني والي سى كيوں نہيں جاكى مصافحہ كرتى ہو بہادر ہمىشہ بہادروں سي
محبت كرتى ہيں

با وجود اس سب گفت و شنود كي مىرا بيٹا حيران سكتي كي عالم مىں شيخ
برچل كو دىكھتا تھا كہ اسى مىں ہمارى مہماں نى دريافت كيا كہ انكا بھيد
كھل گيا اور بڑي ايك جلال اور غرور سى كہ كبھي ہم ىي اس شخص مىں يہ
شان نہ دىكھي تھي مىري ستى كو كہا كہ پاس آوي (ہرچند كہ كسي بڑي
فلسفي ىي يوں كہا ہي كہ بي گناہ كي گرفتاري ايك بلا مىں باعث تعجب

اَور تَوَجُّہِ خاطِرِ خاصّ و عامّ کا ھوتیي ھَي مگر مىري نزدیک عجب بربہ ھَي کِہ کوئی اچّھا شخص آنکی اُس کو اُس بلا مىن سی نجات دیؔ) غرض کِہ شَیخ صاحِب بي مىری بیٹی کِی طرف بِگاہِ تُند سي دیکھ کر کہا کِہ اَی بی وُقُوف یِہ سرِی دُوسرِی بیوُقُوفِی ھَي اَبھي کُچھ اَور بکھني پائی بھي کہ اپني مىن بدبختي کی چوکِی داری آنکي شَیخ صاحِب سي عرض کِي کِہ کوئي امیر زادہ باھر کھڑا ھَی کِہ اپھي اپني جلوداروں سمیت اِس گانو مىن داخِل ھُوا ھَی اَور اب آپ کِي مُلاقات کی واسطی یہاں آیا ھَي اَور آپ کِي خِدمت مىن بندگِی عرض کرکی کہتا ھَي کِہ اگر آپ کو فُرصت ھو تو وُہ آپ کِي مُلاقات کا مُشتاق ھَي یِہ سُنکي شَیخ برچِل بي کہا کِہ اچّھا اُنکو کہو کِہ توقُّف کریں جب تک کِہ مُجھ کو اُنکي مُلاقات کي واسطي فُرصت ھو بعد اِسکی میري بیٹی کِي طرف مُتَوجِّہ ھوکر کہني لگي کِہ کیوں اب تُم نی پھِر وُھی کام کیا کِہ جِسکي سبب سي مىں تُم سي پہلي ناخُوش ھُوا تھا اَور اب اِسکِی تُم کو از راہِ عدالت سرا مِلا چاھتِي ھَي شاید کِہ تُمني یِہ خَیال کیا ھَي کِہ جب تُمني اپنِي جان کو ناچیز جانا تو تُمھاري واسطی دُرُست ھَي کِہ دُوسری کِي جان مارو مگر تُم ابھی یِہ نہیں سمجھي ھو کِہ کیا فرق ھَي اُس خانہ جنگ مىں کِہ جو اپنِي جان کِي بي قدرِي سي جان بازِي کرنا ھَي اَور کِسِي اَور

پیش آمد کرتی تھی اَور اُنکی خوبیوں سے مَین ایسا محظوظ ہوا ہوں کِه کِسی
مجلسِ بادشاہی مین بھی مَین نے یہہ لذت کبھی نپائی بھی واہ واہ کیا سے
ساختگیاں آپس مین کرتی تھی جبکہ آگ تاپنے کو باہم ہوکر ہم سب بیٹھتی
تھی میری بھتیجی کو دریافت ہوا کِه میرا یہان آنے کا قصد تھا اِس لئے وہ
یہاں آیا ہے اَور یہہ بہت بے جا ہے کِه تمکو یا اُسکو بِدون مقابلے کے تقصیر
وار ٹھہرائیے اَور اُسکا کچھ مضایقہ نہین کِه ہر درد کے ایک علاج بھی ہے اَور
مَین بِدون خود ستائی کے یہہ کہہ سکتا ہوں کِه آج تک کِسی نے میرا نام
نہین سنا ہے کِه ٹامہل خاں نے کبھی بے اِنصافی کی ہو

سبحان اللّٰه اب ہمنے اُنکو پایا ہے آگے ہم کیا دھوکھے مین تھے کِه اُنکو ہم
سب غریب مودھو سمجھتے تھے با وجود اُسکے کِه یہہ خانِ مشہور اَور معروف
ہین اَور اُنکی خوبیاں اَور نیک ذاتی اَور نام تمام جہان پر روشن ہے اَور
تمام وزیر اَور بادشاہ اُنکی بات سنتے ہین اَور سب لوگ اُنکی بات کے قائل
ہین اَور یہہ وہ شخص ہے جو اپنے ملک کی پوچھ کرتا ہے اَور اپنے بادشاہ کو
دل سے چاہتا ہے میری جورو نے جو اب اُنکا نام سنا تو اُسکے کان کھڑے
ہوئے اَور اُسکو اپنی قدیم گستاخیاں یاد آئین اَور مارے ڈر کے اُسکا رنگ زرد
ہوگیا اَور میری بیٹی صوفی جان کِه جنے شیخ برچِل کو اپنا عاشق سمجھا تھا

جب اُن نے سنا کہ یہی خانِ بزرگ ہَین تو اپنے جی مین یہہ سوچے کہ اِس شخص مین اَور مُجھہ مین بہت بڑا فرق ہَے یہہ امر ہَے اَور مَین فقیر شاید یہہ مُجھہ سے مَیل نکرے یہہ سوچکر آنکھون مین آنسو بھر لائے

اَور میرِی جورو غرِیبِی سے پکار اُٹھِی کِہ خان صاحِب مُجھے یہہ ڈر ہَے کِہ آپ میرِی تقصِیر نہ مُعاف کرینگے پِچھلِی دفعہ کِہ آپ ہمارے گھر مین آئے تھے اَور ہمکو اپنِی مُلاقات سے سرفراز کِیا تھا اَور اُسوقت جو مُجھہ سے گُستاخِیان ہُوئِین اَور مَین نے آپ پر رمزین چھانٹِین تھِین شاید کہ اب اُن تقصِیرون کو نہ بخشینگے

تب خان صاحب نے مُسکراکر جَواب دِیا کہ اَے بِیبِی صاحِب یہہ کَون سِی بات ہَے اگر تُمنے رمزین چھانٹِین تھِین تو مَین نے بھِی تُمکو اُنکا جَواب دِیا تھا اَور اُسوقت جو وہان تھے اُن سے پُوچھو کہ میرے جَواب بھِی اَیسے لطِیف تھے جَیسے کِہ تُمھارے کِنائے سَچ یہہ ہَے کِہ اِسوقت مَین کِسِی سے خفا نہین ہُون مگر اُس ملعُون سے کِہ جو اِس بازِین کو لیے بھاگا تھا مُجھے اُسوقت اِتنِی فُرصت نہُوئِی کِہ اُسکِی صُورت کو مَین خَیال کرتا تا کہ اُسکِی نقشے کا بَیان اخبار کے کاغذ مین چھپواتا کہ اِس باعِث سے اُسے کوئِی نکوئِی پکڑلاتا صوفِی خان اگر تُم اُسکو دیکھو تو پھر پہچان سکتے ہو

خان صاحب مَیں کُچھ نہیں کہہ سکتی ہُوں مگر کیا خُوب اب مُجھکو یاد آیا
هَی کِه اُسکی بھَوں پر اِیک نِشان تھا اِس عرصي مین مِیان جِنکِنس بول
اُٹھي کِه سگم صاحب سی ادبي مُعاف هو تو میرا سُوال یِہ هَی کِه آیا اُس
شخص کی سِر کی بال سُرخ رنگ تھي تب صوفِي خانم ني جَوَاب دِیا کِه هاں
سُرخ تھی تب بعد اِسکی مِیان جِنکِنس تاتِھل خاں کِي طرف مُخاطِب هوکر
کہنی لگی کِه آپني اُسکي اُنگریون کِی طرف بھِی لِحاظ کیا تھا کِه وی بَہُت
لنبي تھِین تب خان صاحب ني جَوَاب دِیا کِه مَیں اُنکي لنبان کا تو کُچھ ذِکر
نہیں کر سکتا هُوں مگر اُنکي چالاکِی مُجھ پر ثابِت هُوئی هَی کیونکِه وُه مُجھ
سی بھاگ نِکلا هرچند کِه میری ذِهن مین یِہ هَی کِه اَیسی بَہُت کم لوگ
هوینگي کِه مُجھ کو دَوڑنی مین مات کرسکین تب مِیان جِنکِنس بولی کِه
مَیں اُس شخص کو جانتا هُوں سچ هَی کِه اُسکی برابر کوئي اَور دَوڑني والا نہِین
هَي اُسنی نوکاسل کي پِنوبر کو مات کِیا هَی اَور اُسکا نام تِمتھي بکستر هَی مَیں
اُسکو خُوب جانتا هُون اَور اُسکي رَهني کا ٹھِکانا بھِي مُجھکو معلُوم هَي اگر آپ
حُکم کرین کِه بندیخانی کا داروغه میري ساتھ دو آدمی کردی تو ابھی ایک
دو گھڑی کي عرصي مین اُسکو لا حاضِر کرتا هُوں خان صاحب ني یِہ سُنکر
داروغه کي بُلانی کا حُکم کِیا جب داروغه آیا تب خان صاحب ني پُوچھا کِه

تُم مُجھہ کو جانْتي هو تب اُنْني عرْض کِي کہ هان خُداوَنْد کَون اَیسا شخْص هَي کِہ اُس پر ثانْہِل خاں کِي خُوبِیان نہ معْلُوم هوئینْگِي اَور جو شخْص کِہ ایک مرْتبہ آپ کو جانْتا هَي تو وُہ همیشہ چاهْتا هَي کِہ آپ کو جانِی بہُت اچّہا
مسرِي غرض یِہہ هَي کِہ مَین اِس شخْص کو ایک کام پر بهیجْتا هُوں سو تُم اپْني دو نَوکر اِنْکي ساتْهہ کرو اَور تُم جانْتي هو کِہ مَین عدالت کا مُتعلِّق هُون سو تُم خاطِرجمْع رکْهو کِہ تُم پر کُچْهہ بات نہ آ‌ئیگِي آپ کا حُکْم بس هَی نَوکر حاضِر هَین جہان چاهِئي اُنکو وَهان بهیج دِیجِئي
اَلْقِصّہ مِیان جِنکِنْسن بنْدیخاني کي دو پیادون کو ساتْهہ لیکر تِمثِي نکْستر کِي تلاش کو چلي اِتْني مین میرا چهوتا بیتا بِل آیا اَور ثانْہِل خان کو قدیم آشْنا شَیخ برْچِل سمجْهہ کر اُنکي کانْدهي پر جا چڑْها تا کِہ اُنهون کی گلي لگائے اِتْنی مین اُسکِي مان نِي اُسکو دیْتا اَور مارنْي کو اُٹْهِي مگر وُہ خلِیق اِس کا مانِع هُوا اَور لڑْکِي کو کانْدهي پر سي نہ اُتارا اَور لڑْکِي سي کہا کِہ کیُون جِي ابْتلک تُم اپْني پُرانِي دوست برْچِل کو نہین بهُولي هو مِیان بِل بهِي میري بڑِي سپاهِي تُم بهِي یہان مَوجُود هو دیکْهو کِہ مَین تُمْکو نہین بهُولا هُون یِہہ کہْکر اُن دونون لڑْکون کو حلْوا سوهْن دِیا وي بیچاري کِہ صُبْح سي کُچْهہ کهاني کو نہ مُیسّر هُوا تها کمال رغْبت سي کهاني لگي

اب ہم سب کھانے پر کہ جو قریب ٹھنڈا ہو گیا تھا جا بیٹھے میری بانہہ* میں اب تک بنہایت درد تھا ناتھل خان نے چونکہ کتب طب کا اکثر مطالعہ کیا تھا اور اس سبب سے فن طبابت میں معقول مہارت بہم پہنچائی بھی جلد ایک لیپ کا نسخہ میرے واسطے لکھکر عطار کے یہاں کہ جو قریب اُس کوچے کے تھا بھیجا جلد دوا تیار کرکر لائے اور اُسکے استعمال سے معاً مجھکو آرام حاصل ہوا اب یہاں بندیخانے کا داروغہ خود ہمارے خدمت کے واسطے حاضر تھا اور ہمارے مہمان کی خدمت کو باعث اپنے افتخار کا سمجھتا تھا ہنوز ہم نے کھانے سے فراغت نہ پائی تھی کہ ناتھل خان کے بھتیجے نے اپنے حاضر باشی کا پیغام بھیجا تا کہ اپنے چچا کے پاس آکر اپنے راست باری ظاہر کرے اور اپنے بے گناہی ثابت کرے اُسکے درخواست سے خانصاحب نے اپنے حضور میں اُسکے آنے کی اجازت دی

---

* جب وکرافیہ وکفیلڈ کے گھر میں آگ لگی تھی اُس حادثے میں اُنکے بانہہ میں چوٹ آئی تھی کہ جسکا احوال قصہ سابق میں مذکور ہے اور ابتک اُسی ضرب کا درد باقی ہے

था उस की जड़ पर दौना रख सरोवर में मुंह हाथ धोने गया उस बृक्ष की जड़ से इक काला नाग निकल उस दौने में मुंह डाल चला गया और वुह दौना तमाम ज़हर से भर गया कि इस में यिह भी हाथ मुंह धोकर आया पर उसे यिह अह्वाल मअ़लूम न था और भूख भी निहायत लगी थी आतेही खीर खाई और वोहीं उसे बिष चढ़ा॥

फिर इन्ने उस ब्राह्मण से जाकर कहा कि तैं ने मेरे तईं बिष दिया और मैं अब इस से मरूंगा इत्ना कह घूमकर गिरा और मर गया फिर उस ब्राह्मण ने इसे मूआ देख अपनी स्वकीया स्त्री को घर से निकाल दिया और कहा ब्रह्म हत्यारी तू यहां से जा॥

इत्नी बात सुना बैताल बोला कि हे राजा इन में से ब्रह्म हत्या का पाप किसे हुआ राजा ने कहा सांप के मुंह में तो बिष होता है इस से उसे पाप नहीं और ब्राह्मण ने भूखा जान्के भिक्षा दी थी उसे भी पाप नहीं और उस ब्राह्मणी ने स्वामी की आज्ञा से भीख दी थी उसे भी पाप नहीं और उस ने भी अनजाने खीर खाई तिस से उसे भी पाप नहीं॥

ग़रज़ जब कुछ बस न चल सका तो आख़िर लाचार हो अफ़सोस कर्ता हूआ घर को आया और वहां उसे फिर दुबारा भी ढूंढा और न पाया जब उस बिन घर सूना नज़र आया तब निहायत बेचैनी और बेकली से बेइख़्तियार हो हाय प्राण प्यारी हाय प्राण प्यारी कर्के पुकार्ने लगा फिर उस के वियोग से अति ब्याकुल हो ग्रहस्ती* छोड़ बैराग ले लंगोटी बांध भभूत मल माला पहन नगर तज तीर्थ यात्रा को निक्ला नगर नगर गांव गांव तीर्थ कर्ता हूआ एक नगर में दो पहर के समें जा पहुंचा जब भूख से निपट लाचार हूआ तो ढाक के पत्तों का दौना बना हाथ में ले एक ब्राह्मण के घर जा उस से कहा कि मुझे भोजन भिक्षा दो॥

ग़रज़ जब प्रीति के बस आद्मी होता है तब उसे धर्म जात और खाने पीने का कुछ बिचार नहीं रहता और निरादर हो जहां पाता है तहां खाता है॥

जब उस ब्राह्मण से इन्ने भीख मांगी तब उस ने इस से दौना ले घर में जा खीर से भर ला दिया यिह उस दौने को लिये तालाब कनारे आया वहां एक बड़ का दरख़्त

* Housekeeping, the life of a householder.

यिह कहानी इन्तिख़ाब की गई है बैताल पचीसी में से ॥

बैताल बोला हे राजा बीर बिक्रमाजीत चूड़ापुर नाम एक नगर है वहां का चूड़ामण नाम राजा था जिस के गुरू का नाम देवस्वामी और उस के बेटे का नाम हरिस्वामी वुह कामदेव के समान सुन्दर और शास्त्र में बृहस्पति की बराबर और धन उस के कुवेर का सा वुह एक ब्राह्मण की बेटी कि नाम उस का लावन्यवती था ब्याह लाया उन दोनों में बहुत सी प्रीति हूई ॥

ग़रज़ एक दिन गर्मी के मौसिम में रात के वक़्त चौबारे की छत पर दोनों ग़ाफ़िल पड़े सोते थे इत्तिफ़ाक़न् स्त्री के मुंह पर से ओढ़नी सरक गई और गंधर्व विमान पर बैठा हवा में उड़ा हूआ कहीं जाता था अचानक उस की नज़र इस पर पड़ी कि वुह विमान को नीचे लाया और उस सोती को विमान पर रखकर ले उड़ा कित्नी देर के पीछे ब्राह्मण भी सोते से उठा तो देखता क्या है कि स्त्री नहीं तब घब्राया और वहां से उतर्कर तमाम घर को ढूंढा जब इसे वहां भी न मिली तो सारी नगरी की गली गली कूचः कूचः ढूंढ़ता फिरा लेकिन कहीं उसे न पाया फिर अप्ने जी में कहने लगा कौन उसे ले गया और कहां गई ॥

हूं मेरे बल का दूसरा नहीं और सुंदरताई मेरी आप के आगे है तीसरे ने कहा मैं ऐसा शास्त्र समझता हूं कि मेरे समान दूसरा नहीं और ख़ूबसूरती मेरी तुम्हारे रूबरू है चौथे ने कहा मैं शास्त्र बिद्या में एक ही हूं दूसरा मुझ सा नहीं शब्द बेधी तीर मारता हूं और मेरा हुस्न जग में रोशन है आप भी देखते ही हैं ॥

यिह चारों की बात सुन राजा अपने जी में चिन्ता करने लगा कि चारों गुण में बराबर हैं किसे कन्या दूं यिह सोच कर उस ने बेटी के पास जा चारों का गुण बयान किया और कहा मैं तुझे किसे दूं यिह सुन्के वुह लाज की मारी नीची गर्दन कर चुप हो रही और कुछ जवाब न दिया ॥

इत्नी बात कह बैताल बोला हे राजा बिक्रम यिह स्त्री किस के जोग है राजा ने कहा जो कपड़ा बनाकर बेचता है सो ज़ात का शूद्र है और जो भाषा जान्ता है वुह ज़ात का बैस है जो शास्त्र पढ़ा है सो ब्राह्मण है और शब्द बेधी उस का सजाती* है यिह स्त्री उस के लाइक़ है ॥

* Sanskrit सजाति or सजातीय, of the same tribe, race, or cast.

गई कि राजा चंपकेश्वर के घर में ऐसी कन्या पैदा हूई है कि जिस के रूप को देखते ही सुर नर मुन मोहित हो रहते हैं फिर मुल्क मुल्क के राजाओं ने अप्नी अप्नी मूरतें लिखा लिखा ब्राह्मणों के हाथ राजा चंपकेश्वर के यहां भेजियां राजा ने ले अप्नी बेटी को सब राजाओं की तस्वीरें दिखाईं पर उस के मन में कोई न समाई तब तो राजा ने कहा तू स्वयम्बर कर वुह बात भी उन्ने न मानी और अप्ने बाप से कहा रूप बल ज्ञान जिस में ये तीनों गुण होंगे पिता उसे मुझे देना॥

ग़रज़ जब कित्ने एक दिन बीते तो चारों देश से चार बर आये फिर उन से राजा ने कहा अप्ना अप्ना गुण बिद्या मेरे आगे ज़ाहिर कर कहो उन में से एक बोला मुझ में यिह बिद्या है कि एक कपड़ा मैं बनाकर पांच लअ़ल को बेचता हूं जब उस का मोल मेरे हाथ आता है तब उस में से एक लअ़ल ब्राह्मण को देता हूं दूसरा देवता को चढ़ाता हूं तीसरा अप्ने अंग लगाता हूं चौथा स्त्री के वास्ते रखता हूं पांचवें को बेंचकर रूपै ले नित भोजन कर्ता हूं यिह बिद्या दूसरा कोई नहीं जान्ता और मेरा जो रूप है सो ज़ाहिर है॥

दूसरा बोला मैं जल थल के पशु पंछी की भाषा जान्ता

इत्नी कथा कह बैताल बोला कि हे राजा बीर बिक्रमाजीत इन दोनों में वुह स्त्री किस की हूई राजा ने कहा सुन शास्त्र में इस का प्रमाण लिख्ता है कि नदियों में गंगा उत्तम है और पर्बतों में सुमेरु पर्बत श्रेष्ठ है और बृक्षों में कल्पबृक्ष अंगों में मस्तक उत्तम है इस न्याव से जिस का उत्तम अंग है उसी की स्त्री हूई ॥

यिह कहानी इन्तिख़ाब की गई है बैताल पचीसी में से ॥

फिर बैताल बोला कि हे राजा चंपापुर नाम एक नगर है वहां का राजा चंपकेश्वर और रानी का नाम सुलोचना और बेटी का नाम त्रिभुवन सुन्दरी सो अति सुन्दरी है जिस का मुख चंद्रमा सा बाल घटा से आंखें मृग की सी भवें धनुक सी नाक कीर की सी गला कपोत का सा दान्त अनार के से दाने होंठों की लाली कंदूरी की सी कमर चीते की सी हाथ पांव कोमल कंवल से रंग चंपे का सा ग़रज़ उस के जोबन की जोत दिन ब दिन बढ़ती थी ॥

जब वुह बालिग़ः हूई तो राजा रानी अप्ने चित में चिंता कर्ने लगे और देश देश के राजाओं को यिह ख़बर

यिह कह तालाब में नहा देवी के साम्हने आ हाथ जोड़ प्रणाम कर खांडा उठा गले में मारा कि रुंड से मुंड जुदा हो गया और यिह यहां अकेली खड़ी खड़ी उत्ताकर राह देख देख निरास हो ढूंढ़ती हूई देवी के मंदिर में गई वहां जाके देखती क्या है कि दोनों मूए पड़े हैं फिर इन दोनों को मूआ देख उन्ने अप्ने जी में बिचारा लोग तो यिह न जानेंगे कि आप से देवी को ये बल चढ़े हैं सब कहेंगे कि रांड फ़ाजिरः थी बद कारी कर्ने के लिये दोनों को मार आई है इस बद नामी से मर्ना उचित है॥

यिह सोचकर सरोवर में ग़ोतः मार देवी के संमुख आ सिर निवा दंडवत कर तलवार उठा चाहे गर्दन में मारे कि देवी ने सिंहासन से उतर उस का हाथ आन्के पकड़ा और कहा पुत्री बर मांग मैं तुझ से प्रसन्न हूई तब उन्ने कहा माता जो तू मुझ से ख़ुश हूई है तो इन दोनों को जी दान दे फिर देवी कहा इन के धड़ों से सिर लगा दे इन्ने मारे ख़ुशी के घब्राहट से सिर बदल्के लगा दिये और देवी ने अमृत ला छिड़क दिया ये दोनों जीकर उठ खड़े हूए और आपस में झगड़ने लगे यिह कहे स्त्री मेरी और वुह कहे स्त्री मेरी॥

तो देवी का मंदिर नज़र आया तो उसे वुह बात याद आई तब उन्ने अप्ने जी में बिचार कर कहा कि मैं बड़ा असत्यबादी अधर्मी हूं कि देवी से भी झूठ बोला ॥

इत्नी बात अप्ने मन में कह उस दोस्त से कहा तुम यहां खड़े रहो मैं देवी का दर्शन कर आउं और स्त्री को कहा तू भी यहां ठहर यिह कह मंदिर के पास पहुंच कुंड में स्नान कर देवी के संमुख जा कर जोड़ नमस्कार कर खड्ग उठा गर्दन पर मारा कि सिर तन से जुदा हो भूईं में गिरा ग़रज़ कित्नी देर पीछे उस के मित्र ने बिचारा कि इसे गये बड़ी देर हूई है अब तक फिरा नहीं चलकर देखा चाहिये और उस की स्त्री को कहा तू यहां खड़ी रह मैं उसे शिताबी से ढूंढ़के ले आता हूं यिह कहकर देवी के मंदिर में गया देखता क्या है कि धड़ से उस का सिर जुदा पड़ा है यिह हालत वहां की देख अप्ने मन में कहने लगा कि संसार बहुत कठिन जागह है कोई यिह न समझेगा कि इन्ने अप्ने हाथ से सीस देवी को चढ़ाया है बल्कि यिह कहेंगे कि इस की नारी जो अति सुंदरी थी उस के लेने के लिये मारकर यिह मक्र कर्ता है इस से यहां मर्नी उचित है पर संसार में बद नामी लेनी ख़ूब नहीं ॥

देख ऐसा मअ़लूम होता है जो उस कन्या से इस की सगाई न होगी तो यिह अप्ना प्राण त्याग करेगा इस से बिह्तर यिह है कि उस लड़्की से इस का ब्याह कर दीजिये कि जिस से यिह बचे ॥

इत्ना बिचार कर पुत्र के मित्र को साथ ले उस गांव में पहुंच उस लड़्की के पिता से जाकर कहा मैं तेरे पास कुछ जाचूने आया हूं जो तू देवे तो मैं कहूं उन्ने कहा मेरे पास वुह पदार्थ होगा तो मैं दूंगा तू कह इस त़रह़ से बचन बन्द कर कहा तू अप्नी लड़्की मेरे पुत्र को दे यिह सुन्के उन्ने भी उस की बात प्रमाण कर ब्राह्मण को बुल्वा दिन लग्न महूरत ठहराकर कहा तुम लड़्के को ले आओ मैं भी अप्नी लड़्की के हाथ पीले कर दूंगा ॥

यिह सुन वुह वहां से उठ अप्ने घर आ सब सामान शादी का तैयार कर ब्याह्ने को गया और वहां जा बिबाह कर बेटे बहू को ले फिर अप्ने घर आया और दूल्हा दुल्हन आपस में आनन्द से रहने लगे फिर कित्ने दिनों के बअ़द उस लड़्की के पिता के यहां कुछ शुभ कर्म्म था सो वहां से नौता इन को भी आया ये स्त्री पुरुष तैयार हो अप्ने मित्र को साथ ले उस नगर को चले जब नगर के निकट पहुंचे

चंदन अक्षत फूल धूप दीप नैवेद्य देकर पूजा की और इसी तरह़ से हर रोज़ पूजा कर्ता था ॥

गरज़ कित्ने दिनों के पीछे राजा के एक लड़का पैदा हूआ राजा ने बाजे गाजे से कुटुंब समेत जाकर देबी की पूजा की इस अर्से में एक दिन का इत्तिफ़ाक़ है कि किसी नगर से एक धोबी अप्ने दोस्त को साथ लिये इस शह्र की तरफ़ आता था कि देबी का मंदिर उसे नज़र आया उस ने दंडवत कर्ने का इरादः किया इस में एक धोबी की लड़की अति सुंदरी आती साम्हने से इस ने देखी उसे देख मोहित हूआ और देबी के दर्शन को गया दंडवत कर हाथ जोड़ उस ने अप्ने मन में कहा हे देबी जो इस सुंदरी से मेरा बिबाह तेरी कृपा से हो तो मैं अप्ना सिर तुझे चढ़ाउं यिह मन्नत मान दंडवत कर दोस्त को साथ ले अप्ने नगर को गया जब वहां पहुंचा तो उस के बिरह ने यिह सताया कि नीन्द भूख प्यास सब बिसर गई ॥

आठ पहर उसी के ध्यान में रहने लगा यिह बुरी ह़ालत उस के दोस्त ने देख उस के बाप से जा सब ब्यौरे वार कहा उस का पिता भी यिह सुन्कर भैचक हो रहा और अप्ने जी में चिन्ता कर कहने लगा कि इस की दशा

उस ने एक दिन राजा से कहा महाराज एक मंदिर बना उस में देवी को बिठा नित पूजा कीजिये कि इस का शास्त्र में बड़ा पुण्य लिखता है तब राजा एक मंदिर बन्वा देवी पधराय शास्त्र की बिधि से पूजा कर्नें लगा और बिन पूजा किये जल भी न पीता था इस तरह से जब कित्नी एक मुद्दत गुज़री तो एक रोज़ दीवान ने कहा महाराज मसल मशहूर है कि निपूते का घर सूना मूरख का हृदय सूना और दलिद्री का सब कुछ सूना है ॥

यिह बात सुन राजा देवी के मंदिर में जा हाथ जोड़ स्तुति कर्नें लगा कि हे देवी तुझे ब्रह्मा बिष्णु रुद्र इन्द्र आठ पहर सेवते हैं और तू ने महिषासुर चंडमुंड रक्तबीज से दैत्यों को मार पृथ्वी का भार उतारा और जहां जहां तेरे भक्त को बिपत पड़ी तहां तहां जा तू सहाय हुई और यही आस तक मैं तेरे द्वारे पर आया हूं अब मेरे भी मन की इच्छा पूरी कर इत्नी स्तुति जब राजा कर चुका तब देवी के मंदिर से आवाज़ आई कि राजा मैं तुझ से ख़ुश हुई बर मांग जो तेरे मन में है राजा बोला हे माता जो तू मुझ से ख़ुश हुई तो मुझ को पुत्र दे देवी ने कहा राजा तेरे पुत्र होगा महा बली और बड़ा प्रतापी तब तो राजा ने

तुम्हारी लड़की को राक्षस ने पर्वत में लेजाके रखा है इस में दूसरा बोला कि राक्षस को मार के मैं उसे ले आउंगा फिर तीसरा बोला हमारे रथ पर सवार हो जाओ और उसे ले आओ यिह सुन्तेही वुह झट से उस के रथ पर सवार हो वहां पहुंच उस देव को मार तुरंत उसे ले आया और तीनों आपस में झगड़ने लगे तब उस के बाप ने मन में चिन्ता कर्के कहा कि सबों ने इह्सान किया है किसे दूं किसे नदूं इत्नी कथा कह बैताल बोला हे राजा बिक्रम उन तीनों में से वुह कन्या किस की स्त्री हूई राजा बोला वुह जोरू उस की हूई जो राक्षस को मार कर लाया बैताल ने कहा सब का गुण बराबर है किस तरह से वुह उस की जोरू हूई राजा ने कहा उन दोनों ने इह्सान किया इस से उन को सवाब हूआ और यिह लड़कर उसे मार्के लाया है इस वास्ते वुह इस की जोरू हूई ॥

यिह कहानी इन्तिखाब की गई है बैताल पचीसी में से ॥

फिर बैताल बोला हे राजा धर्मपुर नाम एक नगर है वहां का राजा धर्मशील और उस के मंत्री का नाम अंधक

उस लड़की की मा से कहा था कि तू अप्नी बेटी हमें दे उस ने भी उसे यही जवाब दिया था कि जो सब बिद्या जान्ता होगा उसी को अप्नी लड़की दूंगी उस ब्राह्मण के लड़के ने भी कहा था कि मैं संपूर्ण शास्त्र बिद्या जान्ता हूं और शब्द बेधी तीर मार्ता हूं यिह सुन्के उन्ने भी कहा था कि मैं ने क़बूल किया तुझे ही दूंगी॥

ग़रज़ इसी तरह से तीनों बर आन्के इकठे हूए हरिदास अप्ने मन में चिंता कर्ने लगा कि एक कन्या और तीन बर किसे दूं किसे न दूं इसी फ़िक्र में था कि रात को एक राक्षस आन्के उस कन्या को उठाके बिंध्याचल पर्बत के ऊपर ले गया कहा है कि बहुतायत किसी चीज़ की अच्छी नहीं अति रूपवती सीता थी रावण ने हरी राजा बलि ने अति दान दिया सो दलिद्री हूआ रावण ने अति गर्ब कर्के अप्न कुल की क्षै की॥

ग़रज़ जब भोर हूई और सब घर के लोगों ने कन्या को न देखा तब अनेक अनेक प्रकार की चिन्ता कर्ने लगे और यिह बात वे तीनों बर भी सुन्के वहां आये उन में एक ज्ञानी था उस से हरिदास ने पूछा ऐ ज्ञानी तू बता कि वुह कन्या कहां गई उन ने घड़ी एक में बिचार कर्के कहा

महल में गया और यिह अप्ने स्थान पर आन्के बैठा कि इत्ने में एक बह्मनेटा उस के पास आ कह्ने लगा कि मैं तुझ से कुछ मांग्ने आया हूं यिह सुन्के उन्ने कहा मांग क्या मांग्ता है उन्ने कहा कि अप्नी बेटी मुझ को दे हरिदास बोला कि जिस में सब गुण होंगे उस को दूंगा यिह सुन्के वुह बोला कि मैं सब बिद्या जान्ता हूं फिर उस ने कहा कुछ अप्नी बिद्या मुझे दिखला तो मैं जानूं कि तुझे बिद्या आती है तब उस बह्मनेटे ने कहा मैं ने एक रथ बनाया है उस में यिह सामर्थ है कि जहां जाने का इरादः करो तहां वुह एक क्षिन में ले पहुंचावे तब हरिदास ने कहा उस रथ को फ़ज्र के वक़्त मेरे पास ले आइयो ॥

ग़रज़ वुह भोर को रथ ले हरिदास पास आया फिर ये दोनों रथ पर सवार हो उज्जैन नगरी में आन पहुंचे पर यहां इत्तिफ़ाक़न् उस के आने से पहले किसी और ब्राह्मण के लड़के ने उस के बड़े बेटे से आकर कहा था कि तू अप्नी बहिन मुझे दे और उस ने भी यही कहा था कि जो सब बिद्या जान्ता होगा उस को दूंगा और उस ब्राह्मण के पुत्र ने भी कहा था कि मैं सब ज्ञान बिद्या जान्ता हूं यिह सुन के उस ने कहा था कि तुझे ही देंगे एक और ब्राह्मण के पुत्र ने

के साथ कर दूंगा फिर एक दिन उस राजा ने हरिदास को बुलाकर कहा कि दक्षन दिशा में हरिचंद नाम राजा है उस के पास तुम जाकर मेरी तरफ़ से क्षेम कुशल पूछो और उन की क्षेम कुशल के समाचार ले आओ यिह राजा की आज्ञा पाय बिदा हो उस राजा के पास कित्ने एक दिनों में पहुंचा और उस से अप्ने राजा का सब संदेसा कहा और हमेशः उस राजा के निकट रहने लगा॥

ग़रज़ एक दिन की बात है कि उस राजा ने इस से पूछा ऐ हरिदास अभी कल जुग का आरंभ हूआ कि नहीं तब उन्ने हाथ जोड़ कर कहा महाराज कलिकाल बर्तमान है क्यूं कि संसार में झूठ बढ़ा है और सत घट गया लोग मुंह पर बात मीठी कहते हैं और पेट में कपट रखते हैं धर्म जाता रहा पाप बढ़ा पृथ्वी फल कम देने लगी राजा डांड लेने लगे ब्राह्मण लालूची हूए स्त्रीयों ने लाज छोड़ दी बेटा बाप की आज्ञा नहीं मान्ता भाई भाई का इअ़तिबार नहीं कर्ता मित्रों से मित्राई जाती रही ख़ाविन्दों से वफ़ा उठ गई सेवकों ने सेवा छोड़ दी और जित्नी नालाइक़ बातें थीं वे सब नज़र आती हैं॥

जब राजा से यिह सब कह चुका तब राजा उठकर

और आप ने यहां खड़े होकर हमारे लिये दुख पाया पर हमारा मता बन न आया॥

यिह सुन राजा ने कहा कि महाराज तुम अप्ने चित में निरास होकर उदास नहो चारों लअ़्ल तुम अप्ने घर ले जाओ मैं तुम्हें देता हूं क्यूं कि जिस में तुम्हारा कुटुम्ब भी प्रसन्न हो और तुम भी हमारा इसी में कल्याण है निदान राजा ने चारों लअ़्ल ख़ुश होके ब्राह्मण के हाथ दिये ब्राह्मण लेकर असीस दे अप्ने धाम को गया॥

यिह कहानी इन्तिख़ाब की गई है बैताल पचीसी में से॥

बैताल बोला हे राजा उज्जैन नाम एक नगरी है और वहां का राजा महाबल और उस का हरिदास नाम एक दूत था उस दूत की बेटी का नाम महादेवी वुह अति सुंदर थी जब वुह बर जोग हुई तो उस के पिता को चिन्ता हुई कि इस का बर ढूंढ बिवाह कर दिया चाहिये॥

ग़रज़ एक दिन उस लड़की ने अप्ने बाप से कहा कि पिता जो सब गुण जान्ता हो मुझे उसे दीजो तब उस ने कहा कि जो सब इल्म से वाक़िफ़ होगा तेरी शादी मैं उस

पड़े तो बेंच बेंच बहुत सा धन ले और जित्ना मांगोगे उत्ना उस से पाओगे और कित्ना बिलाओगे पुरूष हमारा बावला है और सास बुद्धि हीन है इस से ससुर तुम सज्ञानी हो और तुम से मैं कहती हूं वही लअ़ह ले आओ जो मैं ने तुम से कहा है उस से तुम सब कुछ पाओगे॥

यिह सुन्कर ब्राह्मण बोला कि तुम तीनों बौराये हो और मेरी इच्छा सिवाय धर्म के और किसी पर नहीं क्यूं कि धर्म से संसार में आग्नी राज पाता है और धर्म से सब काम सिद्ध होते हैं और धर्म से जग में जस होता है और धर्म कर्ने से देखो कि राजा बलि ने पाताल का राज पाया और धर्म से राजा इंद्र ने स्वर्ग में जा इंद्रासन पाया और धर्म से यिह काया अमर हो जाती है गर्भ बास छुट जाता है उस से तुम मेरा धर्म मत डुलाओ और मैं भी अप्ना सत न छोड़ूंगा इस में जो हो सो हो॥

इसी तरह़ चारों ने चार मत की बातें कहीं एक की एक ने न मानी तब वुह ब्राह्मण फिर कर राजा के निकट आया और आकर सब अह़्वाल सुनाया कहा कि महाराज मैं घर तो गया पर बात कुछ बन न आई अप्नी अप्नी सब कोई कहता है और हम चारों की चार मत हैं

कहा कि पहले अपने घर को आऊं तब तुम से कहूं यिह कह कर ब्राह्मण अपने घर को गया और राजा वहां खड़ा रहा वुह घर में जाकर अपनी स्त्री पुत्र और पुत्र की बहू से कहने लगा कि उन चारों लअ़लों का यिह ब्योरा है उन्ह तीनों में से उस की ब्राह्मणी बोली कि स्वामी तुम वुह लअ़ल जो लक्ष्मी दे है लो और ख़ियाल मन से उठा दो क्यूं कि लक्ष्मी से मिल्ते हैं सहाय और लक्ष्मी से होते हैं सब उपाय धर्म कर्म ज्ञान नेम पुण्य दान यिह सब लक्ष्मी से होता है इस से तुम और तरफ़ चित मत डुलाओ जाकर लक्ष्मी ले आओ ॥

फिर उस का पुत्र बोला कि लक्ष्मी किस काम की है जो साथ सामान नहो और जो सामान हो तो राजा कहावे और सब कोई सिर निवावे सरन्जाम हो तो दुर्जन डरें और संसार में शोभा पाए जो लक्ष्मी हूई और जग में शोभा नपाई तो उस पुरुष का जन्म लेना निर्फल है तुम वुह लअ़ल लो जो संसार में शोभा दे ॥

इत्ने में उस के बेटे की बहू बोली कि तुम वुह लअ़ल लो आभूषण दे कि गहने के पहन्ने से स्त्री अप्सरा मअ़लूम हो जो रांड भी पहने तो अति सुंदरी दिखाई दे और बिपत्त

तुम मांगोगे इत्नी इस से पाओगे और तीसे लअ़ल का यिह गुण है कि जित्नी लक्ष्मी जाचोगे उत्नी यिह देगा और चौथे रत्न का यिह प्रभाव है हरिभजन और सत्करम कर्नें की जित्नी इच्छा रखोगे उत्नी यिह पूरी करेगा॥

इस तरह चारों लअ़लों के गुण राजा से समझा कर कहे और बिदा किया राजा हाथ जोड़ कर खड़ा हो कहने लगा महाराज मैं आप के गुण की उपमान हीं दे सक्ता पर आप मुझे दास समझ कर कृपा रखिये॥

यिह कह कर राजा वहां से रुख़सत हुआ और बैतालों को बुला सवार हो अप्ने नगर को आया जब कोस एक नगर रह गया तब बैतालों को छोड़ आप राजा पांओं पांओं शहर को चला देखता क्या है कि एक दुर्बल भूखा ब्राह्मण चला आता है जब वुह पास आया यिह उस ने कहा कि मैं भूखा हूं कुछ मुझे भिक्षा दे जो मैं जाकर कुटुम्ब को पालूं॥

सुन्तेही चिंता कर अप्ने मन में कहने लगा इस ब्राह्मण को इस में से एक लअ़ल दूं यिह बिचार कर ब्राह्मण से कहा कि देवता मेरे पास चार रत्न हैं और चारों के ये गुण हैं जो तू प्रसन्न करे इन में से मैं वुह तुझे दूं तब ब्राह्मण ने

बिक्रम का नाम सुन्तेही शेषनाग मिला और हाथ पकड़ अप्ने मकान में ले गया अच्छी जगह बैठा क्षेम कुशल पूछी राजा ने कहा महाराज के दर्शन से सब आनंद हैं फिर कहा तुम किस कारण यहां आये हो और आते हूए पंथ में तुम ने बहुत कष्ट पाया होगा बिक्रम बोला कि फणनाथ मैं ने जो कष्ट पाया सो सब तुम्हारे दर्शन किये से बिस्रा फिर राजा को रहने के लिये एक अच्छा स्थान दिया और बहुत से लोग टहल कर्ने को और उन्ह लोगों से कह दिया कि मेरी सेवा से भी तुम अधिक राजा की सेवा जान्ना इस तरह से पांच सात दिन राजा बिक्रमाजीत वहां रहा॥

बअ़द उस के एक दिन हाथ जोड़ कर कहा कि पृथी नाथ मुझे बिदा कीजिये तो मैं अप्ने नगर में जाउं और वहां बैठ आप का गुण गाउं तब शेष ने हंस कर कहा कि अब राजा तुम्हें घर जाने की इच्छा हूई है भला कुछ प्रसाद हम देते हैं तुम लेते जाओ यिह कह चार लअ़ल मंग्वा राजा को दिये और उन का गुण कहने लगा एक रत्न का यिह सुभाव है कि जित्ना गह्ना चाहोगे सो यिह तुम्हें देगा और छिन भर देते बिलंब नकरेगा और दूस्रे नग का यिह सुभाव है कि हाथी घोड़े पाल्कियां जित्नी

धन्यभाग हैं मेरे कि मैं यहां तक आन पहुंचा हूं और चारों तरफ़ से राम कृष्ण राम कृष्ण की आवाज़ आती थी और राजा के मंदिर से बेद की धुन कान पड़ती थी जब दर्बान राजा के संमुख जा प्रणाम कर हाथ जोड़ खड़ा हूआ राजा ने उस की ओर दृष्ट की॥

उन्ने कहा महाराज एक मनुष द्वारे पर खड़ा है और कहता है कि मर्त्य लोक से आया हूं द्वारे को हज़ारों दंडवतें कर्ती है बल्कि जिस को देखता है उस को भी आपके दर्शन की अभिलाषा है जिससे निहायत बे चैन है यिह बात सुन्तेही शेषनाग उठ के द्वारे पर आया॥

राजा ने देखतेही अष्टांग प्रणाम किया और उस ने हंस कर आसीस दी और पूछा कि तुम्हारा नाम क्या है और कौन्सा देश है राजा ने हाथ जोड़ कर कहा कि स्वामी बिक्रम भूपाल मेरा नाम है और मर्त्य लोक का राजा हूं आपके चरण दर्शन की मुझे इच्छा थी सो मेरे मन की इच्छा पूरी हूई आज मुझे कड़ोड़ यज्ञ का फल हूआ और कड़ोड़ों दान किये का पुण्य और धन्यभाग मेरे जो आपके चरण कंवल के दर्शन हूए बल्कि चौंसठ तीर्थ अश्नान का मुझे फल हूआ॥

रानी उसके यहां है और कभी सोग संताप उसे नहीं ब्यापता आनंद से अचल राज वहांका वुह कर्ता है और जैसा वुह राजा सुखी है संसार में कोई नहीं ॥

यिह सुन कर राजा को उसके मिल्ने की इच्छा हूई बैतालों को बुलाकर कहा कि मेरे तईं पाताल को लेचलो मैं शेषनाग के दर्शन को जाउंगा ॥

बैताल उठाकर पाताल को लेगये और शेषनाग का दूर से मंदिर दिखा दिया राजा ने दूर से देख बैतालों को बिदा किया और आप मंदिर को चला जब जाकर उसके पास पहुंचा देखे तो वुह कंचनका मंदिर रत्न जड़े हूये जग्मगा रहा है और ऐसी जोत है उसकी कि जिस में रोशनीके सिवा रात दिन कुछ नहीं मअ़लूम होता दर दर पर कंवलके फूलोंकी बंदन्वारें बंधी हूई हैं और घर घर आनंद हो रहे हैं ॥

राजा कुछ डर्ता डर्ता कुछ ख़ुशी ख़ुशी द्वारे जा खड़ा हूआ और वहांके द्वापीलों से दंडवत कर कहा महाराज को हमारा समाचार पहुंचाओ कहो कि मर्त्य लोक से एक राजा आपके दर्शन को आया है दर्बान राजा को ख़बर देने गया और यिह द्वार पर खड़ा हूआ कहता था

यिह कहानी इन्तिख़ाब की गई है सिंहासन बत्तीसी में से

एक दिन राजा बीर बिक्रमाजीत सभा में इंद्र समान बैठा था और गंधर्ब मधुर मधुर सुरों से गा रहे थे पातुर नृत्य कर भाव बता रहीं थीं कहीं भाट खड़े हुए जस बर्णन कर रहे थे किसी तरफ़ ब्राह्मण बेद पाठ कर रहे थे किसी तरफ़ मल्ल आपस में युद्ध कर रहे थे और किसी तरफ़ चीते कुत्ते सियाहगोश हरन मेंढे मीरशिकार लिये खड़े थे किसी तरफ़ अतर्दान पान्दान वगेरें गुलाबपाशें लिये ख़वास खड़े थे और जित्नी तैयारी राजाओं की चाहिये सब थी ॥

सभा में एक से एक पंडित चतुर और बीर बैठा था उन्ह में राजा इंद्र की तरह बैठा था और सब सामान इंद्र के अखाड़े का सा था इस में राजा ने अपने चित में बिचार कर पंडितों से कहा कि तुम एक बात मेरी सुनो कि स्वर्ग में राजा इंद्र जो है सो मर्त्य लोक का सब मर्म्म जान्ता है कहो कि पाताल का राजा कौन है और किस जगह वुह रहता है ॥

तब उन्ह में से एक पंडित बोला कि महाराज पाताल का राजा शेषनाग है जिस के हज़ार फण हैं और पद्मिनी

ने उस से कहा कि बिद्या तुझे न आई फिर इन ने कहा हां महाराज न आई ॥

इत्ना क़िस्सः कह बैताल बोला कि ऐ राजा कहो किस कारण उसे बिद्या न आई राजा बोला कि वुह साधक दुचिता हूआ इस लिये न आई और ऐसे कहा है कि एक चित होने से मंत्र सिद्धि होता है और दुचित होने से नहीं होता और ऐसे भी कहा है कि जो दान के हीन हैं तिन की कीर्ति नहीं होती और जो सत से हीन हैं उन्हें लाज नहीं जो न्याव से हीन हैं तिन्हें लक्ष्मी नहीं मिल्ती और जो ध्यान के हीन हैं उन्हें भगवान नहीं मिल्ता ॥

यिह सुन बैताल ने कहा कि जो साधक मंत्र सिद्ध कर्ने के लिये आग में बैठा वुह किस तरह़ दुचिता हूआ राजा ने कहा कि मंत्र साध्ने की बिरियां जब वुह अप्ने कुटुम्ब से मिल्ने गया उस समें जोगी ने क्रोध कर अप्ने मन में कहा कि ऐसे दुदिले साधक को मैं ने बिद्या क्यूं सिखाई इस लिये उसे बिद्या न आई ॥

बना हुआ है सो कीड़ोंकी खान है और सुभाव इसका यिह है कि एक रोज़ इसकी ख़बर न लीजे तो दुर्गंध आती है जो ऐसे शरीर से प्रीति कर्ते हैं सो मूरख हैं और जो इस से हित नहीं कर्ते वे पंडित हैं और इस शरीर का यही धर्म है कि बार बार जन्म लेता है और मिद्दता है ऐसे शरीर का क्या भरोसा कीजे इसे बहुतेरा पवित्र कीजे पर यिह पवित्र नहीं होता जैसे मल का भरा घड़ा ऊपरके धोने से पाक नहीं होता और कोयले को कोई बहुतेरा धोवे पर वुह धौला नहीं होता और जिस शरीर में मलके सोत सदा बहा करें वुह किस तरह से शुद्ध हो॥

इत्ना कह फिर बोला कि किसकी मा किसका बाप किसकी जोरू किसका भाई इस संसारकी यही रीत है कि कित्ने आते हैं और कित्ने जाते हैं जो यज्ञ और होम के कर्णेवाले हैं सो अग्नि को ईश्वर जान्ते हैं और जो कम अक़्ल हैं सो प्रतिमा कर भगवान को मान्ते हैं और जोगी लोग अप्ने घट में ही हरि जान्ते हैं ऐसे गृहस्ती धर्म को मैं न करूंगा बल्कि जोगाभ्यास करूंगा इत्ना कह उस ने घर से बिदा ले जोगी के पास आ अग्नि में बैठ मंत्र साधा पर यक्षनी न आई तब जोगी के पास गया और जोगी

अनेक तरह के भय नज़र आते पर यिह किसू से न डर्ता जब कि वुह मुद्दत हो चुकी तो इस ने जोगी से आकर कहा कि महाराज जित्ने दिन आप ने कहे थे मैं साध आया उस ने कहा कि इत्ने दिन अब आग में बैठ कर साध इस ने कहा महाराज एक बेर अप्ने कुटुम्ब से मिल आउं फिर आके साधूंगा ॥

यिह जोगी से कह बिदा हो अप्ने घर को गया और कुम्बे के लोगों ने इसे जो देखा तो गले लगा लगा रोने लगे और इस के बाप ने कहा हे गुणाकर इत्ने दिनों तू कहां था और किस वास्ते घर को बिसारा हे पुत्र ऐसे कहा है जो पतिब्रता स्त्री को छोड़के जुदा रहता है और जवान नारी को पीठ देता है या जो जिसे चाहता है वुह उसे नहीं चाहता वुह चंडाल के समान होता है और ऐसे कहा है गृहस्ती धर्म बराबर कोई धर्म नहीं और घरवाली की बराबर कोई संसार में सुख देनेवाली नहीं और जो माता पिता की निंदा कर्ते हैं सो अधम नर हैं और उन की गति मुक्ति कभी नहीं होती ऐसा ब्रह्मा ने कहा है ॥

तब गुणाकर बोला कि यिह शरीर रक्त और मांस का

उस में सब सुख के सामान रखके इसे यहां से अपने साथ ले गई और एक चौकी पर बैठा भांति भांति के बिंजन और पकान्न थाल भर भर उस के रूबरू रखे ॥

उस ने मन मान्ता जो भाया सो खाया और इस के बअद पान्दान उस के संमुख रख दिया और केसर चंदन गुलाब में घिस्कर उस के बदन में लगाया फिर अच्छे वस्त्र सुगंधों से बास्कर पहना फूलों की माला गले में डाल वहां से पलंग पर ला बिठाया कि इत्ने में सांझ हुई और यिह भी अपनी तैयारी कर सेज पर जा बैठी और उस ब्राह्मण ने सारी रैन सुख चैन से काटी ॥

जब भोर हुई वुह यक्षनी अपने स्थान पर गई और इस ने जोगी के पास आन्कर कहा कि स्वामी वुह तो चली गई अब मैं क्या करूं जोगी बोला वुह बिद्या के बल से आई थी और जिसे बिद्या आती है उस के पास रहती है इस ने कहा महाराज यिह बिद्या मुझे दो तो मैं साधूं तब जोगी ने एक मंत्र उस को दिया और कहा कि इस मंत्र को चालीस दिन आधी रात के समें जल में बैठ एक चित होके साध ॥

इसी तरह से यिह साधे को जाया कर्ता और अनेक

यिह कहानी इन्तिख़ाब की गई है बैताल पचीसी में से

बैताल बोला हे राजा उज्जैन नगरी का महासैन नाम राजा था और वहां का बासी देवशर्मा ब्राह्मण जिस के बेटे का नाम गुणाकर वुह बड़ा ज्वारी हूआ यहां तलक कि जो कुछ उस ब्राह्मण का धन था सो जूए में हार दिया तब सारे कुम्बे के लोगों ने गुणाकर को घर से निकाल दिया और उस से कुछ बन न आया लाचार होकर वहां से चला तो कित्ने दिनों में एक शहर में आया वहां देखता क्या है कि एक जोगी धूनी लगाये हूए बैठा है उसे दंडवत कर यिह भी वहां बैठ गया ॥

जोगी ने इस से पूछा तू कुछ खायगा इसने कहा महाराज दोगे तो क्यूं न खाउंगा जोगी ने एक आदमी की खोप्री में खाना भर के इसे ला दिया इस ने देख कर कहा इस कपाल का अन्न मैं न खाउंगा जब इस ने भोजन न किया तब जोगी ने ऐसा मंत्र पढ़ा कि एक यक्षनी हाथ जोड़ आन्के हाज़िर हूई और बोली महाराज जो आज्ञा हो सो करूं जोगी ने कहा इस ब्राह्मण को इच्छा भोजन दे इत्ना सुन्के उस ने एक अच्छा सा मंदिर बना

यिह राजा का हुक्म पाकर सब रऐयत ने दौलत अपने घर में भरी ॥

ये बातें कहकर पुतली राजा भोज से कहने लगी सुन राजा बिक्रम के गुण वुह ऐसा राजा था और प्रजा का हितकारी तू किस तरह उस के सिंहासन पर बैठता है तेरी क्या जान है यिह सुन्कर बात पुतली की राजा अज्ञान हुआ और बररुच पुरोहित भी शर्मिन्दः वुह साअत भी गुज़र गई ॥ ६

से कहा जो उस मकान में लागत लगी है सो हिसाब कर्के इस ब्राह्मण को दो राजा की आज्ञा पाय दीवान ने हिसाब कर तोड़े रुप्यों के लद्वाकर ब्राह्मण के साथ कर दिये और वुह अप्ने घर को गया॥

उस दिन साअ़त देख उस ह़वेली में राजा जा रहा और बैठकर कुछ बिचार कर्ने लगा इस में हाथ बान्धकर लक्ष्मी आन खड़ी रही बोली धन्य राजा बिक्रम तेरे धर्म को इत्ना कह लक्ष्मी उस वक़्त तो चली गई राजा ने वहां आराम किया जब चौथा पहर रात का हूआ तब लक्ष्मी फिर आई और कहने लगी राजा मैं कहां गिरूं॥

राजा ने कहा जो तू पड़ा चाहती है तो पलंग छोड़कर जहां तेरी इच्छा होवे तहां गिर इत्ने में ख़ूब तरह से सोने का मेंह तमाम नगर में बर्सा सुबह हूई राजा उठा देखकर यिह कहने लगा हमारी रईयत पर बहुत सख़्ती थी लेकिन अब कोई दिन निचिन्त हो आराम से रहेगी॥

इत्ने में दीवान आया और ख़बर दी महाराज तमाम नगर में कन्चन बर्सा है अब जो हुक्म दो सो हम करें तब राजा ने कहा शहर में ढोल बजवा दो जिस की हद्द में जो दौलत है सो ले और कोई किसी को मनअ़ न करे

संपूर्ण भऊं ख़ौफ़ से उस ने कुछ जवाब न दिया तब वुह दो पहर रात को फिर आई और कहा कि हे ब्राह्मण अज्ञानी मुझे आज्ञा दे ॥

उन्ने चिन्ता करके रात गंवाई और सुबह हुए राजा के पास आया मन मलीन और रात के अहवाल से डरा हुआ रंग ज़र्द चिहरे का और डर से कुम्हलाया हुआ राजा इस शक्ल से देख उसे हंसने लगा फिर कहा कि कल की सी ख़ुशी हम ने आज न देखी हे ब्राह्मण यिह अचम्भे की बात है तब ब्राह्मण बोला सुन स्वामी मेरा दुख और तुम दाता हो प्रजा के सुख देनेवाले और तुम साके बन्ध नरेस हो जैसे राजा कर्ण और राजा इंद्र अपने वक्त में दानी थे ऐसे इस समें में तुम हो आप ने जो मंदिर मेरे तईं दिया है उस की हक़ीक़त मैं कहता हूं ॥

मअ़लूम नहीं कि उस में भूत है या पिशाच है मेरे तईं उस ने सारी रात सोने नहीं दिया आप के प्रताप से या लड़कों के भाग से जीता बचके मैं यहां आया हूं इस से भीख मांग खाना मुझे बिहतर है पर उस महल में न रहूंगा ॥

यिह बात सुन राजा ने प्रधान को बुलाया और उस

दर्वाज़े और सात खंड उस में रखे जगह जगह जवाहिर अन्मोल उस में जड़े और दर्वाज़े पर दो नीलम के बड़े नगीने लगाये कि किसी की नज़र न लगे वुह जड़ाऊ महल कित्ने बर्सों में ऐसा तैयार हूआ कि दुन्या के पर्दे पर किसी ने दूस्रा न आंखों देखा न कानों सुना ॥

तब दीवान ने जाकर राजा को ख़बर दी महाराज वुह मंदिर अब तैयार हूआ आप चल्कर उसे देखिये और जो कोई उस महल को देखता था मोहित हो रहता था राजा वहां से मकान देखने को गये एक ब्राह्मण भी साथ गया महल को जब राजा ने मुलाहज़ः किया तब ब्राह्मण देखकर और हंस्कर कहने लगा ऐ राजा ऐसा घर जो मैं पाऊं तो बैठ यहां पातुर नचाऊं ॥

• यिह बात सुन्कर राजा ने कुछ मन में सोच न किया गंगा जल और तुलशी का पत्ता लेकर घर उस ब्राह्मण को संकल्य कर दिया वुह घर पाकर ब्राह्मण को ऐसा हूआ आनन्द जैसे चकोर रात को पावे है चन्द तुर्त अप्ने वुह कुम्बे को ले आया और वहां आकर रहा रात को ख़ुशी से पलंग पर सोता था कि पहर रात गये लक्ष्मी आई और कहने लगी कि बेटा हुक्म दे तो मैं गिरूं और घर बाहर

बयान किया जो कोई एक मह़ल बनाने की बिना मुवाफ़िक़ मेरे कहने के धरे चैन उठावे और बड़ा नाम पावे तब राजा ने कहा अच्छा ज़ाहिर कर ॥

ब्राह्मण कहने लगा तुला लग्न जब आवे जो उस में मंदिर उठावे जब तलक वुह लग्न रहे तब तलक काम उस में जारी रखे और जब तुला लग्न हो चुके तब उस का काम मौक़ूफ़ कर दे इसी तरह़ तुला लग्न ही में वुह सारा मकान तैयारी पर लावे उस का अटूट भंडार हो और लक्ष्मी उस के यहां से कभी न जाय ॥

यिह सुन्कर राजा मन में ख़ुश हुआ दीवान को बुलाया और मंदिर उठाने की इजाज़त दी कि तुम अच्छी जगह ढूंढ़कर मह़ल बनाओ इत्ने में तुला लग्न भी आन पहुंचा उस मंदिर की नेव दी देस देस में यिह आवाई हुई कि राजा तुला लग्न में मह़ल बन्वाता है जित्ने कारीगर उस में काम कर्ते थे वे उठकर तुला लग्न मनाते थे जब लग्न आती थी ख़ुश हो हो बनाते थे कहीं उस में काम सोने का और कहीं रूपे का और कहीं लोहे और काठ का नई नई तरह़ से बन्ता था ॥

चुनांचि दर्या के कनारे पर वुह हवेली बनाई चार

दिया तब वुह बिदेसी राजा के पांवों पर गिर पड़ा कि महाराज तुम ने हम तीनों को जी दान दिया तुम्हीं हमारे भगवान हो क्यूं कि जी दान तुम से पाया ॥

राजा हाथ पकड़कर उन्ह तीनों को रंग महल में ले आया और बिठाकर कहा तुम्हें जो चाहिये सो हम से मांग लो तब वुह बोला महाराज हमें हुक्म दीजिये तो हम घर को जायें और जब तलक जियेंगे आप को असीस दिया करेंगे ऐसा कुछ तुम ने हमें दिया है तब राजा ने अप्नी तरफ़ से लाख रूपै देकर उन्ह को घर भिज्वा दिया ॥

इत्नी बात कह पुत्ली फिर बोली राजा इत्ने लाइक़ तुम हो तो इस सिंहासन पर बैठो और यों बैठोगे तो तमाम लोग हंसेंगे वुह भी महूरत राजा का टल गया दूसे दिन फिर राजा दिल में सोच कर्ता हूआ सिंहासन पर बैठने को आया तब

चन्द्रकला चौथी पुत्ली बोली

सुनो राजा तुम मन मलीन क्यूं हो बैठो हमारे पास और सुनो जो मैं कथा कहूं एक रोज़ एक पंडित कहीं राजा बिक्रमाजीत पास आया था और उस ने आकर

तरह बे अजल मर जाता है और गिर्के बहुत पछ्ताता उस की आवाज़ राजा ने सुन्तेही लोगों से पूछा यिह कौन दुखी पुकार्ती है तब हर्कारों ने ख़बर दी कि महाराज एक मर्द और रंडी लड़के समेत डूब्ते हैं उन्ह में से वुह मर्द चिल्ला रहा है कोई ऐसा पर उपकारी हो कि हम डूब्तों को निकाले ॥

यिह वुह हर्कारः कह्ता ही था कि वुह फिर पुकारा हम तीन जी डूब्ते हैं कोई हमें भगवान का बन्दः पार लगावे यिह सुन्कर राजा वहां से धाया और आकर उस दर्या में कूद पड़ा जाकर एक हाथ में रंडी और दूस्रे हाथ में लड़के को पकड़ लिया वुह मर्द भी राजा से लिपट गया तब राजा घब्राया और आप भी डूब्ने लगा अप्ने ईश्वर को याद किया और कहा कि हे नाथ मैं धर्म काज के वास्ते आया था और इस में मेरा जी ही जाता है धर्म कर्ते नुक़्सान होवे ॥

राजा यिह कहकर बहुत ज़ोर कर्ने लगा और ज़ोर उस का कुछ काम न आता था तब उस ने आगिया और कोइला दोनों बीरों को याद किया याद कर्ते ही वे बीर आकर हाज़िर हुए और चारों को उठा कनारे पर रख

गये हैं इत्नी बात जब पुत्ली ने कही राजा की वुह भी साअ़त टल गई तब दूस्रे दिन सुबह़ को राजा ने फिर पाट बैठने की तैयारी की और जोंहों चाहा कि सिंहासन पर पांव धरे कि

रतिबामा तीस्री पुत्ली

बोली तुम्हारा यिह काम नहीं जो इस पर बैठो और मुझ से एक कथा नई सुन लो एक दिन राजा बीर बिक्रमाजीत दर्या कनारे एक मह़ल में ख़ल्वत कर्के बैठे थे राग हो रहा था और हर एक रंग की चुहल मच रही थी कि दिल फ़रेफ़्तः होजावे और एक से एक सहेली ख़ूब सूरत पास बैठी थी॥

राजा का दिल वहां बे इख़्तियार लग रहा था कि एक पंथी त्रिया संग लिये हुए और उस त्रिया की गोद में एक बालक घर से ख़फ़ा होकर निक्ले थे दर्या के कनारे पास उसी मह़ल के आकर ग़ुस्से के मारे कूद पड़े मर्द के एक हाथ में हाथ रंडी का और एक हाथ में लड़के का हाथ यों तीनों डूब्ने लगे तब पुकारे ऐसा धर्मात्मा कौन है जो इन तीनों आद्मियों की जानें बचावे उन में से वुह मर्द हाय कर्के पुकारा जो कोई ग़ुस्सः मार न सके तो इसी

कामना हो सो हम से कहो हम तुर्त पूरी कर दें सब जगह के जाने की हम क़ुद्रत रखते हैं जल थल मही आकाश में पवन के रूप होकर जहां कहो हम चले जायें जैसे हनुमान तुर्त लंका जा पहुंचा वैसे ही हम भी जा सक्ते हैं॥

यिह सुन ख़ुश हो राजा ने कहा मुझे तो कुछ काम नहीं है अगर मेरे तईं बचन दो तो मैं देवी से तुम्हें मांग लूं लेकिन ऐ बीरो जो तुम से बचन देकर निर्बाह किया जाय तो बचन दो उन बैतालों ने कहा कि अच्छा तब राजा ने उन्ह को बचन बन्द कर मांग लिया और कहा जिस जगह मैं याद करूं तुम उस जगह मेरे पास पहुंचना तब बीर बोले कि राजा तू जिस जगह हमें याद करेगा वहां हम पवन रूप होकर पहुंचेंगे यिह बात उन्ह से करके राजा घर को गया ये बातें चित्ररेखा पुतली ने राजा से कहीं कि राजा बिक्रम के ये काम थे इत्ने जोग तो तू नहीं है॥

फिर वे बीर राजा के ताबिअ़ हूए और आगे बहुत से काम किये जहां बिक्रम को गाढ़ पड़ी वे दोनों आकर हाज़िर हूए जो कोई ऐसे काम करे तो सिद्ध हो राजा तू अप्ने ज़ोर पर ग़ुरूर मत कर तुझ जैसे पृथ्वी में कड़ोड़ों हो

तुम्हारा नौता है तब राजा ने कहा हम आवेंगे तुम अपने मन में चिन्ता मत करो सांझ हूए पहुंचेंगे ॥

जोगी यिह सुन्तेही ठिकाना बता अप्नी मंढी को गया जब शाम हूई राजा भी खांडा फरी ले तैयार हूआ और किसी से न कहा अकेला चला गया तुर्त जोगी के पास पहुंचा और आदेश कहा जोगी बोला कि देवी के आगे जाकर दंडवत कर जो देवी तुस से खुश हो राजा बोला स्वामी मैं दंडवत नहीं जान्ता कि किस तरह़ कर्ते हैं जो मुझे बताओ तो मैं करूं जोगी बताने लगा और जौंहीं सिर झुकाया राजा ने देव की नसीह़त याद कर्के एक खांडा ऐसा मारा कि सिर धड़ से जुदा होगया और उसे मार्ने ख़त्रः न किया और उस दरख़्त से उस तेली को भी उतार दोनों को जल्ते कड़ाह में डाल दिया ॥

तब देवी बोली धन्य है विक्रम तेरी हिम्मत को मैं तुझ पर बहुत मिह्रबान हूई तू मुझ से बर मांग और धन्य हैं तेरे माता पिता को कि जिन के घर में तू ने औतार लिया देवी जब यिह कह चुकी तब वे बीर आकर ह़ाज़िर हूए राजा से कहने लगे कि हम आगिया और कोयला दो बीर तुम्हारी ख़िद्मत को आये हैं जो तुम्हारी

तेली एक सिरिस के दरख़्त पर रहता है अब वुह जोगी तुझ को नौता देने आवेगा छल करके तुझे लेजायगा तू नौता लेकर वहां जाइयो जब वुह कहे कि तू दंडवत कर तब तू कहियो मैं दंडवत करनी नहीं जान्ता मेरे तई एक जहान दंडवत करता है जो तुम गुरु हो और मैं चेला तो मुझे दंडवत करनी बताओ उसी तरह मैं दंडवत करूं जब वुह सिर निहुड़ावे तब तू खांडा मारियो कि उस का सिर जुदा होजावे और वहां कड़ाह जो देवी के आगे तेल का खौल्ता होगा उस में उस को और दरख़्त से तेली को उतार के दोनों को उसी कड़ाह में डाल देना यिह मेरी बात तू गांठ में बान्ध रख इसे हर्गिज़ कभी न भूलना यिह बात कहकर वुह देव चला गया और राजा अपने महल में आया भोर हुए सारे नगर में ख़बर हुई कि राजा बिक्रमाजीत आये दीवान मुतसद्दी और सब अहिल्कार नज़रें लाये तमाम शहर में आनन्द होगया घर घर मंगलाचार होने लगे यहां तो ख़ुशी के नक़ारे बज रहे थे इत्ने में एक जोगी आया और राजा को आदेश सुनाया एक फल उस के हाथ दिया उन ने हंस्कर वुह फल हाथ में लिया जोगी ने कहा राजा हमारे यहां यज्ञ होता है एक दिन का

छाती पर चढ़ बैठा तब वुह बोला राजा तू मुझ से बर मांग मैं तुझे जी दान दूं ॥

यिह बात उस की सुन्कर राजा हंस्कर बोला मैं ने तुझे पछाड़ा है और चाहूं तो मार डालूं तू मुझे जी दान क्या देगा तब वुह बोला राजा तू मुझे छोड़ दे मैं तेरे आगे इस का सब ब्योरा कहता हूं ॥

तेरे राज की धूम सब देस में है और सब राजा तुझ से डर्ते हैं पर मैं जो बात कहूं सो तू कान देके सुन तेरे शह्र में एक तेली है और एक कुम्हार सो तेरे मार्ने की फ़िक्र में हैं पर तुम तीनों में से जो दो को मारेगा वही अचल राज करेगा तेली तो पाताल का राज कर्ता है और वुह कुम्हार जोगी बना हूआ जंगल में तपस्या कर्ता हूआ अप्ने दिल में कहता है कि राजा को मार्के तेली को तेल के जल्ते कड़ाह में डालूं और देबी को बल देकर मैं निचिन्त राज करूं और तेली कहता है राजा और ज़ोगी को मार्के त्रिलोक का राज मैं करूं और तू इस बात को न ज़ान्ता था मैं ने इस वास्ते तुझे ख़बदार किया तू उन्ह से बचता रहना और आगे जो मैं कहता हूं सो तू सुन ॥

जोगी ने उस तेली को मार्कर अप्ने बस किया है सो

का जोग पूरा हूआ वुह अपने मन में मन्सूबः कर्ता था कि मैं छोटे भाई को राज दे आया हूं चल्कर देखूं कि वुह किस तरह राज कर्ता है यिह अपने दिल में कहके चला और रात को अपने नगर के पास आन पहुंचा देव ने उसे आते देखा तब वुह पुकारा तू कौन है जो इस वक्त शहर में जाता है या तू अपना नाम बता नहीं तो तुझे मैं मार डाल्ता हूं तब उन ने कहा मैं राजा बिक्रम हूं तू कौन है कि मुझे टोक्ता है॥

देव बोला मेरे तईं देवतों ने भरथरी के राज की रखवाली को भेजा है राजा ने पूछा भरथरी क्या हूआ उन ने जवाब दिया भरथरी को कोई यहां से छल्कर लेगया यिह बात सुन्कर राजा हंसा और उसे कहा वुह तो मेरा छोटा भाई है फिर दैयत बोला मैं नहीं जान्ता कि तुम कौन हो और जो तुम बिक्रम इस देस के राजा हो तो मुझ से लड़ो और मुझे मार्कर जाओ बिना लड़े मैं तुम्हें शहर में नहीं पैठने दूंगा॥

यिह सुन राजा बिगड़के बोला तू मेरे तईं क्या डराता है और जो लड़ा चाहे तो तैयार हो इस तरह दोनों बातें कर तैयार हो लड़ने लगे और राजा उस देव को पछाड़कर

यूं बिचार कर्ता हूआ रानी के पास गया और उस से पूछा तू नें वुह फल क्या किया तब वुह बोली महाराज मैं ने खाया सुन्कर राजा ने वही फल रानी को दिखाया वुह देखकर ज़र्द हो गई तब राजा उस को लेकर बाहर आया धोकर खाया तिस पीछे सोच उस को हूआ निदान बन के जाने का सामान किया राज पाट धन दौलत और रानी की महब्बत तज्कर चला न किसी से पूछा न किसी को साथ लिया ऐसा निर्मोही होकर निक्ला कि किसी का ध्यान न किया॥

देस देस और नगर नगर में चर्चा पड़ा कि राजा भरथरी राज तज्कर जोगी हूआ और यिह बात उड़ती उड़ती राजा इंद्र के अखाड़े में पहूंची कि वुह तो देस छोड़के गया और उस के देस में बड़ा हुल्लड़ हूआ तब यिह बात सुन्कर सब देवतों ने मिल्कर यिह बिचार किया कि एक देव को रखवाली के वास्ते राजा भरथरी के देस में भेज दो कि कोई बिदअत रऐयत पर न करे देव को बुलाकर वहां भेज दिया और कहा वहां की निगहबानी कर॥

यहां तो वुह रखवाली कर्ता था और वहां राजा बिक्रम

से फ़क़त यिह कहा कि मुझे कोत्वालने दिया है वुह सुन्कर यिह समझा कि रानी ने बुरा काम किया ॥

उसे कुछ रूपै देकर बिदा किया और आप भैचक रह गया फिर समझकर कहने लगा मैं ने तो मन अप्ना रानी को दिया और उस ने अप्ना दिल कोत्वाल को मन का भेदी कोई न मिला ऐसे जीने को और मेरी बुध को धिक्कार है जो मैं फिर राज करूं और फिट उस रानी के तईं और लअ़नत उस कोत्वाल को और उस बेस्वा को और धिक्कार है कामदेव को जो यिह मत संसार की कर्ता है कि जिस से संसार अहमक़ हो जाता है बअ़द उस के फल लिये हुए महल में गया ॥

अप्ने चित में कहने लगा यिह तन मन और जी और धन सब चंचल हैं और यिह संसार जान्हार है इन्हीं में से कोई क़ाइम न रहेगा जब ही पैदा हुआ तब ही काल ने खाया और जब मर्ता है तो कुछ साथ नहीं ले जाता और मेरा मेरा कर्के जन्म गंवाता है सुख के सब साथी हैं और दुख कोई नहीं बंटाता यिह संसार जो है समुद्र है और माया उस का जल है होखा मछ्ली है ऐसा वधिक कोई न मिला जो उस को मार के खाय ॥

लिया और कहा महाराज मैं इसे खाऊंगा राजा फल देकर बाहर गया और रानी का जो एक मित्र कोत्वाल था रानी ने उसे बुलाकर वुह फल दिया और कहा यिह हमें राजा ने देकर कहा है जो इसे खावेगा सो अमर होगा तुम मेरे प्यारे हो इसे खाओ और अमर हो तो मुझे बड़ी ख़ुशी हो सुन्ते ही कोत्वाल ने ख़ुश होकर फल हाथ से ले लिया और अपने मकान को गया॥

एक कस्बी उस की आश्ना थी उसे फल देकर कहा यिह अमर फल मैं तेरे वास्ते लाया हूं तू इसे खा यिह सुन्कर उन्ने हाथ से ले लिया और उसे बिदा किया फिर अपने जी में बिचारा एक तो मैं कस्बी हूं और अमर हूंगी तो कितने पाप मैं कमाऊंगी इस से बिह्तर यिह है कि यिह फल राजा को जाकर दीजिये जो राजा जियेगा तो मुझे याद करेगा और पुण्य होवेगा पाप सभी कटेंगे॥

यिह सोचकर राजा के दर्बार में गई वुह फल राजा के हाथ दिया राजा फल को देखकर बेसुध हुआ अपने दिल में कहने लगा कि फल तो मैं ने रानी को दिया था जी में यिह बिचारा और हंस्कर उसे पूछने लगा यिह फल तुझे किन्ने दिया वुह बेस्वा सब बातें जान्ती थी पर राजा

ब्राह्मण ने राजा को आकर आसीस दी कि धर्म लाभ हो और वुह फल राजा के हाथ दिया राजा ने उस को हाथ में लेकर पूछा इस का बृत्तान्त कहो तब ब्राह्मण कहने लगा स्वामी मैं ने जो तपस्या की थी सो देवतों ने उस का बर अमर फल दिया मैं अमर होकर क्या करूंगा इस फल को तुम खाओ और अमर हो इस वास्ते कि तुम से लाखों जी पल्ते हैं॥

यिह सुन्कर राजा हंसा उसे लाख रूपै दिये और गांव बृत्ति कर्के बिदा किया फिर जी में बिचार कर्ने लगा मैं तो पुरुष हूं कम ज़ोर न हूंगा यिह फल रानी को दिया चाहिये वुह मेरे प्राण का अधार है वुह जीती रहेगी तो मैं सुख भोग करूंगा॥

यिह दिल में ठान्कर राजा महल में दाख़िल हूआ फल रानी को दिखाया रानी हंस्कर पूछ्नें लगी महाराज यिह क्या चीज़ है जिसे बड़े जतन से लिये हूए तुम आये हो इस का ब्योरा कहो तब राजा ने कहा सुन सुन्दरी तू जो इस फल को खायगी सदा जोबन्वती रहेगी दिन दिन रूप बढ़ेगा और अमर होगी॥

रानी ने यिह अह्वाल सुन्कर फल राजा के हाथ से ले

फल मुझे देकर कहा जो इसे खावेगा अमर होवेगा यिह बात सुन्कर ब्राह्मणी व्याकुल हो रोने लगी फिर बोली यिह अब दुख और पाप हम किस तरह़ काटेंगे और हमेशः भीख क्यूंकर मांगेंगे खाल मास सब हाड़ में मिल जायगा ऐसे जीने से मर जाना बिह्तर है मर जानेवाले को इत्ना दुख नहीं होता ॥

इस फल को वुह खावेगा जो हमेशः दुख उठावेगा इस से जोग यिह है कि तुम यिह फल ले जाकर राजा को दो और उस से कुछ धन लो यिह सुन्कर ब्राह्मण अप्ने जी में समझा यिह सच है इस संसार में इत्ना जंजाल कौन सहे इसी तरह़ आपस में बातें सलाह़ की कर्के ब्राह्मण वहां से राजा के पास चला जब राजा के द्वारे पर पहुंचा द्वारपाल से कहा राजा को ख़बर दो ब्राह्मण आप के लिये एक फल लाया है ॥

दर्बान ने राजा से जाकर अ़र्ज़ की महाराज एक ब्राह्मण फल आप की ख़ातिर लाया है और दर्वाज़े पर ह़ाज़िर है जो कुछ ह़ुक्म हो राजा ने उसी वक़्त ह़ुक्म किया उसे अभी लाओ अह्लिकारों ने वोंहीं ह़ाज़िर किया ॥

राजा बोला बिक्रम में क्या गुण थे सो मुझ से कह तब वुह बोली ॥

एक दिन राजा बिक्रम कैलास को गया और वहां एक जती से मुलाक़ात हुई उस ने राजा को जोग की रीत सब बताई राजा ने अप्ने जी में इरादः किया कि जोग कमावें जोग कर्ने को तैयार हुआ राज तिलक भरथरी को दिया राज पाट पर उसे बिठा आप राज काज धन दौलत छोड़ कन्था पहन भसम लगा सन्यासी बन्कर जंगल को निकल गया और उत्तर खंड में जाकर जोग साध्ने लगा ॥

उस शहर के जंगल में एक ब्राह्मण भी तपस्या कर्ता था धूंआं पीके रहता था और भूख प्यास के दुख सह्ता था ब्राह्मण की तपस्या देखके देवते खुश हुए बर उसे देने लगे और उस ने न लिया तब आकाश बाणी हुई कि हम अमृत भेजते हैं सो तू ले ॥

एक आद्मी की सूरत में आकर देवता उसे फल दे यिह कह गया जो इस को तू खावेगा चिरंजी होगा फल लेकर वुह तुर्त चला खुशी खुशी अप्ने घर को आया ब्राह्मणी के हाथ में वुह फल दिया और कहा आज देवतों ने अमृत

यिह सब अह्वाल रत्नमंजरी ने सुनाया और राजा विक्रमाजीत का जस गाया और कहा राजा भोज जो तुम इत्ने हो तो इस सिंहासन पर बैठो सुन्के राजा ने कहा सच है जो कुछ तू ने कहा यिह बात मेरी भी पसन्द आई इत्ना कहकर राजा अप्नी सभा में बैठा दीवान मुतसद्दियों को बुलाया कि तुम सब तैयारी सम्बत बान्धने की करो उस दिन की वुह साअ़त यूं टल गई राजा ने दूस्रे दिन फिर सिंहासन पर बैठने की तैयारी फ़र्माई दीवान को बुलाकर कहा तुम सब इस की तुर्त तैयारी करो देर नहो॥

यिह बात सुन्कर बररुच पुरोहित बोला राजा अभी क्यूं घब्राते हो यिह एक एक पुत्ली तुम से बात करेगी उन्ह की बातें सुन्कर जो कुछ कर्नी होगा सो कीजियो यिह सुन्कर राजा ने चाहा सिंहासन पर पांव बढ़ाकर रखे कि

दूस्री पुत्ली चित्ररेखा बोली

राजा तेरे जोग यिह आसन नहीं है और ऐसी अनीति कोई कर्ता नहीं जैसे तू कर्ने पर तैयार हूआ है इस सिंहासन पर बैठे वुह जो बिक्रम सा राजा हो तब

लाइक़ हूं कि नहीं तुम शास्त्र देखकर मुझ से बिचार कहो तब सब पंडितों ने बिचार करके राजा से कहा महाराज अब जो तुम्हारा प्रताप है सो तीनों भवन में छा रहा है अब जो कुछ तुम्हें करनी हो सो कीजिये दुश्मन तुम्हारा कोई नहीं ॥

राजा ने यिह सुन्कर पंडितों से कहा कि अब तुम बताओ कि किस बिध से सम्बत बांधें जो कुछ शास्त्र की रीत से मुनासिब हो तिस तरह से हमें कहो तब पंडितों ने कहा पहले तो अजीत माला पहनो फिर उस के बअ़द देस देस के ब्राह्मण और ज़मीन्दार राजे और अपने सब कुम्बे के लोग, बुलाओ सवा लाख कन्या दान और गौदान सवा लाख ब्राह्मणों को करो और जितने ब्राह्मण तुम्हारे मुल्क के हैं उन की बृत्ति कर दो एक बरस का ख़ज़ानः ज़मीन्दारों को मुआफ़ करो और जो भूखा कंगाल इस बरस में आवे उस की बृत्ति का हुक्म करो ॥

इसी तौर से राजा ने सब काम किया और सिवा उस के जो जो दान पुण्य किया उस का बयान किस से हो एक बरस तलक राजा अपने घर में बैठा पुराण सुन्ता रहा और इस तरह से सम्बत बान्धा कि तमाम दुन्या के लोग धन्य धन्य कर्ते थे ॥

किया राजा वहां से अप्ने घर को आया और अप्ने जी में बहुत सा ख़ुश हूआ और जित्ने उस राजा के दुश्मन थे उन्हों के जी में डर हूआ राजा के देश के लोगों ने बहुत ख़ुशी की और दीप दीप के राजा ख़िद्मत के वास्ते आये और जो राजा ग़ुरूर कर्ता था उस का वुह राज जाकर छीन लेता और अप्ना राज कर्ता॥

ग़रज़ शर्क़ से ग़र्ब तक ख़ूब उस ने अप्ना राज किया सब रऐयत आनन्द से उस के राज में बस्ती थी और जो क्षत्री थे उस से डर्ते थे और जो कोई देश ब देश जाता था वहां बिक्रम का धर्म सुन्ता था सब मुल्क आबाद देखता था कहीं दुखी उसे नज़र न आता था डांड और बान्ध उस के राज भर किसी ने कान से न सुना बल्कि घर घर आवाज़ बेद और पुराण की आती और जित्ने लोग थे अश्नान ध्यान कर्के तीनों वक़्त अप्ने भगवान की याद में रहते थे अप्ने अप्ने घर में सब राजा की सी सभा कर्के ख़ुश रहते थे राजा राज और प्रजा सुखी॥

इस में एक दिन राजा बिक्रमाजीत ने सभा की और सब पंडित बुलाये पंडितों से राजा ने पूछा मेरे जी में है अब मैं सम्बत बान्धूं सो तुम से पूछता हूं कि मैं इस बात के

जवाहिर उस में जड़ा है और बत्तीस पुत्लियां भी कि अमृत देकर उन को सांचे में ढाला है लगी हैं तुम रुख़सत होते हुए वुह सिंहासन राजा से मांगो कि उस पर बैठकर आनन्द से राज करोगे ॥

यिह राजा को दीवान ने सलाह दी और सुबह को राजा के दर्बार में दीवान गया ख़बर दी महाराज बिक्रम रुख़सत होता है बाहर खड़ा है ॥

यिह सुन्कर राजा फ़िलफ़ौर दर्वाज़े पर आया और बिक्रम ने देखकर अप्ना माथा निवाया राजा ने बिक्रम से कहा जो तुम्हारे जी में आवे सो मांगो मैं ख़ुश होकर वोही दूंगा बिक्रम बोला महाराज जो आप ने मुझ पर दया की है तो वही सिंहासन मुझे बख़्शो ॥

यिह बात सुन्कर राजा बोला अच्छा सिंहासन तो हम ने तुम्हें दिया पर यिह काम मंत्री का है इसे तुम नहीं जान्ते थे यिह कहकर सिंहासन मंगाया और पान तिलक देकर उस पर बिठाया कि तुम अब अजीत हुए किसी बात की जी में चिन्ता न कर्नी गन्धर्बसैन मेरा बड़ा दोस्त था और तू उस के ख़ानदान में बड़ा नाम्वर हुआ ॥

इस तरह से राजा बिक्रम को दुआ देकर रुख़सत

महाराज गन्धर्बसैन का बेटा बिक्रम आप के दर्शन के लिये आया है यिह बात राजा ने सुन्कर तुर्त बुलाया तब वुह दीवान राजा को लेगया और अप्ने राजा से मिलाया राजा उस से उठ कर मिला और आदर कर्के आधे आसन पर बिठाया क्षेम कुशल पूछी बअ़द उस के रहने के लिये मकान बताया राजा उठकर उस मकान में आया वहां रहने लगा जब दस पांच दिन बीत गये दीवान से राजा बिक्रम ने कहा हमें तुम बिदा करवा दो जो हम अप्ने स्थान को जायें॥

तब मंत्री कहने लगा हमारे राजा का यिह सुभाव है जो उन से मिल्ने को आता है उसे आप से रुख़सत नहीं कर्ते तुम रुख़सत मांगो और जिस बात की ख़्वाहिश हो सो मुझे कहो अप्ने जी में कुछ शर्म न करो तब राजा बोला मुझे कुछ नहीं चाहिये जो कोई जो बर चाहे मुझी से ले तब दीवान बोला राजा यिह हमारी बात सुनो इस राजा के घर में एक सिंहासन है सो वुह सिंहासन पहले महादेव ने राजा इंद्र को दिया था और उस राजा ने इस को दिया उस सिंहासन में यिह गुण है जो उस पर बैठे सात दीप और नौ खंड पृथ्वी का अजीत राज करे और बहुत सा

जब तलक राजा बाहु तुझे राज तिलक न देगा तब तलक तेरा राज अचल न होगा और वुह जो ख़बर पावेगा वोंहीं चढ दौड़ेगा और तुझे आकर एक घड़ी में ख़ाक के बराबर कर देगा तुझे जो मैं मसुलहत दूं उसे मान और किसी तरह से उस राजा के पास जा राजा को महब्बत दिलाकर तिलक उस से ले जिस से अचल राज तू करे॥

राजा बिक्रम बड़ा अक़्लमन्द था इस बात पर क़ाइम रहा ऐसी सख़्त सख़्त बातें लूतबरन से सुन्कर कुछ दिल में न लाया हंस्कर कान देकर सब सुनीं फिर लूतबरन ने कहा जो तुम्हें चल्ना है तो हमारे ही साथ चलो और पंडितों से अच्छी साअ़त दिखाकर चल्ने की तैयारी करो॥

दूस्रे दिन सुबह के वक़्त राजा लूतबरन मंत्री के साथ होकर चला और राजा बाहुबल के नगर में पहुंचा तब उस दीवान ने राजा से कहा यहां तुम बैठो और मैं अप्ने राजा को तुम्हारे आने की ख़बर दूं यिह बात राजा से कहकर अप्ने राजा के मंदिर में गया उस को सलाम किया और सब समाचार और अप्नी हक़ीक़त समेत राजा का अह़्वाल कहने लगा॥

इन सब को बन्द में दिया जब लूतबरन ने यिह बात पूछी तब राजा कहने लगा मैं एक दिन शिकार को गया था इत्तिफ़ाक़न् जंगल में राह भूल गया तब एक पेड़ पर चढ कर चारों तरफ़ देखे लगा कि एक कौवे ने मुझ पर बीट कर दी इस लिये मैं ने सब कौवों को बन्द किया जब तक कि उन्ह में से कोई सच न कहेगा एक कौवा इन में से न छोड़ूंगा बल्कि जान से सब को मारूंगा ॥

फिर लूतबरन बोला महाराज यिह काम मेरा है जब तुम्हें मैं ने मग़रूर देखा तब मुझे ग़ुस्सः आया अक़्ल मेरी उस वक़्त जाती रही यिह सुन्कर राजा हंसा और बिगड़ कर कहने लगा मुझे ग़ुरूर क्यूं नहो राजा मैं हूं दाना मैं हूं सिपाही मैं हूं और कौन सी बात मुझ में नहीं तुम कहो तब वुह बोला जो नगर तुम ने नज़र भर देखा उस का मैं सब बयान कर्ता हूं ॥

राजा बाहुबल वहां का क़दीम राजा है और गन्धर्बसैन बाप तुम्हारा उस का दीवान था राजा को उस की तरफ़ से कुछ बे इअ़्तिबारी हूई तब उसे छुड़ा दिया वुह नगर अंबावती में आया और उस जगह का राजा हूआ उस का बेटा तू बिक्रम है तुझे जग में कौन नहीं जान्ता पर

होश्यार पंडित है वुह कौवे के भेस में रहता है यिह काम उस का हो तो हो क्यूं कि कौवे की सूरत एक वुह बच रहा है तब राजा ने कहा वुह किस तरह आवे उस का कुछ समझ कर इलाज बताओ कोई तुम्हारे यहां से वकील जाय और उस को लेआय तुम अपने यहां से दो कौवों को भेज दो वे जाकर ले आवें ॥

उन्हों में से दो कौवे वहीं गये उन्ह को लूतबरन ने बहुत सी आवभगत की और कहा तुम यहां किस लिये आये हो तब वे बोले महाराज तुम्हारे बग़ैर हम सब कौवे मारे जाते हैं जो तुम राजा बिक्रमाजीत पास चलो तो सभों की जानें बचें तब लूतबरन बोला धन्य भाग जो तुम मेरे पास अपना मतलब समझ कर आये हो जो कुछ काम मुझ से होगा मैं कमी न करूंगा ॥

यिह कह कर अपने राजा पास आया और राजा से हुक्म लेकर उन के साथ गया जब सब कौवों ने उस दीवान को देखा तब राजा से कहने लगे जिस का हम नाम लेते थे वुह यही है राजा ने देखकर उसे आदर करके आधी गद्दी पर बिठाया और क्षेम कुशल पूछी वुह दुआ देकर बोला किस लिये आपने मुझे याद किया और किस वास्ते

का दीवान जिस का नाम लूतबरन था वुह कौवे के भेस में रहता था उस तरफ़ से उड़ा हूआ जाता था उस ने यिह राजा के मुंह से बात सुनी बहुत दिल में ख़फ़ा हूआ ग़ुस्से से उस के मुंह में बीट कर दी॥

राजा ग़ज़ब में आया इत्ने में लोग कुछ उस के वहां आन पहुंचे उन के साथ होकर अप्ने शहर में दाख़िल हो दीवान को हुक्म किया जहान में जहां तलक कौवे हैं पकड़ लावें यिह सुन्तेही चारों तरफ़ बहलिये दौड़े और कौवे पकड़ पकड़ लाये और पिंजरों में बंद किये॥

राजा ने जाकर उन्ह कौवों से कहा ऐ चंडालो वुह कौन सा कौवा था जिस ने हमारे मुंह पर बीट की तुम सच कहोगे तो हम छोड़ देंगे नहीं तो सब को मार डालेंगे यिह सुन्कर सब बोले महाराज हम में कोई कौवा नहीं रहा जो पकड़ा नहीं आया और वुह काम हम से नहीं हूआ तब राजा ज़ियादः ख़फ़ा हूआ कि तुम सब के सिवा वुह कौन कौवा है कि जिस ने यिह काम किया॥

तब उन्हों ने कहा महाराज सच पूछते हो तो हम कहते हैं बाहुबल एक राजा है मश्रिक़ से मग़्रिब तलक उस का राज है और उस का दीवान लूतबरन बड़ा दाना बहुत

दर्बार में हाज़िर रहने लगे इसी तरह से राजा राज कर्ने लगा ॥

कित्ने दिनों के बअद एक दिन राजा शिकार को चला कुत्ते बाज़ बह्री और जित्ने शिकारी जान्वर थे साथ लिये और जित्ने साथ में अच्छे अच्छे गुल्चले और तीर अन्दाज़ थे साथ लिये जाकर एक जंगल में पहुंचे हिरन के पीछे राजा ने घोड़ा डाला ॥

राजा आगे बढ़ गया साथ कोई न पहुंचा एक बड़े जंगल में राजा जा निक्ला और वहां जाकर सोच कर्ने लगा कि मैं कहां आया राह भी भूला और साथ भी गंवाया इत्ने में जा निगाह की एक बड़ा दरख़्त देखा उस दरख़्त की फुनंग पर चढ़ गया और वहां से देख्ने लगा जंगल ही जंगल नज़र आता था मगर एक तरफ़ जो देखा एक शह्र नज़र आया उस को देख कर राजा को एक ढाड़स सी बन्धी ॥

वुह नगर जो देखा निहायत आबाद है कबूतर वहां उड़ रहे हैं चीलें मंडला रही हैं सूरज की झलक से हवेलियों के कलस चमक रहे हैं अप्ने जी में कहने लगा यिह क्या शह्र मैंने देखा कल इसे कौन लूंगा और उस नगर के राजा

राजा ने बिक्रमाजीत को बुलाया कहा हम तुम बैठ कर एक जागह खीरा खावें वुह राजा जोगी था और सब इ़ल्म जान्ता था उन्ह लकीरों से बच कर सिंहासन के पास जा खड़ा रहा खीरा और छुरी उस के हाथ से ले ली दाहिने हाथ में छुरी रखी और बांये हाथ में खीरा लिया राजा संख ग़ाफ़िल था फुर्ती कर्के उसे छुरी मारी राजा का काम तमाम किया॥

यिह बात रत्नमंजरी ने ज़ाहिर की राजा भोज तू इस बात को सुन ख़ुदा जो रह़म करे तो तिन्के से पहाड़ करे और ग़ज़ब करे तो पहाड़ से तिन्का किताब में जो लिखा है वुह झूठ नहीं होता जब मा के पेट में इन्सान आता है चार बातें साथ लाता है नफ़ा नुक़सान दुख सुख तीन लोक और चौद: तबक़ में फिरे लेकिन क़िस्मत का लिखा नहीं मिटता॥

भाई को मारा दिल में ख़ुश हूआ उस के लहू का माथे पर तीका दिया उठकर सिंहासन पर बैठा और चंवर झल्लाया उस राजा की रानी उस के साथ सती हूई यिह राजनीति से न्याव कर्ने लगा और जित्ने राजा उस के राज के थे सब सुन्कर ख़ुश हूए मुजरे को आये दोनों वक़्त

या मिट्टी को तब ब्राह्मणों ने कहा राजा कुछ हम अच्छा नहीं देखते क्यूं कि तुम्हारी मत कुमत होगई जब मर्ने के दिन आदमी के नज़्दीक आते हैं तो उस की मत मारी जाती है ॥

तब राजा बोला तुम दीवाने हो और मुझे भी बावला बनाते हो जो ख़ुदा ने लिखा है वही होवेगा उसे कोई मिटा नहीं सक्ता सब पंडित आपस में कहने लगे इस राजा ने क्या अपना अकाज किया तब राजा संख ने बिक्रम के मार्ने की यिह फ़िक्र की सात लकीरें कोयले से जादू की काढ़ीं और उस पर भुस फैला दिया जो उसे मअ़लूम नहो और उन्ह लकीरों का यिह गुण था जो उस पर पांव धरे बावला हो जाय और एक खीरा मंगाकर जादू किया और एक छुरी पढ़ कर हाथ में रखी ॥

उस छुरी खीरे का यिह असर था जो उस छुरी से वुह खीरा काटे उस का सिर कट जाय पंडितों से कहा उसे बुलाएं उन्ह लकीरों पर पांव धर के जो आवेगा दीवानः हो जायगा बावला होकर यिह खीरा जो हाथ से लेकर काटेगा तो सिर उस का कट जायगा जितने क्षत्री राजा के साथ थे अपने दिल में फ़िक्रमंद हूए कि इस राजा ने दग़ा यहां की यिह क्षत्रियों का धर्म नहीं ॥

वहां जाकर क्या देखता है कि एक तालाब पर राजा बिक्रम तपस्या कर्ता है मिट्टी का एक महादेव बनाकर पूजता है और दंडवत कर रहा है ॥

यिह देख कर पंडित उलटा फिर आया सब पंडितों को लेकर राजा के पास गया राजा से कहने लगा तुम हमारे शास्त्र को झूठ जान्ते थे और अब हम देख आये फलाने जंगल में राजा बिक्रमाजीत आन पहुंचा राजा संख उस रोज़ सुन कर चुप रहा उस की सुबह को उठा और उस बन में जातेही छिप कर देखने लगा कि वुह क्या कर्ता है ॥

जहां राजा बिक्रमाजीत बैठा था वहां से वुह उठा और तालाब में नहाकर फिर अपने आसन पर बैठा और उसी तरह से महादेव की पूजा कर्ने लगा और यिह राजा भी निकल कर वहां खड़ा हूआ जब वुह महादेव की पूजा कर चुका तब उसी महादेव पर इस ने पेशाब किया ॥

जित्ने राजा के साथ लोग थे कहने लगे इस की अक्ल मारी गई है कि पूजे हुए देवता पर इस ने मूता एक पंडित उन्ह में से बोल उठा महाराज यिह तुम ने क्या किया तब वुह बोला हम ज्ञान के ब्राह्मण हैं देवता को पूजें

भैचक रह गया ब्राह्मण कहने लगे हम सब ने शास्त्र देखा है उस से यही अहवाल निकला है जो हम ने तुम से कहा मगर एक बात और है कि हम उसे मुंह से निकाल नहीं सके तब राजा ने कहा ख़ैर जो तुम ने वुह बात कही यिह भी कहो तब उन्हों ने कहा॥

हमारे बिचार में यिह आता है कि संख को मार कर बिक्रम राज करे यिह बात सुन कर राजा हंसा और कहने लगा ये पंडित बावले हैं इन्हें कुछ ज्ञान नही इस लिये ऐसी बात कहते हैं यिह बात सुनी अन सुनी कर राजा चुप रहा पंडित अपने दिल में शर्मिन्दः हुए कि हमारे शास्त्र को इन्ने झूठ जाना और हमें दीवानः ठहराया॥

जब कित्ने एक दिन इस पर गुज़रे पंडित अपने मकानों में बैठ कर नुजूम देखने लगे उन्हीं में से एक पंडित बोला मेरे बिचार में यिह आता है कि राजा बिक्रम कहीं नज़दीक आन पहुंचा है तब दूसरा उन में से बोला यहां के किसी जंगल में है और एक उन्ह में से कहने लगा उस जंगल में एक तालाब भी है वहीं अखाड़ा कर्के रहा है तब एक ब्राह्मण उन्ह में से उठ खड़ा हुआ और जंगल को चला॥

कहते थे और बैसनी से बेटा जो हूआ उस का नाम चंद्र रखा वुह बडा सखी और रहम दिल था सूद्रनी से जो बेटा हूआ उस का नाम धन्वंतर बैदों में वुह बड़ा बैद था छः बेटे राजा के हूए एक से एक अच्छा॥

ग़रज़ अमरसिंह के घराने में सब के सब ख़ूब हूए और वुह जो ब्राह्मणी से हूआ था वही राजा की दीवानी कर्ता था उस से जब कोई तक़्सीर हूई तब राजा ने ख़िझ्मत ले ली वुह लड़का वहां से निकल कर धारापुर में आया॥

ऐ राजा वहां सब तुम्हारे बुज़ुर्ग थे उसे उन्ह सभों ने माना बड़ी आवभगत की वहां का राजा तुम्हारा बाप था कित्नी मुद्दत के बअ़द उस ने दग़ा कर्के उस राजा को मार डाला वहां का राज लेकर उज्जैन नगरी में आया और यहां आकर मर गया॥

संख जो राजा का बड़ा बेटा क्षत्रनी के पेट का था वुह आन कर वहां का राजा हूआ राज कर्ने लगा और आगे यिह अहवाल है॥

एक रोज़ पंडितों ने आकर राजा संख से कहा कि तेरा दुश्मन दुन्या में पैदा हूआ है यिह बात सुन कर वुह

इत्ने में दीवान राजा का पुत्ली से कहने लगा किस लिये तू अप्ने राजा का बयान नहीं कर्ती ग़ुस्सः छोड़ दे अब बात कर क्यूं वुह भेद छिपा रखा है तब पुत्ली बोली कि साके बंध राजा बड़ा बली था और नगर अंबावती में राज कर्ता था बड़ा उस का दब्दबः था देवताओं का पूज्नेवाला और तमाम दुन्या का दान देनेवाला आगे मैं उस की कथा कहती हूं राजा कान धर्के सुनो ॥

शामस्वयंबर उस नगरी का राजा था ज़ात का ब्राह्मण पर बड़ा राजा हूआ तब गंधर्बसैन उस का नाम हर तरफ़ बज्ने लगा और उस के घर में चार बरन की रानियां थीं ब्राह्मणी क्षत्रनी बैसनी सूद्रनी उन में जो ब्राह्मणी थी बहुत अच्छा सूरत और नाज़ुक थी उस के एक बेटा हूआ सोः बड़ा पंडित हूआ ब्रह्मनीत उस का नाम रखा ॥

हे राजा वैसा कोई दुन्या में पंडित न था जित्ने इल्म थे सब उस ने पढ़े थे यहां तक कि मौत का भी अह्वाल कह देता और क्षत्रनी से तीन बेटे हूए उन्हों ने क्षत्रियों का धर्म इख़्तियार किया एक का नाम संख दूस्रे का नाम बिक्रम तीस्रे का नाम भरत एक से एक बली सब जग में उन का नाम मश्हूर था और उन्हें कल्प बृक्ष दुन्या के लोग

कोस पर आबि हयात का चश्मः पर तुम कम बख़्त हो तुम ने नहीं पहचाना अपने दिल में क्या समझे हो ॥

तुम जैसे इस दुन्या में कड़ोड़हा पड़े हैं तुम ने इत्ने ही में मग़रूर होकर अपने तईं भुला दिया और यिह जिस का सिंहासन है उस राजा के यहां तुम जैसा एक एक अद्ना नौकर था ॥

यिह सुन कर राजा को ग़ुस्सः आया और कहने लगा इस सिंहासन को अभी मैं तोड़ डाल्ता हूं इत्ने में बररूच पुरोहित राजा का बोला राजा यिह इन्साफ़ से दूर है पुतली की बात कान से सुन लो और जो कुछ कर्नी हो फिर कर लीजो राजा ने कहा तू इस का अह्वाल कह तब पुतली बोली ॥

मैं क्या माजरा कहूं इत्ना ही सुन तुम जल कर ख़ाक हो गये और जब तमाम हक़ीक़त उस राजा की सुनोगे तो और शर्मिन्दः होगे अपने दिनों को रोओगे लोगों के आगे भी हल्के होगे इस कहवाने से नकहवाना भला है हम तो उसी रोज़ मर चुकी थीं और सिंहासन फट चुका था जिस रोज़ से कि हम राजा बिक्रमाजीत से बिछड़ी थीं अब हमें क्या डर है ॥

पुत्लियां 'जान्दार' क्यूं 'कर हूइयां तैश खाकर ग़ज़ब में आकर पांव उधर से खैंच लिया और पुत्लियों से कहने लगा ॥

क्या देखा और क्यूं हंसियां मुझ से बयान करो क्या मैं बली या राजा का बेटा या सखी नही या क्षत्रियों में काइर हूं या ना मर्द हूं या बेरह्म हूं या और राजा मेरे हूक्म में नहीं या मैं पंडित नहीं या मेरे यहां पद्मिनी रानी नही या मैं राज नीति नही जान्ता या मैं किसी की मज्लिस में नीचे होकर बैठा फिर किस बात में ना लाइक़ हूं मेरे दिल में शक पड़ा है सो मुझे बताओ ये बातें राजा की सुनकर उन्ह में से

पह्ली पुत्ली रत्नमंजरी बोली

राजा दिल लगाकर मेरी बात सुनो और यिह क़िस्सः मैं तुम से बयान कर्ती हूं तुम गुण गाहक और क़द्रदान हो जो तुम ने बातें कही सब दुरुस्त हैं सूरज से भी तुम्हारे ग़ज़ब की आग का शुअलः बुलन्द है पर इत्ना दिमाग़ मत करो पुराणी कथा सुनो इस दुन्या का अन्त नहीं ख़ुदा ने इस में क़िस्म क़िस्म और रंग रंग के जवाहिर पैदा किये हैं एक एक क़दम पर दौलत का गंज है और एक एक

राजा ने बैठने की तैयारी की जित्ने राजा उस के राज के थे और पंडित और क़राबती दूर और नज़दीक के उन्हें न्योता भेज कर बुलाया और आप अश्नान करके अच्छे कपड़े पहने पंडित बेद पढ़ने लगे और गंधर्ब गीत गाने लगे भाट जस बयान कर्ने लगे और तरह तरह के बाजे बजने लगे हर हर महल्ले में शादियां नाच राग रंग मचे जित्ने लोग आये थे उन सब की ज़ियाफ़त की ब्राह्मणों को बृत्ति गांव भूखों को खाना और रुपए नंगों को कपड़ा और माल अस्बाब रऐयत को बख़्शिश और इन्आम तमाम शह्र में ख़ैर ख़ैरात फ़ौज को ख़िलअत और इज़ाफ़े हम्नशीनों पर तरह तरह की मिह्रबानियां नवाज़िशें और जित्ने लोग उस सभा में इकठे हुए थे जैजैकार कर्ते थे और ख़ुदा का नाम लेते थे॥

बीच में सिंहासन धरा था राजा ख़ुशी ख़ुशी गणेश को मनाता हुआ सिंहासन के पास जाकर खड़ा हुआ दाहिना पांव बढ़ाकर चाहा कि उस पर रक्खें बेइख़्तियार पुतलियां खिलखिला कर हंसियां और सब ने यिह देखा राजा अपने दिल में कटा रुक्कर निहायत शर्मिंदः हो कुछ दह्शत खाई कुछ उसे अचम्भा हुआ कि ये बेजाने

लो जहां जहां का जवाहिर जाता रहा है जड़ कर जल्दी तैयार करो ॥

यिह कह कर राजा महल में दाख़िल हुए सिंहासन बन्ने लगा पांच महीने में सब तैयार हुआ और पुतलियां ऐसी बन कर खड़ी हुइयां गोया अभी बोल्ती हैं और चल्ती हैं ग़रज़ सिर से पांव तलक ख़ूबियों में भरी हुई आंखें हिरन की सी कमर चीते की सी पांव का यिह अंदाज़ जैसी हंस की चाल जिन्हों ने सूरत उन की देखी अप्नी आंखों की पुतलियों में जगह दी ॥

तब पंडित राजा से सिंहासन की हक़ीक़त कहने लगे राजा सुन मनी जीना इख़्तियार ख़ुदा के है पर इन्सान को चाहिये जीते जी सब ज़िन्दगी का ऐश कर ले यिह राजा सुन कर बहुत ख़ुश हुआ और कहने लगा शायद ये पुतलियां ख़ुदा ने अप्ने हाथ से बनाइयां हैं या इंद्र के यहां की परियां हैं ॥

यिह कह कर पंडितों को हुक्म किया नेक साअ़त अच्छी लग्न बिचारो जो मैं उस साअ़त सिंहासन पर बैठूं सुन्तेही पंडितों ने बिचार किया कातिक महीने में एक दिन शुभ लग्न ठहराई सब जोग उस के अच्छे थे कहा कि इस साअ़त तुम बैठो ॥

लाख मज़दूर उठाते थे और ज़ोर कर्ते थे ज़रा भी वुह जगह से न हिला था तब उन में से एक पंड़ित ने अर्ज़ की महाराज यिह सिंहासन देवताओं का या दानाओं का बनाया हूआ है यिह जगह से न हिलेगा और न उठेगा बल लेगा इस को बल दीजिये ॥

तब राजा ने कड़ोड़ भैंसे और बक्रे बांही बल दिये चारों तरफ़ बाजे बज्ने लगे और जैजैकार होने लगे तब बल लेकर हाथ लगाते ही वुह सिंहासन उपर को उठ आया झाड़ बुहार कर एक ज़मीनि पाकीज़ः पर रख दिया राजा सिंहासन देख कर बहुत ख़ुश हूआ जब उस की मिट्टी छुड़ाकर गर्द ओ ग़ुबार दूर कर धोया और पोंछा ऐसा चमक्ने लगा कि आंख किसी की उस पर न ठहर्ती थी जिस ने उस जड़ाउ सिंहासन को देखा उसे ख़ुदा की क़ुद्रत का तमाशा नज़र आया कारीगरों ने ऐसा बनाया था कि किसू ने न देखा न सुना ॥

आठ आठ पुत्लियां चारों तरफ़ बनी हूई थी और एक एक फूल कंवल का हर एक के हाथ में था अगर सुर या मुन उसे देखें भैचक हो जावें राजा ने तमाम कारीगरों को बुलाकर फ़र्माया जितने रुपए ख़र्च हों ख़ज़ाने से लें

सुन्तेही राजा को ख़ौफ़ आया हकीरों को साथ लेकर घर को फिर आया रात को फ़िक्र के मारे नींद न आई सात पांच कर के जों तों वुह रात गंवाई सुबह होनेही अश्नान कर के दर्बार किया पंडितों को और नुजूमियों को बुलाया और रात का सब अफ़्सानः ज़बान पर लाया॥

नुजूमियों ने घड़ी सांअत और वुह दिन बिचार कर के कहा राजा हमारे बिचार में कुछ वहां लक्ष्मी का लक्षण नज़र आता है और पंडितों ने कहा इस मकान में बहुत दौलत है॥

सुन्तेही राजा ने तमाम उस शहर के बेलदारों को हुक्म किया कि लाख बेलदार वहां जाओ और उस मक़ाम की तमाम ज़मीन खोदो वे बमूजिब हुक्म के रवानः हूए बअ़द उन के सब अपने मुसाहिबों को भेजा और आप भी सवार होकर वहां आया॥

बेलदारों ने जब चारों तरफ़ से खोदा और वहां की मिट्टी दूर की एक पाया नज़र आया तब राजा ने फ़र्माया अब ख़बरदारी से खोदो टूट न जाय जब खोदते खोदते चारों पाए सिंहासन के नज़र आये राजा ने कहा अब इसे बाहर निकालो॥

में आता है बक्का है चौथे ने कहा फिर समझा जायगा अब जाने दो देर होगी ॥

आपस में यिह बात कह कर राजा के पास गये पहले मुजरा किया और जहां भेजा था वहां का अहवाल अर्ज़ किया राजा ने सुन कर पूछा हमारे राज में सब लोग ख़ुश रहते हैं और अपने अपने घर में बैठ कर हमारे हक़ में क्या क्या कहते हैं तब उन्हों ने हर एक का अहवाल कहकर वुह क़िस्सः राह का जो सुना था बयान किया और कहा कि अजब असर उस मकान का है कि जब वुह उस मकान पर चढ़ता है एक रऊनत उस पर चढ़ जाती है और जब वुह वहां से उतरती है निशः सा उतर जाता है फिर अपनी हालति असली में आता है ॥

राजा ने कहा तुम मुझे वहां लेचलो और उसे दिखाओ कि वुह जगह कौन सी है तब राजा ख़ुशी ख़ुशी उठ हकीरों को लेकर उस मक़ाम पर गया वहां छिपकर चुपके कहीं बैठ रहा इतने में क्या सुनता है कि वुह मचान पर पांव रखतेही कहने लगा लोग जल्दी जाएं और राजा भोज को गढ़ से पकड़ लावें मारें उस से जल्दी मेरा राज ले दें इस में जस और धर्म दोनों उन्हें होगा ॥

थे उन्हों ने कहा तूने ऐसी बात मुंह से निकाली अगर राजा सुने कभी तुझे तोप के मुंह पर रख्कर उड़ा दे सुन्तेही वुह गिड़गिड़ाने लगा रहे सहे होश औ हवास और भी जाते: रहे जान के डर से घबरा दम उस का होंठों पर आ रहा मिन्नत और ज़ारी से बारे छूट गया ॥

राजा के उस फ़िद्वी ने वहां से घर की राह ली पर वुह जब उस मचान पर चढ़ता तो ऐसी बक्वास किये बिन न उतर्ता एक दिन चार हर्कारे राजा ने एक काम को किसी तरफ़ भेजे थे वे रात को उधर से फिरे हुए चले आते थे और वुह मचान पर चढ़ा हूआ बक रहा था कि बुलाओ हमारे दीवान और अहलि,कारों,को कि इस जगह ख़ासे ख़ासे महल और एक गढ़ बनावें सब सरंजाम लड़ाई का उस में जमअ़ करें कि मैं राजा भोज से लड़ूं और मारूं जो मेरी सात पुश्त का राज यिह राजा कर्ता है ॥

यिह सुन्तेही उन चारों हर्कारों को अचम्भा हूआ और एक एक को उन में से ग़ुस्सः आया एक ने ग़ज़ब से कहा इसे जान से मारो दूसरे ने कहा इसे तंबीह करके मुश्कें बांध राजा ही के पास ले चलो वुह इस के हक़ में जो चाहे सो करे तीसरे ने कहा इस ने शराब पी है मत्वाला है जो मुंह

ने खीरे बोए थे जब वे उगे बेलें तमाम खेत में फैल गईं और ख़ूब हयीवल हूआ ज़र्द ज़र्द फूलों ने और ही बहार दी ॥

जब वुह खेत फला और तैयारी पर आया तब उस खेत वाले ने रखवाली को एक मकान तजवीज़ किया. देखा दर्मियान उस खेत के एक चौका ज़मीन का ख़ाली रह गया है कि न कुछ जमा है न उपजा है रखवाली कर्ने को गिर्द इस्तादे लगाकर ऊपर एक मचान सा बांधा उस पर चढ़ कर चारों तरफ़ निगाह कर्ते ही कहने लगा कोई है इसी वक़्त भोज को गढ़ से पकड़ लावे और सज़ा को पहुंचावे ॥

राजा के नौकरों में से एक ने इस बात को सुन्ते ही टांग पकड़ कर उसे नीचे गिरा दिया और मुंह ही मुंह थपेड़े मार मार सारा मुंह सुजा दिया कान पकड़ कर उठाया और बिठाया ग़ुरूर का निशः जित्ना उसे चढ़ा था सब उतर गया तौबः धाड़ कर्के पांओं पड़ा और कहने लगा मैं ने क्या ऐसी तक़्सीर की जो मुझ पर यिह मार पीट हूई ॥

इधर उधर की राह बाट के लोग जो वहां इकठे हूए

फ़ौवारे छूटते हुए चादरों से पानी बहता हुआ आब जोए चारों तरफ़ जारी सर्व खड़े हुए और छोटे छोटे दरख़्त लगे हुए रविशें पट्टियां सब दुरुस्त फूल हज़ारों रंग के क्यारियों में फूले हुए हर हर महल में एक एक रानी ऐश ओ कामरानी से राजा का दिल हाथों में लिये रहती थी नाच राग रंग रात दिन होता था और वुह आप यिह सुघड़ था जो बात बात में मोती पिरोता और नौ क़िस्म के साहिबि कमाल जैसे नौ रत्न उस की मजलिस में हाज़िर रहते थे ॥

राजा इंद्र उस की सभा को देख कर रश्क की आग से जलता था और उस का अखाड़ा हसरत के मारे हाथ मलता था रंडी मर्द उस की सूरत पर दीवाने थे जिस ने एक बार उसे देखा आप में न रहा जिस ने उस की खूब सूरती का बयान सुना बेचैन हुआ जोबन के मद में सरीर मोहन का औतार नौ जवान चातुर साहिबि तदबीर ॥

उस नगरी में वुह राजा यों राज करता था उस की सैर और तमाशे को शहर के किनारे बाग़बानों ने कोसों तक क्यारियां बनाई थीं और हर रंग के फूलों की बहारें दिखाई थीं और इन के बराबर एक खेत में किसी मुराई

किस्स हो रहा मअशूक बाज़ार में सैर करते हुए आशिक पीछे पीछे फिरते हुए दिन रात यिह समां वहां रहता था बाग़ बाग़चे सैर ओ तमाशे को बने हुए दरख़्त मेवों से झूमते हुए और फूल क्यारियों में खिले हुए ॥

तालाबों में कंवल फूले हुए बावलियों में पानी झलकता हुआ हर एक कूए पर रहट चलता हुआ पनघट लगा हुआ और राजा के चौरासी ख़ास महल ऊंचे ऊंचे दर्वाज़े ख़ुश क़िताअ चार दीवारियां सीधी खिंची हुइयां चारों तरफ़ उन के बाहर अन्दर मकान अनूठे अनूठे बने हुए ॥

कोठरियां दालान दर दालान बारहदरियां बालाख़ाने चौमहल्ले पचमहल्ले रंगमहल ऐशमहल अटारियां बंगले तैयार चिलवनें पर्दे हर हर दर पर लगे हुए फ़र्श चान्दनी सोज़नी क़ालीनों का जाबजा बिछा हुआ मसनद तकये लगे हुए शहनिशीनों में दंगल और कुर्सियां सोने रूपे की जड़ाऊ बिछी हुई ताक़ों पर शीशे बेदमुश्क गुलाब के चुने हुए सायबान ताश बादले के खिंचे हुए नमगीरे बअज़ी बअज़ी जगह अपने अपने मौक़अ पर खड़े हुए ॥

सहन में क्यारियां बनी हुई चौपड़ की नहरें पानी से भरी हुई लहरें लेती हुई हौज़ बेदमुश्क गुलाब से भरे हुए

जौहरी बाज़ार में जवाहिर से किश्तियां भरी हूई मोती मूंगा ज़ुमुर्रुद लअल याकूत नीलम पुखराज जौहरी देखते भाले और ख़रीदारों से बाज़ार का बाज़ार भरा हूआ और उस के बराबर दूकानों में मेव: फ़रोश विलायती अनार सेब बिही नाशपाती अंगूर से पिटारे पिटारियां भर कर लगाये हूए और ढेर छुहारे पिस्ते बादामों के किये हूए बेंच रहे फूलवाले फूल गूंध रहे॥

तंबोली बीड़े बांध रहे गंधियों की दूकानें तेल फुलेल अत्र अर्गजे की लपटों से महक रही और सुपारी वाले दूकानों में पुड़े बुन धनिये सुपारी के बांध कर लगाये हूए डिब्बे मअजूनों के आगे धरे सुपारियां कतर रहे बिसाती हर रंग की जिन्स दूकानों में चुने हूए मोल गाहकों से कर रहे॥

चौक चौकोर बना हूआ मीना बाज़ार लगा हूआ तीसरे पहर को गुज़री लगी हूई अस्बाब तरह तरह का नया पुराना बेचने वाले बेच रहे और लेनेवाले मोल ले रहे गर्म बाज़ारी हर एक चीज़ की हो रही कटोरे हर तरफ़ बाज रहे॥

कहीं नाच कहीं राग कहीं भगत कहीं नक्ल कहीं

यिह कहानी इन्तिख़ाब की गई है सिंहासन बत्तीसी में से ॥ ॰
॰ राजाओं में एक राजा भोज उज्जैन नगरी का राजा था बड़ा बली और बड़ा धनी जस धर्म उस में सब था जित्ने लोग उस के राज में बस्ते थे सब चैन कर्ते थे राजा राज प्रजा सुखी किसी को कोई दुख नहीं दे सक्ता था यिह न्याव उस के था जो बाघ बक्री एक घाट पर पानी पीते थे और सब उस के आसे से जीते थे ख़ुदा ने जब से उसे दुन्या के पर्दे पर उतारा सब बेसहारों का किया सहारा और हुस्न उस का देख कर चौधवीं रात्र के चान्द को चकाचौंध आती थी बड़ा चतुरा सुघड़ गुणी था अच्छी अच्छी जित्नी बातें थीं सब उस में समाई थीं भलाई उस की सब जग में मशहूर थी और नगरी उस की यिह बस्ती थी जो चप्पा रखने को जगह नहीं मिल्ती थी ॥

वुह भरा भरा नगर शादियां घर घर नये नये तौर के अच्छे अच्छे मकान बने हुए चौपड़ का बाज़ार दर्मियान नह्र बहती हुई दुकानों में एक एक उन में दूकान दार सर्राफ़ बज़्ज़ाज़ सौदागर कारीगर सुनार लुहार नादः कार कसेरा पटुआ किमारी बाफ़ कोफ़्तगर जिलाकार आईनःसाज़ अप्ने अप्ने काम में सर गर्म था ॥

مُنْتخباتِ هِنْدِي

هِنْدِي زبان کي طالِبون کيٖ فائِدي کي واسْطي

اِنْتخاب کِيا هُوا

جان شيکسپِير کا

سنه ايک هزار آٹهه سَي اٹهاره عِيسوِي مين

مُطابِق سنه باره سَي تيتِيس هِجْرِي کي

دُوسْرِي جِلْد

LONDON:

Printed by COX and BAYLIS, 75, Great Queen Street,
Lincoln's-Inn-Fields.

1818.

	داخله نمبر
	فن نمبر
	کتاب نمبر

یہہ اِنتخاب کِیا گیا هَی کِتابِ آرایشِ محفل مین سی کِه جو اَکثریه مُشتمِل
هَي مضمونِ خُلاصةُ التَّوارِیخ پر

صُوبهٔ دارُ الخِلافةِ شاه جهان آباد ** هِندی فارسِي کِي تارِیخون سی یُون معلُوم هوتا هَي کِه شهرِ هستِناپُر گنگا کي کِناري پر اگلي زماني مین تختگاهِ هِندُوستان کي بادشاهون کِي تها وُسعت و رَونق بهِي اُسکِي اُس عصر مین حدّ سي باهر تهِي زبان اُسکي بَیان سي قاصِر هَي اگرچه اب بهِي نِهایَت آباد هَي لیکِن جَیسا پانڈووں اور کَورَوون کي وقت مین بستا تها سو کهان جب کِه دونون فِرقون مین ببراکهیری هُوئی اَور پهُوٹ پڑي تب پانڈوون ني اِس مُلک کو چهوڑا اَور شهرِ اندرپرست کِه جمنا کي کِناري پر تها اُس مین آئي بلکِه اپنا دارُ السّلطنت بهِي اُسِي کو ٹههرایا بَعد ایک مُدّت کي راجا انَنگپال تونور ني بیر بِکرماجیت کي ایک هزار کُچهه اُوپر دو سَو سن مین ایک قلعه و شهر اَپني نام کا بنایا چُنانچِه سُلطان قُطبُ الدّین ایبک و سُلطان شمسُ الدّین اَلتمش ني بعد اُسکي اَپنا رهنا اُس مین مُقرّر کِیا مگر سُلطان غیاثُ الدّین

سلس نے ایک اَور قلعہ چھ سو ساٹھ ہجری میں بنا کیا اَور اُسکا نام مرزغن
رکھا پھر سُلطان مُعزّ الدین کیقُباد نے سن چھ سو چھیاسی مین جمنا کے
کنارے ایک اَور شہر پُرفضا و عمارات اُسکے دِلکشا آباد کیا نام اُسکا کیلوگڑھی
رکھا اِسکے امیر خسرو نے قِران السعدین مین تعریف کی ہَی بعد از آن
سُلطان جلال الدین خلجی نے شہرِ کوشک لعل اَور سُلطان علاء الدین نے
کوشک سبز بساکر اپنا اپنا ہر ایک کو دارُ السلطنت کیا پھر سُلطان غیاث
الدین تغلق شاہ نے سن سات سو پچیس ہجری مین شہر تغلق آباد کی تعمیر
کی پھر اُسکے بیٹے سُلطان محمّد فخر الدین جونان نے ایک اَور مُلک کی
بنیاد ڈالی اَور ہزار ستون کا ایک قصر بنایا سواے اِسکے اَور بہی مکانات
سنگِ رُخام کے پاکیزہ پُر فضا بنائے پھر سُلطان فیروز شاہ نے سن سات سو
پچپن ہجری مین شہرِ فیروز آباد نہایت وسعت و عظمت کے ساتھ بسایا
اَور جمنا کو کاٹ کر اُسکے نیچے لایا ساتھ اِسکے تین کوس کے فاصلے پر
ایک اَور محلّ معہ منارہ جہان نما بنایا جنانچہ وُہ منارہ اِبتک قایم ہے
عوامُ النّاس اُسکو فیروز شاہ کی لاٹ کہتے ہین بعد اِسکے سُلطان مبارک شاہ
نے مُبارک آباد آباد کیا اَور نو سے اٹھتیس ہجری مین ہمایون بادشاہ نے قلعہ
اِندرپرست کی مرمّت و تعمیر کرکے دِین پناہ نام رکھا اَور اپنی تخت گاہ

مقرر کیا پھر شیر شاہ پٹھان نے کوشک سبز کو اُجاڑ کر ایک اَور شہر بسایا اَور اُسکے بیٹے سلیم شاہ نے سلیم گڑھ بنایا اَبتلک بھی وہ شاہجہان آباد مین جمنا کی اندر قلعۂ ارک کے سامھنے موجود ہَے اگرچہ ہر ایک نے اُن پادشاہون مین سے ایک ایک شہر بساکر اپنا دار السلطنت مقرر کیا لیکن ہندوستان کے بادشاہون کے تخت گاہ مُلک بملک دِلّی ہِی مشہور ہَے پھر سن ایک ہزار اُنّھالیس ہجری مین مطابق بارھوین برس جلوسے کے شاہجہان صاحب قِران ثانی نے دِلّی کے قریب ایک شہر بسَاد کیا اَور شاہجہان آباد اُسکا نام رکھا اُسکے خوش بستی سے اُس مُلک نے یہہ رونق اَور آبادی پکڑی کہ جتنے مُلک اگلے بادشاہون کے لِکھنے مین آئے تھے گم نام ہو گئے فقط اُسکا نام رہ گیا جیسے سمندر مین بہتیری نڑی بڑی دریاؤ ملے ہَمن پر نام اُسکا ہِی باجتا ہَے قلعہ بھی اُسکا سنگ سرخ کا اِس مضبوطی و خوش اُسلوبی کے ساتھ بنا ہے کہ معمارِ قضا و قدر کی زبان اُسکے اَوصاف مین لال ہَے پھر ساخت بر اُسکے یہی امرِ محال علاوہ اِسکے مکانات قسم قسم کے متعدد پاکیزہ خاصے " اَور باغ بھی اُسکے گُلشن جہان کی خُلاصی " نہرین جاری جا بجا " عوض ہر ایک مکان مین کٹورا سا بھرا ہُوا " جدھر دیکھیے کیفیت نئی نظر آئے " اَور جس طرف نگاہ پڑے وُنہین رہ جائے " اگر رضوان وہان

کي بهار ديکهتا تو روضهٔ رضوان کی دربانی سی هاتهه اُٹهاتا (بيت) جنان کا
هر مکان اُسکا نمونا ٭ خوش اُسلوبي مىن بلکه اُسي دونا ٭ پهلين پهولين هميشه
وهان کي گُلزار ٭ خزان اُن تک نهين پاتي کبهو بار ٭ نرالي جگت سي رنگ
و بو گلونکي ٭ حلاوت اَور هی کچهه هي پهلونکي ٭ وهان کي طايرون کا رنگ
هي اَور ٭ هَي اُنکي زمزمون کا ڈهنگ هی اَور ٭ مين هر ايک شي کو دون
تشبيه کسي ٭ که وهٔ ملتي نهين اسي اور اُسي ٭ گرد اُس قلعهٔ مبارک کي
ايک کهائي نهايت چوڑی چکلي گهري بهي ايسي که عُمق زمين اُسکي وري ٭
اَور وهٔ اسي کهين پري ٭ پاني اُسکا ايسا لطيف و شفاف اگر ايک خشخش کا دانه
بهي اُسکي تهاه مىن هوی تو اندهيري رات مين صاف نظر آ ی ٭ اَور جو اندها
بهي اُس مين غوطه لگا سکي تو بلا شُبهه بکال لاوي ٭ (بيت) نظر آتي هي
اُسکي ته ميں رائي ٭ کهان يهه آب گوهر مىن صفائي ٭ اگر پڑ جائي اُسکي
بيچ ايک بال ٭ تو يون آوي نظر موتي کا جون بال ٭ جمنا بهي اُس قلعي
کي تشنهٔ ديدار هوکر جانب شرقي سي آئي اَور اُسکي تلي نهايت آب و
تاب سي بهني لگي پهر نوّاب علي مردان خانِ مرحوم دريای مذکور کو کاٹ
کر شاه نهر سرمور پهاڑ کي اُوپر سي لايا کوچه و بازار کي رونق زياده بڑهي ٭ اَور
شهر کي آبرو دوني هوئي ٭ اکثر لوگون کي حويليون مين بنبي ٹهنڈي پاني سي

معمور رهني لگي اور حوض و تالاب بهي دولتخانه والا كي بهر پور باغون مين وهان كی شادابي اكثر رهني لگی اور چمنون مين طراوت بيشتر حقا كه وه بزرگ بهشتي تها كه اُسكی كمائي سي شاه و گدا كو فيض هوا (بيت) رکهي حشر مين اُسكي حق آبرو * كه فيض اُسكا جاري هوا كو بكو * شهرپناه اُسكي سنگي نهايت پخته و مضبوط عرض و طول و بلندي و خوش اسلوبي اُسكي عقل احاطه نهين كر سكتي بلكه ايك جهت كي پيمايش كا دهيان نهين دهر سكتي اندر باهر اُسكي بستي حد سي باهر * چپي چپي پر آبادي جدهر تدهر * عمارتين انواع و اقسام كي خوبصورت كثرت سي * حويليان طرح بطرح كي خوش اُسلوب بهتايت سي * باغون كي بهار بي خزان * چمنون مين دائم طلسمات كا سا سمان * هر ايك محله اُسكا اقليم سی زياده پر فضا * چهوتي سي چهوتا كوچه اُسكا شهرسي بڑا * هجوم خلايق هرسرراه * هر ايك مقام ايك تماشا گاه * شهر شهر گاوں گاوں كي باشندون ني اپني بهبودي اور آسايش جو ديكهي بود و باش وهين اختياركي غرض هرصنف كي اشخاص و هر ملك كي اشيا جب چاهو كثرت سي ديكهه لو * كسي چيزكي كمتي كسي وقت ممكن نهين كه هو * اگرچه بازار سارا هي اُسكا اپني عالم مين اعلي هي * پر چاندني چوك تمام شهركا اجالا هي * هر دوكان اُسكي بي

مانند " جس جنس کو دیکھو بادشاہ پسند " صحن یہہ کشادہ کہ دل کھل جائے " صاف ایسا کہ آدمی چانول بکھیرکر کھائے " دلال اُس بازار کا سوداگرون کو آنکھ اُٹھاکر نہین دیکھا " بساتي وهان کا جوهریون کو خاطر مین نہین لانا " دوکان ایک بزاز کي اِسطنبول کي بزازی برابر " کوٹھي ایک صراف کي تمام ایران کي صرافي برابر ". (بیت) رُپے هر ایک دکان مین هنس کهنکتي " کتوري رات بهر هبسگي جهکتي " لگي هین هر طرف پهولونکي انبار " گلي کوچه هر ایک هي رشک گلزار " فواکه کا وفور اس درجه هبگا " ملي هي تازه میوه اِصفهان کا " طعام اقسام کا جو کوئي منگوائي " بقدر یک فوج کي بازارسي آئي " جو ٹهاٹ ایک سلطنت کا هوئي درکار " تو حاضرکردي وونہین ایک دکاندار " اگر اسباب چاهي ایک لشکر " تر هاتھ آ جائي بس ایک دن کي اندر " نہین هي اهلِ حرفه کوئي بیکار " هي نت بیع و شرا کا گرم بازار " جو ادني وهان هي دوکانِ جواهر " وهي هي بیگمان کانِ جواهر " گر ایک اقلیم کا آ جائي وهان مال " تو لي لي ایک مهاجن اُسکو في الحال " کوئي بیپاري هو کاهیکو فکري " که وهان هر شي کي بِت رهتي هي بکري " في الواقع اُس مقام فرحت انجام کو جتنا سراهيي بجا هي لیکن اُردوي معلی کا عالم هین جدا هي فضا اُسکي نہایت پاکیزه و وسیع "

عِمارات وهانکي بمرتبه اُسْلُونْدار و رفیع " صحن اُسکا رشکِ صحنِ گُلزار " دُوکان هر ایک بازار کی بہار " اَهلِ حِرفه سب کي سب مُرفّه احوال " کوٹھی اُنکي نقد و جِنس و جَواهِر سي مالامال " نه کِسي چیز کي وهان کمي " نه کوئي بشر اُس آبادی میں غمّي (بیت) هَی دروازه اُسکا گُلستان کا باب " بَیاض جہان کا هَی وُہ اِنتِخاب " فضا اُسکی دیکھي اگر ایک نظر " تو دِل تنگ هووي نه پهر عُمر بهر " بھلاتي هي ایک لحت غم اُسکی سَیر " خُوش آتي هَي بس دمبدم اُسکی سَیر " سماں وهاں کا دیکھي اگر ایک ذرّا " تو ماني نه لي نام ارژنگ کا " بہت میں نے یُوں اُسکی تعریف کي " هَی اُردُو کي بولي کا ماخذ وُهي " اور نخّاس کي بازار کي طرز هي جُدي " فضا اُسکي فضاي عالم سي بهِي بڑي * صحن اُسکا اقسام کي چارپاوں سي مالامال " زمین اُسکي نہایت صاف بتاڈهال "، هر ایک طرف خلق کا ایک دنگل " جا بجا چهل پهل * چابُک سوار قِسم قِسم کي گهوڑوں کو پهیر رهي هَین * خریدار دلّالون کو گهیر رهي هَین * سودا وهان کا دست بدست * هر ایک دلّال کوڑیالا مال مست * کوئي گهوڑي کي مول تول کي لِئي هاتھ لاتا هَي " کوئي کهڑا ٹٹّو هي چُکاتا هَي * ایک طرف سپاهي پیشه بهلي آدمي چبوترون پر اپني اپني زِین پوش بچهاي حُقّي لگاي بیٹھي هَین * کِسي طرف بانکي

ٹبڑھي اپني مجلس جماۓ بیٹھي ہین ؛ ایک طرف کئي شُہدي شکستي سُلفي کي دم مارتي ہین ؛ کہین دو چار لُنچي بچني زیادہ گو اپني اڑھاۓ چانول حُدب ھي نگھارتي ہین ؛ غرض مسلي کي سي دھوم اور چھڑیون کا سا ہُجوم ہر روز سِواے جُمعي کي دو پہر ڈھلي تلک رہتا ھي (بیت) خلق کا رہتا ھی زبس اِزدِحام ؛ رہتي ھي نت میلےکي سي دھوم دھام ؛ جنس ہر ایک قسم کي وہان خوار ھي ؛ گھوڑون کي یہہ گرمي بازار ھي ؛ اسپ ہر ایک مُلک کي ہین بي شُمار ؛ مانگو اگر ایک تو لا دین ہزار ؛ گوکہ یہہ کثرت ھي پہ قیمت گران ؛ سستا اگر چاہو تو پاؤ کہان ؛ بسکہ وہان رہتي ھي نت لاؤ لاؤ ؛ بڑھتا ھی جاتا ھي سدا اُنکا بھاؤ ؛ گھوڑیکا مت پوچھیي کُچھ مول تول ؛ ٹٹو ھي کنکاۓ کا ترکي کي مول ؛ گھوڑا ہر ایک شخص کو درکار ھي ؛ پیر و جوان جو ھي خریدار ھي ؛ بلکہ یہہ احوال ھی ہر طفل کا ؛ داۓ سي کہتا ھی کہ گھوڑا ھي لا ؛ کوئي کھلونا اُسي کیسا ھي دي ؛ گھوڑي سوا یہہ نہین ممکن کہ لي ؛ دیکھا کمہارون نے جو یہہ کُچھ سبھاؤ ؛ مٹي کي گھوڑي کیے نُقري کي بھاؤ ؛ الغرض اس مُلک مبارک بُنیاد کا ہر ایک محلہ خوش سواد ؛ اور ہر مقام آباد ؛ بنابر اسکي مسجدین خانقاہین مدرسي پاکیز و دلچسپ کثرت سي ہین ؛ اور خانہ باغ بھي بہتایت سي ؛ لیکن سن ایک ہزار ساٹھ ہجري مین مطابق

چوبیسوین سالِ شاہجہانی کی نافِ شہر مین ایک جامِع مسجد سنگِ سرخ کی ایسی بنی کہ اگلون نی نہ ویسی دیکھی نہ پچھلون نی سُنی " نمو اُسکی تا بہ سمک " مناری اُسکی سر بفلک " گنبد چرخِ بِلا گردان اُسکی گنبذونکا " عالمِ بالا تلک جلوہ اُسکی بُرجیونکا " زینہ اُسکی مِنبر کا پایۂ عرش سی اُونچا " سُتونِ کہکشان اُسکی سُتونِ در سی نیچا " مِحراب اُس کی محلِّ اِجابتِ دُعا " نمازی وہانکا مقبولِ درگاہِ کِبریا " دِیوارین سدِّ سِکندر سی بُلندتر " صحن اُسکا صحنِ فِردَوس کی برابر (بیت) حوض ہی ایک صحن مین اُسکی لطِیف " پاتی ہین فَیض اُسّی وسِیع و شرِیف " سنگ ہر ایک اُسکا بِہ از یشم ہی " چشمۂ حَیوان کا وُہ ہم چشم ہی " جو کہ نمازی کری اُسّی وضو " حشر مین محشُور ہو با آبرو " ایک بھی بُوند اُسکی اگر حسنی پی " اُسکو ہوا تصفِیۂ باطِنی " اُسّی طہارت ہی سراپا نجات " ہی وُہ گنہگارون کو آبِ حیات " جو کوئی ایک قطرہ بھی اُسکا پِئی " پیاس نہو حشر مین بھی گر جِیئی " غسل جو ایک بار بھی اُس مین کری " سائی سی پھِر اُسکی جہنم ڈری " ہر چند مسجِد و باغ اَور مُسافِر خانی کی بِنا سی فائِدۂ لا کلام ہی کیونکہ بنانی والی کا دُنیا مین نام اَور خلق کو بِلا شُبہہ آرام ہی لیکن حمّام کی تعمِیر ہر پیر و جوان کی راحت کا موجب ہوتی

هَی اَور ہر شخص کي دِل کِي کُلفت کھوتِي هَي چُنانچه بادشاهِي حمّام سی اِس شهر مین ایک فَیضِ عامّ هَي کوَي بشر محرُوم نہین ساخت مین وُہ فلاطُون کي حمّام سي خُونتر " در و دِیوار اُسکي خُوش اُسلُوب سراسر " سطح اُسکي گُنبد کِي کُرهٔ نار سي مِلِي هوُی " اَور دِیوارون کِی نمو مرکزِ زمِین سي لگِي هوُي " جامه خانه اُسکا بہترِین مکانات " حَوض وهان کا خُشک مِزاجون کي لِئي آبِ حَیات " مطبخ اُسکا مخزن آتش سوزان کا " ماه آئِنه اُسکی تابدان کا " حرارت اُسکِي حرارتِ عرِیزِي کو بھڑکاتي " اَور رُطُوبت اُسکِي رُطُوبتِ اصلِي کو بڑھاتی " (ابیات) پاتي هَین یہان چین سبھِي خاصّ و عامّ " بس یِہي حمّام هَي خَیرُالمقام " تیل ملي اُس مین گر ایک بار جو " اُس کو پوست کا مرض پھر نہو " مَیل جو کوئي چاهي کِه دِل کِي چھڑاتي " حَوض مین بس اُسکي وُہ غوطه لگاتي " اُس مین نهاوي جو کوئي ایک دم " قلب پر اُسکي رهي گردِ غمّ " وصف کری اُسکا سخندان اگر " پھر نکهي شِعر بجز شِعرِ تر " اُسکِي جو تعرِیف مین کھولي دَهن " گرم رهي اُسکا همیشه سخن " القِصّه اُس شہر کا هر مکان لا ثاني " ساتھ اِسکي عِمارات کي فراواني " پر بستِي کي اندر جَیسي مکانات کِي کثرت هَي " وَیسی هِي باهر قبرون کِي بهتایت " اکثر بادشاهون وزِیرون اِمِیرون کي مقبري اطراف مین

هَىن پر مشْہُور تر مقبرہ ھُمایُون بادْشاہ کا کَیقُباد کِي کِیلُو گڑھِي مین جمْنا کي کِنَارِي پر ھَي سِواي اِسْکي وُہ عُلما فُضلا فُقرا کہ اپْنِي عہْد مىن مشْہُورِ آفاق تھی اُنْکي مزار بھِي اِس کثْرت سي هَىن کِہ ایک شہْرِ خموشون بسْتا هَي *
سرْکارِ نارْنول ایک قدِیم قصْبہ هَي دِهْلِي سي پچاس کوس کي فاصِلي پر آبِ و ھَوَا وھانْکي نِہایَت خُوب سَوَاد اُسْکا ھر ایک صاحِبِ طبْع کا مرْغُوب عِمارتین اُس مین اکْثر پُخْتہ و سنْگِین مِہنْدِي وھانْکي بہت رنْگِین کھیت اُسْکي بسْتِي کي قرِیب اکْثر اَوقات لڑْکي وھانْکي باشِنْدون کي کھیلْتي کھیلْتي کھیتون پر جا نِکلْتي هَىں اَور گھر کو آتي هُوئي مِہنْدِي کي پتّي اپْنِي جُوتِیون مین بھر لیتي هَىن غرض گھر پہنچْتي پہنچْتي پاوْن اُنْکي لال عُنّابِي هو جاتي هَىن شِکار بھِي هر قِسْم کا بہُتایَت سي چُنانْچِہ چڑِیمار پَیسي کي چار چار بِیٹر بیْچ جاتي هَىن پھِر گوشْت اَور ترْکارِي کِس کو عرض هَی کِہ منْگوائي اَور کھائي مگر بضرُورت یا بسببِ عادت سِواي اِسْکي پھُول پھل ھر ایک موسِم کي خُوش بو خُوش ذایِقہ بافْراط مُیسّر آتي هَىن اَور خَواهِش منْدون کي دِل ودِماغ کو راحت و آرام پہنْچاتي هَىن مُتَوطّن وھانْکي نُجبا شُرفا هر قَوم کي پر شَیخ سَیِد اکْثر بلْکِہ فُضلا عُلما بھِي مُحمّدِ شاہ فِردَوس آرامْگاہ کي وقْت تلک شہْرِ مذْکُور خُوب آباد تھا اَور عالِم فاضِل یِہہ غالِب تھي کِہ ماہِ رمضان مین

مقدور نه تها کِه دو پہر ڈھلي تلک نان بائی یا بھٹھیارا تنور گرم کري یا بھڑبھونجا بھاڑ جھونکي یا کوئي بازار میں دن دئي حقا پيئي احیاناً اگر کِسي سي اَیسی حرکت ہو جاتي " تو محتسِب کي ہاتھ سي اُسکي آبرو جاتي " شہر کي اندر باہر درگاہیں اکثر کیونکِہ ہزاروں بزرگ صاحِب کمال اُس سرزمِن میں آسودہ ہَیں لیکِن صاحِبِ وِلایت سَیّد محمّد ترک مزار اُس بزرگ کا بستي کي اندر ہَي سالہاي سال گذري کِہ کُفّار کي ہاتھ سي وہ بزرگوار شہید ہُوا عجیب و غرِیب حِکایات و خرقِ عادات اُسکي مزار سي وہانکي باشِندي منسُوب کرتي ہَیں اَور اپني مُرادونکي لِئي جمیرات کو جاکر وہاں چوکیاں بھرتي ہَیں لیکِن بتخانہ دیہرا اُس وقت تلک قصبہٴ مذکور کي اطراف میں کوئي ہِندو بنا سکا تھا چنانچِہ ایک اتیت نی نوّاب مظفّر خان خاندوران کی بھائي کو بہت سي رُپي نذرانہ دیکر چاہا تھا کِہ ایک بتخانہ وہاں بنائي اَور بُنیاد کُفر کی قائِم کري اِتفاقاً اُس وقت نوّاب مرحُوم کا قصبہٴ مذکُور سي سات کوس کي فاصِلی پر ڈیرا تھا علاوہ اِسکي سرکارِ مذکُور اُسکي جاگیر بھي تھي غرض اُس اتیت نی آبادي کي قریب بتخانی کي نیو ڈالي بلکِہ تھوڑی سي دِیوار بھي اُٹھائي کِہ شاہ عبد الباقِي پیرزادي کو یہ خبر پہنچي سنتي ہي سوار ہُوا اَور سیکڑوں اشخاص خواص و عوام سي اُسکي ساتھ ہو لِئي آخر آنکر

ديهري كي بُنياد ڈهائي اَور اَذِيت کو خُوب سزا دِي اُسْنی جاکر نوّاب سي
مرياد کِي نِہايَت عُصّي ہُوا اَور کَيي سرداروں کو معه فَوج بهيجا کِه پسر زادي کِي
حَويلِيْ ڈها دين اَور گهر لُوٹ لِين لیکِن شَيخ اپْني مکان مين بَاِسْتِقْلال يادِ اِلٰهي
مين بَيٹها رها مُطْلق نڈرا يہاں تلک کِه وهاں کي لوگوں کو منع کِيا کِه کوئي
ميري مدد کو نه آئي اَور اپْني تئين اِس بلا مين نه پهنسائي کِه سِوَاي قادِرِ لا
يزال اِس وقت کِسي سي ياري و مددگاري منْظُور نہين کيونکِه جنگ و جدل
فقيرونکا دسْتُور نہين اَلْقِصّه وي لوگ جو بَارادهٔ پرخاش آئي تهي يه سوچي
کِه دُنْيا کي واسْطي اِيمان کهونا اَور عاقِبت سي هاتْه دهونا عبث هَي چار و
ناچار هر ايک شَيخ سي بَارادت پيش آيا اَور نقْدِ اِيمان اپْنا دُنْيا کي لالچ پر
کِسي ني نه گنْوايا نوّاب ني بهي اِس ماجري کو مُنْکِر اِنْفِعال کهينْچا اَور اُس
کارِ نا شايِسْته سي هاتْه اُٹهايا جب احْمد شاه کِي بادْشاهت هُوئي مُلک و
معاش وهانکي نُجبا کِي گهٹنِي لَگي جماعت مين اُنْکِي تفْرِقي ني راه پائي
جِسْني سُبهِتا اپْنا جِدْهر ديکْها اُدْهر کِي راه لِي آخِر شهْرِ مذْکُور ويرانه بن گيا اَور
جِسْني چاها وهان عمل کر لِيا اب تلک تو يِہِي حالت هَي آگي دیکْهِيي کيا
هو اَلْغَيب عِنْدَ اللّه اَور شاهْجهان آباد سي تِيس کوس کِي مسافت پر* پاني
پت ايک قدِيم قصْبه هَي شَيخ شرف بُو علِي قلندر وهين پيدا هُوا اَور چالِس

برس کا ہوکے دِلّي مین آیا پہر خواجہ قُطْبُ الدِّین کِی خِدْمت مین مُشرّف
ہُوا لیکن بیس برس تلک عُلُومِ ظاہِرِي کِي تحْصِیل مین رہا۔جب نُورِ ربّانِي
کِي تجلّي اُسْکي آئِینہٴ باطِن مین ہُوئی ساري کِتابین جمْناء مین ڈبو دِین اَور
مُسافرت اِخْتِیار کِي جِس وقْت رُوم مین پہنْچا شمْس تبْرِیز و مولَوِي رُوم سي
اِسْتِفادہ اُٹّھایا۔ سِواي اِنْکي بِھي وہان کي اکْثر اَولِیا سي بہُت سا فائِدہ پایا بِدان
اپْني وطن کو پِھرا جب کِہ وہان پہنْچا کُنْجِ عزْلت مین بَیٹّھا یہان تلک کِہ جہان
سي اُٹّھ گیا اُسْکی بِھي کشْف و کرامات کا ایک عالم گَواہ ھَي " اَور مزار ایک
جہان کِي زِیارت گاہ " سرہِنْد قدِیم شہْر ھَي ساماني کي مُتعلِّقات سي
فِیروزْشاہ ني اپْني سلْطنت مین سن سات سَو ساٹّھ ہِجْرِي کي بِیچ اُسي جُدا
کرکي ایک علَیحِدہ پرگنہ مُقرّر کیا آبادِي و رَونق اُسْکِي پِھر دِن بدِن بڑْھتِي
گئِي سرہِنْد سي بِیس کوس کي فرق پر بھوآنا گھاٹ ایک معْبد ھَي بیشْتر لوگ
اُسْکو مہادیو کہْتي ھَین ہِنْدُوون کِي قدِیم پرسْتِش گاہ ھَي لیکن فِدائِي خان کوکہ
کِہ اُمراي عِظام سي تھا اُسْني عالم گِیر کي سن چار جُلُوسِي مین وُہین رہنا
اِخْتِیار کِیا نام اُسْکا بجنور رکْھا وہان کي راجا کو کِہ کئِي پُشْت سي راج کرْتا تھا
حسْبُ الْحُکْم بادْشاہ کي نِکال دِیا اَور ایک باغ نِہایَت مطْبُوع خُوش قطْع
پانْچ درْجي کا بنایا عِمارتین اُسْکِي بہُت انُوٹّھِی اَور بَیٹْھکین نِہایَت لگونہین

جي اگر کَيسا هِي اُداس هو تو وهان لگ جاى دِلکه دِل پر اُداسِي پهرء کَبهو نه آتي سِواي مکانات کِي صنعت کي يِهه عجب کام کِيا کِه دامنِ کوه کِي آبجو کو اُس باغ مين اِس حِکمت سي لايا کِه وهان جِتني حَوضون اَور نهرون مين فَوّاري تهي اُسِيکي پانِي سي چهوٹتي لگي مُحتاج خرابيکي نرهي اَور گُلاب بهِي اِس کثرت سی اُس مبن پهولتا هَي کِه مَوسِمِ مبن هر روز انگنت پهول خُوش رنگ و پاکِيزه اُترتي هَين چُنانچه خُلاصةُ التَّوارِيخ کا راقِم لِکهتا هَي کِه مَين مَوسِمِ بهار مين جِس دِن اُس گُلزار سراپا بهارکِي سَير کو گيا تها اُس دِن چالِيس من گُلاب کي پهول اُس باغ سي اُترکر گُلاب خاني مين گَيي تهي (بَيت) رَوِش پر بهِي اُسکِي تهي پهولون کي ڈهير نهوتي تهي پر سَير سي اُسکِي سير عرض سال بسال پهولون کِي وهان ترقّي اَور بهار کِي زِيادتِي تهِي * تهانيسر ايک پُراني بستي هَي سِرهند سي تِين کوس پر جنوب رُو قريب اُسکي کُور کهيت نام ايک بڑا تالاب هَي هِندي کِتابون مين اُسکو نافِ زمين لِکها هَي اَور پَيدايِش کِي اِبتِدا بهِي هِندوون کي نزديک اُسِي مکان مين هُوئي هَي حاصِل يِهه هَي کِه اُسکو بڑا تِيرته جانتي هَين اَور بهاما اُس مين ثَوابِ عظِيم خُصوصاً سُورج گهن مين کيونکِه اُس روز دُور دُور سي گُروه گُروه رنڈي مرد عام خاص بلکِه سب چهوتي بڑي آکر وهان جمع هوتي هَين اَور نقد و جِنس

اْنواع و اْقسام کي ظاهِر و مخْفِي خبرات کرتي هَين هرچنْد کِه اُن مين کوئي کَيسا هِي بخِيل يا مُفْلِس هو پر اپْنِي قدْر و طاقت سي زِيادة دان پُن کرْتا هَي بلْکِه سِواي نالاب مذْکُور کي اتْهتالِيس کوس تلک جِتْنِي جهِيلين تالاب حَوض کُوئِي اطْراف شهْر کي اَور وي مکانات جِنْکي نزْدِيک سرستِي ندِی بهْتِي هَي بلْکِه وی بيتْهکين بهِي کِه اگْلي مُنِيون کي نام سي مشْهُور هَين اَور قدِيم کِتابون مين مسْطُور اُن سب کو تِيرتْه جانْتي هَين اِسِي سبب پانْڈو اَور کَورَو کِه پيشْوا هِنْدُوونْکي تهي آپس مين لڑکر وهِين ماري گئِي اَور جالِيس کوس دِلّي سی پري شِمال رُو سنْبهل ايک قدِيم شهْر اُس مين هرِمنْدر ايک پُراني پرستِشْگاه هُنود کِي هَي کهْتِي هَين کِه دَورِ آخِرِي مين ايک اَوتار وهِين سي نِکْلِيگا قرِيب اُسْکي نانک متا بابا نانک کي چيلي اَور سيوک وهان اکْثر جمْع هوتي هَين اَور جب تپ مين مشْغُول رهْتي هَين اُتر طرف اُسْکي کماؤن کا پهاڑ سونِي رُوپي تانْبي شِيشي لوهي گنْدک سُهاگي کِي کهان اُس مين هَي سِواي اِسْکي باز و شاهِين اَور چنْگل گِير پرنْدي وُهِين سي آتي هَين بلْکِه سرہ گائي مُشْک کي هرن ريشم کي کِيڑي پهاڑِي ٹانْگن اکْثر وهِين هوتي هَين اَور سُفَيد شهْد بهِي بهُتايت سی وهِين مِلْتا هَي از بسْکِه بستِي اُسْکي محْفُوظ اَور بچاؤ هَي بسبب اُسْکي اُڑتلي کي زمِينْدار وهان کي بادشاهون سي نهِين

دنتي هميشه بغي رهتي هين راقم ايک مرتبي همراه نواب آصف الدوله مرحوم
كي حسن رضا خان بهادر مغفور كي رفاقت مين تانكت متى تلك گيا هي
ليكن پهاڑ كي گهاتي مين اتفاق جاني كا نهين هوا بلكه كوئي شخص لشكر كا
وهان نهين جا سكا في الواقع راه اس پهاڑ كي نهايت سخت اور كڈهب
هي ليكن پهاڑي وهانكي جنس ميوه اكثر لاكر لشكر مين بيچي جاتي تهي خصوصاً
اخروت بهتايت سي اور نهايت سستي العرض اس صوبي مين دو دريا بڑي
هين ايک جمنا كه سرچشمه اسكا معلوم نهين اكثر سياح جهان گرد خصوصاً وي
كه چين سي پهاڑون كي راه آتي جاتي هين انكي زباني يون سنا هي كه يه
دريا چين مين سي هوكر پهاڑون كو كاٹتا هوا بشهر مين پهنچا هي كهتي هين
كه اس ملك مين سونا بهت هوتا هي وجه اسكي يه هي كه اكثر سنگ ريزي
وهانكي تاثير پارس كي ركهتي هين لوها تانبا انكو لگ كر سونا هو جاتا هي
ليكن پهچاني نهين جاتي اس واسطي وهانكي باشندي گهوڑي ٹٹو بيل كي پاون
مين نعل باندهكر چرني كو وهان كي پهاڑ پر چهوڑ ديتي هين بسا اوقات انكي
نعل سوني كي بن جاتي هين اور اس ملك كي حاكم كي يهان نقاري بهي
سوني كي هين پهر اور اشيا اور ظروف كا تو كيا شمار هي القصه درياي مذكور
اس ديار مين سي هوكر سرمور مين آيا هي جمنا وهانكي زميندار سلاطين

هِنْد کو بلْکِه وهان کي وُزرا اُمرا تلک دریا کي ـ راه سي برْف کِشْتِیون پر
بهیجْتي تهي اِسِي سبب عَوَامُّ اَلنّاس وهان کي راجا کو برْفِي راجا کهْتي تهي
پهِر وهان سي پهاڑ پر ـ هوکر اُس زمِینِ مُسطّح پر پهنچا ـ هَي کِه شاه جهان نِي
وهِین اُسْکي کِناري پر ـ ایک قصْرِ عالِیشان بنایا هَي بلْکِه هر ایک اِمیرِ صاحِب
منْزِلت نِي سِواي اُن کي بعْضي بعْضي ـ اَور بادْشاهِي بندون نِي بهِي مُوافِق
اپْنِي قدْر و حَوصلي ـ کي عِمارتین سُتهْرِي سُتهرِي دِل چسْپ بنائِین هین اِسِي
جِهت سي وهان ایک معْمُوره مُخْتصر سا لگوبهان بن گیا اَور مُخْلِص پُور اُس
کا نام هُوا چُنانْچِه بادْشاه اکْثر اوقات وهان سَیر کو جاتي تهي اَور ایک حظّ
اُٹهاتي تهي اُسِي مقام سي شاه نهر کِه ـ آدهِي جمْنا برابر هَي شاهجهان آباد
مین کاٹ کر لیگئي هین اَور دریاي مذْکُور پهاڑ سي اُترْکر اکْثر محالّ کِي تارگِي
کا باعِث هُوا هَي ـ چُنانْچِه قلْعه ـ ارْک اَور کِتْنِي مکان بادْشاهِي ـ اِمیرونکي اُسِي
کي کِناري هین پهِر وهان سي متهْرا ـ اَور گوکُل اَور بِندراس مین پهنچا یِي دارُ
الْخِلافة سي پنْدره فرْسخ کا عرْصه رکهْتي هین پهِر ـ اکْبر آباد کي ـ تلي گیا چُنانْچِه
وهان بهِي اکْثر ـ عِماراتِ بادْشاهِي اَور اِمیرونْکي ـ حَویلیان لبِ دریا هین بعْد
اِسْکي اِثْنائي کي شهْر و قلْعي کي نِیچي جا نِکْلا پهِر ـ کالْپِي کي مُتّصِل گیا اُسْکي
بعْد اکْبر پُور مین چُنانْچِه عِمارتین راجا بِیرْبل کِي اُسِی کي کِناري پر هین اَور

راجا مذکور شہر مسطور ہي مين پيدا ہوا اور اسي شہر کي تلي دريای چنبل
اور تيوه اور لستان سواي لنکي اور بہي درباو گوندوائي کي طرف سي جدي
جدي آکر اس مين ملي ہين پہر جمنا ملکوسي مين ہوکر الہ آباد کي قلعي
کي نيچي گنگا سي آ ملي اور دوسرا دريلو گنگا اسکي بہي سرچشمي سي کوئي
واقف نہين ليکن ہندوون کي عقيدي مين يون ہي کہ گنگا سکنتہ سي اتري
شرح اسکي ہنود کي قديم کتابون مين ہی اور کيلاس پربت پر ہو چين کي
متصل جا نکلي چنانچه فردوسي کي شاہنامي مين ہي که پتہر کي عمارات
سياوش ابن شاه کيکاوس کي لب گنگا ہين پہر وہان سي کوہستان بدري مين
آئي وہين ايک احاطه برف کا ہي که ہماچل اس کو کہتي ہين ہندو اپني
کايا کو اسي مين گلانا باعث آخرت کي نجات کا جانتي ہين چنانچه پانڈوون
ني جاکر اپني بدن اس مين گلائي ليکن کناري اس دريا کي اس پہاڑ مين
اس قدر بلند ہين که پاني بدقت دکہائي ديتا ہي ناو پر آدمي پار نہين جا
سکتي اس واسطي گذاري کي جاگہه بڑي بڑي موٹي رسي دونو کنارون کي
درختون سي مضبوط باندہتي ہين اور چہيکون پر ان کي سہاري سي پار اترتي
ہين غرض بدري ناتہه کي پرستش کو خلايق شہر شہر سي آتي ہي ليکن اس
طرح کا طور گذاريکا جو کسي آدمي ني نہين ديکہا سب اسکي آني جاني

اُس پر بہابت ڈرتی هَین بعد اُسکی دریاي مذکور بدری ناتھ کي۔ پہاڑ سي بہتا ہُوا سري نگر تلي آیا اَور وہان سي رِکھی کمش مین۔ جاکر ہردوار کي پہاڑ مین جا نِکلا هي اگرچِه گنگا سر۔تا سر ہِندُوون کی۔ مذہب مین پُوجنی کي قابل هَی علیٰ الخُصُوص اُس مقام کی بیچ چُنانچِه ہر۔سال بَساکھی کي بہان کو ہر طرف سي۔ایک خِلقت آکر وہان جمع ہوتي هي پر جِس سال کہ مُشتري دلومین آتي هي زبانِ ہِندي مین اُسی کُنبھ کہتي هَین اُس برس دُور دُور کي لوگ کثرت سي۔آتی هَین اَور وہان نہاتي هَین حاصل یِہہ هي کِه وہانکا نہانا دان پُن اَور ناخُن لیبا سِر مُنہ کي بال مُنڈانا بڑا ثواب جانتي هَین بلکِه مُردون کي ہڈیون کو بھي اُس جگہہ۔گنگا مین ڈالنا وسیلہ نجات کا سمجھتي هَین اَور پانِي وہان کا بطورِ تُحفي کی بہنگیون مین مُلک بمُلک پہنچاتي هَین لُطف یِہہ هي کِه مُدّتون پانِي اُس دریا کا اگر باسنون مین رهي مُطلق نہین بِگڑتا کیڑا اُس مین کبھو نہین پڑتا ساتھ اِس کي میٹھا اَور ہلکا ساري دریاؤن کي پانِي سي هي اِس پر خُوبي یِہہ کِه ہرایک کي مِزاج کو راس آتا هي۔یہان تلک کِه بعضي بیمارون کو شِفا بلکِه کِتني مُزمِن بیمارِیون کو فائِدہ دَوا کا بخشتا هي با وُجود اِسکي۔تندرستون کو توانائِي بارگي معدي کو صفائِي قُوّتِ ہاضِمہ کو ترقّي دیتا هي سِواي اِن باتون کي رُطُوبتِ عریزي کو

بڑھاتا هَي بھوکھہ زیادہ لگاتا هی رنگ لال کرتا هَی اَور مِزاج بحال اِسی واسطي
هِندُوستان کيے بادشاہ اَور اکثر اُمرا کہین هوئن پر اُسی کا پانی پیتي هَین قِصّہ
مُختصر یہہ دریاو هرِدوار سي سادات بارہ کِي بستِي مین هُوتا هُوا هستِناپُور کي
مُتصِل جا پہنچا پھر وهان سي گڈھ مکھستر و انُوپ شہر و کرماس و سورُون اَور
بداؤن کی قرِیب اَور وهان سي قنَوج کي مُتصِل بِدان شیوراج پُور اَور کھجوي
و مانِک پُور و شہزاد پُور مین هوتا هُوا قلعی اِلٰہ آباد کي تلي جا نِکلا هی
وُهین جمنا بھِي کَیِي دریاؤن سمیت اُس مین آمِلي پھر گنگا چنار گڈھ اَور
کَیِي محالّون کي تلی هوتي هُوِي بنارس کي نِیچي جا پہنچي عرض پٹنی کي
تلي پہنچتي پہنچتي بہتر دریاؤ اُتر اَور دکھن کي پہاڑون سي جُدي جُدي آکر
اُس مین مِلي پر نام اُسیکا باقِي رها مگر پاٹ بہت بڑھ گیا کِہ کِنارہ وهان
بدِقت نظر آتا هَي اَور برسات مین تو دِکھائي هِي نہین دیتا پھِر وهان سي
راج محل و مُرشِداباد و مِیرداد پُور و هجراهتي هوتِي هُوئي جہانگیر نگر کي تلي
پہنچي ڈهاکہ بھِي اُسی کا نام هَي بعد اُسکي کَیِي فرسخ جاکر دو حِصّي هُوئي
ایک تو شرق رُو جاکر چاٹ گام مین شور دریا سي مِل گیا نام اُسکا پدماوَتي
ٹھہرا دُوسرا جنُوب کِي طرف بہکر تین ٹُکڑي هُوا ایک کو سرستِي کہتي هَین
دُوسریکو جمنا تِیسري کو گنگا پھر اُسکي چھوٹي چھوٹي هزار سوتِي هوکر سُندر

چاٹ گام کی نزدیک دریای عمّان مین مِل گیي بعد اُسکی سرستي اَور جمنا بھي اُس مین آ مِلین پر تحقیق یہہ ہَي کہ گنگا راج محل سي آگي بڑہ کر مُتصِل قاصِی ہٹّي کی جب پہُنچي نام اُسکا پدا ہُوا وُہیں سي ایک سوتا جُدا ہوکر مُرشد آباد کي طرف گیا پھِر ندیا مین پہُنچ جلنگي سی مِل کلکتّي کي نیچي ہو دریای شور سي جا مِلا اُسی کا نام بھاگي رتی ہَي اَور پدا کہ اصل گنگا ہَي وُہ چاٹ گام مین جاکر سمُندر سی مِلي لیکن ڈھاکي سي یہہ دریاو تیس کوس پرہَي متصِل اُسکي بوڑھي گنگا قصّہ کوتاہ چاٹ گام کي دریا تلک پہُنچتي پہُنچتي گنگا جمنا سرستي کي ہزار سوتي ہو گیي اَور اکثر سیّاحوں کِی زبانی سُني مین یوں آیا ہَي کہ گنگا کي کِناري پر اِبتدا سي اِنتہا تلک بیشتر مُتھ مرد چور مُفسِد راہزن بستي ہَین وجہ اِسکي ایک لُطف سي صاحِبِ خُلاصةُ التّواریخ ني یہہ لِکھي ہَي کہ از بس کہ اِس مین نہاني سی گُناہ لوگون کي جِسم سی دُور ہوتي ہَین اغلب کہ وي ہِي بطَورِ تناسُخ پیکرِ اِنسانی مین جنم لیکر خلق کو یہاں اذیت دیني ہَین بِالجُملہ صُوبہ مذکُور کي ہَوا قریب اِعتِدال کي ہَي اَور زِراعت اُس مین باراني و سَیلابي اَور کہین کہیں کُووں سي بہ فصلہ ہوتي ہَي میوہ بھِي اِیران و تُوران تلک کا گوناگوں کثرت سي اَور پھُول خُوشبو اَور رنگین طرح بطرح کي نہایت سي ہر فصل

میں ہوتي ہَیں عِمارتیں بہي بڑي بڑي پُختہ سنگین و خِشتي اِفراط سي بنْي ہَیں صُوبہ۔ اکبر آباد اُسکي مشرِق کِي طرف صُوبہ لاہَور مغرب کِي طرف صُوبہ اجمیر جانِبِ جنُوب کماؤن کا پہاڑ جانِبِ شِمال اَور پلّول سي اکبر آباد لکر تا لُودھیانہ کِنارہ دریاي ستلج طُول ایک سَو ساٹھہ کوس کا اَور سرکارِ ریواڑي سي کماؤن کی پہاڑ تلک عرض ایک سَو چالیس کوس غرض شاہجہان آباد و سرہِند و حِصار فیروزہ سہارنپور و سنبھل و بداؤن و ریواڑي و نارنول آٹھہ سرکارین مُتعلّق اُسکي دو سَو اُنتیس محال آمدني اِس صُوبي کي چوہتّر کڑوڑ تِرسٹھہ لاکھہ پَینتیس ہزار دام اَور یِہہ اِصطِلاح میں مُتصدّیوں کِي پچیسواں حِصّہ پیسي کا ہَي

* * *

صُوبہ۔ مُستقر الخِلافۃ اکبر آباد آگرہ ایک گاؤں پرگنہ بیانہ کي مُتعلّقات سي تھا سُلطان سِکندر لودِي ني اُس مکان کو پُر فضا دیکھہ کر تختگاہ مُقرّر کِیا اَور ایک شہر نہایَت خُوب بسایا اُسکي بعد بادل گڈّہ مشہُور ہُوا پہر شاہ جلال الدّین اکبر ني ممالِکِ محرُوسہ کا بیچوں بیچ سمجھہ کر ایک قلعہ نہایَت مُستحکم بنایا ساتھہ اُسکي شہر بہي نِہایَت وسیع و خُوش اُسلُوب پُر عِمارات بسایا سچ تو یِہہ ہَي کِہ کِسي جہاندِیدہ ني قلعہ اِس متانت کا اَور شہر اِس

وُسعت کا بہت دیکھا جمنا چار کوس تلک شہر کی درمیان بہتی ہے دونو طرف عمارتیں عالیشان اور رنگ برنگ کی مکان خدا کی قدرت کا تماشا دکھاتی ہیں با وجود اِسکی اشخاص ہر قوم کی اور باشندی ہر مُلک کی کثرت سی مجتمع ‹‹ علی ہذا القیاس اجناس و اشیا بھی ہفت اقلیم کی جیسی چاہئی ہر وقت بہتایت کی ساتھہ موجود بھانت بھانت کی میوی ہر شہر و ولایت کی اور رنگ برنگ کی پھول ہر فصل مین بخوبی بہم پہنچتی ہین پر وہان کی خاص میووں مین خربوزہ نہایت شیرین و خوش مزہ و خوش بو ہوتا ہی لیکن کچھہ چھوٹا اِسی واسطی اکبر آباد کی جمالی مشہور ہی پان بھی وہان کا نارکتر ساتھہ عطریّت کی سوای اِسکی اشیا بھی انواع و اقسام کی لطیف و اعلا بنتی ہی کاریگر بھی اپنی اپنی صنعت مین کامل موجود خصوصًا کارچوب یہان کا سنہری روپہری نہایت چوکھا اور جگمگا ہوتا ہی بنابر اِسکی اکثر سوداگر کارچوبی تہان اور چیری خرید کر مُلک بمُلک لیجاتی ہین اور اِنتفاع اکثر اُٹھاتی ہین قصہ مختصر شہر مذکور نہایت آباد و با رونق ہی مزار بھی اُس مین علما و اولیا کی اکثر ہین اور مقبرہ محمد اکبر بادشاہ و شاہجہان کا قریب اُسکی نہایت اُسلوب و نمود کی ساتھہ ہی * بیانا قدیم زمانی مین ایک بڑا شہر تھا اور قلعہ بھی اُسکا نہایت

مضبوط و محفوظ اگلي وقت مين گنہگار بنديوانون کو وهين رکهتي تهي مہندي وهان کي نپت رنگين اور آم بهي بهت بڑا وزن مين قريب ايک سير کي * سيکري ايک گاون هي اُسي کي علاقي کا اکبر آباد سي بارہ کوس پر اکبر بادشاہ ني شيخ سليم چشتي کي فرماني سي وهان ايک قلعہ سنگين بنايا ساتھ اسکي عمارتين اچهي اچهي خانقاهين خوب خوب مسجدين پاکيزہ پاکيزہ بنائين پهر فتح پور اُسکا نام رکهہ کر دار السلطنت مقرر کيا متصل اُسکي ايک بڑا تالاب هي دو کوس کي پهير مين کناري پر اُسکي ايک بڑا ايوان و ايک مينار عاليشان علاوہ اسکي ايک مکان هاتهي لڑاني کا بهت بڑا اور چوگانگاہ نپت پر فضا قريب اُسکي سنگ سرخ کي کهان چنانچه ستون اور چٹانين سواي انکي عمارات کي لوازم جس قدر اور جتني اندازي کي درکار هون وهان سي نکل سکتي هين * گواليار نامي قلعہ هي آب و هوا اُسکي نہايت خوب استواري مضبوطي بهي نپت مشہور تا اُسلوب سلطنت جو زنداني قابل حفظ کي هوتي تهي اُنکا ٹهکانا وهين تها باشندي وهانکي بمرتبہ زبان اور گويي نہايت با اثر اور محبوب دلربائي مين خوب چالاک اور قيامت بي باک هوتي هين مزار شيخ محمد غوث کا بهي وهين هي کهتي هين کہ شيخ مذکور اپني عہد کي صاحب کمالون مين ممتاز تها اور تسخير مريخ اُسکي عمل مين تهي *

کالپي ایک شہر هي جمنا کی کِناري بہت سي صاحِب کمال درویش اُس سرزمِين مين بھي آسوده هين سأتھ اِسکي مشہور هی کِه بهیم کي تودي کي غار مين وهان فِیروزی اور تانبي کِی کهان هي لیکِن مداخِل و مخارِج اُسکي برابر هين پر گرمي اپني موسِم مين وهان حدّ سي زِیاده پڑتي هي یہان تک کِه اُسکي اطراف مين بیشتر بادِ سموم چلتِي هي اکثر راه رو اُسکي حِدّت سي تونس کر اذِیّت پاتي هين بلکِه بعضي تو مر هي جاتي هين اِسي ڈر سي وهان کي باشِندي اِس رُت مين بیشتر گهرون مين بیٹھي رهتي هين پهرتي چلتي نہين مگر بضرورت گرمي کا وقت ٹال کر مِصري بهي وهان کي بِلادِ هِند مين مشہور هی * متهرا قدِیم بستِي هي اِسي دریا کي کِناري پر کنهیا کي پیدایِش وهين هوئي هي اور هِندوي کِتابون مين بزرگي و برتري اُس طبقي کي بہت لِکهي هي فِي الواقِع هِندوونکا بڑا تیرتھ هي آغازِ آفرِینش سي اُسکو پرستِشگاه جانتي هين ٹهاکر وهان کا عالمگیر کي وقت مين کبشوراي تها چُنانچه بادشاه ني اُسکي مندِر کو توڑ کر وهين ایک مسجِد بنائي هي اور عبدُ النّبي خان فوجدار ني وسطِ شہر مين ایک مسجِدِ عالِي بناکر دُنیا مين نام کِیا اور عاقبت مين ثواب لِیا سِواي اِسکي بسرانت مين دریا کي کِناري سي اندر تلک کئي سو سیڑهِیان سنگِین و پُخته بنائِین چُنانچه جیٹھ بیساکھ مين بهي کُچھ اُوپر

سو پاني مين ڈوبي رهتي هين بسبب اسکي رينت گهاٹ کي بڑه گئيه اور
نهاني والون کو راحت حدّ سي زياده هوئي حاصل يهه هي که هندوون کو بهي
راضي کيا اور شهر مذکور مين نيکنام هوا * قنوج قديم شهر هي گنگا کي کناري
نپٹ خوش آب و هوا ميوه بهي وهان کا اکثر خوب و با مزه هوتا هي بلهور
که ايک پرگنه سرکار مذکور کا هي اسکي تعلّقي کا ايک قصبه مکن پور درگاه
سيّد بديع الدّين عرف شاه مدار کي وهين هي اکثر لوگ اس کو مانتي هين
خصوصاً عوامّ بيشتر ارزال قصّه مختصر اس صوبي مين بهي دريا دو هي نمود
کي هين ايک تو جمنا جسکا احوال سابق لکهني مين آيا دوسرا چنبل که
اکبر آباد سي آٹهه کوس کي فرق سي هوتا هوا بهداور و سرکار ايرج کي محالّ
سي گذرتا هوا اکبر پور که متعلق کالپي کا هي وهان پهنچ کر جمنا سي جا ملا
ليکن درياي مذکور کي برآمد کا مقام مالوي کي متعلّقات سي هي يعني خاص
پور غرض گهاٹم پور اس صوبي کي پورب طرف گنگا اتر رخ چنديري دکهن طرف
پلول پچهم رخ طول صوبه مذکور کا گهاٹم پور الّه آباد کي متعلّق سي ليکر تا
پلول که شاهجهان آباد کي عملي سي هي ايک سو ستّر کوس اور عرض قنوج
سي تا به چنديري که وه مالوي کي مضافات سي هي سو کوس القصّه سرکار اکبر
آباد و باڑي و الور و تجاره و ايرج و کالپي و سانوان و قنوج و کول بروده منڈلاور

گوالیار و عبرہ چودہ سرکارین متعلق اُن سی دو سو اٹھ سٹھ محال آمدني اٹھاوی
کڑوڑ اٹھارہ لاکھ پینسٹھ هزار آٹھ سو دام لیکن برسون سي سرکار مذکور صوبهٔ اودہ
مین داخل هي * ڈیگ کنهیر بهرت پور بهي گویا صوبهٔ اکبر آباد کي متعلقات
سي هین اٹھارہ اٹھارہ یا اُنیس اُنیس کوس کا فاصله اُن سی اور شهر مذکور سی
هي قلعي اُنکي نهایت مستحکم و محفوظ و کلان ساتھ اِسکي اسباب جنگي اور
ذخیری هر ایک مین اس بهتایت کي ساتھ که سالهای سال قلعی والی محتاج
اِن اُمور کي نهین خصوصاً بهرت پور مین بالفعل وهي رنجیت سنگ کا مسکن
هي قلعهٔ مذکور سب سي زیادہ مضبوط و محکم چنانچه اُسکي گرد کی کهائي
ایک چهوٹي سي ندی هي که ناو اُس مین چلي سواي اِسکي اور اسباب اور
آثار حفاظت کي بهت سي هین پر وسعت مین ڈیگ کا قلعه اُس سي زیادہ
هي لیکن مستحکم و محافظ ایسا نهین چنانچه ذو الفقار الدوله نجف خان میر
بخشي نی بهي نول سنگ کي لڑائی مار کر اُس کو چهین لیا تها لیکن بهرت
پور کا ارادہ نکیا بلکه ٹال دیا بنا اُنکي راجا بدن سنگ سورج مل جاٹ کي
باپ سي شروع هوئي اور اِس امر کي ترغیب راجا جي سنگ جي پور والي
نی اُس کو دي بلکه موجب اُسکي ترقي کا بهی کچهواهوت هین کا خاندان پڑا
چنانچه ایسري سنگ نی محمد شاہ فردوس آرام گاہ سي ایک لاکھ چالیس

هزار رُپَي پر مبْوات کا بهي اُس کو اِجارہ کرْوا دِیا سِواي اِسْکي مِلکِي مالِي
هرامرمِین اِسْکا مددْگار تها وجْه اُسْکی یهہ هَي کِه جَي نگر کي راجاؤں ني جاٹون
کو اپْنا سدِّ راہ ٹهہرایا تها بالیفِ قلوب کي لِیئي آپ بهِي اُن سي بسُلُوک پیش
آتي تهی اَور حُضُورِ اعْلیٰ سي بهِي رعایَتین کرْواتی تهي پهر تو دَولت اُنْکی دِن
بدِن بڑهْني لگِي اَور رِیاست رَونق پکڑْنِي بدن سِنْگ ني اپْني جِیتي جی سُورج
ملّ کو مُخْتار کِیا اَور آپ اَلگ هو بَیٹها اِسْني اُس سي زِیادہ گڑهوں کِي تیّارِي
کِي اَور شہروں کِي آبادِي کو ترقّي بخْشِي سِپاہ کي احْوال پر بہت مُتوَجِّه هُوا
هر ایک رِساله دار سرْدار سي بیشْتر سُلُوک کِیا بِنابر اِسْکي اکْثر کارهاي عُمْدہ
اُسْکي هاتْه سی نِکْلي بلْکِه بعْضي بَت باهرِي کام اُسْي کِئِي چُنانْچه نوّاب ذو
اَلْفقار جنْگ سَیِّد صلابت خان مِیر بخْشِي پر غالِب هُوا اَور نوّاب حکِیم خان
سا بہادُر اُس معْرکي مین مارا گیا عرض اُنْکي رِیاست کو جو ایک مُدّت رهْا
هَي بسبب اِسْکي سِواي راجا رتن سِنْگ کي جو هُوا سو مُدبّر اَور شُ[illegible] راجا
مذْکُور کُچْه بودا تها مگر عَیّاش و غافِل اِسي سبب سي رُوپانند کِیمِیاگر کي
هاتْه سي کُشْته هُوا قِصّه مُخْتصر شورِشین اَور شرارتین تو یي اَورنْگ زیب کي
وقْت سي کرْتي تهي چُنانْچه زورآور سِنْگ اکْبر آباد و شاهجهان آباد کي قافِلي
اکْثر لُوٹ لیجاتا تها اَور مُسافِروں بیچاروں کو اقْسام کِي اِیذائین پہنْچاتا تها سیسي

کي نواح مين ايک گڈھي بهي اُسني اپني حفظ کي ليی نهايت مُستحکم بنائي
تهي اُسکي اُترلي سي فوجِ بادشاهي سب بهي کئني دِنوں لڑا چُنانچه اکبر آباد
کي ناظِم ني هرچند اُسکي لېني کا قصد کِيا پر کُچهه نهو سکا لا چار دست بردار
هُوا آخر شاهزاده سدار بخت ني آکر تِين مهيني تک اُسکا مُحاصره کِيا جب
ذخيره نِبڑ چُکا تب زورآور سِنگ شهزادي کِي خِدمت مين دست بسته
حاضِر هُوا بلکِه همراه اُسکي دکهن گيا اورنگ زيب بسکِه اُسکي هاتهه سي
بتنگ تها توپ کي مُنهه دهرکي اُڑا دِيا پهر جاٹون ني اپنا رئيس راجا رام کو
مُقرّر کِيا قِصّه کوتاه بُنياد اِنکي عالم گِير کي وقت سي بندهي پهر جون جون
سلطنت ضعيف هوتي گئي يي قوّت پکڑتي گئي چُنانچه اب تلک که شاه
عالم کا اٹهتاليسوان سنِ جُلوسي هي راجا رنجيت سِنگ سُورج مل کا بيٹا
اُسي قُوّت و تسلّط کي ساتهه اپني مُلکون پر مُحيط هي

—— صُوبه خُوش سواد اِلٰه آباد " هِندوي نام اُسکا پراگ هي اکثر هِندو ترِبيني
بهي کهتي هين جلالُ الدّين مُحمّد اکبر ني گنگا جمنا کي بيچ ايک قلعه سنگين
و مُحکم مکانات بهي اُس مين مُتعدّد و دِلچسپ و مُستحکم بناکر ايک شهر
بهي خُوش سواد وهان بسايا نام اُسکا الله باش رکها پهر شاهجهان ني مُسمّي

بِالہ آباد کِیا اِن دونوں دریاوں نے قلعے کِی جانبِ شرقِی کے مُتصل اِتّصال
پایا ہے اَور ایک سوتا بِھی قلعے سے نِکلکر اِن مین آ مِلا ہے بِنابر اِسکے نام
اِس مکان کا پربنِی ٹھہرا اَور اِس سوتے کو ہِندو سرستِی کہتے ہین لیکن کُتُبِ
ہِندِی مین یِہہ نہِین لِکھا کِہ سرستِی یہان سے نِکلِی ہے سِواے اِسکے قلعے
مین ایک درخت ہے اُسکو اَکھے بٹ کہتے ہین معنے اُسکے پایدار اَور ہِندِی
کِتابون سے یِہہ بھِی دریافت ہوتا ہَے کِہ قِیام درخت مذکُور کا قِیامت تلک
ہے چُنانچِہ نُورُ الدِّین مُحمّد جہانگِیر نے اُس کو کٹواکر ایک تَوا لوہے کا
بہت بھارِی اُس مقام پر رکھوا دِیا تھا چند روز کے بعد وُہ درخت پھر پھُکا
اَور اُس تَوے کو توڑ کر باہر نِکلا حاصِل یِہہ ہے کِہ ہِندو اُسکو بڑا تِیرتھ بلکہ
پرستِشگاہون کا پادشاہ جانتے ہین جب کِہ سُورج مکر کا ہوتا ہے یعنے جدے
مین آتا ہے گُروہ گُروہ زن و مرد نزدِیک دُور سے آکر وہان جمع ہوتے ہین
ایک مہینے تلک روز نہاتے ہین اَور اپنے ہوت کے مُوافِق دان پُن کرتے
ہین سِواے اِسکے سرکارِ والا مین بھِی ہر شخص کُچھ رُپیے داخل کرتا ہے علاوہ
اِسکے ہنُود از بسکِہ وہان کے مرنے کو بہتر سمجھتے ہین اِسِی سبب زمانہ
سابِق مین بعضے تو نجاتِ آخرت کے لِیے کٹتے اِس اُمید پر کِہ کِسی راجا
راو کے یہان جنم لیوین جِیتے جی اپنے تئین آرے سے چِرواتے تھے شاہجہان

صاحب قِران ثانِي كي وقت سي يِهه عمل موقُوف هُوا لیکِن قلعه شاه عالم
بادشاه كي چوالِیس سنِ جُلُوسِي مین صاحِبانِ انگریزي توڑ کر اِس اُسلُوب کی
سائہہ بنایا کِه اُسکا نقشه هِي اَور هو گیا سچ تو یِهه هَي کِه آگي قایلِ بزم تہا
اب لایقِ رزم هُوا لیکِن یِهه معمُوره آگي نِہایَت آباد تہا چُنانچِه اِس مین
باره سرایِن اَور باره دایِري تہی اب تلک بہِي كَیْي مَوجُود هَین لاکن وُه عالم
کہان شرف آلمکان تا لامکین اَور دایِره وهانکي باشِندي خانه فُقرا کو کہتي هَین
پر اُسكي محوطي مین مکاناتِ مُتعدِد هوتي هَین بلکه ستتر مسجِد و خانقاه بہِي
اُس مین دیکہِي هَي چُنانچِه شاه خُوب الله کا دایِرهِ نِہایَت وسیع و کلان اَور
مشہُور جہان تہلن هَي پس معلُوم هُوا کِه عُلما و مشایِخ بہی یہان مُدت سي
رهتي هَین * اَور تِیس کوس صُوبه مذکُور سي پري بنارس هَي هِندِي کِتابون
مین نام اُسکا بارانسِي بہِي لِکہا هَي اِس لِیي کِه یِهه بستِي درمِیان دریاي برنه
اَور آنسِي کي واقِع هَي کاشِی بہِي اِسکو کہتي هَس اَور مہادیو سی منسُوب
کرتي هَین غرض شہرِ مذکُور نِہایَت قدِیم هَي عِمارات اُسکي سنگِین و پُخته و
بلند اکثر لبِ دریا لیکِن حَویلِیون مین انگنائي بدارد سِواي اِسکي اندر باهر
بستِي کي هزارون بُتخاني اَنگِنت شِوالي سیکڑون کُنڈه اَور ٹہاکُر یہان کا بِسیسر
ناتہ چُنانچِه اُسکا بڑا مندِر تہا عالمگیر ني تُڑواکر وهان ایک مسجِد بڑي عالیشان

سائي شہر كي لوگ اُسكو بِيسسر كِي مسجد كہتي هَين سِواي اِسكى اَور بهي كَئِي نامِي نتخاب توڑي اور مسجدين اُنكي جاگہہ بنا كِين قِصّه كوتاه شہر مذكور اب بهِي آباد هَي ليكن كوچي اُسكي نِہايَت تنگ و تاريک و بد بو بلكِه بعضي گليوں مين تو دھوپ كا بهِي گذر نہين هوتا اِسِي باعِث زمِين وهاں كِي بيشتر سِيلي رهتِي هَي پر دريا كِناري كِي عِمارتين سب كِي سب دِلچسپ قابِلِ سَير اَور باغات بهِي شہر كى پچھم طرف بہت سُہاوني لگونہين كِه اِنسان كا وهان جِي كبهو اُداس نہو " هر چند اُسكى كوئِي پاس نہو " حُسن بهِي وهانكا نِہايَت چمكت نمک كي ساتهه اگر فِرشته بهِي ديكهي تو دِيوانا هو جائي پريزاد تو كِس شمار و قطار مين چُنانچِه ايک دِن كا ذِكر هَي كِه راقِم ساوَن مين ايک باغِ بي درو دِيوار كي بِيچ سرِ راه ايک بُلندِي پر بَيٹها تها اَور مِير چِراغ علِي مرحوم حَيف تخلّص بهِي مىري ساتهه تهى دِن اُس وقت دو پہر سي كُچهه كم هوگا كِه ايک جهنڈ كا جهنڈ پريون كا اُس باغ كي ديہري مين پرستِش كر قصارا اُدھر آ نِكلا اُن مين ايک كهترانِي چنپي رنگ نِہايَت چالاكي و بيباكِي سى پيش قدمِي كرتِي تهِي اَور ايک انداز و نازسي پاوں دهرتِي تهِي سراپا اُسكا گويا سانچي مين ڈهلا تها " هر ايک عضو حُسن و ادا سي بهرا تها " (بيت)

هِلال ابرو مُنهه چاند جُثّه امول " خُوش اُسلُوبه چهب پِنڈلِيان گول

گول " مُکھڑي کِی رنگت کي آ گي کُندن زرد " بلکِه پکھراج بھِی گرد " سونا تو کیا مال ھَي جو اُس کي رُوپ کي مُنھ چڑھ سکي عرض تماشائِیون کا دیکھنی ھِي جِی سنسا گیا اَور آنکھون تلي اندھیرا آ گیا مِیرِ مرحُوم کي بھِي دِل پر دیر تلک اُس کا صدمه رھا لیکِن وُہ چمک و جھمکڑا دِکھاتِی ھُوئي نجانِین کِدھر گئِي پھِر نه پھِرِي تا شام راہ دیکھِي بِدان سمجھي کِه تجلِّی کو تکرار نہین اب بیٹھنا بیفائِدہ ھَي ھر ایک نی گھر کي راہ لِي غرض معمُورہ مذکُور کیفِیّت سي خالِي نہین دِید کي قابِل ھَي سانھ اِسکي عِلمِ ھِندِي کا بھِي گھر ھَي کیُونکِه بڑي بڑي پنڈِت اچّھي اچّھي برھمن بید کي پڑھاني والي شاستر کي بھیدونکي جانني والي اَور جوتکِي نجُومِي گُنِي ھر فنّ کی بکثرت اُس شہر مین رھتي ھَین اِسِي واسطی برھمن برھمن زادي دُور دُور سي تحصِیل کو آتي ھَین اَور مُدّتون پڑھتي پڑھاتي ھَین چُنانچِه ابتلک بھِي مدرسه ھِندِي کا مَوجُود ھَي صاحِبانِ عالِیشان ني بھِي اِخراجات اُسکي بدستُور جارِي رکھي ھَین اَور اکثر آزاد منِش عِبادتِي نپشي اِس لِحاظ پر کِه مرنا وھان کا باعِث نجات کا ھَي اپني وطن چھوڑ دُنیا سي ھاتھ اُٹھا رام سي لَو لگا وھِین رھنا اِختیار کرتي ھَین بہتیري بُوڑھي کُھنه سال کِتني آزارِي جِیني سي مایُوس ھوکر وھان آتي ھَین " اَور دُنیا سي اُٹھ جاتي ھَین " از بسکِه لوگون کِي آھر جاھر ھر ایک سمت

سي رهتي هي اِسي سبب اُسكي آبادى كم نهين هوتي كپڑا بهي وهان ريشمي و رزبافي خوب بُنا جاتا هَي خصوصاً تاش بادله نهايت جگمگا اَور مشروع و كمخواب تو واقعي بعد گجرات كي بنارس كي برابر هند مين كهين نهين بنتا اگرچه مشروع موو مين اب تيار هوني لگا هَي ليكن يه قماش و ملايمت كهان پاچي اَور نجيب كا سا فرق هَي پچهم طرف شهر كي اَورنگ آباد كي سرائي پخته اَور نهايت كشاده داهني اُسكي پچاس موچن كا تالاب اُس سي كچهه آگي بڑه كر بستي سي باهر قدم شريف اكثر وصيع و شريف پنجشنبه كي دن وهان جاتي هين شام تلك صحبت اَور لوگون كي كثرت رهتي هَي هر چند كه نشست گاهين اَور جائهاين كم هين ليكن لطف سي خالي نهين علاوه اِسكي اُس قطعي مين اكثر مسلمانون كي قبرين هين چنانچه مزار شيخ محمد علي حزين گيلاني كا بهي وهين هى اُس مرحوم ني اپني جين حيات مين اُسي بنوايا تها بلكه كبهو كبهو پنجشنبه كو وهان جاكر بيٹهتا اَور كچهه خيرات بهي كرتا (بيت) جو نقا اپني فنا سمجهي وي دُكهه بهرتي نهين * مر متي جو زندگي مين وي كبهو مرتي نهين * في الواقع شيخ ممدوح علوم ظاهري و باطني سي مالا مال تها * شعر و سخن تو اُسكا ايك ادني كمال تها * اُستاد متاخرين و افتخار متقدمين اُسي كيونكر نكهيي كه نظم و نثر اُسكي

ظہوری و نظیری کی برابر اور قصیدی قصائدِ عرفی سی بالاتر ہندوستان کی
بیچ محمد شاہ کی وقت مین آیا کئی برس دلی مین رہا پھر بنارس مین آکر
گوشہ نشین ہوا " کسی امیر فقیر کی گھر نگیا " اور کسی سی کچھ نلیا " بلکہ
محتاجون کو موافقِ مقدور آپ ہی دیا کیا " گذران اسکی ہمیشہ اجلی
رہی " احتیاج کسی امر کی بجز خالق کی نہوئی " کہتی ہین کہ تسخیرِ
آفتاب اسکی عمل مین تھی یا کوئی اور دعوت غرض کشف و کرامت سی وہ
روشن ضمیر خالی نتھا مشہور ہی کہ نواب شجاع الدولہ بہادر کو لڑائی کا
مشورہ مطلق ندیا بلکہ منع کیا کہ بگاڑ صاحبانِ انگریز سی حد برا ہی " اور
مصالحہ سر تا پا بھلا " زنہار ای فرزند سوای صلح کی کچھ نکرنا " اور لڑائی پر
دھیان ہرگز نہ دھرنا " کیونکہ صلح مین حصولِ مراد ہی " اور جنگ مین
فساد " غرض بعد ہنگامہ بکسر وہ عارفِ بی ریا سن گیارہ سی اسی ہجری مین
بہشت نصیب ہوا * چنارگڑہ ایک قلعہ ہی پہاڑ پر سنگین و بلند و محفوظ
لیکن نشیب و فراز اس مین بہت ہی گنگا اسکی نیچی بہتی ہی قریب
اسکی ایک قوم عالمگیر کی وقت تلک سر و پا برہنہ جنگل مین رہتی تھی
اور تیر اندازی و شمشیر زنی مین اپنی اوقات بسر کرتی تھی یعنی کتنی صحرا
نشین یا پہاڑی اس وقت مین رہنی کرتی تھی لیکن بالفعل بلکہ سالہای سال

سي اُسْكي مُتّصِل ايكت معْمورہ هَي كِہ اَكْثر هِنْدُو مُسلْمان اُس مىن بسْتي هىن اشْبا و اسْباب بهِي ضرورِي مُوافِق اُنْكي بهم پهُنْچتي هَين اَور قلْعهٔ مذْكُور هر چنْد آگي بهِي با رَونق تها پر جب سي صاحِبانِ عالِيشان كي قبْضي مىن آيا هَي خُوب تَيّار سجا سجايا رهْتا هَي فرِيب اُسْكي قاسِم سُلَيماني كِي درگاه هَي نِهايَت خُوش عِمارت پُر كَيفِيّت مكانات اُس مىن سنْگِين و پُخْته و مُتعدِّد اپْني وضْع كي اُسْلُوب دار و با قرِينه ٭ خُصُوصًا وسط مىں ايك مسْجِد بهت بڑِي پاكِيزه و اُسْتُوار جيسي اَنْگُوٹهِي مىن نگِينه ٭ جنْگلا بهِي اُسْكي اطْراف كا نِهايَت سُهاونا هرا ٭ مرضِ خفقان كِي دَوا (نِيب) هَي شاداب و سرسبْز وهان كِي زمِين ٭ وہ جنْگل هَي گُلْشن سي بِهْتر كهىن ٭ اَور چار سي دكهن طرف آٹهه كوس كي فاصِلي سي گنْگا كي كِناري پر مرزا پُور هَي هرچنْد كِه بسْتِي اُسْكي چهوٹِي هَي لیکِن خُوب آباد و خُوش سَواد عِمارتين پكّي بيشْتر ٭ لیکِن اَكْثر بَيپاريون كي گهر ٭ سُعَيد پونْڈا وهاںكا مشْهُور هَي اگرچه هگلِي كا بهِي گنّا نِپٹ نرم اَور مِیٹها هوتا هَي لیکِن وہ سانْهه اِن خُوبِيون كي كلائِي اَور گنْدگِي ركهْتا هَي ٭ گڑه كالِنْجر سنْگِين قلْعه هَي نِپٹ بي لگاو ايك بڑِي اُونچي پهاڑ پر اُسْكِي اِبْتِدا سي كوئِي واقِف نهِين چشْمي اَكْثر اُس مين جوش كهاتي هَين اَور تالاب بڑِي بڑِي آبِ زُلال سي بهري هُوئي ايك لُطْف دِكهاتي هَين

بھمرون کا بُتخانہ وہین ہَي اَور قریب اُسکي گھني درختون کا ایک جنگل ہَي بیشتر اُس مین آبنوس کی پیڑ لوگ وہان سی ہاتھي بھي پکر لاتي ہَین اَور پاس اُسکي لوھي کی کھان بلکہ بعضي بعضی جاگہہ سی اَلماس کي ٹلپین بھي ہاتھہ لگتین ہَین اَور باشندي وہاں کي سُودمند ہوتی ہَین * جون پور بڑا شہر ہَي گومتي اُسکي اندر ہوکر نکلي ہَي فیروز شاہ نی اُسکو اپني عہدِ سلطنت مین فخرُ الدّین محمّد جوبان کہ اُسکا چچا تھا اُسکی نام پر آباد کیا ازبسکہ شہرِ مذکور شور پُشتون اَور مُنھہ مردون مین واقع ہُوا تھا فوجدار اُسکي نشتر خونریزي و سفّاکي مین مشغول رہتي تھي لیکن آب و ہَوا اُسکي باشندون مُسافرون کي مزاج سی مُوافق " فضا اُسکی فضاي گُلزار سي وافی " حویلیان اُس مین اکثر پُختہ و سنگین " چھپر کي مکان کہین کہین " اگرچہ آبادي اُسکي اب ویسي نہین لیکن غنیمت ہَي کیونکہ باغِ خزان رسید کا ایک آدہ چمن دید کی قابل رہ جاتا ہَي " اَور اہلِ نظر کو ایک لُطف دکھاتا ہَي " خصُوصًا جامع مسجد وہانکي اپني ساخت مین لا ثاني ہَي فی الواقع پُختہ کارون کي ایک نشاني ہَي عمارت اُسکي تمام و کمال سنگین " اینٹ گاري کا اِس مین نام بھي نہین " (بیت) بناوی کوئي اَیسي. اب کیا مجال ** مرمّت بھي ہَي اُسکي امرِ محال ** تعمیر اُسکي سُلطانِ شرق اِبراھیم

شرقي ني آٹھ سو باون ھجري مين کي " اور دارين مين بيک نامي لي " تاريخ اُسکي بنا کي مسجد جامع الشرق هي پل بهي وهان کا اقليم هند مين بي مانند هي ديرپائی اور پختگي اُسکي اظهر من الشمس سيکڑون برس گذري هين ليکن معلوم يهه هوتا هي که آج بنا اور ابهي تيار هو چکا هي بنا اُسکي منعم خان خانخانان ني اکبر بادشاه کي سلطنت مين کي اور مهتمم اُسکا نواب مرحوم کا فهيم غلام تها قطعه اُسکي تاريخ کا يهه هي (قطعه)

خانخانان خان منعم اقتدار " بسته اين پل‌را بتوفيق کريم " نام او منعم از آن آمد که هست " بر خلايق هم رحيم و هم کريم " ره بتاريخش بري گر افگني " لفظ بدرا از صراط المستقيم " حق تو يهه هي که يهه تاريخ اُسکي بجا هوئي کهني والي کي طبيعت خوب لگي خدا اُسکي تعمير کنندي کو مستغرق دريای معفرت کري " اور پل صراط پر اُسکي دستگيري و معاونت " (بيت) هي بدريا دلي کا يهه اُسکي نشان " خدا اسکو قايم رکهي جاودان " سرائين بهي کئي تهين ليکن بالفعل ايک پخته پل کي جنوب رخ اور دو کچي شمال رو ليکن کچهه ايک فاصلي سي پهلل و عطر بهي وهان کا بهايت خوشبو هوتا هي چنانچه اکثر بلاد بطريق تحايف بهجواتي هين " اور خوشبوئي ساز سوداگر بهي اطراف مين اسکو ليجاتي هين " عرض سکند راي

اَور بیلي کا بیل تو وهان کا سا کہین نہوتا گلاب خجالت سي اُسکي آگی پانی
هو جاۓ " اَور سُہاگ کی عِطر کِي باس بهِي اُسکي هوتی خوش نه
آۓ " (بیت) بدن مین ملی اُسکو جو مرد و زن " تو بن جاۓ هر ایک
نوله دُلهن " چنبلي کا بهِي علیٖ هذا اَلقِیاس لکِن مشهُور یُون هَی کِه
چنبیلِي باڑه کِی اَور بیلا جونپور کا پراني تَین اِس مین شک هَي اَور وهان
کي مُجبا اکثر ذهِین و صاحِب عِلم و دانِشمند هوتی هَین قصّه کوتاه صُوبه
مذکُور کِي آب و هَوا نِہایَت خُوب هَی میوي بهِي اقسام کی هوتي هَین
خُصُوصًا انگُور نِہایَت رسِیلا خُوش مزه مِیٹها بڑا بکثرت بِکتا هَي اَور پهُول بهِي
هر فصل مین دیکهني سُونگهني کي بہتایت کي سانه خُصُوصًا موگرا بہت بڑا و
گنده بہت خُوشبو هونا هَي ایک پهُول اُسکا حُکم عِطردان کا رکهتا هَي زراعت
بهِي بہتایت کي ساته هوتي هَي لیکِن موٹه کم یاب جوآر باجرا کمتر اَور کپڑي
کي اقسام سي جهونا اَور مہرِ گل خُوب بُنا جاتا هَي اَور دریاؤن مین بڑي
دریاو اِس صُوبي مین گنگا جمنا سرجو طُول اِسکا معمولِي جَونپُور سی لیکر اُتر
کي پهاڑ تلک ایک سَو ساٹه کوس اَور عرض چونسا جو گنگا کا ایک گذر
هَي اُس سي گهاتم پُور تلک ایک سَو تیس کوس صُوبه بہار اِسکي پُورب
طرف اکبر آباد پچهم رُخ صُوبه اَوده اُتر طرف مانِکپُور گڈه دکهن طرف اِلٰه

آباد غازي پور بنارس جونپور چنار کالنجر کڑا مانک پور و غیره سوله سرکارین متعلقات انکي دو سو سینتالیس محال اور آمدني سینتیس کروڑ ساتھ لاکھ ایک سٹھ هزار دام

صوبه اوده " هندي کتابون مین نام اسکا اجودهیا راجا رام چند کا مولد و تخت گاه هي اسي جهت سي هندو اسکو بڑا معبد جانتي هین کیونکه راجا مذکور عالي براد و ببکت بهاد تها ساتھ اسکي دولت ظاهري و باطني سي بهي مالامال عجایب غرایب افعال اسي وقوع مین آئي " اور بهت سي امور نادر اسني دکهائي چنانچه شور دریا پر پل باندها اور انگنت بندر ریچھ کي فوج لیکر لنکا پر چڑه گیا پهر راون کو مار کر اپني جورو کو قید سي چهڑا لایا اسي قبیل سي اکثر حالات اسکي راماین مین لکهي هین عرض شهر مذکور ایک سو اٹھتالیس کوس کي طول اور چهتیس کوس کي عرض مین بستا تها اور اسکي سواد مین جو کوئي خاک چهانتا سونا پاتا ایک کوس پري اسکي گهاگهره سرجو سي ملکر قلعي کي تلي جا نکلي هي اور قریب شهر کي دو بڑي بڑي قبرین هین طول انکا سات سات آتھ آتھ گز سي کم نهین عوام انکو حضرت شیث و ایوب سي منسوب کرتي هین بنابر اسکي پنجشنبي کو اکثر لوگ ،

وهان جاکر فاتحه پڑهتي هَين اَور بعضون کي نزديک رتن پُور مين کبير جُلاهي کي قبر هَي شخص مذکور سُلطان سِکندر لودي کي وقت مين تها سارس کي بيچ مُدّتون جپ تپ کرتا رها فُقرا کي نزديک بڑا مُوَحّد و صاحِب کمال تها چُنانچه اُسکي طبع زاد اکثر دوهري اهلِ مذاق کي وِردِ زبان هَين سچ هَي کِه محبّت و معرِفت اُن سي ٹپکي پڑتي هَي * فَيض آباد عُرف بنگله تين کوس اَوده سي مغرب رُخ ايک آبادي نو اِحداث هَي نِهايَت پُر فضا و دِلکُشا سر زمين وهانکي نِهايت خُوب و مرطُوب مِهندي بهي وهانکي نِهايت رنگين چهچهي انگور بيدانه شهتوت اَور سِواي اِنکي اَور بهي بعضي ميوي ترکاريان پهول خوشبو رنگين اِفراط سي هوتي هَين خُصُوصًا چنپا و لاله پر خربوزه حدّ بُرا اَور پهيکا صُورتِ حرام وجه اُسکي بُنياد کي يِه هَي جب صُوبه دارِي مُلکِ مذکور کي اِنتقال پاکر محمّد شاه فِردوس آرام گاه کي سلطنت مين نوّاب بُرهانُ المُلک سعادت خان بهادُر کي نصيب هُوئي بعد اُنکي وفات کي قايِم مقام اُنکا داماد نوّاب وزِيرُ المَمالِک ابُو المنصُور خان صفدر جنگ بهادُر مغفُور هُوا کيونکِه فرزندِ نرينه اُنکي نتها اُسي بُزُرگ ني بُنياد اِسکي ڈالي ليکن بطورِ چهاوني کي جب نوّاب شُجاعُ الدّوله بهادُر اِبنِ صفدر جنگ وزِير المَمالِک کو رِياست پهنچي بعدِ هنگامه بکسر کي مِزاج اُنکا اُسکي آبادي پر

آیا چنانچه کتنی محل اور باغ پاکیزه و خوش عمارت اُسنے لبِ دریا بنائی اور ایک ترپولیا بھی نہایت بلند و دلکشا متصلِ قلعه اور چوک کی قریب بنایا بلکه اپنی بود و باش بھی وهین مقرر کی بسبب اُسکی اکثر سردارون مصاحبون نے عمارتین تعمیر کین یہان تلک که هر ایک چھوٹی بڑی نے موافق اپنی مقدور کی حویلی بنائی چنانچه ایک معمورهٔ معقول هو گیا پر کھپریلین اکثر نہین اور پخته عمارتین کم لیکن معمارِ قدرت کی ارادی مین جو اُسکی آبادی کو پایداری نه تھی بلکه خرابی منظور تھی که سن گیاره سی اٹھاسی مین بعدِ نواب حافظ الملک حافظ رحمت خان کی شکست کی نواب موصوف کا واقعه هوا اور مقبره اُسکا وهین بنا پھر مسندِ حکومت پر اُسکا خلف الصدق نواب آصف الدوله بہادر وزیر ابنِ وزیر بیٹھا اُسنی دار الحکومت لکھنو کو بدستورِ سابق مقرر کیا بلکه عمارات و باغات بھی خوش قطع و دلچسپ وہان بنائی آخر اُسکی آبادی بمرتبه گھٹتی اور اُسکی بستی نہایت بڑھی چنانچه بالفعل که سن باره سی بیس هجری هین اور نواب سعادت علی خان بہادر وزیر ابنِ وزیر دام اقباله کی حکومت کا آٹھوان سال دونون شہر ایسی نہج پر هین * بہرایچ ایک قدیم شہر هی سرجو کی کناری نہایت وسعت و کیفیت کی ساتھ آبادان اُسکی گرد و نواح مین اکثر " اور پھلواریان جا بجا

بشتر" تُربت رجب سالار کی اَور درگاہ سالار مسعود غازی کی وہین ھَی کہتی
ھَین کِہ رجب سالار تغلق شاہ کا بھائی تھا اَور سالار مسعود غازی کی احوال
مین اِختلاف ھَی بعضی کہتی ھَین قوم کا سید لیکن سُلطان محمود غزنوی سی
بھی قرابت قریب رکھتا تھا اَور بعضون کا قول یہہ ھَی کِہ ایک پٹھان تھا
لیکن شہید ھُوا غرض درگاہ اُسکی ایک عالم کی زیارت گاہ ھَی سال مین
ایک بار دُور دُور سی لوگ مدنی کی ھمراہ چلتی ھَین کتنی سَبّاح اکثر
سپاری پر نسبح قوم لال لال نیزون سمیت ہزارون دفالی گاتی بجاتی ساتھ
لیکر اپنی اپنی بستیون سی نکلتی ھَین غرض جیٹھ کا پہلا اِتوار اُسکی عرس
کا دن ھَی یہ اُسی دو تین دن پہلی وہان آ پہنچتی ھَین اَور اِعتقاد اِنکا یہہ
ھَی کِہ وُھی اُسکی ساہ کا روز تھا چنانچہ شہانی کپڑی اُسکی گلی مین تھی
کِہ مارا گیا اِسی جہت سی ایک تیلی ردولی کا ساکن پلنگ پیڑھا کچھ
اسباب عروسی سمیت اُسکی مزار پر بھیجتا ھَی اپنی زعم مین ہر برس اُسکا
بیاہ کرتا ھَی برسون سی یہہ رسم اُسکی خاندان مین چلی آئی ھَی بلکہ ابتلک
بھی جاری ھَی غرض رجالی کی اِعتقاد سی بھی خُدا پناہ مین رکھی کِہ رسوائی
سی خالی نہین اَور گرد و پیش اُسکی گنبد کی جتنی درخت ھَین اُسمین
رسیان ڈال کر کوئی اپنا ہاتھ باندھتا ھَی کوئی پاؤن کوئی گلا القصہ انواع و

اقسام کي سانگت لاتي هَين اَور اپني گمان مين اُسي سبب سي مُرادين پاتي هَين سِواي اِسکي کوئي رِحالا اُس بزرگ کو گاجنا دولهه کهتا هي اَور کوئي رِجالي سالار چهنلا وجه اِسکي يهه هي کِه جو رنڈي اُسکي گنبذ مين جاتي هَی " بد حال هوکر آتي هي " پر وه مُردار يهه سمجهني هي کِه صاحبِ قبر نِي مجهي چوس لِيا " اَور يِهه احوال کر دِيا " تُف اُسکي سمجهه پر اَور لعنت اُسکي بوجهه پر حقيقت اِسکي يهه هَی کِه گنبد اُسکا بِهايت چهوٹا اَور دروازه بِہت تنگ تسپر لوگون کِي آمد و شد مُتصل علاوه اِسکي ايک بهت بڑا چراغ قبر کي سِرهاني جلتا هي سبب اِسکي اَيسي گرمي اُس مين هوتي هَي کِه آدمي کي چربي پگهلتي هَی مرد بهي وهان سي جو نِکلتا هي سو عرقناک پهر عورت تو نازک هوتي هَی وه پسيني مين ڈوبي هُوئي حالتِ غش مين نِکلتي هي سِواي اِسکي کِذب و اِفترا پر يهه سچ هي کِه اگر مدار سالار دُنيا مين پَيدا نه هوتي تو رِجالون کي يهان مال خوب جمع هوتا بلکه ايک ايک کنجڑا قصائي لکهپتي بن جاتا ديوکن مُدت سي پيسون کي تک سال هي اُتر کي پهاڑون سي سونا روپا تانبا سرب سهاگه شهد چوک کچور سونٹهه پيپل کهريا لون هينگ موم پشمينه ٹانگن باز جُره شاهين و غيره سِواي اِسکي اَور بهت سي چيزين پهاڑ کي پهاڑيي لاتي هَين اَور بيچ جاتي هَين بسبب اِسکي لوگون

کا هجوم اَور خرِید فروخت کِی دهوم وهان رهتِی هَي * نِمکهار مصرک ایک نامِي جاگهه اَور هِندوؤں کِي بَڑِي پرستگاه هَي گومتِي اُسکي قلعی کی تلي جا نِکلِيَ هَي نزدِیک اُسکی ایک حَوض هَي برمهاورت کُنڈه اُسکو کهتي هَس پانِي اُسکا اندر هِي اندر حوش کهاتا هَي ساتهه اِسکي اَیسا چکّر مارتا هَي کِه آدمِي کِي قُدرت نهِین جو اُس مین غوطه لگا سکي بلکِه جو چیز کِه اُس مین گرِي فِي اَلفَور نِکل پڑِي هُنود کي نزدیک یِه بات بهت مشهُور هَي کِه جِتنِي کِتابین هِندی کِه گردشِ فلکِي سي اَور اِنقلابِ دهرِي سی گُم هُوئِین تهِین بیشون اَور مُنیون نِي اَپنِي طبِیعت کِي جودت اَور ذِهن کِي حِدّت سي اُسکي کِناري پر نَئِي سِر سي اُنهِین دُرُست کِیا اَور لِکها هر ایک اُنکي مطالِب سي فَصّاب هُوا قرِیب اُسي ایک سر چشمه چهوٹِی سِی ندِي کا هَي کِه وُه گومتِي مین مِلتِي هَي ایک گز کا چوڑا چار اُنگل گهرا جب اُسکي کِناری برهمن بید خوان منتر پڑهتِي هَین اَور وقتِ پرستِش جِس قدر چانول و غیره اُس مین ڈالتِي هَین پهِر اُنکا نِشان بهِي نهِین پاتي * لکهنو بهت بڑا شهر هَي گومتِي کي کِناري آگي بهِي دارُ الحکُومت تها لیکِن نوّاب شُجاعُ الدّوله بهادُرِ مرحُوم نِي بعد بکسر کی هنگامِي کِي یِهه رُتبه فیض آباد کو بخشا چنانچِه اِنتقال بهِي اِس سراي فنی سي وهِین کِیا پهِر نوّاب آصفُ الدّوله بهادُرِ مغفُور نِي اِسکو سَوارا اَور دارُ

آلامارت ٹھہرایا آبادی اُسکي بہت بڑہ گیی کہین سي کہین جا پہنچي اب
بھي بدستُور حاکم نشین بھي هي لیکن بیہتر پر جو بستا هي اِس سي نِہایت
نشیب و فراز اُس مین واقع هي (بیت) کِسیکا گھر هي ٹیلي پر هوا
مین " کِسیکا جھونپڑا تحتُ الثّرا مین " غرض شہرِ مذکُور مین کِتني
سرائین اَور بہت سي کٹري ٹولي محلّي آباد هین جِس محلّي مین شیخ مِینا
کِي درگاه هي اُسي مِینانگري کہتي هین اکثر لوگ پنجشنبي کو فاتِحه کي
واسطي وهان جاتي هین " اَور بیشتر عوامّ النّاس فاتِحه اُنکي گڑپیني پر دِلاتي
هین " اَور بیرونِ شہر شرق کي طرف لکّھ پیڑي کي قریب مزار پیر جلیل کا
هي لیکن اُسکي قبر کا چبُوترا قدِ آدم بُلند و بي زینه هي اِس باعث کوئي
مُتّصِل اُسکي جا نہین سکتا دُور هي سي فاتِحه پڑه جاتا هي هر جُمعي کو
وهان اکثر تماش بین جوان براي سیر اَور اکثر جُہلا پوَاج عقیدي سي جاتي
هین " اَور ماش کي کھچڑي اَور کڑوا تیل چڑهاتي هین " گُستاخِي مُعاف
سِواي کشف و کرامت کي یي دونون بُزرگ خُوش ذایقه بھي کِتني تھي کِه
بعد رِحلت اَیسي نذر قبول کي " اَور کِسي چیز پر روح کو اُنکي رغبت
هُوئي " شہر کي اُتر رُخ گومتي کي کِناري شاه پیر محمّد کا ٹیلا هي آگي
وهي دارُالعِلم تھا اکثر طلبه و عُلما وهان پڑهتي پڑهاتي تھي " اَور اپني اَوقات

بخوبي بسر ليجاتي تهي " سُنا هَي كِه شَيخِ مَوصُوف كو سِواى نِعمتِ فقر كي دَولتِ عِلم بهِي تهي فِي آلجُمله مرد صاحِب كمال و صاحِبِ حال و قال تها زِندگي مين وُه مقام اُسكا مسكن تها " بعد مرگ مدفن هُوا " اَور مسجِد بهِي اُس پر ايك نِهايَت عالِيشان و وسِيع " گُنبد اُسكي بمرتبه بُلند و رفِيع " اَور مِينار اُسكی گومتِي كي اُس پار بچّهم اَور اُتّر كي آني والون كو بِين چار كوس سی نظر آتي هين " كلس اُنكي انتلك وَيسي هِی جگمگاتي هين " اَور قرِيب اِس سي پُورب طرف پنج محله هَی كثرتِ اِستعمال سی نُون اُسكا حذف هوگيا هي اَور جِيم چي سي عِوض چُنانچه اكثر لوگ پچ محلّه كهتي هين مكانِ مذكور نوّاب ابو آلمكارِم خان كا دِيوانخانه تها اَور يِهه بُزرگ لكهنو كي شَيخون سي هَی مگر اميِر تها اَور وجهِ تسمِيَه مكانِ مسطور كي يِهه هي كِه زمانه سابِق مين يهان دو منزلي مكان كو دو محلّه اَور سِه منزلي كو سِه محلّه كهتي تهي شايَد يِهه پنج منزِله تها اِس سبب نام اِسكا بچ محلّه هُوا قِصّه مُختصر جب نوّاب بُرهان آلملك سعادت خانِ مرحُوم فضايل سميت اِس شهر مين رَونق افزا هُوئي اِس مكان كو پانسَو رُپي كِرائي كو لِيا چُنانچه كِرائی نامه اُسكا نوّابِ مرحُوم كِي مُهر سي آج تلك اُنكی اَولاد كي پاس مَوجُود هَي لِيكن كِرايَه چند روز هِي ديكر مَوقُوف كر دِيا تها اَور اُسكي بدلي كوٹهه

گاؤن یا جاگیر بھی مرحمت ہکی غرض نوّاب وزیر المَمالک صفدر جنگ ابو المنصور خان بہادر مرحوم کی عہد حکومت تلک بنا اُسکی جوں کی توں رہی جس وقت نوّاب وزیر اعظم شجاع الدّوله بہادر مغفور مسند ریاست پر بیٹھی تب مکانات اَور شیخ زادون کی بھی لیکر اس مکان کی شامل کیی بلکه ایک آد بارہ دری اَور بنوائی پھر عوض اُسکی اَور وی مکان جو آپ لیئی تھی دوگوان گاؤن مالکون کی جاگیر کر دیا چند روز کی بعد وہ بھی سرکار مین ضبط ہو گیا لیکن یی شیخ زادی نوّاب ابو المکارم خان مرحوم سی نسبت قرابت کی رکھتی تھی مگر ہموطنی کی پھر نوّاب وزیر ابن الوزیر آصف الدّوله بہادر خُلد مکان کا جب دَور آیا اُنھون نی مکان مسطور نئی سر سی تعمیر کیا نقشه ہی اَور کر دیا بلکه بہت سی حویلیان لوگون کی جو اُسکی اطراف و جوانب مین تھین شیخا دروازی سمیت وی گروا دین اَور اُنکی جاگہه عمارتین نئی نئی وضع کی خوش قطع و دلچسپ بنوائین چنانچه سنگی بارہ دری اَور باؤلی والا مکان اُنھین مین سی ہی سوای اِنکی بھی بہت سی مکانات و باغات بنائی که ہر ایک اپنی وضع مین بی نظیر اَور نقش و نگار و صفائی مین بِہ از صفحہ تصویر ہی خصوصًا دولتخانه که اشرف المکانات ہی اِس واسطی اُس جنت مکان کی اکثر آرامگاہ وہی تھا تاریخ اُسکی بنا کی

دَولتخانه٭ عالي مُؤلّف کي نتائج طبع سي هَي ليکن خيرُ العمارات اِمام باڑا هَي واقعي که اَيسا اُستوار و پايدار کوئي مکان نہين ٭ اَور کسي عِمارت مين اس شان کا دالان نہين ٭ (بيت) حضيض اُسکي اَوجِ فلک سي بُلند ٭ نه پہنچي جہان وهم کي بهي کمند ٭ مسجد بهي وهان کي تمام شهر مين نمودار ٭ عِمارت اُسکي نہايت اُستوار ٭ هر ايک برج اُسکا وسعت مين مسجدِ جامعي کي برابر اَور رفعت مين برجِ فلک سي همسر (بيت) ملايک زمين پرهون ساکن اگر٭ عبادت کرين بس ونہين بيٹهکر ٭ اب نوّاب آصف الدّوله بهادرِ مغفور کي بعد نوّاب يمينُ الدّوله ناظمُ المُلک سعادت عليخان بهادر وزير اِبنِ وزير ني جو مسندِ حُکومت پر اِجلاس فرمايا ٭ اَور اِفضالِ اِلٰہي سي مُلکِ موروثي اپنا پايا ٭ علي هذا القياس متوجّه تعمير پر هُوا چُنانچه کيا کيا مکانِ عاليشان دِلکشا بلکه ايک رمنا بهي نہايت پُر فضا بنايا ٭ اَور جِتني باغ تهي اُنکي رَونق کو دُونا کر دِکهايا ٭ خُصوصًا وزير باغ اَور موسيٰ باغ مين اَيسي عِمارتِ انگريزي دِلچسپ بنائي که بهار وهان سي کبهو نہين جاتي ٭اَور خزان هرگز آني نہين پاتي (بيت) طِلسمات کا سا هَي اُس مين سمان ٭ کوئي جاکي وهان پهير جاوي کہان ٭ في الواقع هر ايک عِمارت٭ قابلِ تعريف و لايقِ توصيف هَي ليکن بہترين عِمارت بِناي مکانِ عِلم

معماری حضرتِ عبّاس علیہِ السّلام ھَي کِه نوّابِ رفیعُ المکان فی خلوصِ عقیدت سي سن بارہ سَي سترہ میں از سرِ نو کِس خوبي سي اُس کو بنوایا ؛ اَور ہزارھا رُپیه اُسکي تعمیر میں اُٹھایا ؛ تاریخ اُسکي بِنا کی مِرزا قتیل شاعِر کي اِس مِصرعي سي نِکلتي هَی (مِصرعه) اِین گُنبدِ جدید بِنای سعادتست . اِلٰہي اُسکي بنانی والي کی بُنیادِ دولت کو مُستحکم رکھیو ؛ اَور توقعاتِ نیک کو اُس کی زیادہ کِیجیو ؛ پچھم طرف پائِین اُسکي لبِ دریا مِرزا ابو طالِب خان کا اِمام باڑا هَی بِنا اُسکي تمام شہر کي اِمام باڑوں سي مُقدّم هَی چُنانچہ اُسکي بُنیاد کو ساٹھ برس تخمیناً گُذری ریاست اُس وقت نوّاب صفدر جنگ بہادرِ مرحوم کی تھی لیکن مکانِ مذکور کي مالِک پہلي کلب علي خانِ مرحوم تھی حالِ مغفور نوّاب سرفراز الدّوله حسن رضا خانِ مرحوم کا نانا تھا عرض اُس بزرگ نی اُس مکان کو اپني اقربا کي مدفن کي لِئي بنا کِیا تھا چُنانچہ اُسکي حِینِ حیات میں ایک آدھ قبر بھي وھاں بن چُکِي تھي بعد اُسکی مِرزا علي مِرزا ابو طالب کی باپ نی تھوڑي سي زمین اُس مرحوم سی اِمام باڑی کي واسطي مانگی اُس بزرگ وار نی سعادتِ دارین جانکر نذر کِي بلکه جِس مکان میں وہ قبر ھَي مُجاوري بھي وھانکي اُس کو دِي کیونکِه وہ بیچارہ مردِ غریب وگُم نام تھا پر جب تلک جیتا رھا

مکانِ مذکور اُسکي قبضی میں رہا اَور دالان اِمام باڑی کا سایا ہُوا اُسیکا ہَي
بعد اُسکی وفات کي مِرزا ابُو طالِب خاں سپُوت ہُوا اُسي نام و نِشان روزگار
میں پَیدا کیا اِس واسطي اِمام باڑا اُسي کي نام سی مشہُور ہُوا تِین گاؤں
بہِی اُسکی اِخراجات کي لِئي نوّاب شُجاعُ آلدَّوله بہادُرِ مرحُوم کی عہدِ
حُکُومت سي مُعیّن ہُوئي تہی لیکن نوّاب آصفُ آلدَّوله کي دَور میں ضَبطي
ہو گئي بہِي بِآلفِعل نوّاب یمِینُ آلدَّوله سعادت عِلِی خان بہادُر دامَ اِقبالُهُ
کي وقت میں وُہ بہِي ضبط ہُوئي پر مِرزا مہدِی عِلِي خان بہادُر دامَ ثَروتُهُ
سال بسال وہانکي اِخراجات کی لِئي قدري قلیل اپنِي طرف سي گُذرانتي
ہَیں فِي آلحقِیقت یہہ بہِي وزیر ہِي کِي سرکار سي مِلتا ہَي کیُونکہ خانِ
مَوصُوف بہِي اُس سرکار کا ایک مُلازِمِ مُقرّب ہَي حق تعالِي توَفِیقات کو اُسکِي
زِیادہ کري اَور نوّاب وزیر کي دربار میں عزّت و آبرُو رکہی بعد اِسکي نوّاب
وزیرُ آلممالِک شُجاعُ آلدَّوله بہادُر کي عہدِ دَولت میں جَوہرِي محلّي کي
مُتّصِل باقِر خان نِي ایک اِمام باڑا بنایا اَور دونون جہان میں فائِدہ اُٹھایا خانِ
مرحُوم مُغلِ وِلایت زا عُمدہ روزگار تہا کَئي سَي سوارِ مُغل و غَیرہ اُسکي رِسالي
میں تہي اب آغا فتح عِلِي خلفُ آلصِّدق اُسکا قَیدِ حَیات میں ہَي لیکن
محض بیکار و تکالِیف میں گرِفتار پر مکانِ مسطُور پر قابض ہَي ایک گاؤن

بھي اُس مُبارک بُنیاد کي اِخراجات کي لِئِي آصفُ آلدّوله بهادُر نِي دِیا تھا لیکن دو برس کی بعْد اہْلِ کاروں نِي کِسِي حِیلِي سي ضبْط کر لِیا غرض یہہ خُجسْته بِنا یِي آلْواقِع محلِّ قبُولِیت و مقامِ تعْزِیت هَي مجْلِس مین یہانْکِي شائِبه رِیا کا نہین سِواي گِریه و زارِي اہْلِ مجْلِس کو کام دُوسْرا نہین (بَیت) غلط هَي خلْق کِي کثْرت کہین نہین هوتِی " ولي بُکا کِي یہہ شِدّت کہین نہین هوتِي " خوشا حال اُسْکي بنانی والي کا کِه دُنیا مین نام کِیا اَور عُقبیٰ مین ثَوَاب لِیا قبر بھِي اُس مرْحُوم کِي اُسِي مین هَي بلْکه اکْثر مُؤْمِنِین اغْنیا و مساکِین اُسْکی مکانات و صحْن مین آسُوده هَین (بَیت) اِلٰهي قبر مین هر ایک سوئي چَین کی ساتْھه؛ بروزِ حشْر هو محْشُور پھر حَسَن کي ساتْھه؛ اَور سال اُسْکِي بھِی تعْمِیر کا از رُوي تارِیخ نظْم و نثْر دیکْھنی مین نہین آیا مگر بعْضي اکابِر و آغا فتْح علِي کِي رباعِي معْلُوم هُوا کِه اِسْکی بُنْیاد کو اِکْتالِیس یا پینْتالِیس برس گُذْري هَین اَلْعِلْمُ عِنْدَ آللّه اَور چَوک سی مُتّصِل دکْھن طرف فرنگی محلّ وجْهِ تسْمِیه اُسْکي یہہ هَي کِه اکْبر بادْشاه کي عہْدِ سلْطنت مین اِس مکان کي بِیچ ایک فرانسِیس سَوداگر اُترا تھا جو کِه یي اِذْن حُضُورِ اعْلیٰ کي یہہ امْر وُقُوع مین آیا مُلازِمانِ حُضُور کو گوارا نہوا آخِر اُسْکو اِخْراج کِیا پھر اَورنگْ زیب کي وقْت مین حسْبُ آلْحُکْمِ بادْشاهِي مکانِ مسْطُور مُلّا قُطْب

اَلدّینِ شہید کی فرزندوں کو مِلا چُنانچہ اَنتک بِھی اُنکی آل اَولاد کی سُکُونت وُہِیں ہَی لیکِن وجہِ معاش جو اُنکِي تھی ہو گئی یِہہ صِرف قُصور طالِع کا ہَی و اِلّا آج نَوّاب وزیر کی سرکار سی ہزاروں پرورِش پاتی ہَیں " وارِد صادِر یہاں سی بہتیرا کُچھہ لیجاتی ہَیں " پھِر یِہ تو اِستحقاق زِیادہ رکھتی ہَیں کیُونکِہ آبا و اَجداد سی اِس خاندانِ عالِی کی نمک خوار و شُکرگُذار ہَیں جِس وقت مِزاجِ جنابِ عالِی کا ٹُک اِیدھر مُتَوَجِّہ ہُوا یِہہ قلِیل تو کیا چِیز ہَي ما وراء اِسکی نعماء کثیر پاینگی " اَور مُدّتُ العُمر کو بی نیاز ہو جاینگی " لیکِن کُلُّ امرٍ مرہُونٌ بِاَوقاتِہا (بیت) تا در نرسد وعدہء ہر کارکِہ ہست " سُودی نکُند یارِیء ہر یار کِہ ہست " حاصِل یِہہ ہَی کِہ مکانِ مذکُور قدیم مدرسہ ہَی بڑی بڑی فاضِل مُدرِّس وہاں گُذری ہَیں بلکِہ اَبتک بھِی سررِشتہ درس و تدرِیس کا جارِي ہَي چُنانچہ سِواي شہر کی طلبہ اطراف و اکناف سی وہاں تحصِیل کی واسطی آتی ہَیں اَور بعض اُن سی اُٹھاتی ہَیں حقّ تو یِہہ ہَی کِہ اِس شہر میں چرچا عِلم و فضل کا بہ نِسبت اَور بِلاد کی زِیادہ ہَی کیُونکِہ فریقین کی فاضِل یہاں مَوجُود ہَیں لیکن سُنّیوں کی فِرقی میں مُستثنیٰ مَولَوِي مُبِین صاحِب اَور فِرقہء ناجِیہء اِمامِیہ میں مَولانا سَیِّد دِلدار علی سلّمہُ اللّہُ تعالیٰ وحِیدِ عصر ہَي تبحّر اُس بُزُرگ کا اُنکی تحرِیر سی ہُویدا ہَی " اَور

خوش بیانی اُسکی تقریر سی پیدا " سیکڑون اشخاص اُسکی بدولت گمراهی سی نکلی " اَور منزلِ هدایت کو پهنچی " مذهب امامیه کو ترقی کامل اُسنی بخشی " اَور هندوستان مین نمازِ جمعه و جماعت اُسی ب کی " شعرا بهی جتنی اُس شهر مین هین کیا فارسی گو کیا ریخته گو کهین نهین وجه اِسکی یه هی که بعد برهم هونی شاهجهان آباد کی اکثر غریب امیر میرزایان هندوستان سی نوّاب صفدر جنگ و شجاع الدوله بهادر کی عهد میں آکر اِس شهر مین سکونتِ دائمی ساکن هوئی پس شهر بو عمارتِ اشخاص سی هی بهی دلّی هو گیا اَور باشندی بهی اِسکی بسبب کثرتِ صحبت و تتبّع زبان تلفّظ صحیح کرنی لگی یهان تک که جنکی طبع موزون تهی شاعر هو گئی با وجود اِسکی بهی لهجی مین تفاوت بهت رهگیا لیکن محاوری مین کم که زبان دان هی اُسکو سمجهی اَور اُسیکی طبعیت اِس پر لگی بتخانی بهی اندرون و بیرون شهر کی هین لیکن بعد دروازی کی پچهم طرف کالکا کا بتخانه قدیم هی هر پیر کو وهان هنود جمع هوتی هین اَور اُسکی پرستش کرتی هین پر هولی کی بعد کبهی دس رات کو روشنی افراط سی وهان رهتی هی اَور دکهن طرف شهر کی باهر بهوانی کا مٹهه هی وهان بهی اتهواری مین ایک مرتبه هندو پوجا کو جاتی هین اَور پکوان و غیره بهی چڑهاتی هین مگر هولی کی

آٹھوین دِن بڑا میلا ہوتا ہَي تمام شہر کي ہِندُو بلکہ مُسلمانان تماش بین اَور رنڈیان بھي اُسي قبیل کي ہزارون جاتي ہَین اَور جھمکڑي اپنی خواہش مندون کو دِکھاتی ہَین تا شام اُسکي مندِر کي گرد و پیش ایک دنگل جمع رہتا ہَي بلکہ اُسکي قریب جِتنی باغ ہَین وی بھي آدمیون سي معمُور رہتي ہَین غرض اِس طرح کا میلا شہرِ مذکُور مین دُوسرا نہین ہوتا نام اُسکا آٹھون ہَی سُورج کُنڈہ ایک تالاب ہَی شہر سي چار کوس پچھم دکھن کي درمیان وہان بھي ہر برس برسات کی اخیر ہندُو زن و مرد لاکھون نہاني جاتي ہَین بلکہ دُور دُور کي باشندي بھي وہان اپنی تئین پہنچاتي ہَین ساتھ اِسکي مُسلمان بھي ہزارون نظر باز سجی سجائی اِدھر اُدھر " اَور کسبیان بھي تمام شہر کي اپني تئین بنائي چُنائی جِدھر تِدھر جلوہ گر " غرض تا شام وہان بھیڑ بھاڑ رہتي ہَي * بلگرام ایک بڑا قصبہ ہَی اکثر وہانکي لوگ قابل و شاعِر و صاحب طبع ہوتي ہَین قصبہ مذکُور مین ایک کُوا ہَي جو کوئي چالیس دِن متّصل اُسکا پانی پیئي خُوب گاني لگي سِواي اِسکی اکثر اہلِ کمال یہان گذري ہَین چُنانچہ سیّد جلیلُ القدر عبدُ الجلیل بلگرامي بڑا شاعرِ عِلم عربي و فارسي مین خُوب ماہِر فرخ سیر کي وقت مین گذرا ہَي بلکہ سِدّہ کي وقایع نِگاري بھي اُسکو حضُورِ اعلیٰ سي مُقرر تھي اِتّفاقًا سرکارِ مذکُور مین

ایکبار اُسی عہدِ فرخ مین مسنہہ کی ساتھ مِصری برسی تھی اُس بزرگوار نی اِس خبرِ نادرِ روزگار کو بہی حضورِ پر نور مین لکھہ بہیجا حضرت اِس خبر کو خلافِ قیاس سمجہہ کر بہایت برہم ہوئی کہ افترا کرنا اَور بادشاہون کی حضور لکھنا وقایع نگار کو ہرگز نچاہیئی یہہ شخص لائق اِس امر کی نہین غرض خدمت سی اُس بیچاری کو معزول کیا روزگار اُسکا نا حق جاتا رہا تب میرِ مذکور خبرِ مسطور کی صداقت کی لیئی وہان کی قاضی مفتی بلکہ اکثر اشراف ثقات کی مہرون سی ایک محضر کرواکر حضور مین لی آیا اَور موردِ الطاف ہوکر اُسی خدمت پر پہر سرفراز ہوا یہہ رُباعی حسبِ حال اُسکی طبعِ زاد ہی (رُباعی) فرخ سیر آن بادشہِ با برکات « چرخ ار ادب او شُدہ شیرین حرکات « در سِندہ زینتِ عہدِ دولتمندش « باران بارید ریزہ قند و نبات « بعد اُس بزرگ کی میر غلام علی آزاد بہی شعر و سخن و عِلم و فضل مین اپنی معاصرین کی بیچ لا ثانی تہا بلکہ اشعارِ عربی تو اُس فصاحت و بلاغت و نہایت کی ساتھ کہ اہلِ ہند مین کِسی نی اُس سی آگی بہی نہین کہی قصایِد اُسکی اِس بات پر دال ہین اَور اُسکی تعریف مین فصیحانِ عرب کی زبانین لال پیدایش اُسکی گیارہ سَی چودہ ہجری مین اَور وفات اُسکی سنِ بارہ سَی دو مین ہوتا بہی اُسکا مفتی میر حیدر اِس وقت مین

معتنمِ زمانه اَور اپني معاصِرين مىں يگانه تها علُوم عربيّه مين مهارتِ تمام اَور فنُونِ فارسي مىں دستگاهِ ما لا كلام اُسكو بهي نثر كِى جميع اقسام پر قادِر تها اَور نظم كي تمام اسراروں سى ماهِر صاحِبانِ كمپني دامَ ظِلُّهم كِى سركار مىں مفتي گرى كِي خِدمت پر برسوں سرفراز رها اَور صاحِبانِ عالِيشان كي نزديك اپني همچشموں مين هميشه ممتار اِتّفاقًا سنِ بارہ سَى سترہ مىں قائِل اُسكي بلگرام كو رَوَانه هُوئى مِير موصُوف اُنكي پهنچانى كي لِئي آپ بهي تا عظِيم آباد ساته هُوا مُرشِد آباد تلك پهنچا تها كِه مرضُ الموت ني آ گهرا آخِر منزِلِ مقصود تلك جانِى ديا مگر اَوّل منزِل پهنچايا حاصِل يِه هَى كِه يهانكي زمين قابِلِ خير هَي ايك نه ايك صاحِب كمال يهاں پَيدا هو رهتا هَي قِصّه مختصر صُوبه مذكور كي آب و هَوَا نِهايَت خُوب هَي اَور اناج اكثر قِسم كا يهاں پَيدا هوتا هَي خُصُوصًا اِستِعمالِي اَور جهنوان چانوَل نِهايَت خُوش ذائِقه و سفَيد و پاكِيزه و خُوشبو هوتى هَين اَور هِندُوستاں كي اكثر متعلّقات سي اِس صُوبي كي كِتني هين محالّوں مىں كهيتِياں تِين مهيني پهلي بونى جاتي هَين اَور بعضي مقاموں مىں دريا جيٹه كي مهيني مين چڑهتي هَين اكثر قطعي زمين كي پانى مىں ڈوب جاتي هَين پر جوں جوں پاني زيادتِي كرتا هَي دهاں زِيادہ پهيكتا هَي اَور بڑهتا اگر بال لگني سي پهلي پاني كِي طغيانِي هو جاي تو دهان اُس كهيت كي بال بهمن

لاتي اور جنگلون مین یہانکي ارني شیر کثرت سی هوتي هین خصوصاً گورکھ پور بهرایچ کی اطراف مین سواي اُن کي هرن پاڑهي و غیره جانور صحرائي بافراط نظر آتي هیں اگرچه دریاو اُس صوبي مین بهت هین لیکن بڑي. تین گهاگرا سرجو ڈاسني طول اُسکا سرکار گورکھ پور سي قنوج تلک ایک سو تیس کوس اور عرض کوه شمالي سي تا سدهور تابع اله آباد ایک سو پندره کوس شرق کي جانب اُسکي بهار شمال کي طرف پهاڑ جنوب کي سمت مانک پور مغرب کي طرف قنوج اوده بهرایچ خیرآباد لکهنو گورکھ پور پانچ سرکارین متعلق اُسکي ایک سو ستانوي محال آمدني چهاسٹھ کروڑ پینتالیس لاکھ چالیس هزار دام

صوبه سراپا بهار بهار دار الحکومت اُسکا عظیم آباد عرف پٹنه نهایت خوش سواد و خوش آب و هوا گنگا کی کناري اور اُس مقام مین اِس دریاو کو اتهاره گنڈي ندي بهي کهتي هین طول آبادي کا بهت بڑا اور عرض چهوٹا عمارت سابق مین کهپرل کي بیشتر تهین اب پخته بهي هین کیونکه آبادي و رونق شهر مذکور کي صاحبان انگریز کي ریاست مین بڑه گیي هي چنانچه باقي پور تین کوس شهر سي پري پچهم طرف اور اُس سي تین کوس آگي دانا پور یه دونون معموري معقول آباد هوئي هین اکثر صاحبون کي کوٹهیان حویلیان باغ

وهان ساتھ ایک لُطف و قرینے کے هیں غرض شہر سے تا باقی پور اور وهان
سے دانا پور تلک بستی ہی بستی هے فاصله نہیں شہر پناہ اُسکی خام مگر
دریا کی طرف کی البتہ خشتی هے اور قلعه وهان نام هی فی آلجمعیت
ایک عمارتِ کلاں خشتی هے لیکن اب پرانی ہو گئی مکانات اُس میں متعدد
هیں اور قریب اُسکے پچھم کی طرف ایک مسجد و مدرسه نہایت کشادہ
و خوش عمارت اگرچه عمارت اُسکی اب پرانی ہو گئی هے لیکن شہرِ مذکور
میں لا ثانی هے گو کہ مسجدیں کہنه و نو بہت سی هیں یوں سنا هے کہ بنا
اُسکی نواب سیف خانِ مرحوم نے ڈالی تھی پر تعمیر نواب هیبت جنگ نے
کی تا لعقل نواب سراج الدوله کے نواسیوں کے قبضے میں هے پورب دروازے
کی آگے ایک مسافتِ بعید پر جعفر خان کا باغ هے اور پچھم دروازے سے
ایک کوس کے فاصلے پر شاہ ارزان کی درگاہ سواد اُسکا سہاونا هر ایک مکان
لگونہا هر پنجشنبه شہر کے لوگ بکثرت وهان جمع ہوتے هیں اور کنچنیاں
کسبیاں بھی تمام شہر کی جاتیاں هیں ناچ کی صحبت تا شام بلکه کچھ ایک
رات گئے تلک رہتی هے لیکن صاحبانِ عالیشان کی ریاست سے پہلے
اژدحام خلائق کا بکثرت ہوتا تھا اب اِس قدر نہیں پر تھوڑا بہت مجمع
ہو ہی رہتا هے کیونکہ کوئی مزاحم و مانع نہیں جسکا جی چاہا گیا جسکا

حی مچاھا لگما دکھن رخ اُس درگاہ کي ایک اِمام باڑا هَي جهلي کي کِناری تعزِيي تمام شہر کی عاشوری کي دِن وُهِین دفن هوتي هَين صحن اُسکا بہت کُشادہ اَور مُصفّا اَور هَوَا نِہایت خُوش آیند و پاکیزہ خُصُوصًا برسات مین جو کوئِي وهاں جائي نِہایت حظّ اُٹھائي (بیت) جو چاهی کہ کهولی دِل تنگ کو ؛؛ کری دِید وهانکي ذرّا رنگ کو ؛؛ غلّه بهی اقسام کا بکثرت هوتا هَی بیشتر ارزاں رهتي هَي اَور دُودہ نہایت گاڑها چکنا دَهِي بهِي بہت خُوش ذایِقه چکّا نہایت سي بہم پہنچتا هَي اَور ترکاریان هر قِسم کِي بافراط اَور سستي لیکِن تر میوي بعضي بعضي خوب هوتي هَین خُصُوصًا انار نِہایت خُوش مزہ بہت بڑا دانه بهِي اُسکا گُندہ بہت رسیلا اگرچه وِلایت کا سا تو نہِین لیکِن هِندُوستان کِي اکثر بِلاد کِي اناروں پر شرف رکھتا هَي غرض حلال آباد کي انار سی کلانِي و خُوبِي مین کُچھ کم نہین کپڑا بهِي اقسام کا خُوش قماش اِس صُوبي مین بُنا جاتا هَي خُصُوصًا ململ ﺧﯿﺮ پری کِي مشہور لیکِن حقّي اَور بعضي ظُروف شِیشي کی عظیم آباد سی بہتر کہین نہین بنتي تونا بهِي امرِت بهیلا اَور کنجلا کثرت سی هوتا هَي اگر کوئي اُسکو پالي اَور پڑهائي تو جلد بولي اَور بخُوبِي پڑهي تیس کوس شہر مذکور سي جنُوب کِي طرف دامن کوہ مین گیا ایک بڑا معبد ہنُود کا هَي دُور دُور سي هِندُو وهان آکر

اپنی جدّ و آبا کِي ارواح کي لِئی داں پُن کرتی هَین خصوصًا چلّي کي جاڑي مین جب آفتاب قوس مین آتا هَي هزاروں اشخاص مرد و زن اُس مکان مین نزدیک و دُور سی آکر جمع هوتی هَین پهر منتر پڑه پڑه کر پن سرادھ سي اپني مُردوں کِي رُوح کو مسرور کرتي هَین اور اُس عمل کو اُنکی نجات کا مُوجب اور اپني بہترین عبادت جانتي هَین قریب اُسکي سنگ مرمر کِی کهان هَي مستر وهاں ظرف و زیور سنگ مذکور کا ساتي هَین اور اپني دستکارِي کي خوبیاں دِکهاتي هَین کاغذ بهِی اوّل اور بہار مین بہتر سی بہتر بنتا هَي * سرکار منگیر خلاصة التواریخ کي رُو سي معلوم هوتا هَي کِه عالمگیر کي عهد مین یا اُس سي سابق ایک دِیوار سنگین گنگا سي پہاڑ تلک بناکر صُوبه بہار کِي اِنتہا اُس کو مقرر کیا تھا لیکن سالہاي سال سی اِلَي الآن کِه سن اٹهالیسِ جلوسي شاه عالم کي هَین اُسکا نِشان بهِي سنّي دیکهنی مین نہین آیا خُدا جانی تهِي یا نه تهِي پر دریا کِناري ایک قلعه پُخته البتّه تعمیر هُوا تها بِالفعل بهي موجود هي لیکن عمارت اُسکي جا بجا سي گر پڑي هَي اندر اُسکي صاحبانِ انگریز نی بنگلي اور بعضي مکانِ پُخته بهي بنائي هَین اور جهاڑ کهنڈ کي پہاڑ تلي بیچ ناتھ ایک معبد هَي اُس کو مهادیو کا مکان کہتي هَین وهاں پیپل کا ایک درخت کِه اُسکي اُٹهني کا آغاز کِسِي کو معلوم

بہین وہان کی مُجاوِرون مین جِس کو اِحْتِیاج خرْچِ ضُرُورِی کِی ہوتِی هَي وُہ
کہانا پِینا چہوڑ کر اُس کي پِیچهي آ بیٹّہتا هَی اَور مہادیو سي اِلْتِجا کرْتا هَي
دو تِین دِن کي بعْد ایک پتّا لِکْہا هُوا قلمِ غیب سي بخطِّ هِنْدي اُسْکي پاس
آ پڑتا هَي اُس سي رُپَي جِتْنِي کِه اُسْکِي قِسْمت مین تهی اَور نام دینی
والي کا بلْکِه اُسْکي باپ دادا زن و فرْزنْد کا بہی معه مُلْک و سمْت هرچنْد
کِه پانْسَو کوس پر کیُون نہو ظاهِر هوتا هَي تب وُہ اُسْکو اپْني سرْدار پاس لیجاتا
هَی وُہ مُطابِق اُسْکي ایک کاغذ لِکْہ دیتا هَي اُسکو هُنْدَوی بیجْناتہ کہتي
هَین پهر طالِب اُس کو لیکر اُس شخْص کي پاس جاتا هَي فِي الْفَور وُہ زرِ
مسْطُور حامِلِ کاغذ کي حَوالي کرْتا هَی چُنانْچِه خُلاصةُ الْهِنْد کي مُولِّف ني
لِکْہا هَی کِه ایک برہمن وہان کا میري نام پر بہِي لایا تہا مَین ني سعادت
جانْکر زرِ معْلُوم ادا کِیا بادِر بر اُس سي بہه هَي کِه اُس معْبدِ مین ایک
عار هَي کِه مُجاوِرون کا رَئیس سال مین ایک بار شِیوْرتْرِ کي دِن اُس غار
مین جاکر خاک اُٹّہا لاتا هَي اَور هر ایک مُجاوِر کو اُس مین سي دیتا هَي
بقدرِ اُسْکی نصیب کي وُہ خاک سونا هو جاتِي هَي * ترْهُت قدیم سي دارُ
الْعِلْمِ هِنْدِي هَي آب و هَوَا وہان کِي نِہایَت خُوب دَهی وہان کا چِکّا اَور
نِہایَت خُوش مزه بہت تُحْفه بلْکِه خُلاصةُ التّوارِیخ کي مُصنِّف ني لِکْہا هَي

کِه ایکٔ برس تلکٔ بهین بگڑتا اغلب کِه یِه مُبالغه هو کیُونکِه عقل و نقل کي خِلاف هَی اَور دُوندہ بہی علي هذا اَلقِیاس کہتي هَیں کِه اِدهر اگر پانی اُس مین مِلا دیوي تو غضب سی اُسی ایکٔ صدمه پہنچي اَور بہنس بہی اُس بستي میں اِتِی بڑي اَور قَوی هوتی هَی کِه شیر اُس کو شِکار نہیں کر سکتا علاوَہ اُسکی برسات میں هر بارہ سِنگي شیر بکثرت اِکٹھی هوکر بستي میں آتي هَیں اَور باشِندي وهاں کی حظّ اُنکی شِکار سي اُٹھاتی هَیں سرکارِ چنپارن کِي زمینِ قابِل میں اگر ماش بکھیر دیوین تو بي رنج کِشتکارِي اُگٔ اُٹھین اَور اُسکي جنگل میں پیپلیں بہت پَیدا هوتی هَیں * رهتاس قلعه هَي ایکٔ بُلند پہاڑ دُشوار گُذار پر چودہ کوس کی پھیر میں کھیتیان اُس میں اَکثر هوتي هَیں چشمي بہِي بہت سی خوش مارٔی هَیں اَور جس جگہه وهاں چار گز گھودِیی پانِي نِکل آئي آبشارین بیشتر نالی برسات میں دو سَو سي کُچھه اُوپر اَلقِصّه اِس صُوبي میں گرمِي شِدّت جاڑا مُعتدِل دو مہینے سي زِیادہ لِباسِ پشمی کِي اِحتِیاج نہیں هوتِي مینہه چھه مہیني آگي برستا تها اب بہِي پانچ مہینے سي کُچھه کم و زیاد برس رهتا هَي زمین یہاں کِی تمام سال دریاؤں کِي نہایَت سی شاداب رهتِي هَي باؤ شِدّت سہین چلتِي گرد بہِي نہین اُڑتي کِشتکارِي جَیسِي چاهِیی وَیسِي هوتِی هَي خُصُوصاً دهان یہان

کی نہایت پاکیزہ اَور چیدہ پر کساري ایک اناج کثرت سي هوتا هَی نیت
سننا نہ مرہ مثرکي مانند مُغلس تہیدست یا کمي اُسی کہاتی هَس گو کہ
وہ سب نعضي اَمراض کا بہی هوتا هَی اگرچہ دریا اِس صُوبي میں نہت
هَین پر گنگا سون گندک کلانِ تر لیکن سون جمالِ جنوب سي آکر منیر کي
نزدیک گنگا سي مِلي کہتي هَین کہ نربدا اَور وہ ایک چشمي سي نکلي هَین
اَور گندک شمال کي جانب سي آ حاجي پُور کي قریب " کرم ناسا ایک
دکھن کي پہاڑ سي نِکلکر چونسا گُذر میں " اَور بن پن جنُوب کي طرف سي
آ سوح کي آبادي سي گُذر عظیم آباد کي نزدیک " عرض بہتر دریاؤ اَیسي
کہ جن مبن ناو چلی اَور چھوٹي انگشت گنگا سي شہرِ مذکُور تک پہنچتي
پہنچتي مِلي اکثر هِندُو خاص کرم ناسا کو اُترتي هُوئي یہہ اِحتیاط کرتي هَین
کہ ایک قطرہ اُنکي بدن تک نہین پہنچتا نہانی کا تو کیا ذِکر هَي پر
خُلاصة التّوارِیخ کي مُولِّف نی لِکہا هَي کہ جِس مقام مین گنڈک گنگا سي
مِلي هَي جو کوئي وهانکا پانی پیّی اُنکي گلی مین گھینگا نِکلي رفتہ رفتہ
نارجیل کي برابر هو جائي اَور سیرُ آلمتأخرِین والا یہہ لکہتا هَي کہ حاجي
پُور کي آب و هَوا کي یہہ خاصِیَت هَي اکثر وهاں کي لوگ اِس مرض مین
گرفتار رهتي هَیں اَور گھینگي اُنکي گلون کي هار لیکن واقع مین اُنکي خِلاف

هَی شایَد، چالِیس پچاس برس آگی یہہ بات ہو نو ہو اب نو یہہ ہاں نعصی نعصی، اشخاص کي گلوں میں البتہ سو یہہ کہاں ہیں اَور پانی دریای مذکور کا بسراکیت گنگا بلکہ بِرا ہزاروں آدمیوں بی پیا اب سلک بھی پیتي ہیں لیکن گلا کیسکا سوجتا بھي، یہہ گھسگی کا تو کیا ذکر ہَی مگر ایک بوڑھي گنڈک مظفرپور کی بلی بہتي ہَی اُسکي پانی کا یہہ اثر مقرر ہَی بلکہ مُبالغہ یہاں تک کرتي ہیں کہ چرند پرند جو اُسکا پانی پیی یہہ بیماري اُسکي گلي پڑی چنانچہ مظفرپور کی اکثر حیوان و انسان اِس بلا میں مُبتلا رہتي ہیں وہ جو سُنا تھا کہ ایک سرزمین کی جزیا کوّي کی بھي گلي میں گھسگا ہوتا ہَي وہ یہي ہَی اَور سالگرام ایک پتھر حاجي پور کي اطراف میں ہوتا ہَی رنگ اُسکا سیاہ مقدار میں چھوٹا گول روعیي فارسی میں سنگ محک اُسي کہتي ہیں راقم خلاصۃ التواریخ کا یہاں تک لکھتا ہَی کہ چالیس کوس کی عرضی تلک قصبہ مذکور کی نواح سی نکلتا ہَي ہندو اُسکو بھي ایک مظہر الٰہي سمجھکر پرستش کرتي ہیں بلکہ برہمنوں کا عقیدہ یہہ ہَي جو دست کہ ٹوٹ جای قابل پوجنی کي یہہ مگر یہہ پتھر قصہ کوتاہ طول اِس صوبي کا نیلیا گڈھي سي لیکر رہتاس تلک ایک سَو بیس کوس اَور عرض ترہت سي کوہ شمالي تلک ایک سَو دس کوس شرق رو اِسکي

بنگاله عرف رخ اِلٰه آباد جانبِ شِمال اَوَدْه حسوب کِي طرف ایک بڑا بہاڑ
حاجِي پُور مُنگیر چنپارن سارن تِرہُت پٹنه بِہار رهتاس آٹهه سرکاربن مُعلّق
اُن سی دو سَو چالِیس محالِ آمدنِي اٹّهنیس کڑوڑ سات لاکهه تیس هزار دام

صُوبهٔ بنگالا جهانگیر نگر عُرف ڈهاکه ایک بڑا شہر آبادِي و خُوش سوادِي
مین بمراتب بہتر هر مُلک کِي اشیا اُس مس هر وقت مُهیّا هر قَوم و
اِقْلِیم کي لوگ اُس مین هزارها، اصل نام اُسکا بنگ تها لفظِ آل کِه اُس
سي مِلا وجه اُسکِي یِهه هَي کِه بنگلا زبان مین آل بڑي پُشتي کو کهتي هَین
اَور اُسی باغ و زراعت و غیرہ کي گِرْدِ پانِي کِي مُحافظت کي لِیي بناتي هَین
چُنانچه اگلي زمانے مین اِس مُلک کی زمیندار دامنِ کوه مین کِه زمین
وهانکِی نِیچِی هوتِی هَی دس دس هاتهه کي اُونچی اَور آٹهه آٹهه هاتهه کي
چَوڑي پُشتي بناکر مکانون کِي بُنیاد اُنکي اندر ڈالتي تهي اَور کهیتان بهی
اُسِي طَور پر کرتي تهي بِنابراِسکي یہانکي عوامّ ني اِس مُلک کا نام بنگالا رکّهه
دیا گرمي اِس دِیار مین چالِیس پچاس برس سابِق اِعتدال سي قریب تهي
اَور جاڑا بہایت کم برسات جیٹهه سی شُرُوع هوتِي تهي اَور چهه مهینی رهتي
لیکن بالفعل بعضي مُلکون مین گرمي اُس سي کہین زیاده چُنانچه سالِ

گذشته مین تو آیسي بڑي تهي كه ایک عالم ني اذیت كهنچي بلكه اکثر
حیوان انسان حرارت سي تلف هوئي جاڑا بهي اتنا پڑتا هي كه سبر بهر روئي
كا بالا پوش انسان رات كو اوڑه سوئی لیکن تهتهر نہین هوتي بلكه پهر دن
چڑهی سی لیکر دو پہر گهڑی دن رهي تلک رضائی کی حاجت نہیں اور
دو پہر سي سپہري نکت ایک دوپٹا کافی هی لیکن اس موسم مین کوهرا اکثر
پهوهار كي مانند پڑتا هي بلكه كبهی كبهي تو آسمان دهوان دهار هو جاتا هي
سورج پہر ڈیڑه پہر دن چڑهي تک نظر نہین آتا اور برسات پانچ مهینی
كي بلكه كچهه كم شروع اسكا آدهی جیٹهه سی اور آخر کاتک كا اول معهذا
اگر جیٹهه كي ابتدا مین یا کاتک كي انتها مین كسي برس مینهه برسن
تو كچهه مضایقه نہین کیونکه کبهي کبهی عبر موسم کبا پچهم کی ملکون مین
نہین برسني دهان اس ملک مین بیشتر هوتا هي اقسام اسکی بہت هین
اگر ایک ایک دانه هر قسم سي لوین تو ایک تهلیا بهر جائی لطف یه هی
كه ایک کهیت مین تین تین بار پیدا هوتي هین جس قدر پانی بڑهي زیاده
پهنکي بال اسكي پاني مین نه ڈوبي کهیت والون نی جو کبهو اسکو ماپا تو
پچاس پچپن هاتهه سي کچهه اوپر پایا اور رعیت یهان كي حاكم سی سرکشی
نہین کرتي زر واجبي ایک برس كا آٹهه مهینی مین بطور اقساط کچهری مین

آپ پہنچا دیتی ہَے گھر اِس بِلاد میں بیشتر چھپّر کی اگرچہ کِتنی دِلدار
مضبوط خوش اُسلوب دیر پا ہوتی ہَیں بلکہ بعضی بعضی بنگلوں میں تو پانچ
پانچ چار چار ہزار رُپے لگ جاتی ہَیں پر دِیواروں کی جاگہہ ٹٹیان کیونکہ
کچّی دِیوار یہاں کی نہیں ٹھہرتی۔ مگر خِشتی سو غریبوں کو کہاں مُیسّر بلکہ اکثر
صاحِب مقدور بھی بسبب خِسّت کی نہیں بناتی اَور باس اُن اشخاص کی
اکثر گلی تھوڑی سی برنجی دستیاں بھی بیشتر یہاں کی درختوں میں ہوتی
ہَیں یعنی ایسی جگہہ گھر بناتی ہَیں کہ اِدھر اُدھر اُسکی درخت ہوں خُدا
نخواستہ اگر ایک گھر کو آگ لگی تو گانوں کا گانوں پھک جاتا ہَے پھر اپنی
اپنی گھروں کی نِشان کِسیکو معلوم نہیں ہوتی مگر اُن درختوں کی آثار
سی " بوریا بھی اِس نواح میں بعضا بعضا مُلایمت میں ریشم کی برابر اَور
صفائی میں محمودی کی چاندنی سی کہیں بہتر بلکہ گرمیوں میں فرش اُسکا
اِسکی آگی گرد اَور یہہ اُس سی سرد سیتل پاتی اُسکو بجا کہتی ہَیں واقعی
کہ اِسم با مُسمّی ہَے " خوراکِ خاص یہاں کی لوگوں کی مچھلی خشکا کڑوا
تیل دہی لال مرچ ترکاری ساگ بلکہ مچھلی حضرتِ یونس کی وقت کی
بھی اگر پائیں تو کھا جائیں اَور ترکاری کی ناؤں کوئی پتّا ہاتھہ چڑھی مُنہ میں
نہیں کہ اُسی ہاتھہ اُٹھائیں لون بھی زیادہ کھاتی ہَیں لیکن اِس مُلک کی

یعنی بعضی مقام میں کم بہم پہنچتا ہے پر روٹی گیہوں جَو چنے کی اگر
کسی ہی خوب ہو نہیں کھاتی بکری کا گوشت مُرغ گھی اِنکی مِزاج سے
مُوافِق نہیں بلکه رِیاضُ السّلاطِین کا مُصنِّف لِکھتا ہے کِه اِن غِذاؤں کو اکثر
مِعدہ اِنکا قبول نہیں کرتا احیاناً جو کھا جائیں تو اِستِفراغ کر دیں پر اپنے دیکھنے
میں نہیں آیا اَور کِسی ٹھیٹھ بنگالی سے صُحبت بھی نہیں رہی شاید اُنکی
یہہ عادت ہو تو ہو ہر کِسی کی تو نہیں اَور پہناوا عَوامُ النّاس کا خواہ وہ
مالدار ہو خواہ مُفلِس مُوافِق ستر کی کیونکِه مرد ایک سفید کپڑا جسکو دھوتی
کہتے ہیں ناف کے نیچے سے باندھتے ہیں زانو تلک اُسے ڈھکتا ہے اَور دو
تین پیچ کی ایک لپٹی سِر کی گِرد لپیٹ لیتے ہیں چندیا ساری کھُلی رہتی
ہے مگر جو اہلِ ہِند یا کِسی اَور مُلک کے باشِندے یہاں آکر سے اَور دو دو
تین تین پُشتیں اُنکی گُذر گئیں یا جِنکو ہِندوستانیوں سے اکثر صُحبت رہی یا
روزگار پیشه اہلِ خدم جامه نیمه بھی پہنتے ہیں پر اپنے گھروں میں بیشتر
اِسی طور پر گُذراں کرتے ہیں لیکن خُلاصةُ التّواریخ والا جو لِکھتا ہے کِه زن و مرد
کپڑے نہیں پہنتے سکتے رہتے ہیں اُسکی مُراد بھی یہی ہے یعنی جس پر
لفظ پہننے کا صادق آئے ویسی پوشش اِنکی نہیں اَور یہہ جو تصریح کرتا ہے
کِه کار و بار باہر کا بھی خاص عورات سے مُتعلِّق ہے خُصُوصِیّت اِس امر

کِي بِالفِعل تو ثابِت نہین اُس عصر مین شاید هو پر لِباس اکثر عورات کا
بهي ایسا هِي کُچهه هَي کیُونکِه ایک هِي کپڑي پر یې بهِي اِکتِفا کرتِي هَین نام
اُسکا ساڑی هَي اِس طَور سی کِه ایک اَدهواڑ اُسکِي ناف سي لي پِنڈلِیون
تلک لپیٹتِین هَین اَور دُوسرِي سي پیٹهه گردن اگلا دهکا سِر بسا اَوقات کهُلا
رکهتِي هَین بلکِه پاؤن بهِي ننگي پاپوش نہین پہنتِین اَور سفر یہان بیشتر ناو
پر خُصُوصًا برسات مین کیُونکِه کِشتِیان اِس مُلک مین اقسام کِي نہایَت سي
گهاٹون پر چهوٹي بڑِي مُہیّا رهتِي هَین جِس وقت مُسافِر چاهي سَوار هو
بَیٹهي اَور جِس شہر کو چاهي بَآرام چلا جاوي اَور گرمِي جاڑي کی مَوسِم مین
رتهین گاڑیان چوپالي بلکِه پالکِي تلک بہم پہُنچتِي هَي جِس پر چاهي اُس
پر سَوار هو لیکِن اچّها گهوڑا هاتهہ نہین لگتا مگر بڑي مول کو پر هاتهِي بکثرت
هوتِي هَین اَور موتِي جَواهِر عقِیق یشم مُطلقًا اِس سرزمِین مین نہین مگر اَور
مُلکون سي آتا هَي پهل سِواي انگُور و خربُوزه انواع و اقسام کي یہان هوتِي هَین
خُصُوصًا آم انناس کیلا کِه هر ایک اِس خُوبِي کي ساتهه اَور بِلادِ هِند مین نہین
هوتا لیکِن خاص اِس نَواح کي میوون مین ایک گُلاب جامن هَي اگرچه
مِیٹهِي تو خُوب نہین هوتي پر اُسکِي هضم هونِي تلک جب ڈکار آتِي هَي
گُلاب کِي باس آتِي هَي پهُول بهِي سبهِي طرح کي هوتِي هَین پر کیوڑا کثرت

سي اَور مانڈھولتا بلکہ یہہ قِسم خُصُوصیت اِس مُلک سي رکھتي هَي اَور بعضي
مقاموں مین سونٹھہ سیاہ مِرچ بھي پیدا هوتي هَي اَور پان تو اقسام کی بافراط
ریشم بھي نِپٹ بہتایت سي بلکہ کپڑا بھي ریشمی قِسم قِسم کا یہان خُوب
بُنا جاتا هَي کِہ وَیسا اَور کہین کم دیکھنی مین آتا هَي سچ تو یہہ هَي کِہ
کپڑا سُفید بھي اقسام کا خواہ مہین هو خواہ گزھواڑ اِس مملکت کی بعضي
شہرون مین اَیسا خُوش قُماش تیار هوتا هَي کِہ دیکھني والا اُس سي کیفیت
آبِ رَوان کي اُٹھاتا هَي اَور پہنني والي کا تن سُکھہ پاتا هَي فِي اَلواقع اُسکي
بافت کي صنعتین اَور ساخت کي کیفیتین کِسی اَور دِیار کي بافندي باریک
سِن بھي پا نسکین هرچند ایک عُمر اُدھیڑ بن مین رهین بنی کا تو کیا ذِکر
اِس واسطي یہان کي سردار اپني هم سرون کي لِئي بطریق سَوغات بسا اَوقات
کپڑا اجناس اِس قِسم کي بھجوایا کرتي تھي" اَور سوداگر اکثر اپني نفعي کي
لِئي مُلک بمُلک لیجایا کرتي تھي" چُنانچہ طَورثاني نو بدستُور جاري هَي لیکن
اَول مین بسبب اِنقلاب زمانہ بمراتب خلل پڑ گیا اَور چیري خانہ جو
یہان کي ناظِم حُضُورِ اعلیٰ مین اِرسال سال بسال کیا کرتي تھي وُہ محمّد شاہ
کي بعد یک سر موقوف کر دِیا بلکہ اپني پگڑیان پھیر رکھین اَور هِي سونا
سرون مین سمایا " آدابیہ کا طریقہ ایک لخت بھلایا " شرابِ نخوت و

رعونت مىن سرشار هوئي " اَور آداب كي طريقي سي يك لخت نسْت بردار " ليكن حمار اُسكا خوب هِي كهيَنچا " سو طرح كا صدمه حان و دِل كو پهنچا " * لكهنوتي قديم شهر هَي آباد كرني والا اُس كا شنگل ديپ احوال اُسكا يون كر هَي كِه بنگالي كِي سرحدّ مين كوچ ايك بستي هَي اُس شخص ني اُسكي نواح سي خروج كِيا آخِر صوبه بِهار و بنگ كو لي لِيا پهر اِس شهر كو بسايا اَور اپني تخت گاه ٹههرايا چنانچه دو هزار برس تلك شهر مذكور دار الحكومت صوبه بنگ كا رها بعد اُسكي تانڈا هُوا پهر جهانگير نگر بعد اِسكي مرشِد آباد بلكه ابتلك يهي صوبه مسطور كي ناظِم كي بود و باش اِسي مين هَي قِصّه كوتاه جِس وقت هُمايون بادشاه لكهنوتي مين رونق افزا هُوا اُسكي آب و هَوا كو اچّها ديكها جنّت آباد نام ركها اب وه مُلك اَيسا اُجڑا هَي كِه هزارون درِندي گزندي وهان اپني گهر ساتي هَين فقط قلعي كي دروازي كا نِشان اَور مسجِد طِلائي كي كچهه آثار نظر آتي هَين (بَيت) هزارون هِين تهي جِس جگهه بوستان " وهان اب نهين ايك گُل كا نِشان " جهان مسندين بادشاهون كي نهين " وهان ايك گدا كا بچهونا نهين " مشرِق طرف شهركي چهتهه يهتهه ايك جهيل هَي باندهه اُسكا اب تلك قايِم ليكن جب كِه آبادي كي بنياد مستحكم تهي برسات مين پاني كا گذار شهر مين مطلق نهوتا تها اب يك سر سطحِ آب

هو جاتا هَي بلْكه كِشْتِي بهِي نَاسَانِي آتِي جاتِي هَي اَور قلعي سي ايک كوس كي فاصِلي پر ايک قدِيم عِمارت تهِي. اُس مين ايک حَوض بهِي نِهايَت مُتعفِن نام اُسْكا پِيار باڑِي. تها جو كوئي پانِي اُسْكا پِيتا اقْسام كِي بِيمارِيون مين گِرِفْتار هوكر مر جاتا كهتي هَين كِه. اكْبر كى عهْد سي پهْلي گُنهگاروں كو وهان قَيد كرتِي تهي كِه اُسْكا پانِي پِيكر جلْد هلاک هو جائين. سُلْطانِ ممْدُوح اِس امْر كا مانِع هُوا. اَور اِس دسْتُور كو اُٹها دِيا * مُرْشِد آباد ايک بڑا شهْر بهاگِي رتِي كي كِنارِي اَورنْگ زيب كي وقْت بسا لِيكِن دَرْيا كي دونو كِنارون پر پهْلي اُس جگْهه مخْصُوص خان سَوداگر نِي ايک سراى بناكر مخْصُوص آباد نام ركْها تها كِتْنِي دُوكانين اُس مين تهِين جب جعْفر خان نصِيرِى كو اصالتًا صُوبه دارِى بنْگالي اَور اُڑِيسي كِى مُحمّد عالمْگِير نِي عِنايَت كِى اَور مُرْشِد قُلِيخان خِطاب دِيا تب اُسْنِي وُنهِين شهْر آباد كِيا اَور مُرْشِد آباد نام ركْها بلْكِه دارُ الْحُكُومت اُسِيكو ٹههرايا. چُنانْچِه. اَبْتلک بهِي سنِ بارہ سَي بيس هِجْرِى هَين اَور رِياسيت صاحِبانِ كمْپنِي دامَ ظِلُّهم كِي بُود و باش ناظِم كِي اُسِي مين هَي طُول اُسْكا چار كوس سي كُچهه زِيادہ چپْولِي بُوتِي دار اَور سارِي يهان كِي مشْهُور باغات و عِمارات بهِي فِي الْجُمْله لِيكِن نه قابِلِ تحْرِير اِلّا موتِي جهِيل و گورِي بنْگْلِي كِي سو وُہ خراب و مِسْمار هو گيئِي زبانون پر فقط نام رہ گيا هان ايک نَوّاب سِراجُ

آلدّوله کا خُلاصہ۔ عِمارات اِمام باڑا اب تلک قایم هَي هَيئت وضع اُسکي بَيان سي بي نیاز سے هَي کِه اِس ساخت کا اِمام باڑا بِلادِ هِند میں کهِین نہین هرچند کِه تیّاري اُسکي اب عُشرِ عشیر سي کم هَي لیکن نمُونہ گُلزار یادگارِ گُلزار (قطعہ) لطافت اَور صفائي کِي کیا کروں تقریر عِمارت اُسکي تو رکهتي هَی حُکمِ شیشي کا جو روشنِي کا سمان چار چند هو اُس مین عجب نجان تو اِس بات کا اچنبها کیا زبان بهِي اُس شہر کي لوگون کِي بہ نِسبت یہان کي اَور بِلاد کي باشِندون کِي دُرُست وجہ اِسکِي هم صحبت هونا اکثر اَوقات هِندُوستان زادون سي کیونکِه بعد شاهجهان آباد کِي برهمي کي قبل ار حُکومت صاحِبانِ عالیشان بیشتر وی اُسِي شہر مین وارِد هُوئیہ بهي بلکِه سکُونت بهِي اِختِیار کِي تهِي شہرِ مذکور البتّه لُطف سي خالِي نہین لیکِن دریا سي نشیب مین واقِع هَي اگر پُشته دریا کا یا اکبر پُور کِي جهِیل کا باندہ خُدا نخواسته برسات مین ٹُوٹي تو سارا شہر هِي ڈُوبي چُنانچِه سنِ بارہ سَي سولہ کي اخِیر مین طُغیانِي آب سی بهگوان گولي کِي طرف کا پُشته جو ٹُوٹ گیا محلّي کي محلّی غرق هو گئي یہان تک کِه نوّاب مظفّر جنگِ مرحُوم کي نو ساخت مین گهُٹنون سي کُچه اُوپر تها بلکِه اَور عِمارتون مین بهِي علٰی هذا القِیاس کہتي هَین کِه اَیسِي پانِي کِي طُغیانِي ایک مرتبِي نوّاب

مہابت جنگ کي عہد میں بھی ہوئی۔ تھي حافظِ حقیقي۔ اب اِس آبادي کو محفوظ رکھے۔ اَور پشتون کو پہاڑوں کا سا اِستقلال بخشي * بندرِ ہگلي اَور ساتگام آدھ کوس کا باھم فاصلہ رکھتي ھین سانگام کي۔ شہریت۔ اَور آبادي بہت بڑي اَور پُر عِمارت تھی۔ حاکِم وُھین رھتا تھا۔ جب یہہ مقام دریاؤن کي طُغیانِي سي۔ اُجڑا ھگلي کی آبادي نی کمال رونق پکڑي فوجدار یہان کا علاقہ حُضورِ اعلیٰ سی۔ رکھتا تھا بنگالي کی ناظمون کا چندان۔ مُحتاج نہ تھا جعفر خان نی۔ فوجداری بندرِ مذکور کی بادشاہ۔ سی درخواست کرکي بطامت میں لگا لِی۔ اَور ھر مُلک کي سوداگرون تاجِرون سي۔ مُراعات شُروع کی محصُولِ واجِبي سی ایک دام زِیادہ نہ لیتا بلکہ کُچھ اُس۔ میں سي بھي چھوڑ دیتا پھر تو فرنگ و چین و اِیران و تُوران و عرب و عجم۔ سي اکثر تجارت پیشون کي۔ آمد و شُد ھونی لگی بلکہ بہتیري مالِک جہاز نی بُود و باش بھی اپنی یہین۔ ٹھہرائي لِہذا شہرِ مذکور کی آبادي نہایت بڑہ گئی اگرچہ اکثر اقوام کي تاجر یہان تھي لیکن مُغلون کا اِعتبار بیشتر تھا اَور اَھلِ فرنگ کو قلعي۔ اَور بُرج کي۔ بنیاد ڈالني نہ دیتي مگر کوٹھیون کي تعمیر کا حُکم تھا جب۔ فوجدارون نی سخت گیري اَور زِیادہ۔ طلبي شُروع کي شہرِ مذکور ویران ھو گیا اَور صاحِبانِ عالیشان کي رعایت۔ و حِمایت و آسانيِ محصُول سي

کلکتہ زیادہ تر آباد کہ بالفعل دار الحکومت ہی * شہر کلکتہ زمانۂ سابق میں ایک گاؤں تھا وجہ تسمیہ اسکی یہہ ہی کہ کالی نام یہاں ایک بت ہی اور بنگلا زبان میں کتا صاحب کو کہتی ہیں اس سبب سی نام اسکا کالی کتا ٹھہرا پھر رفتہ رفتہ زبانوں کی، بعبارات سی یی بھی بگر گئی کلکتہ رہ گیا لیکن آباد ہونا اُسکا اور صاحبان عالیشان کی، کوٹھیوں کا بنا جس طرح ہوا بیان اُسکا یہہ ہی کہ نواب جعفر خاں کی نظامت ملک کمپنی بہادر کی کوٹھی ہگلی میں گھول گھاٹ سی متصل محل پری کی قریب تھی، ایک دن یکایک زوال کی وقت زمین وہاں کی دھسنی لگی۔ اُس وقت صاحبان انگریز کھانا نوش کر رہی تھی ناری سردار تو گرتی پڑتی بہایت جد و کد سی نکلی لیکن مال و اسباب تمام و کمال معہ اکثر ذی روح اُس مکان کی ساتھ پانی میں غرق ہوا بلکہ بعضی انسان بھی تلف ہو گئی پھر مستر چانک نی بارسی باغ کو مول لیکر درخت اُسکی کاٹی، اور کوٹھی بنانی شروع کی پر دو منزلہ سہ منزلہ عمارتیں بنانی کا ارادہ کیا جب دیواریں اُٹھ چکیں شہتروں سی چھت پٹنی لگی وہاں کی شرفا بجبا خصوصاً مغلوں نی کہ تاجروں میں عمدہ تھی میر ناصر فوجدار سی کہا کہ جب نا محرم ایسی بلند کوٹھوں پر چڑھینگی تو ہماری ناموس کی بی ستری ہوگی مطلق حرمت نرہیگی فوجدار نی اِس

مضمون کي عرضي نواب موصوف کو لکھ بهيجي اور منعافي اسکي ان سے
کو روانه کيا پهنچتي هي حضور مس وي فريادي هوئي جعفر خان کي في الفور
پروانه تعمير کي مناهي کا نهايت تاکيد سي لکھ بهيجا فوجدار ني پڑهتي هي
اسکو حکم کيا که کوئي راج مزدور بڑهئي وهان نجائي اور عمارت ناقص پڑي
رهي صاحب موصوف اس حرکت سي نهايت آزرده هوا بلکه اراده لڑنے کا
کيا ليکن سپاه قليل تهي اور جهاز بهي ايک علاوه اسکي معلون کي کثرت
فوجدار کي حمايت اس ارادي کو فاسد جان کر فسخ کيا اور جهاز کا لنگر
اٹها ليا آخر کناري کي بستي کو آتش شيشي سي جلاتا هوا چل نکلا فوجدار
ني هرچند اسکي روکني کا تدارک کيا ليکن پيش رفت نهوا اور جهاز سمندر
مين جا پهنچا پهر وهان سي دکهن کي طرف روانه هوا ان دنون اورنگ زيب
وهين تها اور غنيمون ني چار طرف سي رسد بند کي تهي لشکر پادشاهي
مين قحط عظيم تها کرناتک کي کوٹهي کي سردار ني بهت سا غله جهازون
پر لادکر لشکر مين پهنچايا اور خدمت شايسته بجا لايا مورد الطاف و عنايات
هوا اور اقتضائي مطالب و مقاصد کو پهنچا جهان پناه اس سي بلکه فرقه
انگريز سي راضي هوئي يهان تک که سند و فرمان محصول کي معافي کي اور
کوٹهي کي تعمير کي عنايت کي تب مستر چانک پادشاهي احکام و فرمان

دکھن، سي لیکر بنگالي کو پھر آیا، اَور وکیل معہ نذر و پیشکش، ناظِم کي پاس بھیجي، آخِر سند مُطابِق، کوٹھِي، کي بناي کِي، حاصِل کرکي، نُنیاد ڈالِي اَور شہر کِي، آبادِي پر مُتَوَجِہ ہُوا تِجارت کا بھِي، کار و بار بخُوبِي کرنِي لگا، اَنتلک بھِي وُہ کوٹھِي، قایِم ہَي، پُرانا قلعہ اُسیکو کہتي ھین، اَلقِصّہ شہرِ مسطُور، نِہایَت کلان و معمُور بھاگِي رتِي کي کِناري نِپٹ اُسلُوب، کي ساتھ واقِع، ھَي آبادِي، اُسکِي دِید کي لايِق ہَي عِمارات اُسکِي عِماراتِ، چِین و صِفاھان سي، فايِق ہَي تعمِیر کا طَور ھِي نَیا ہَي نقشا ہر ایک مکان کا جُدا ہَي حَویلیان پُختہ گچ کِي، برابر برابر ہَي سڑکین سُتھرِي ھموار سراسر " فضا اُنکِي رشکِ فضاي باغِ اِرم ہَي اَور ھَوَا غَیرتِ نسیمِ صُبحدم ہَي سبزِي پر اُنکي زُمرُد زہر کھاي ہَي اَور سُرخِي سي مُونگي کا جِگر خُون ہو جاي ہَي علاوَہ اِسکي مہ جبینون کا اِزدِحام ہَي حُسن کِي گُذرِي کِي ایک دھوم صُبح و شام ہَي (اَبیات) جو اِندر بھِي اُس وقت اِیدھر کو آي ہَي تو اپنِي سبھا مین کبھو پھر نجاي ہَي اگر دیکھي ٹُک اِس شبِستان کو ہَي پرِي چھوڑ دیوِي پرِستان کو ہَي بشر کو کہان پھر نظارِی کِي تاب ہَي جِگر برق کا یہان تو ہوتا ھَي آب ہَي نکھو اپنا حِي مُفت اَي بیخبر ہَي سمجھ کر ذرا اِس جگہہ دِید کر ہَي ہر ایک محلّي مین عالمِ طِلسمات ہَي ہر کُوچي سي ارژنگِ مانِي مات ہَي گھر ہر بیپارِي کا ہر مُلک

؛ کي اجناسِ مُعدّد سي بھرا ھُوا ؛ صرّافي کي، ھر دُوکان میں رُپي اشرفی کا تودہ ؛ لگا ھُوا ؛ بازار میں ھر طرف چھل پھل ؛ شیشہ آلات کی دُوکان رشکِ ؛ شیش محل ؛ (اِنبات)کھُلا بازار اَور رستي کُشادہ ؛ بیاضِ جدولي ھو جیسي سادہ ؛ دو رستہ اھلِ حرفہ اَور دُکان دار ؛ لڑي موتي کی ھو جیسی نمودار ؛ اِدھر کو جوھري اُودھر کو بزّاز ؛ اِدھر صرّاف اُودھر کو طلا ساز ؛ رُپي اَور اشرفی دیکھي رستي ؛ دھری تختي پہ جوں نرگس کي دستي ؛ کیاري اَور گوٹي اَور مُسلسل ؛ مثالِ برق کرتي ھیں جھلاجھل ؛ جو کُچھ چاھو تم اسبابِ جہان سي ؛ بہم وہ جنس پہونچي ایک دُکان سي ؛ فی الواقع آبادي اُسکي اکثر آبادیوں سي دُونی ؛ اَور بستي اُسکي بہت سي بستیوں سي بڑی ؛ کیونکہ جیسا بازار خُشکي میں دو رستا ھي ؛ ویسا ھی ناو جہاز کي کثرت سی پانی میں بھی ایک شھر بستا ھي ؛ لیکن سبب آبادي کي ترقي کا یہہ ھی کہ ھر ایک صاحب گورنر اُسکي تعمیر کي افزایش پر متوجّہ رھا ؛ اَور لکھّا رُپیا اِس کام پر اُسني سرکارِ دَولت مدار کا خرچا ؛ خصوصاً نوّاب گورنر جنرل لارڈ ولسلي مارکویس بہادر نی تو انت گنت پیسا اُٹھایا ؛ ساتھ اِسکي شھر کا اُسلوب بھي نہایت خُوب کر دکھایا ؛ چُنانچہ ایک عمارت آیسي عالیشان بنائي ؛ کہ جس سي شھر کي رونق حد سي زیادہ بڑھائي ؛ تشبیہ اُسکي کس سي

٭ دِیکھئي کِه جهان مین اُسکا نظِیر نہین ٭ ثانِي اُسکو کِسکا کہئي کِه کِسي عِمارت کِي اَیسِي تعمِیر نہین ٭ سچ تو یہہ هَي کِه جَیسی اُسکي بنانِي والي کِی اِمارت مین آن بان جُدِي هَي ٭ وَیسِي هِي اُس مکان کِي عِمارت کِي شان جُدِی هَی ٭ (قِطعه) شفّافِي و صفائِي یہان تک هَی جِس سی نِت ٭ نُورِ صفاي صُبح کو رهتا هَی اِنفعال ٭ نقش و نِگار اُس پہ هَین اَیسي کِه حُسن کا ٭ اُن سی نِگار خانه ٔ چِین کري سُوَال ٭ اَور اِرتِفاع یہہ هَی اگر عُوج اِبنِ عُوق ٭ اُس پر کری نِگاه تو پگڑِی کو لي سنبهال ٭ جِس قدر اُس مکان کِي تعرِیف کِیجئِي بجا هَي ٭ اَور جِتنا اِس شہر کو سراهئی رَوا هَي ٭ واقِعي بِلادِ هِند مین اب اَیسِي پُر عِمارت آبادِي کہِین نہین ٭ اَور تاجِرون سَوداگرون کِي کثرت بهِي اَیسِي کہِین نہِین ٭ صاحِبانِ کمپنِي کِي مُدّت سي تِجارت گاه هَي ٭ اَور سرداران انگرِیز کِي قدِیم عِشرت گاه ٭ بِالفِعل اکثر صِنف کي اشخاص مُتموِّل اَور صاحِبِ صنعت گري مین کامِل یہِین بکثرت مَوجُود هَین اَور اشیا و تحائِف بهِي انواع و اقسام کِي علیٰ هذا القِیاس خرِید فروخت کا سرِشته بخُوبِي جارِي ٭ خُوش وخُرّم هر ایک بیپارِي ٭ لیکِن رنگِین کپڑِي جلد بد رنگ هو جاتِي هَین خُصُوصاً لال کا تو رنگ رهتا هِي نہِین اَور اشیاء قوامِي بهِي مِثلِ شربت و خمِیره و معجُون شِتاب سڑ جاتِي هَین بلکِه خُشک دوائِین بهِي

بیشتر بگڑ جاتي هین سبب اُسکا هوا کي شوریت و عفونت و رطوبت چنانچه گهرون کي زمین همیشه نمناک رهتي هي بلکه دو دو تین تین گز دیوارین بهي نیچی کي مکان تو قابل بود و باش کي نهین اگر دو منزله سه منزله مکان نه بناین تو یهان کي باشندي مطلقاً آرام نپاین اور پاني بیشتر تالاب کا پیتي هین یا مینهه کا کوئي تمام یهان کي کهاري اور آب جاري دریاي شور کي قرب سي نپت بهاري خصوصاً جوار کی وقت مراد اُس سي اُلتا بهنا دریا کا اور بهاٹهامخالف اُس کا بیان اِسکا عجائب المخلوقات مین یون لکها هي که هر دریا مین یهه نهین هوتي مگر شور دریا مین یا وي دریا جو اُس سي متصل هین ساتهه اِسکي اُنکي عمق مین پتهر بهي نهایت سخت هووین پهر جس وقت ماه محاذي اُنکي سطح سي هووي اور شعاع اُسکي اُن پتهرون پر پڑي پهر وهان سي پلٹتي پاني کهولني لگتا هي اور رقیق هوتا جاتا هي پس موجب زیادتی کا لطافت هوتي هي اور اُسکو مکان وسیع چاهیي ندان بعضي اجزاي آب بعضي دیگر کو تموج سي تکراتي هوئي کناری سي اُبهر کر دیتي هین لیکن یهه گهٹنا بڑهنا موافق حرکت قمر هي غرض جس وقت چاند آسمان کي بیچون بیچ پهنچتا هي جوار کامل هوتي هي جهان وهان سي زایل هوا بهاٹهي کي اِبتدا هوئي یعني پاني کا علیان

گھٹني لگا آخرہ حالتِ اصلی بر آ جاتا ہَی جب ماہ اُفقِ عربي پر پہنچتا ہی پھر جوار شروع ہوتي ہَی اَور بڑھني لگتي جہان وتدُ الارض پر آ چکتا ہی کمال طغیانی اُسکی ہوتي ہَی جب وہان سي سرکنا ہي بھاٹھا شروع ہوتا ہَی رفتہ رفتہ پاني پھر اپني طور پر نہي لگتا ہَی جس وقت قمر پھر اُفقِ شرقي پر پہنچا جوار کا آغاز ہوا لیکن اِسکي اَور اُسکی اِبتدای حقیقي ہرگز محسوس نہین ہوتي مگر عرفی عرض ہیجانِ بحر مانندِ ہیجانِ اخلاطِ بدنِ آدمي ہي جیسی اُسکی گھٹني بڑھني کي علّت حکما کی نزدیک قمر پڑتا ہي ویسی ہي اُسکي بھي عرض اُس ساعت پاني بہان کي دریا کا پینی والي کي حق مین سم ہَی بلکہ آب تبعِ دو دم خدا نخواستہ جسني اُسکو پیا وہ بیچارہ کب جیا پس اکل و شرب خلق کا تالاب کي پاني پر ٹھہرا اِسي واسطي بنا تالاب کي اِس ملک مین اکثر ہي اَور ایک نامِ خاص بھي بعضي بعضی تالابون کي لئي مثلاً لال دِگّي چورنگّي و غیرہ اَور سواي اِس جوار بھاٹھي کي وسطِ ماہ کي تِین تاریخون مین اَور آخرِ ماہ کی ایک تاریخ رات مین پاني بصورتِ دیوار بلند ہوکر نہایت زور شور سي دریاي شور کي طرف سي آتا ہي جہاز بھي اُسکی تلاطم سي ہل جاتا ہي پھر ناو تو کیا چیز ہَی اُس وقت اگر کہیں پاني مین ہوئي تو بچي اَور جو کناري سي متّصل لگي تھي

تو اُسْکی صدمي سي خُشْکِي مين جا پڑي. اَور ٹکڑي. هو گئي اِسي واسْطی ملّاح. اَیّامِ مذْکُور. مین چهوٹي بڑي ناوین بهارِي بهاري لنگر ڈال کرکِناری سي دُور رکْهتي هَین. بنگلا زبان مین. اِس طرح کِي مَوج کا ناؤں هُمّا هَي لیکِن برْساتِ. مین اِس. قُوّت و شورِش سی نہین. آتا سببِ یقِینِي اِسْکا بشر بتْلا نہین سکْتا. اَور لِم اِسْکِي کوئي پا نہین سکْتا. مگر حُکما کي نزْدِیک شُعاعِ شمْس. هَي لیکِن. اَیّامِ مُعیّنه. اور. اَوْقاتِ. مُتقرِّرہ مین پر بادْهاي مُخْتلِف کو بهی اِس مین مُداخلت. هَي. اَور اُسْکِی. کمْتي زِیادتي. مین. فُصُولِ. ارْبع کو بِي اَلْوَاقِع شُعاعِ آفْتاب. مین. حِدّت. بمرْتبه هَي پهر. علَیان بهِي. اُس سي اَیسا هِي کُچّهه هوگا * آب و هَوَا بهِي یهاںکی. به. نِسْبت زمانهٔ سابِق کي بِالْفِعْل. اچهِي هَی. چنْدان. بد نہین. خُصُوصاً. جاڑي کِي رُت. مین. تو همیشه اَعتِدال پر. رهتي هَي یُون درْد دُکْهه اِنْسان کو کہان نہین هوتا. کَونْسا. شہر هَي کِه. بیمار. جهان. نہین هوتا. لیکن نَوَاسِر کهُلی داد ضُعْفِ مِعْدہ پُورب مین بکْثرت هَي. اَور پچّهم مین بقِلّت " اَور نکُوا سانْجر قِبل پا گهینگا. خاصّ اِسِي. سرْزمِین مین هونا هَي وهان. مُطْلق. نہین. مگر کبْهي کہین. کِسي کو بسبِبِ نُدْرت اَور ارْمنِي محلّي مین بڑی. بازار و چِینِي بازار کي بِیچ. ارْمنِي گِرْجه هَي بہت اُونچا کُشادہ. مشْهُور بهِي سب گِرْجون سی زِیادہ " تعْمِیر

اُسکي. آغا ناطِر ارمنیون کي سردار ني سن ایک هزار سات سو چوبیس عِسوي مین کي. اگرچه اِس شهر مین گرجي انگریز و پرتکیش وغیره عِسائیون کي بهت هَین پر شهرت اِسکي بیشتر هي. اَور گهڑي بهي اُسکي بہایت معتبر. مسجدین بهي یهان کثیر هَین لیکن نه قابلِ تحریر. مگر رمضانی دري ني ایک مسجد پخته مربع نو برج کي ستهل هتي مین. سائي هي وافعي تعمیر اُسکي اُسکي حوصلي سي باهر هي. اَور یهان کي سب مسجدون سي بهتر. اِمام باڑي بهي علیِ هذا القیاس. بهتیري کیونکه کوئي سرکار و جمعدار خانساماں ناطِر و غیره بهوگا که جسني اپني حویلی کي متصل نه بنایا هو لیکن ایک چهوٹا سا گنبد دو تین هاتهه کا اُونچا اَور چبوتره بهي اِسي قدر لنبا چوڑا مگر بعضي بعضي چوبدار جمعدار ني یا کِسي صاحب کي هندوستانی بي بي ني محوطه اَور مکانات کي ساتهه بهي بنایا هي. اَور بهت سا پیسا اُسکي تیاري مین اُٹهایا هي. لیکن اَیسي اشخاص تعمیر کي سلیقي اَور تعزیه داري کي طریقي سي کیا واقف هَین تا هم اگر ایمان کي ساتهه هي اَور نیت بهي بخیر تو عقبيٰ مین کچهه رستگاري هوگي. و اِلّا دونون جهان مین ذِلت و خواري. اَور محرم کي ساتوین کو یهان کي باشندي جِتني تعزیه دار هَین شدي اَور علم اُٹهاکر بیٹهک خاني تلک شیون کرتي هوئي

لیجاتي هَین ؛؛ اَور وهاں سی اِسِي هَبُت سيَ پهِر اپْني گهر آتي هَین ؛؛ رسْتون مین خلاَئِق کِي کثْرت سی رسْته کم مِلْتا هَي ؛؛ اَور شاني سي شانه چلْني والون کا چهِلْتا هَي ؛؛ سِپهْرب سي رات نلک یِہِي عالم . اَور هر ایک گلی کُوچې ،مین ماتم رهْتا هَې اُسکا نام یہاں کی لوگون ي دوہ پهرِیا ماتم رکْها هَي اَور اُسِي دِن هر ایک چهوتي بڑی اِمام باڑې مین بہاں کی زن و مرْد مُرْغ کا سالن اَور روٹِي یا پُلاؤ پکا پکا لیجاتي هَین ؛؛ اَور اُس پر فاتِحه اِمام کِي دِلاتې هَین ؛؛ عرض مُرْغ اِس قدر ذبْح هوتي هَین کِه اُس دِن ،اگر شہْر مین ڈهونڈهي . نو ایک پر بهِي نپاوي ؛؛ مگر اُنکي لهُو کا ایک نالا هر گلِي کُوچی مین بہْتا نطر آوي ؛؛ سِواي اِنکي یہان کي پوَاج و ارْرال . اُس روز اِمام باڑون مین جاتې هَیں ؛؛ اَور عجِیب عجِب سوَانْگ لاتي هَین ؛؛ مِثْلاً جِس شخْص نی ایک اِمام باڑي مین .عہْد کِیا تها کِه میرِي یِہه مُراد اگر اِس سال مین بر آیگي نو مَین یہان بیٹهکر اپنی سِر پر چُولْها رکْهه کهِیر پکاوُنگا وُه کهِیر پکانا هَي اَور جِسْني اپْنِي مِنّت کی بر آنې پر قُفْل لگانې کا وهان عہْد کِیا نها وُه اپْني مُنْهه مین قُفْل لگاتا هَي هرچنْد کِه اُسْکې دونون گال چهِد جاتې هَین کِیُونْکِه اُسْکي اِدهر اُدهر دو پتْرِیان لوهې کِي هوتي هَین اَور بیچ مین ایک پتْلا سا سِیخْچِه شکْل اُسْکي گهوڑي کِي دَهاني سي کُچهه مِلْتي هَي عرض یِہه خرِ نا

مُشخّص اُسکو اپنی مُنہ ،مسن لگاکر اِمام باڑی کي گُنبذ کی آس پاس پھِرنا هَي
اگر تِسن پھري مسن، قُفل کھُلکر گِر پڑا ہو ،اِسی جانا کِہ مرادِ نذر بِہایَت قبول
هُوئی۔اَور اگر ساتوین پھری مسن گِرا ہو تِو اَلحمدُلله اَور وُہ جو ،کھِمر سِر پر لگانا
هَي وُہ،حالت اپنی اَیسي ساتا هَی کِہ لوگ جانبن، اِسکو ٹھنڈ لگتی هَي کُچھ
اُوڑھ بھِي لیتا هَی گو کِہ گرمي کِي رُت هووي غرض اُسکی حالت گدائی کو اَور
قفل کي خُود بخُود گِر پڑنی کو چھوٹی، اُمّت کرامت سمجھتي هَي ؛ اَور
اِجابت کي علامت ؛ طُرفہ ترِیہہ کِہ اُس جاهِل کا ساتھ۔اِسکی یِہہ بھي عقیدہ
هَي کِہ اگر کِسي اَور اِمام باڑي مین سِواي اِمام باڑہ معہودہ یہہ کام کرین
تو نہ کھِمر پکي اَور نہ قفل کھُلي احیاناً اگر کوئي عالِم اُس جاهِل کو چاهي کِہ
اِس فِعلِ نا شایستہ سی باز رکھي کیا مجال ؛ بلکِہ جنابِ اِمام کی بھي مانع
، هوئي ، سي ، ترکِ اِسکا اُس سی امرِ محال " (مِصرعہ) هر کس بخیالِ خویش
خبطي دارد ؛ اَور عشري کي دِن، کوئي خاص طَور یہان نہین دیکھا و اِلّا
لِکھني مین۔آتا اَور یہان کي ہُنود کي بھي، بعضي بعضي پُوجا کا طَور جُدا هَي
چُنانچِہ دُرگا پُوجا مین اَور کالي کی پُوجا مین، اَور کاتِک پُوجا مین یي اپنی
اپني گھرون مین بڑي بڑي روغنِي بُت هر ایک کي، تشبیہِ معیّن پر بنواکي
رکھتي هَین اَور اُنکو روزِ معہود بڑي دھُوم دھام اَور باجي گاجي سی دریا مین

لجاکر ڈال دیتي هَین عوامّ یہانکی اِسکو بھسان کہتي هَین عرض دُرگا پُوجا
بہت دھوم اَور هُجُوم کی ساتھ هوتي هَي " اَور اُسکي لَوَازِم مین یہانکي
خِلعت بہت رُپیا پَیسا اپنا کھوتي هَي " نام اِسکا نوراتر اِبتدا اِسکي کوآر
سُدِي پُرواسِي§ اَور اِنتہا دسمِي کو لیکن چھٹھ سي ستمِي اشٹمِي نَومِي تک
تھاپنا کرکي پُوجتي هَین یعنِي ایک کوري گھڑي مین پانِي بھرکر اُسکي آگي
پرستِش مین مشغُول هوتي هَین اَور دسمِي کو بِسرجن کرتي هَین یعنِي دُرگا کو
دریا مین ڈال دیتي هَین اَور ایامِ مذکُور مین خُصوصا چھٹھی سي دسوین
رات تلک اکثر هِندو بنگالي اپني حَوصلي اَور مقدُور کی مُوافِق مجلِس
عَیش کي جماتي هین " اگرچِه بیشتر اِن مین تھڑدِلي هَین پر اِس کام
مین بہت سا رُپیا اُٹھاتي هَین " چُنانچِه یہانکي اعِزّہ مُتموّل مُسلمانون
کِي بھِي دعوت کرتي هَین بلکِه صاحِبانِ عالیشان کِي بھِي عرض اکثر قوم
کي اشخاص اَور سردار مجلِس مین جاتي هَین " اَور ایک حظّ اُٹھاتی
هَین " فرش رنگ برنگ کا هر مکان مین اَور شمِیانِي کي تلي نہایت
پاکیزه و مُصفّا " شیشي کي جھاڑ فانوسین قندیلین مُتعدِّد روشن جا بجا " پاندان
عِطردانِ نقرئی و طلائي قرینون سي دھري هُوئي " سیکڑون چنگیرون میں هار

§ *purwāsi*, for پُورن ماسي *pūrnamāsi*, the full moon.

پهول طرّي بهری هُوئي " بهانڈ بهگتيون اَور کنچنيون کي طايفي دس دس بِس بِس " پوشاکين بهي اُنکي گلون مين بعض بعيس ؛ (ابيات) مُسلسل کِناري بنت کِی چمک ؛ کڑی اَور توڑی کِي تِسپر جهنک ؛ نظر چشم کِی کِس طرح تاب لائي ؛ کهان تک دِلِ عاشقان پِس نجائي ؛ سطحِ فرش کِي هر دو جانِب انگريزيون پرتکشون اَرمنيون کِی بِسيان اَور مستِسائين پُر تکلّف لِباس پهني هُوئي کُرسيون پر جلوه گر ؛ حُسن کا بارار لگا هُوا اِدهر اُدهر ؛ (ابيات) جو يوسُف بِهي اُس بزمِ دِلکش مين آئي ؛ تو دِل ايک بطاري پر بيچ جائي ؛ يهه هرمه کا چمکا هُوا رنگ هَي ؛ کِه اِندر کِي بِهي اچهرا دنگ هَي ؛ هر ايک اپني جوبن سي مغرُور هَي ؛ قيامت هَي آفت هَي بس دُور هَي ؛ جو آوي پري اِس شبِستان مين ؛ تو جاوي نه هرگِز پرِستان مين ؛ پهر اِنسانِ ناچيز کا ظرف کيا ؛ حواس اُسکي کيونکر رهين يهان بجا ؛ سچ تو يِهه هَي کِه هر قَوم کِي مجلِس اَور خُوبرُوون کِي شان جُدي هَي " اَور هر گروه کي گُلرُخون کِی آن بان جُدي ؛ (مِصرعه) هر گُلی را رنگ و بُوي دِيگر اَست ؛ قِصّه مُختصر هر شب سحر تلک ناچ راگ کا سمان بندها رهتا هَي اَور تماشائيون کا هُجُوم لگا رهتا " پهر دسوين کو تيسری پهر سي شام تلک دريا پر بِهي ايک کَيفِيّت اَور زن و مرد کي کثرت رهتي هَي سِواي اِسکي اَور بِهي کَئي ميلي

اپني اپني موسم مين يهان هوتي هين لکن نه اس خوبي و کيفيت کي سانهه
بنابر اسکي طور انکا تحرير کيا " اور انکي تفصيل مين فائده معتد به ديکها "
شهر سي اندک فاصلي پر جنوب کي طرف فورت وليم قلعه هي بنا اسکي
پلاسي کي فتح کي بعد کرنيل کلمو کي عهد مين هوئي لکن معلوم يهه هوتا هي
که گويا آج بنا هي اور ابهي تيار هوا معهذا اسباب و لوازم جتني که قلعي کو
اور اسکي باشندون کو در کار هون هميشه مهيا رهتي هين بلکه دن بدن ان
امور کي ترقي و زيادتي هي ساخت کا تو اسکي مذکور کيا ساخت هي جدي "
عمارت کي طرز هي نئي " اس بلاد کي کسي قلعي سي نهين ملتي چار
ديواري باهر سي تو پشتي کي مانند " اور اندر سي نهايت بلند " گنج گاو
اسکي کون پا سکي " اور بچاو لگاو کسکي مجال جو بتا سکي " واقعي ايک
عالم کي ليي حکم طلسم کا رکهتا هي " ديد اسکي حيراني بڑهاتي هي " اور
سبز سرت بهلاتي هي :: (ابيات) حصار اس طرح کا زمين پر کهين :: کوئي
دوسرا همني ديکها نهين :: عجب کيا جو معمار قدرت اسي :: کهي هي يهي
حصن حصين :: اور قلعي کي پچهم دريا کي پار لکن کناري پر بعد ايک باغ
کي قدري فاصلي سي صاحبان کمپني دام ظلهم کا باغ سراپا بهار هي لکن بي
محوطي پر بهت بڑا اور کشاده که عقل کي احاطي مين آ نهين سکتا " پهر

محوّطه اِسکي گِرد کوئي کھونکر بناوي ؛ اَور فضا اِسکي حدّ سي زیاده کِه طائر وھم اُسکي باھر جا نہین سکتا ؛ پھر سشر اُسکي اُودھر کھونکر حاوي ؛ سچ یو ہیہ ھَی جیسی اِسکي مالِک رِیاست و حُکومت مین حُکّام زمان سي برترھین ؛ وَیسی ھِي یہہ لطافت و کیفیّت مین باغہای جہان سي ؛ جس طرح اُنکي حشمت کو زمانی مین ترقّي ھَي اُسي طرح اِسکي درختون کِي کثرت کو ؛ فی الواقع کِه اِسکا هر ایک چمن گُلدارکي برابر ؛ اَور نقشه باغِ اِرم کي نقشي سي کہین بہتر ؛ زمین اُسکي سراسر صاف و ھموار ؛ اَور رَوِشین لال لال اُس مین بجویي نمودار ؛ سبزه زارون کي گِرد اَنواع و اقسام کی سَیکڑون اشجار ؛ اَور پتّي اُنکي سبز زمرّد وار (اَبیات) هر ایک خار اِس باغ کا مِثلِ گُل ؛ گیاه اِسکي چمنون کِي سنبل سي کُل ؛ شگفته ہو اِس مین کِس طرح دِل ؛ هَوا اِسکِي رهتي هَي نِت معتدِل ؛ هَین رنگت مین بہتر جَواهِر سي پھول ؛ جو دیکھي اُنہین جاٸي سرپت اپني بھول ؛ سُبي وهان کي طائِرکي جس نی صدا ؛ نه طالِب هُوا راگ کِي نان کا ؛ پھُولوں پھلون کي بھي درخت هزارها ؛ بلکه اکثر اَیسي جنکا نام بھي کِسي نی نہین سُنا ؛ اَور بعضي اَیسي کِه جنکو اکثر اشخاص نی نہین دیکھا ؛ چُنانچه لَونگ جاٸي پھل دار چینِي کباب چینِي کافُور کي درخت اُس مین متعدِد هَین بلکه جاٸي پھل کا درخت ایک آد

پهلا هُوا بهي وهان ديکهني مين آيا هي ؛ اَور اُسکي پتّي کو جامن کي پتّي سي
کُچّهه مُشابهة پايا ؛ لیکن جهُمکا ایک پهُول هي که وُه خاص اِنهين مُلکون مين
هوتا هي. اُسکی پتّي سي نو مُشابهتِ کُلّي هي اَور لَونگ کا پتّا بهي کُچّهه وَيسا
هِي پر دارچيني کاه بهر کی پتّي سی مِلتا هي اَور کافُور کا شفتالُو کي پات
سي ؛ تالاب بهی اُس مين بهُت سي هَين اَور نهرين بهِي کِتني هَين ناودابين
اُنکي دريا سي مُتّصِل چُنانچه جوار کي وقت جِن دِنون شِدّت هوتي هَي پاني
اُنهِين کِی راه سي تالابون مين آتا هي ؛ اَور بهاٹهي کي وقت نِکل جاتا هي
مکان بهي اُس مين تِين چار هَين لیکِن لبِ دريا ايک عِمارتِ انگريزي
نِهايَت دِلچسپ پر مُختصر اَور خُوش اُسلُوب سراسر ساخت اُسکي بڑِي
بڑِي عِمارات سی فائِق سانه اِسکي هر مَوسِم کی لائِق هَوا اُسکي هر مِزاج
کو راس آوي ساکِن اُسکا بسا اَوقات حظ اُٹهاوي ؛ (ابيات) نه گهبرائي تنها
بهِي وهان آدمِي ؛ کبهُو هو نه هرگز اُداس اُسکا جي ؛ طِلِسمات کا سا هَي
اُس مين سمان ؛ پهر اِنسان چهوڑ اُسکو جاوی کهان ؛ اَور چار رَوِش کي
وسط مين کرسِی کست کا مقبرة هي محوطه اُسکا هشت پهلُو اَور اُسکي گُنبد
مين آٹه سُتُون دروازي بهي چار اندر اُسکي سنگِ مرمر کا ايک سُتُون تِين چار
هاته لنبا لیکِن نِهايَت خُوب ترشا هُوا اَور شِيشه سا چمکتا اُوپر اُسکي

صاحبِ قبر کي تصوير اور پاس اُسکي، ايک عورت کي بهي شبيهِ دلپذير " جائي، عبرت هَی کيونکه يهه رکن حکومت ايک دِن يهان حکومت کر رها تها آج اِس ستون کي نيچي گڑا هوا هي " اَور هر ايک عضو بدن خاک مين مِلا هوا " ايک روز اِس ستون کا بهي حال دِگرگون هو جائيگا " اَور گنبذ کي بهي نقشي مين تغير آئيگا ؛ (بيت) عمارت کي تعمير سي هاته اُٹها ؛ تُک ايک خانه آخرت کو بنا ؛ يهه هي چندروزه همیشه هَي وو ؛ تو اِسکي لِئي ويسي گهر کو نه کهو ؛ قصه مختصر يهه باغ همیشه ڈهڈها اَور هرا بهرا رهتا هي سببِ ظاهري اِسکا يهه هَی کِه سِواي داروغه اَور کارکنون کي سَو باغبان بهي نوکر هين اَور وي رات دِن درختون کي غور پرداخت کيا کرتي هين اَور دريا بهي نهايت متصل هَي لبکن حقيقتاً مالکون کي نيت کيونکه سَو باغبان اِسکي ايک ضلعي کي درختون کو بهي سينچ نهين سکتي اَور دريا کا قرب بسا اَوقات مزارع و باغ کو مضر پڑتا هي پس حاکم کا خوش نيت هونا عجب چيز هي چنانچه ايک پادشاه کي نقل هي بعضي اشخاص بهرام گور سي اِسکو منسوب کرتي هين کِه ايک دِن شکار کهيلتا هوا تنها پياسا کسي قصبي کي نواح مين جا نکلا وهان ايک باغچه تها، ليکن ايسا جيسا گاون گنوين مين هوتا هَي اَور ايک شخص دروازي پر اُسکي کهڑا يا بيٹها تها اُن نی، اُس سي پاني مانگا وه بولا کِه مِيان

سوار تم گھوڑی سے۔ اُتر بیٹھو ٹک۔ دم لو جلد پانی پیا اچّھا نہیں یہہ کہکر
اندر گیا اور دو انار بڑی بڑی توڑ لایا ایک کی دانی نکال کر جو پیالی مین
نچوڑی مُلبّب بھر گیا اور کاسہ بھی سیر بھر کی اندازی سی کم نتھا بادشاہ
نی پیا اور خوب مزہ اُٹھایا کیونکہ ساتھ کلائی کی وہ میٹھا بھی بہت تھا بعد اسکی
پوچھا کہ سرکار مین تم اس باغ کا محصول کیا دیتی ہو اُسی نہایت کم
بتلایا ورنہین خاطر مبارک مین آیا کہ کچّھ بڑھایا چاہیئی بعد ایک دم کی
جو دوسرا انار اُسی پیالی مین نچوڑا تو چوتھائی خالی رہا حضرت نی مالک
کی طرف تعجّب سی دیکھا اُس نی کہا میاں سپاہی معلوم ہوتا ہی کہ اِس
وقت حاکم کی نیت ڈانواں ڈول ہوئی اور اُسی کی نیّت سی رعیّت کی
برکت ہی (بست) کیا کر دِلا مبکدی کی بھی سیر۔ و لیکن تو رکھ اپنی
نیّت بخیر ۔ چندن نگر عرف فراش ڈانگا چھوٹا سا ایک شہر ہی کلکتّی
سی بارہ کوس کی فاصلی پر فرانسس کی کوٹھی اُسی مین ہی عمل دخل بھی
وہان ہمیشہ اُنہین کا تھا صاحبان انگریز کچّھ مداخلت نکرتی تھی لیکن چند
سال سی عناد و فساد جو باہم ہوا بنابر اُسکی صاحبان عالیشان نی اُس کو
چھین لیا بالفعل بھی اُنہین کی تحت مین ہی۔ چوچڑہ§ ہگلی کی نزدیک

§ Perhaps it should be written چاچڑہ

دکهن کي طرف ايک کوس کي تفاوت سي هميشه ولنديز کي تحت و تصرف مين تها کئي برس سي صاحبانِ انگريز ني اُس پر بهي قبضه کر ليا سبب اِسکا مُوافِق هوا . اُنکا فراسيس سي * شيورام پور بهي درياي مذکور کي کناري پر ايک چهوٹي سي بستي هي کلکتي سي چهه کوس پر اُس پار اچانک کا اَور اُسکا آمنا سامنا . دريا بيچ مين علاقه اِسکا دنامار سي صاحبان کو کچهه کام نهين کوٹهي . اِسي قريي کي وهان انتلک قايم هي ليکن اچانک کلکتي کي متعلقات سي هي . چنانچه وهان بهي لارڈ ولزلي بهادرني ايک عمارتِ خوش نما * اَور باغِ پر فضا * سايا هي صحن اُسکا مانند زمين کي وسيع * اَور هوا هر موسم مين مثلِ هواي ربيع * وحشي اُس مين اکثر بي مثال * اَور طاير بهتيري نادر جمال * ديکهکر اُنکو انسان نقش ديوار بن جاي * اَور خدا کي قدرت ياد آئي * مشرک بهي بي اِختيار فتبارک الله احسن الخالقين پڑهني لگي اَور کافر بهي بي تأمل الحمد لله رب العالمين کهه اٹهي * سڑک بهي وهان سي کلکتي تلک ايسي سيدهي هموار بنائي که کبهي نام کو نهي * ساتهه اِسکي دو رسته درختِ سايه دار لگواکر رسته گلدار کيا * اَور چلني والون کو سو طرح کا آرام ديا * (بيت) هميشه هي اُس پر هواي باغ کي * فضا اُسکي هيگي فضا باغ کي * * سرکارِ سلهٹ آبادي اُسکي پهاڑون مين هي گينڈي کي تهال

وهانکي مشهور فِی الواقع نہایت مخوب و خوش اُسلوب هوتي هَي هِندوستان کي کِسِي مُلک مین اَیسِي سہر کہین ہہن بنتي میوي بِهي وهان کي اکثر خوش ذایقه چُنانچِه بہتر سي بہتر اُن مین کَولا هَي احوال اُسکا سابِق اِس سي لِکها گَیا سِواي اُسکي چوب چِینِي بکثرت بہم پہنچتي هَي اَور اگر کي درخت بهي بہتایت هي وهان کي پہاڑون مین هوتي هَین آخِر برسات اُنکو کاٹ کر آب و هَوَا مین ڈال دیتي هَین بعد چند روز جهان سي جِتنا اگر اچّها هاتھ لگا اُسکو رکّھ چھوڑا اَور بُري کو پھینک دِیا خواجه سراؤں کی اِفراط اُس دِیار مین فقط خُلاصة التَّوارِیخ سي دریافت هُوئي اَور خِلاف اِسکا بیشتر سُنا لیکن رِیاضُ السَّلاطِین مین هونا بہونا کُچھ ندیکھا اِسی لِئي احوال اُنکا ترک کِیا کُچھ نه لِکها * سرکارِ رنگ پُور گھوڑا گھاٹ * ریشم وهان بکثرت بہم پہنچتا تَهي اَور ایک میوہ ضخامت مین مِثلِ چار مغز اَور مزي مین مانندِ انار بیچ اُس مین تین اَور نام لٹکن اِسِي سرزمِین سي تعلّق رکّھتا هَي ٹانگن بهي اَبلق پہاڑون سي لاکر وُنہین بیچ جاتي هَین اَور لیني والي اُن سي اَور مُلکون مین نفعي اُٹهاتي هَین * سرکار بنگا مُتصّل کي کِناري وهان بهي ایک قلعه تها چار طرف اُسکي درخت گُنجان بیشُمار تهی اَور جوار بهاٹها بطورِ کلکتّي کي اُس مقام مین بِهي آتا هَي لیکن اکبر کي اُنتیسوین سالِ جُلوسِي

مین پہر دِن رهي ایک روز عجب ایک سَیل نُمُود هوئي تمام شہر ڈوبا راجا
وهان کا ناو پر چڑھ کر بهاگا غرض پانچ ساعت جوش طُوفان کا رها ؛ اَور تموّج
دریا کا نه گهٹا ؛ سانهه اِسکی بجلِي چمکا کِی بادل گرجا کِئي مینهه برسا کِیا
آخر دو لاکهه جاندار حَیوان و اِنسان سي سَیلِ فنا مین غرق هُوئي اَور خُلاصۃُ
التّوارِیخ متن یِهه لِکهتا هي کِه شُرُوعِ ماهِ هِلالِي سي چودهوین تلک وهان کي
دریا سي موجین پهاڑ کِي برابر هر روز اُٹهتِي هین اَور پندرهوین سی بتدرِیج
گهٹتِي هین لیکِن تارِیخ بنگاله سي یِهه بات دریافت هوتِي قریب اُسکی *
کام رُوپ هَی اُسِي کو کامرُو بهي کهتي هَین عورتین وهان کِي نِهایَت شکیل ؛
فنِ جادُو گري مین بي عدِیل ؛ دُور از عقل اُن کِي فسُون سازِي و شعبده
بازِي کِي نقلین کرتي هین اور آن جُمله یِهه هَي کِه جس دانا کو چاهین ایک
آن مین دِیوانه کر دیوین بلکِه جس اِنسان کا ارادہ کرین ایک پل مین حَیوان
بنا لیوین نباتات بهي وهان کي عجِیب و غرِیب هَین چُنانچه پهولین کِي باس
توڑنِي کي بعد کِئي مہینی تلک بدستور رهتِي هَي اَور آم کي درخت انگور
کِي مانند تاکون پر پهیلکر پهولتي پهلتي هَین اِس سي بهي نادِر تر یِهه هَي کِه
درخت اگر کاٹیي تو عرقِ شِیرِین ٹپکنی لگي یهان تک کِه پیاسون کِي پیاس
بُجهه جاوي اَور رِیاضُ السّلاطِین سي یِهه معلُوم هوتا هَي کِه زمانه سابِق مین

وهان عمل کوچ بهار کي راجاؤن کا تها لباس وهان کي زن و مرد کا فقط ايک لنگي اَور لهنجه گفتگو کا کوچ بهار کي باشندون سي ملتا هُوا قريب اُسکي * ولايت آشام هَي نهايت وسيع بيچ مين اُسکي دريأو برمهاپتر مغرب سي مشرق کي طرف بهتا هَي آب و هَوا اُس کي کناري کي متوطن و مسافر کي ليئي مساوي هَي ليکن اُسي دُور کي متوطن سي تو موافق اَور غير کي حق مين سم برسات آٹهه مهيني کي اَور چار مهيني جاڑي کي بهي مينهه سي خالي نهين پهول اَور پهل بهي هندستان و بنگالي کي وهان بيشتر بهم پهنچتي هين بلکه سواي اُن کي بهتيري خاص اُس سرزمين مين پيدا هوتي هين دهان کي نهايت کثرت * لون کي بمرتبه قلت * اَور گيهون جو مسور مطلق نهين بوتي اگرچه زمين وهانکي قابل هَي جو کچهه بوئين سو اُگي " مرغ اُس سرزمين کا بڑا لڑاکا آپ سي چوگني کي مقابل هو اَور يهان تک لڑي کي مغز اُسکا پاش پاش هو جائي * پر لڑائي سي باز نه آئي * مر مٹتي " حريف کي آگي سي نه هٹتي * هاتهي بهي اُدهر کي جنگل مين بيشتر خوش جمال و کلان * هرن باره سنگي نيل گاؤ مينڈهي فراوان * اَور دريا کي ريتل مين سونا پيدا هوتا هَي ليکن کهوٹا چنانچه آٹهه رپي توله بکتا هَي طرفه تر يه کي وهان کا راجا ايک بلند مکان پر بيٹها رهتا هَي زمين پر پاؤن نهين رکهتا احيانا اگر رکهه دي راجائي

اُسکي جاتِي رهي عِقيدہ، باطِل وهان کي راجاوٗن کا یِہہ هَي کِہ آبا و اجداد اُنکي آسمان پر تهی کِسِي، وقت سونی کِي سِیڑهی رکهه کر اُتري اَور پاوٗن اپنا زمین پر رکهنا بنابر اِسکي، وهان کي راجا کو سرگِي کهتي هَین سرگ، لفظِ هِندِي هي معني اُسکي، آسمان، قصّہ کوتاہ جب راجا اُس دِیار کا مرتا هي، بعضي مرد رنڈِي اُسکي، خوَاص و خِدمتِي زِندہ معه قدري تجمّل و اسباب مثلہ لِباس و طعام بهِي، اُس کي، ساتهہ سردابی مین دفن کر دیتي هَین، اَور کِتني گهِي کي چِراغ بهِي جلاکر اُس مقام مین دهر دیتي هَین، مُتّصِل اُسّي * تِبّت اَور تِبّت سی قریب *ماچین، شهرِ جاں مابع دارُ الحکومت اُس وِلایت کا هَي، دریاي شور اِس سی چالِیس دِن کِي راہ کهتي هَین کِہ شهرِ مذکور سي سمُندر تلک ایک نهرِ کلان کهود کر دوبو کِناري اُسکي، سنگین و پُختہ بنائي هَین سِکندرِ رُومِي اُنهِین کِی راہ، اُس وِلایت مین گیا اَور تمام مُلک کِی سَیر کرکي دریا کِي راہ سي بِکلا، مشهُور هَي کِہ، حسبُ الحُکم سُلطانِ موصُوف کي حکِیمانِ والا دانِش و دانایانِ، عالِي، مِیش بي وُنهِین دریاي، شور پر ایک طِلسم آدمِی کي پتّجي کِي صُورت سایا هَي جب جهاز اُدهر کو آنی لگتا، هي وہ اِشاری سي منع کرتا هَي، اَور درمیانِ مشرق و جنُوب * شهرِ ارحنگ، ایک برا مُلک هَي بندرِ چاٹگام وهاں سی نِهایت مُتّصِل هاتهِیون کِي وهاں کثرت بهت هَي یہاں

تک بھورا ہاتھی بھی وہاں مُیَسّرہ آتا ہَی لیکن گھوڑا یا اُونٹ گدھا بہت مہنگا۔ گائی بھینس نا پید پر ایک جانور مثل اُنکی برنگ اَبلق دُودہ دیتا ہَی وہانکی۔ لوگون کا مذہب و مِلّت نِرالا ہِندُو مُسلمان سی۔ جُدا سِوای ماں کی ہر عَورت۔ کو جورو کر لیتی ہَین چُنانچہ بھائی بہن سی اِحتراز۔ نہین کرتا سِوای اِسکی یہہ رسم ہَی کِہ سِپاہِیون کی رنڈیاں دربار مین سردار۔ کی۔ مُجری سلام کو حاضر ہوتی ہَین اَور۔ خاوند اُنکی گھرون مین بَیٹھی رہتی ہَین طُرفہ یہہ۔ کِہ زن و مرد وہانکی۔ کالی اَور کھوسیہ پر اپنی پیشوا۔ و سردار کی خدمت۔ و اِطاعت خُلُوصِ دِل سی۔ کرتی ہَین۔ اَور نِہایَت اُس سی ڈرتی ہَین۔ لقب اُسکا والی۔ ہَی اَور قریب۔ ارخنگ * پگو قوم اُس مُلک کی فقط ہاتھی اَور پیادی۔ حدّون مین۔ اُنکی وِلاَیت و جَوہرات کی کھانین اِسی واسطی پگو اَور ارخنگ کی۔ باشندی اَور مُگھ آپس مین عِناد۔ و فساد رکھتی ہَین قِصّہ کوتاہ صُوبہ بنگ۔ نِہایَت وسیع و بمرتبہ آباد ہَی بہترین۔ دریا بہانکی دریاؤن مین گنگا اَور برہماپُتر۔ طُول صُوبی کا چاٹگام سی تیلیا گڑھی تلک شرقاً و غرباً چار سَو کوس اَور عرض کوہستانِ شِمالی سی تا سرکارِ مدارن دو سَو کوس مشرق کی طرف اُسکی دریای شور مغرب کی سمت صُوبہ بِہار اَور جانِب جنوب و شِمال کوہسار پر رِیاضُ السّلاطِین مین یہہ ہَی کِہ دریای۔ شور جانِب جنوب اَور

کوهستان، حاجب، مشرق، و شمال اور متعلق اسي مست سته سرکار، تابع انکي ایک هزار ایک سو نو محال آمدني اگلي زماني مين چهالس کروڑ انتیس لاکه دام لیکن صاحب ریاض آلسلاطین اٹهائیس سرکار و ستاسي محال لکهتا هي اور آمدني موافق زمانه سابق کي پچاس کروڑ چوراسي لاکه انسته هزار تین سو انیس دام جسکي ایک کروڑ انسته لاکه ایک هزار چار سو بباسي رپي سکي پندره آتي کسري زیاد سپاه دایمي تبیس هزار تین سو تیس سوار اور اکاسي هزار ڈیڑه سو آٹه پیادي توپین چار هزار دو سو باون چار سو

صوبه اڑیسه آگي اس مس انتس قلعي پخته تهي دو تین اب بهي هس اور آب و هوا بهلي چنگي لیکن آٹه مهني برسات نن مهني ٹهنڈ ایک مهیني گرمي پهول بهي اپني اپني رت مس بهت هوتي هین خصوصا چنسلي نهایت نازک خوشبو اور کیوڑا نو حنگل جنگل پهولتا هي پان بهي انسام کي پیدا هوتي هس دهان کی کهیت اکثر اور خوراک وهاں کي لوگون کي خشکا مچهلي بینگن بستر پر زات کو پکاتي هیں صبح کو کهاتي هبن سواي اسکي حط و کتابت تاڑ کي پتون پر فولاد کي قلم کو مٹهي مین پکڑکر لکهتي هبن کاعذ سیاهي کا استعمال بهت کم اور وهاں کي ایک گاون مین هیجڑي بهت هوتي

هَىں اِس لِئِي وُہ ھِجڑا گاؤں کہلاتا هَي کپڑا بھِي اُس مُلک کا بُرا نہِىں هوتا اَور چلن اکثر کوڑِیوں کا " دکھن طرف درِيايِ شور کی کِنارِي شہر * پرسوتم پُور هَي مُتخانه جگناتھ کا راجا اِندرسبن نِي وهِیں بُنیاد کِيا کُچھ اُوپر چار هزار برس اُسی گُذري قرِيب اُسکی ایک اَور دہرا هَي اُسکو آفتاب سي منسوب کرتِي هَین بارہ برس کا حاصِل اُس مُلک کا اُس مىں لگا هَي دِيواروں کِي اُچّان ڈیڑھ سَو هاتھ اَور چوڑان اُنیس هاتھ اکثر جہان دِیدہ اُسکو دیکھ کر مقامِ حیرت مىں آتی هَین بلکه نقشِ دِیوار بن جاتِي هَىں * سِرِیا راج بھِي وهاں سي بہایت قرِیب هَي مرد اُس راج کِي رنڈِیوں کا سا بناؤ کرتِي هَین اَور گہنا بھِي وَیسا هِي پہنتِي هَىں لیکن عَورتیں فقط سترِعورت پر اِکتِفا کرتِي هَیں اَور پوشِش بیشتر پتّونکِي وهاں رائِج هَي باهر کا کاروبار بھِي رنڈِیوں سی تعلّق رکھتا هَی اَور اندر کا مرد سي " طُول اِس صُوبِي کا ایک سَو بیس کوس اَور عرض سَو کوس سرکارىں جلیسر کٹک و عمرہ پنڈرہ اَور محالّ اُنکی تعلّقِي کی دو سَو بتیس آمدنِي چالِیس کروڑ اِکتالِیس لاکھ پانچ هزار دام

صُوبہ مُبارک بُنیاد اَورنک آباد " بعضِی تارِیخوں سي معلُوم هوتا هَي کِه اگلِي زمانی مىں اِس شہر کو دھارانگر کہتِي تھِی بعد اِسکِي نام اِسکا دیوگِر هُوا جب

سُلْطان مُحمّد فخر الدّین جوناں دِہلی کی بادشاہ نی تمام دکھن چھین لِیا نام
اِسکا دولت آباد رکھا اور قلعی کو دار السّلطنت بنایا بعد سُلطانِ موصوف تمام
دکھن دِلّی کی سلاطین کی قبضی سی نِکل گیا جب تین سو برس گذری
شاہجہاں نی قلعۂ مذکور پر پھر قبضہ کیا اور عالمگیر کو صوبۂ مسطور کی
صوبہ داری عنایت کی شاہزادی نی قریب اُسکی ایک شہر بساکر اورنگ
آباد نام رکھا رنگ ڈھنگ اُسکی آبادی کا دیکھکر آنکھین حظ اُٹھائین
کُشادگی سی اُسکی دِل بستہ یکلخت کھل جائین " ہوا اُسکی بادِ بہاری
کی طرح خوش آیند عمارات وہانکی ہر ایک صاحب طبع کی پسند
پانی مین وہانکی شرابِ انگوری کا اثر ہر فصل اُس مقام مین مانندِ ربیع
تازہ و تر شروع جوزا سی سنبلہ کی آخر تک مینہہ برسا کرتا ہی اور
باغ و جنگل مین پھل بھی ہر ایک قسم کا بکثرت خوش ذایقہ و خوش رنگ
لگا کرتا ہی ساتھ اِسکی غلّہ کی فراوانی اناج کی ارزانی ہمیشہ " کپڑا
خوش قماش قسم قسم کا جواہر گران بہا چوکھا ہر وقت موجود سوای
اِسکی تحفہ جات ہر ملک کی اور نادرات ہر جزیری کی جس وقت چاہو
لو باشندی بھی وہانکی خوش لباس و خوش معاش و اہلِ دولت و صاحب
ثروت بیشتر اور خوب رو بھی حسن و ادا مین بی مانند یکسر طول

صُوبي كا ڈیڑھ سَو کوس کا اَور عرض سَو کوس آٹھ سرکارین مُتعلِق اُس سي اسّي محالِ آمدنيِ اِکاوَن کڑوڑ باسٹھ لاکھ اسّي ہزار دام

صُوبۂ بِرار ؞ ایک مُلک هَی دکھن کِي طرف کي دو بہاڑون مین ایک کا نام بندا کاوِلی نربالہ و میل گڈّہ اُسي پر هَس اَور دُوسري کا سبہا ماھُور و رام گڈّہ اُسکي اُوپر آب و هَوا وهانکي بد نہین اطراف مین اُسکي زِراعت کِی بہتایت ؞ اَور جنگلوں مین هاتھیون کِی کثرت ؞ پر مُلکِ مذکور مین چَودھَرِی کو دیس مُکھ .قنُوں گو کو دیس پانڈ مُقدم کو پٹیل پٹواري کو کُل کرنِي کہتي هین * پنالہ ایک قلعہ هَي نِہایَت مُستحکِم و سنگِین بُلند پُشتي پر اُسکِي تین طرف کو دو ندیون نی اِحاطہ کِیا هَي مفتُوح هونا اُسکا نِہایَت اِشکال ؞ اَور لینا اُسکا بِدُوں اهلِ قلعي کِي سازِش امرِ محال ؞ * کھولا سطحِ زمِین پر پتّھر کا ایک گڈّہ هَي بُلندِي مین فلکِ فرسا ؞ اَور اُستُوارِي مین پہاڑ سا ؞ اندر اُسکی ایک چھوٹِی سِي پہاڑِي هَي قرِیب اُسکي جاکر بھینٹ و زارِي کرتي هین ؞ اَور دُعائین مانگت مانگت ماتھي رگڑتي هین ؞ چار کوس وهان سي ایک کُوا هَي جِس جانْمار کِي هڈِّي اُس مین گِرتِي هَي سنگ بن جاتِي هَي اَور میل گڈّہ کي پاس جو ایک چشمہ هَي اُس مین تو کوئي چیز گِري سنگ هِي بنی *

پراگندہ مین هِمري کِي کمان " اَور کپڑا بهِي وهان کا مُصَوّرِ حیرت افزاي جہان "
* اندرو و * برمل مین کانِ فولاد اَور ظُرُوف سنگین وهان کي نادِرِ روزگار بیل
بهِي وهان کا بہایت خُوب سِواي اِسکي کرگ ناتهہ مُرغ اَیسا کِہ جِسکِي هڈّي
* تلکٹ سِیاہ ہی اَور اُسِي صُوبي کي مُتعلّقات سي * پشن گیا ایک بڑي پرستِش
گاہ هَي ~~[illegible]~~ چار طرف اُسکي اُونچي اُونچي
پہاڑ اَور بندر وهان بیشُمار پانِي اُسکا کهاري لیکِن مایَہ صابُنِ و شوري کا اُس
سي حاصِل هونا هي بلکِہ آپ ہِي کا بهِي ہی اگرچہ اِس صُوبي مین دریاؤ بہت هین
لیکِن گوتمِي کو سب پر ترجیح جیسي گنگا کو مہادیو سي علاقہ هي اُسکو گوتم
مُنِي سي عجیب و عریب نقلین حِکایَتین اُسکی بهِي لِکهہ گَئي هَین اَور آج
تلک پرستِش کرتي هَین پاس اُسکا کوہ سنہا سي اَور جوش مارتا ترنبک کي
قریب نعد اِسکي بہہ ندي احمد نگر مین هو برابر مین آئي ہی اَور وهان سي
سرکارِ تلنگانا کِي طرف جا نِکلِي ہی جب مُشتري برجِ اسد مین آتي هي دُور
دُور سي سیکڑون هِندُو وهان آتي هَین ہی اَور ثواب جانکر نہاتي هَین ہی یہہ میلا
اکثر مُلکون مین مشہور هي نایِہ و تپتي کو بهِي صِدقِ دِل سي مانتي هین
اَور پرستِشگاہ جانتي هَین لیکِن پُورنا دیول گانون کي مُتصِل جاري هي پر ایک
سِرا اُسکا بارہ کوس بالاتر تاپي سي اَور دُوسرا نزدیک گانون مذکُور کي الِغصّہ طُول

اِس صُوبي کا پتھالي سي پیراگنّدہ تلک دو سَو کوس اَور عرض نندر سي ھنڈیا تلک ایک سَو اسّي شرق رُو اُسکی پیراگنّدہ غرب رُو مکھراباد شمالی کِي طرف؛ هنڈیا جنوب کِي طرف تلنگانا سرکارین دس متعلق اُن سي دو سَو محالّ آمدنی ساٹھ کڑوڑ بہتّر لاکھ ستّر ہزار دام

صُوبہ خاندیس ۔ دارُالخلافت اُسکا برھان پُور تپتي کي کناري عرض و طُول مین بہت بڑا ۔ آبادي اُسکي حدّ سي زیادہ ۔ باشندی وھاں کي بیشتر صاحبِ ھنر ۔ اَور اطراف مین باغات اکثر ۔ میوي بھانت بھانت کي جہاں تہاں ۔ پھول قِسم قِسم کي اپني رُت مین فراوان ۔ اجناسِ قیمتي ھر مُلک کي بازار مین بیشمار ۔ صندل و اگر کي دُکانون مین جِدھر تِدھر انبار ۔ گرمیون مین آندھیون کي شدّت ۔ اَور برسات مین کیچڑ کي بہتایت ۔ کھیتیان جوار کي اکثر ۔ اَور دھان کي کمتر ۔ لیکن چانول وھان کا نہایت اعلٰي اَور خُوش ذایقہ ۔ پانون کي فراواني اَور ترکاریون کي ارزاني بیشتر رھتي ھَي ۔ کپڑا موٹا مہین اقسام کا بہم پہنچتا ھَي ۔ لیکن الاچہ سِریصاف سہرون وھان کا نہایت خُوب ھوتا ھَي آگي یہہ مُلک عریب خاں حاکِم کي نام پر تھا جب شیخ ابُوالفضل ني آسیر کا قلعہ لیا صُوبہ مذکور اکبر بادشاہ ني اپني

دوسری سُتی کو جِس کا دابیال نام تھا دِیا اَور نام اُسکا دان بہیس رکھا زمیندار
اُسکی اکثر بہیل کولی گونڈ ہیں * چانگ دیو ایک گاؤں ہی اُسکی قریب تپتی
اَور پُورنا نام مِلی ہیں ہِندو اُس مقام کی پرستش کرتی ہیں اور چکر تیرتھہ
اُسکو کہتی ہیں قِصہ مختصر دریاؤ اِس صوبی میں بہتیری ہیں لیکن اعلی اُن
میں تاپی اَور وہ گونڈوانی و برار کی بیچ سی نکلی اَور پُورنا بہی وہیں سی
لکس کرتی اَور بہتی ہی چوپری کی مُتصل اِتصال پایا اُس مقام کو بہی ہنود
معبد جانکر دور دور سی پوجا کو آتی ہیں * اور اپنی گمان میں بہرہ کامل
اُٹھاتی ہیں * قصہ کوتاہ طول صوبی کا نور گاؤں سی کہ ہنڈیا کی مُتصل ہی تا
تلنگ کہ احمد آباد سی قریب ہی چھتر کوس اَور عرض جاموده سی کہ
قریب برار ہی پال تلک اَور وہ مالوی سی نزدیک ہی پچاس کوس شرق کی
طرف اُسکی برار غرب کی طرف کوہ جنوبی جنوب رُخ حالنا شمال رُو مالوا
سرکارین اُسکی پانچ اَور مُتعلق اُن سی ایک سو بارہ محالی آمدنی چوالیس
کڑوڑ چھتیس لاکھ نوی ہزار دام

صوبہ مالوا * دار السلطنت اُسکا اُجین راجا وہاں کا بیر بکرماجیت اوصاف
اُسکی قیاس سی باہر اہل سلف اُنکو تحریر کر گئی ہیں * بلکہ دفتر کی دفتر

بھر گئي ھَين ؛ واقِعي اِس دھن کا راجا ھِندُوستان مين پھر بہمن ھُوا ؛ اَور مُحتاجون کا کام کِسي ني اِس خُوبي سي نہين کِيا ؛ سن اُسکي ھِند مين آج تلک لِکھتي ھَين سانبھ اِسکي شہرِ مذکُور کي بھي وُسعت مين بہت سا مُبالغہ کِيا ھَي بلکہ کِتابون مين لِکھا ھَي دريای شِپرا اُسکي تلي مَوج مار رھا ھَي عجب نہ بہہ کہ کبھُو کبھُو ايک آد مَوج دُودھ کي بھي اُس مين آجاتي ھَي ؛ اَور ايک خلق تِيلِيان ھانڈِيان بھر لاتي ھَي ؛ کہتي ھَين کہ يہہ اچنبھا بارھا لوگون نی دیکھا اَور يِہي عمل کِيا * چندیري ايک قديم شہر ھَي بہت بڑا بہت دِلکُشا بود و باش اُس مين اقوام کي بازار نِس سَو چوراسي سرائين تين سَو ساٹھ اَور مسجدين بارہ ھزار * لومن ايک قصبہ ہتما ندی کي کِناري ايک آد جل مانُس بھي کبھُو کبھُو درياي مذکُور مين نظر آجاتا ھَي ؛ اَور تماشايون کو گِرداب حيرت مين غوطي کِھلاتا ھَي ؛ سِواي اِسکي قصّہ مسطور مين ايک بُتخانہ اِتنا بڑا ھَي اگر نقارہ اُس مين بجي تو باھر آواز کوئی نہ سُني * منڈو ايک بڑا شہر ھَي بارہ کوس کي [illegible] مين چند مُدّت حاکِم نشين بھي تھا قلعي مين اُسکي ايک مِسارِ سنگ مَرمَر بي نظِير ؛ سانبھ اِسکي تعميرات قُدما کي بہت کلان و دِلپذِير ؛ اَور مزار سلاطِين خلج کي بھي اکثر لیکن عجب يہہ ھَي کہ سُلطان محمود اِبنِ سُلطان ھوشنگ کي گُنبد سي گرميون

مین پانی ٹپکا کرتا ہی نادان اُسکو مُدتوں سی کرامت سمجھتی ہیں پر دانا
اُسکی حقیقتِ حال کو ادنیٰ تأمل مین پا جاتی ہیں کہتی ہین کہ اُس دیار
مین پارس پتھر بھی کبھو کبھو نکل آتا ہی " لوہا تانبا و غیرہ جو اُس سی
لگی سونا ہو جاتا ہی ٭ دھارہ ایک قصبہ ہی اگلی زمانی مین راجہ
بھوج کی تخت گاہ تھا بلکہ اور بھی راجاؤن کی وقت مین وہی چند گاہ
دار الحکومت رہا القصہ زمین اِس صوبی کی بہ نسبت بعضی زمینوں کی کچھ
اُونچی ہی اور سب طرح کی سب قابلِ زراعت دونو فصلین خوبی ہوتی ہین
غلّہ سب طرح کا بہتایت سی خصوصاً گیہون خشخش اور میوون مین گنا آم
خربوزہ انگور لطف یہ ہی کہ حاصل پور مین انگور دو بار پھلتا ہی اور پان
بھی اچھی سیہ اچھا ہوتا ہی بارش چار مہینی تلک ہوا اکثر اعتدال پر
چنانچہ جاڑون مین روئی دار کپڑی کی حاجت اور گرمیوں مین شوری کی
پانی کی نہین ہوتی لیکن برسات مین کبھی کبھی بالا پوش کی احتیاج پڑتی
ہی چھوٹی بڑی وہان کئی بیس برس کی عمر تلک لڑکون کو افیون دیتی ہین
اگرچہ دریا و صوبہ مذکور مین بہت ہین لیکن بہترین دریا نربدا شپرا کالی
سندہ و بیما و کردی اور کناری ہر ایک دریا کی دو دو تین تین کوس تلک
ہموار و صاف علاوہ اِسکی اُن پر پھول بھی اقسام کی رنگین و خوشبو " بلکہ

سُنْبل و درخت سایه دار هر ایک سو " اَور جنگلون مین بهي بیشتر تالاب و سبزه دندنها " درخت سهاوپ سهاوی هرارها " طول صوبي کا کوٹی کي بلي سی بانسواڑی تلک دوسو ستالیس کوس اَور عرض جندبری سي تا بدربار دو سو تیس کوس جانب شرقی اُسکي باندهو غربي گجرات و اجمیر شمالي برور جنوبي بگلانا اجین و رائیسین و سارنگ پور و بیجا گڈه و منڈو و نمره باره سرکارین مُعلق اُن سب تین سو نو محال آمدني چهتیس کروڑ نوي لاکه ستر هزار دام

صوبه دار الخیر اجمیر " قدیم شهر هي نهایت خوش آب و هوا بتهل گڈه سي لگا هُوا سواد اُسکا صاحبان طبع کا مرغوب " اَور آبادی اُسکي نهایت خوب " درگاه خُلاصه عارفین خواجه معین الدین چشتي کي بستي کي اندر جهالري کي کناري هي اَور قریب اُسکي اُسی نواح مین سید حسن مشهدي بهي آسوده عوام اُسکو خنگ سوار کهتی هین القصه حواجه ممدوح بیتا خواجه غیاث الدین چشتي کا اَور قوم کا حسیني سید تولد اُسکا پانسو سیتیس هجري مین سیستان کی بیچ لیکن جب پندره برس کا هُوا " پدر عالیمقدار اُسکا قضاي الهي سي مُوا " اُنهین دنون ابراهیم قندوزي کي بطرِ توجه اُس پر

پڑی حذنهٔ طریقت فی فِي الفور اُسي کھبنچا وونہین رستا معرفت کا وہ ڈھونڈھنی لگا بداں ہرون مین جا نِکلا وہاں خواجہ عثمان چشتي کی صحبت سي بہرهٔ کامل اُٹھایا پھر عبادت و ریاضت مین غرق ہُوا جب بِیس برس کي عمر ہُوئي نے شیخ عبد القادر گیلانی سی کُچھ فائدہ حاصل کیا جب کہ سلطان شہاب الدین غوري ہندوستان کو فتح کرکي دِهلي مبن آیا " تب یہہ بزرگ گوشه نشیني کي قصد سي اجمیر مین تشریف لایا " ایک عالم اِسکي پیروي سي منزل مقصود کو پہنچا زندگاني اِسکي دُنیا مبن ستانوي برس کي آخر رجب کي چھٹي کو ھفتي کي دن سن چھ سو چھتیس ہجري مبن وفات پائي مزار اُسکا آج تلک خلق کي زیارت گاہ ھي جِتني بادشاہ کہ اِس بزرگ کي وفات کي بعد ہند مین ہُوئي اِسکي درگاہ مبن نذرین چڑھایا کیي خصوصاً جلال الدین محمد اکبر کہ زیادہ تر اِعتقاد رکھتا تھا بارھا پیادہ پا اجمیر مبن آکر زیارت سي اِسکي اور سید حسن خنگ سوارکي مستفید ہُوا لیکن سید ممدوح بلا شبہہ شیعہ مذہب تھا اور خواجهٔ موصوف کا بھي اغلب کہ یہی طریقہ ہو کیونکہ بعضي رُباعیات سی اُسکي محبت جناب امیر علیه السلام کي تراوش کرتي ھي العلم عند الله " اجمیر سي تین کوس پری * بھدر ھي عمق اُس تالاب کا آج تلک کِسي نی نہین پایا تہ کو

اُسکي پاؤں کِسیکا نہیں لگا ہنُود کا قدیم تیرتّھہ هَي بلکِہ ساري نِرتّھوں کا گُرو عقیدہ اِنکا یِہہ هَي کِہ اِنسان اگر ساری تیرتّھوں میں پھری اَور روی زمِین کی مندِروں کِي پُوجا کري جب تلک اُس مین نہ نہاویگا ثواب کُچّھہ نہ پاویگا * چیتُوڑ مشہُور قلعہ هَی اِسی صُوبي کي مُتعلِقات سي اَور کوکنڈہ کِہ تابِع اُسکا هَي وهاں جسْت کِي کھاں اَور چِین پُور میں تانبي کِي لیکِن یِہہ مقام علاقہ مانڈل سي رکّھتا هَی سابِق رانا کی تصرّف مین تھا اکبر بادشاہ نی ایک مُدّت لڑکر اُسي لِیا قِصّہ اُسکا مشہُور و معرُوف هَي اَور زمانہٴ سابِق میں یہاں کي رئیسوں کو راوَل کہتي تھي اب ایک مُدّت سي رانا کہتي هَیں قَوم اِنکي کھلُوت لیکِن اپني گروہ کو اَولاد نَوشیرْوانِ عادِل کِي جانتي هَیں اَور اِس وجْہ سي کِہ اُنکي دادا ني اپني بُود و باش مَوضعِ شِسْودہ میں کِي تھی شِسودِیہ کہلاتي هَیں سِواي اِسکي ایک برہمن جو اُنکا غمخوار هُوا تھا اُس جِہت سي اپني تئیں برہمن بِھي ٹھہراتي هَیں اَور اِنکی خاندان کا یِہہ دستُور هَي کِہ رانا جب مسندِ حکُومت پر بَیٹھي قشقہ آدمي کي لہُو سي اپني ماتھي پر کھینچي * قصبہٴ سانبھر لون وهاں کا نِہایَت مشہُور هَي اَور بیشتر کھاني میں بِھي وُهِي آتا هَي شہر کي نزدیک چار کوس لنبا کوس بھر چوڑا ایک چشمہ هَي پانِي اُسکا نِپٹ کھارِي لیکِن تاثِیر اُس کِي یِہہ هَي جہاں زمِین

کھودکر پانی دینی لیسی بھر دیا اور زمین نی جذب کیا تمام قطعه اسکا نمک آلود ہوجاتا ہی جہاں کھودکر اسکو کناری پر ڈال دیا اور پانی چھڑکا لون صاف ؛ اس مین سی نکل آتا ہی ہر سال کئی لاکھ روپی کا لون وہانکی بیوپاری بیچتی ہین اور محصول سرکار والا مین داخل کرتی ہین العرض تمام زمین صوبه مذکور کی ریتلی پانی دور ملک جو کھودی تو نکلی بوئی جوتنی کا مدار بارش پر اسی سبب زراعت ربیعی بقلت ہوتی ہی اور فصل خریف مین باجرا جوآر موٹھ بکثرت ساتوان یا آٹھوان حصه علی کا دیوان کو دیتی ہین مال گذاری کا رواج کم ہی جاڑی مین وہان جاڑا قریب باعتدال ؛ اور گرمی مین گرمی کمال ؛ اکثر مقامون مین جنوب کی طرف کوہسار ؛ اور بیشتر زمینین دشوار گذار ؛ بنابر اسکی کچھواہی اور راٹھور سوای اُنکی اور بھی راجپوت سلاطین سی چندان دبتی نہین لشکر بادشاہی ایک بار وہاں جا نہین سکتا علاوہ اسکی کوسون پانی نہین ملتا طول صوبی کا آنبیر سی بیکانیر و جلمیر تلک ایک سو اٹھ ستھ کوس عرض بہایت سرکار اجمیر سی بانسواڑی تک ڈیڑھ سو کوس پورب طرف اُسکی اکبر آباد پچھم طرف دیپالپور تابع ملتان اتر طرف قصات دہلی دکھن طرف گجرات اور سرکارین اُسکی اجمیر رنتنپور جودھپور ناگور و غیرہ سات متعلق اُس سی ایک سو ستایس محال آمدنی پچپن کڑوڑ تین لاکھ ساٹھ ہزار دام

صوبۂ گجرات " کتبِ تاریخ سی خصوصاً وہ تاریخ جو سلطان بہادر والیٔ گجرات
کی تصنیف هي اُس سی یہہ ظاہر ہوتا هي کہ شہرِ پٹن اور چندی چانپانیر
بهي تختگاہ تهی جب سلطان احمد اِبنِ سلطان محمد اِبنِ سلطان مظفر شاہ
سنِ آٹھ سو بارہ هجري مین تختِ سلطنت پر بیٹها اور دریاي سابرمتي کي
کناری ایک قلعۂ متین بنا کیا بلکہ عمارات بهي نئي نئي وضع کي سنگین و
رنگین ساکر ایک شہر نہایت وسعت کي ساتھ آباد کیا نام اُسکا احمد آباد
رکھا اور دار السلطنت اُسی قرار دیا سواي اِسکي بتیس برس اور چھ مہیني
اپني حکومت کی ایام آبادی کي اِنتظام مین جو اُس ني صرف کئی ایک
شہرِ عظیم بس گیا لیکن شہرِ مذکور مین دیوارین تو گھرون کی خشتي اور چونی
کي پر چھت کي جاگہہ کھپریلین هان بعضي دور اندیش نوین پتھر کي چوڑي
چوڑي قائم کرکي دیوارین کاواک بناتي هین اور اُن مین مخفي راہ رکھتي هین
کہ وقتِ ضرورت وهان سي نکل جائین اور بعضي مالدار تمام عمارت چونی گچ
کي بناکر اِس طرح کي تہ خاني اُس مین بناتي هین کہ مینہہ کا پاني بھرا اُس
مین جائي اور بھرا رهي کیونکہ تمام سال اُسیکو پیتي هین باشندي وهان کی
اُس کو ٹانکہ کہتي هین اور نقاش و خاتم بند سواي اِنکي اور بهي کاریگر
وهانکي سیپ کي نقشي قلمدان اور صندوقچي نہایت خوش اُسلوب و خوش

قطع بسہولت بناتي ہَيں ؛ اپني ہنرمندي و دست کاري کي طرين دِکہاتي ہَيں ؛ اَور کمخواب و زربفت و خارا و مخمل و زرباف چیری پنکہي وہانکي عدیم المثل ہَیں اُن کاریگرون جہت کِسکي تاب و طاقت جو اُس قماس کا ایک وصلچہ بن سکي ؛ مگر حسرت سی نا چار ہوکر اپنا سِر دہُن سکی ؛ سِواے اِسکي تقلید بہي اُن پر ختم ہَی کیونکہ رُوم و فرنگ و اِیران مین جو کپڑا کہ اعلي ہَي یہ اُسکی مقابل نہ دیتي ہَیں سرِ مُو فرق نہین پڑتا دُور دُور اُس کو بطریقِ تحفہ لیجاتی ہَیں ؛ اَور صاحبانِ نعمت سی اِنعام پاتی ہَین ؛ تلوار بہی وہانکي دم خم مین مغربي تلوار سي مقابلہ کرتي ہَي ؛ کٹاري کي آبداري سي بجلي بہي ڈرتي ہَی ؛ اَور تِیر و کمان بہی زمانۂ سابق مین وہان قابل تعریف بنتا ہوگا چنانچہ صاحبِ خلاصہ و مُصنفِ آئینِ اکبري دونو معرف ہَیں لیکن ایک مُدت سي کمان لاہور کي اِس دِیار مین مشہور ہَی اَور اُس سي اُترکر فرید آباد و کہجوي کي مگر رُوپیا وہان عِراق و رُوم وغیرہ سي لاتی ہَیں اُسکي نواح مین پیدا نہین ہوتا اَور جواہر کي بہي خرید فروخت بیشتر رہتي ہَي غرض شہرِ مذکور نہایت خوش آب و ہوا اَور اجناس و متاع کي بہم پہنچني مین بی ہمتا ہَي باہر بہی اُسکي تین سَو ساٹھ معموري خاص خاص وضع پر آباد ہُوئي کہ ہر ایک کو بُرا کہتي ہَیں شہرون کي

ضروریات هر ایک مین مهیّا " لشکرون کي اسباب نبار جا بجا " چنانچه
چوراسي پُري سو عالمگیر کي وقت تلک آباد تهي سواي عمارات و باغات
هزار مسجدین سنگین دو دو مینار کي اُن مین بهت کتابي بهي اُنکي ایسي
نادر اَور خوش خط که اُنکو دیکهه کر اِنسان درود بهیجي اَور کنده کار کی حق
مین آفرین کهي ایک پُري کا ناون رسول آباد هَي شاه عالم بخاري وهین آسوده
هَین اکثر اُس بزرگ کي کرامت ولایت کي قایل اَور بهتیري اُسکي مرید و
معتقد احمد آباد سي تین کوس * بَوه ایک قصبه هَي نهایت دلکشا اکثر
اَولیا وهان بهي مدفون هَین لیکن قطب العالم شاه بدر عالم بخاري کي باپ کي
قبر پر هاتهه بهر کا ایک کپڑا هَي کوئي اُسکو سنگ کوئي چوب کوئي آهن
خیال کرتا هَي اَور عجیب و غریب حکایات اُس سی منسوب کرتي هَین *
پٹن ایک پُراني بستي هَي اگلي زماني مین وهانکي سلاطین کي تختگاه بهي قلعی
بهي اُس مین دو هَین ایک سنگین اَور ایک خشتي لیکن نهایت مستحکم
اَور گائي بَیل اُسکي نواح مین نهایت خوب هوتي هَین * چانپانیر ایک قلعه
هَي پهاڑ کي ایک بلند ٹیکری پر چڑهائي اُسکي اڑهائي کوس کي دشواري بهي
کَئي لیکن راه نپٹ اَوبهٹ اِسي واسطي ایک طرف سي سانٹهه گز کي قریب
پهاڑ کو کاٹ کر تختون سي پاٹا هَي وقت پر اُٹها لیتي هَین پر موضع مذکور

چند مدت دار الحکومت رہا هي * بندرِ سورت نامي ایک شہر هی بعضي بنادر اسکي تابع هین دریای نبتي اسکي قریب سي بہتا هوا هي سات کوس پر جاکر دریاي شور سي ملا میوي اس میں اقسام کی بکثرت خصوصًا اناس بہت رسیلا خوشبو خوش ذایقه پیدا هوتا هي اور پهول بهي رنگ برنگ کی بہتایت سی پهولتي هین ساتھ اسکی پهلیل بهي کسی طرح کا بمرتبه خوشبو کهچتا هي اور اهلِ فارس میں سي ایک قوم نی آکر وهاں بود و باش اختیار کي هي رات دن هنگامه آتش پرستي کا گرم رهتا هي سورت و بدربار کي بیچ ایک کوهستان خوب آباد هی * بگلانا اسکو کہتي هیں واقعي بمرتبه معمور و آب و هوا اسکی نہایت خوب میوي بهي وهاں بہتیري هوتي هین لیکن شفتالو انگور سیب اناس انار ترنج آم هر ایک لا ثاني هي اور سات قلعی نامي اس سي متعلق هیں انہیں میں سي سالیر اور مولیر بهي لیکن شہرت ان کي زیاده هي اور زمیندار وهانکي راٹهور * بہروچ ایک بڑا محکم قلعه هی نربده اسکي بیچي سي گذرکر سمندر سي جا ملي هي کتني بنادر اسکی بهی تابع هین اقسام کا کپڑا وهاں بنا جاتاهي لیکن الاچا وهاں کا مشهور سوداگر شہر شہر لیجاتي هین اور فایدي اٹهاتي هین * سرکارِ سورٹھ ایک جدا ملک تها حاکم وهاں کا پچاس هزار سوار و لاکھ پیادیکامالک پر

احمد آباد کي فرماں روا کا فرمان بردار تھا لیکن خانخاناں اکبرشاهی نی اُس کي مُلک پر قرار واقعي قبضه کر لیا طُول اُسکا بندر گھوگه سي بندر ارامرا تلک سوا سو کوس عرض اِبتدای دهار سي بندر دیو تلک بهتر کوس آب و هوا اُسکي مزاجون سي موافق پهل پهول کي بهي اپني اپني موسم مین بهتایت انگور خربوزی سی تاکین اور فالیرین معمور لیکن اُس مُلک کي نو حصّي هین اور هر ایک مین اُس جُدا سبب اِسکا درختوں کي فراوانی اور گنجایي ساتھ اِسکي پهاڑون کي باهم پیچیدگي مسکن اُنکي نهایت مامون و محفوظ هین فوجین اِکٹھی وهان جا نهین سکتین جو تنبیه قرار واقعي کرین * جوناگڈه ایک سنگین قلعه هي نهایت متین حصانت و متانت مین ویسا دوسرا نهین سُلطان محمود گجرات کي بادشاه نی بهت سي لڑائیاں لڑکر بزور اُسي لیا اور پاس اُسکي ایک اور قلعه بنا کیا * کرنال ایک قلعه هي پهاڑ پر هنود کا بڑا معبد اُس مین بهت سی چشمی هین قریب اُسکی اکثر دریای ساہر دریای شور سي ملی هین اور اُس مقام مین مچھلیاں ایسي نازک هوتي هین اگر ایک دم دهوپ مین رکھیي تو پگھل جاین اطراف مین اُسکي اونٹ گهوڑا نهایت قوي و چالاک هوتا هي * سومنات قدیم بتخانه هي نهایت مشهور شور دریا اُس سي بیس کوس نایع اُسکي پانچ بنادر سرستي بهي قریب اُس

سي نِکلِي هَي هِندُو اُسکو بڑا تِيرتھ جانتي هَين مشهُور هَي کِه پانچ هزار برس
اُس سي آگي پانچ چهه کڑوڑ آنسِي جادُوگرون کِي قَوم سي سرستِي اَور هرن کي
درمِيان هنسِي خُوشِي آپس مين لِپٹ لِپٹ کر گِري اَور ڈُوب ڈُوب گئِي
سومنات سي اٹھ کوس * سانگهنا ايک مکان هَي سرِي کِشن کي پانون مين
وُنهِين ايک صَيّاد کي هاتھ کا تِير لگا اَور سرستِي کي کِنارِي پِيپل کي درخت
تلي بَيکُنٹھ باسِي هُوا سِوا اِسکي اُس مکان کو معبِد جانتي هَين اَور اُس
درخت کو پِيپل سر کہتي هَين * قصبه مول مين ايک معبِد هَي مهادِيو
سي منسُوب هر سال برسات سي پہلِي روزِ مُعيّن ايک پرندہ کبُوتر سي
چهوٹا پر چونچ اُسکِي موتِي رنگ سِياہ سُنبد اُس ديہرِي کِي چهت پر آ
بَيٹھتا هَي اَور ايک دم کلولين کرکي يہان تلک لوٹتا هَي کِه جِي سي گُذر
جاتا هَي اُس دِن شہرون کي لوگ وهان جمع هوتي هَين اَور طرح طرح کي
بخور کرتي هَين پهِر سِياهِي و سُفَيدِي سي اُسکِي اندازہ بارش کا يعني سِياهِي
سي تفوّل بارش اَور سُفَيدِي سي خُشکِي " متّصِل اُسکي * دوارکا هَي جگت
بهِي اُسکو کہتي هَين بڑا معبِد هَي جب سرِي کِشن متهرا سي باهر نِکلا وُنهِين
آکر اُسنِي باسا لِيا اِس لِئي اُسکو بهِي پرستِش گاہ جانتي هَين نزديک اُسکي *
گانبهِي ايک قصبه هَي اهِيرون کا مسکن وي هِندُوون کي طرِيقي سي خارِج هَين

پر زن و مرد حسین ہوتی ہیں جب نیا حاکم وہان آتا ہی اُس سی قول لیتی ہین کہ عورات سی بد کاری کا مواخذہ نکری تب بود و باش اختیار کرتی ہین و الّا وطن چھوڑ دیتی ہین نزدیک اُسکی ایک زمین ہی طول مین نوی کوس برسات سی پہلی سمندر اُبلتا ہی اور پانی مین وہ تمام ڈوب جاتی ہی جب بارش موقوف ہوتی ہی پانی گھٹنی لگتا ہی آخر زمین نکل آتی ہی اور لون بہت سا ہاتھہ لگتا ہی * کچھہ ایک جدی ولایت ہی عرض طول اُسکا اڑھائی سو کوس کا سندہ اُسکی پچھم طرف زمین وہان کی بیشتر ریتلی اونٹ وہان کثرت سی پیدا ہوتی ہین اور بکریون کی بھی افراط ہی سوای اسکی تاری گھوڑی وہان کی مشہور و معروف وجہ اسکی یہہ ہی کہ کسی زمانی مین ایک سوداگر کتنی عربی گھوڑی دریا کی راہ سی لئی جاتا تھا اتفاقا اُسکا جہاز ٹوٹ گیا کئی گھوڑی ایک تختی پر بہتی ہوئی کناری پر آ لگی اور اُس ملک مین پہنچی آج تلک اُنکی نسل اُس نواح مین باقی ہی القصہ ہوا اِس صوبی کی اعتدال پر رہتی ہی جوار باجری کی پیدایش بیشتر چنانچہ مدار خلایق کی خورش کا اُسی پر ہی اور زراعت ربیعی کمتر گیہون بلکہ بیشتر غلّی مالوی اجمیر سی اور چاول دکھن سی آتی ہین اور جنگلون مین یہان کی درخت اس کثرت سی ہین کہ لذت شکار سی لوگ اکثر محروم

رهتی هَین آم کي بهی یِہہ اِفراط هَي کِه پٹن سی تا بروده سَو کوس کا عرصه هَی
یک لخت اُسیکي درخت نطر آتي هَین ساتهه اِسکي آم نمرتبه مِیٹهي اَور
خوش ذایِقه بلکه کبریان بهی حلاوت سی خالي نہین انگور و انجیر بهي علي
هذا آلقیاس عجب تر یِہہ هَي کِه خربوزه گرمي اَور جاڑي مین بافراط میسر
آتا هَي اَور پهول بهي هر رت کا اِس کثرت سي هوتا هَي کِه بازار گلزار بن
جاتا هَي اگرچه درندي اَور بهي اِس نواح مین هَین لیکن چیتونکا اِس قدر
وفور هَي کِه هر سال صیاد سیکڑون پکڑ لاتي هَین اَور صد افگنی اُنکو سکهلاتي
هَین نسل بهی وهانکي خوش طاهر قوی فربه گران قیمت چنانچه ایک جوڑي
اگر پان سی رپَی سي کچهه زیاده کو آئی تو سستي هَي اَور چالاک بهي اَیسي
هوتي هَي کِه تمام دِن مین پچاس کوس طَي کري مطلق نه تهکي دریا چهوتي
بڑي اِس صوبي مین بهت هَین لیکن نامي سابرمتي ماترک مهندري نربدا
سرستي هرن طول اُسکا برهان پور سي دوارکا تلک تین سَو دو کوس عرض جالور
سي تا بندر دامن دو سَو ساتهه کوس شرق رو اُسکي خاندیس غرب رو دوارکا
شمال رو جالور اَور ایدر جنوب رو بندر دامن اَور کنهایت احمد آباد پٹن
نادوت نهروَنج برودہ چانپانیر کودهره سورتهه اِسلام نگر نو سرکارین تابع اُنکي
ایک سَو اٹهاسي محال تبره بندر آمدني اٹهاوَن کڑوڑ اٹهتیس لاکهه نوي هزار دام

صُوبهٔ ٹھٹّھه " اگلي زماني مين برہْمن آباد ايک بڑا شہْر يہان کِي تخْتگاه تها ..

قلْعي مين اُسْکي چَودہ سَو بُرْج تهي تهوڑي بهوڑي تفاوُت سي چُنانْچه اب نک اُسْکي بُرْجوں اَور دِيْواروں کا کُچْه نِشان باقِي هَي بعْد اِسْکي ديور پائي تحْت هُوا بِالْفِعل ٹھٹّھه دارُ الْحُکُومت هَي ديبل بِهي اُسيکو کہْتي هَين فِي الْواقِع ايک شہْرِ کلان و عظِيمُ الشّان هَي دُنْيا کِي چِيزيں اُس مين مِلْتِي هَين خُصُوصًا موتي سِواي اِسْکي اکْثر سادِر کِي اجْناس پر دسْتُور اِس مُلْک کا يِهه هَي کِه زمِينْدار تِيسْرا حِصّه زِراعت کا سرْکار مين داخِل کري اَور دو آپ لِيْوي لیکِن کانِ نمک و آهن سي محْصُول بہت سا هاتْه لگْتا هَي اَور چهه کوس شہْر سي پري رنْد پتّهر کِي کهان هَي جس انْدازي کا سنْگ چاهين اُسي نِکال کر ترشْوائين اَور عِمارت مين لگْوائين لیکِن مدارِ کار بيشْتر کِشْتِيون پر چُنانْچه وي انْواع و اقْسام کِي چهوٹِي بڑِي چالِيس هزار کي قرِيب وهان کي دريا مين تيّار رهْتي هَين اگرْچه اُسْکي نوَاح مين شِکار اقْسام کا هاتْه لگْتا هَي لیکِن گورْخر و خرگوش و کوتاه پاچه و خُوکِ صحْرائي و ماهِي کا شِکار بکثْرت اَور خوراک وهان کي لوگون کِي اکْثر دهِي خُشْکا مچّهلِي بلْکِه مدار خُورِش کا اِسِي پر هَي يہان تک کِه مچّهلِيوں کو سُکْها تيل مين ڈال کِشْتِيون مين بهر اکْثر

بنادِر و اطراف مین لیجاتی هَین اَور لوگ اُنکو مول لیکر کہاتی هَین پہر تُخم کو وی ناووں کي کام مین لگاتی هَین اَور پلوہ ایک مٹھائی نہایت لذیذ ہوتی هَی لیکن خاص اُسی مُلک مین وُہ بہي بہت مزي دار و با حلاوت ساتہ اُسکی چار مہینی تلک بگڑتي نہین اَور باغوں مین رنگ برنگ کی پہولون کي نہایت اقسام کی میووں کی کثرت خُصوصًا آم بہت خُوش مزہ ہوتا هَي لُطف یہہ هَي کہ خربوزی کی ریندیاں جنگلون مین خود رو پیدا ہوتی هَین دیکہنی کي لائق بلکہ کہانی کي قابل " ڈائیسن بہي ٹہٹہي کي مشہور هَین کہ لڑکون کي کلیجي منتر کی زور سی ترت لیجاتی هَین " اَور اُنکی ماون کي دلون مین داغ دي جاتي هین " کہانا تو اُن کي حُضور کِسیکو کہانا لازم نہین کیونکہ اُس وقت اُنکا تیر نظر جِس پر چلي اُسي مار هي رکہي سِوای اُسکي کبہو کبہو اَیسی حالت اُن پر طاري ہوتي هي کہ اُس وقت جِسکو دیکہتي هَین ہوش مین وُہ نہین رہتا پہر کَیي داني انار کي مانند اُسکي پاس سي اُسکی ہاتہ لگتي هَین کِسی حِکمت سي ایک لمحہ اُنکو اپنی پنڈلیون کي اندر رکہ چہوڑتي هَی تب تلک وُہ بیچارہ بیہوش پڑا رہتا هَی پہر آگ پر اُنکو رکہ دیتي هي جب وي پہیل کر طباق کي صُورت پکڑتی هَین تب اپني ہمجنسوں مین حِصّي کرکي کہا جاتي هي وہان اُنکا کام تمام ہو جاتا هي اِتفاقًا

اگر وہ بد ذات پکڑی جائی تو لازم هی کہ اُسکی پنڈلیون کو چیر ڈالیں فوراً
وی دانی نکل پڑینگی چاهیی کہ جسکی جگر کو صدمہ پہنچا هی اُسی کہلا
دیوین خدا کی قدرت سی وہ شفا پایگا " اور کلیجا اُسکا بچ جائیگا " اور بہہ
پلشت چرغ کو بهی منتر کی زور سی ایسا رام کرتی هی کہ اُس پر سوار هوکر
دور دور تلک جاتی هی " بلکہ بعضی ملکون کی خبر لاتی هی " اور جو
کوئی عامل چاهی کہ اُسکو اِس چلن سی باز رکہی تو اُسکی کنپٹیان داغی
اور آنکہون مین لون بهرکر چالیس دن تلک لٹکا رکہی کہانا بی نمک کہلائی
ساتہ اِسکی پڑہنت بهی اُسکی بطلان عمل کی لئی پڑہی تب وہ اپنا منتر
بہول جائیگی " اور اُس چلن سی باز آئیگی " لیکن بیشتر اِس پیشی کی
رنڈیاں هوتی هین اور مرد کم صاحب خلاصہ لکہتا هی کہ مین نی بچشم خود
ایک لڑکی کا کلیجا ایک ڈائن کو لیجاتی دیکہا هی هرچند کہ عقل مین نہین
آتا کہ جنس بشر مین اِس طرح کی عورت یا مرد هو کہ جگر کسیکی سینی
سی بدون چاک کئی نکال لیجائی اور کوئی ندیکہا لیکن خدا کی قدرت
معمور هی اُسکی صنعت سی کچہہ دور نہین بعض انسان کو یہہ بهی قوت
دی هو اگر هماری مدرکی نی ادراک نکیا تو یہہ لازم نہین کہ وہ حقیقت مین
بهی نہووی یا اُسکی نظر مین موثر حقیقی نی ایسی تاثیر دی هو کہ جس

لڑکی کِي طرف بِگاہِ بد سي دیکھي اُسکي جِگر کو صدمۂ عظِیم پہنچي یا کوئي افسون اُسي اَیسا یاد ہو کِہ جِس مین اِس طرح کا اثر ہو مجازًا اگر اہلِ عُرف بی کلیجا لیجانا یا کہا جاتا کہا تو مُصایقہ نہین سِواے اِسکی ڈائِنین اَور ایک منتر اَیسا جانتِي ہَین اگر کوئي چکّي کا پاٹ اُنکي گلي مین ڈال کر ڈبو دي تو نہین ڈوبتِین اَور آگ مین جلا دیوي تو نہین جلتِین * ہِنگلاج ایک مکان ہَي تہتھي سي ستّرکوس دُرگا سي منسوب اُتّر اَور پچّھم مین دریاي شور کی نزدیک لیکن پانی کِي نا یابی اَور راہ کِي خرابی نہایت ہَی علاوہ اِسکي بہلوں کِي رہزنی کا خَوف اِس لِئی ہر کوئي وہان جا نہین سکتا مگر بعضي ایسی خُصوصًا سناسِي بھوکھ پیاس کو گوارہ کرکی وہاں جاتي ہَین اَور پرستِش کرتی ہَین عرض آنی جاتی پندرہ دِن سی کم نہین لگتي * سرکارِ سِوِستان تابع اِس صُوبي کي دریای سِندھ کی کِناري نزدیک اُسکي ایک بڑا تالاب ہَي طُول اُسکا دو دِن کِي راہ کِتني ماہِي گِیر اُس پر ایک سطحِ خاکِی بناکر ساکِن ہوئی ہَین ہر روز مچھلیان مارتی ہَین " اَور اپني اَوقات گذارتي ہَین " اَور اِس صُوبي میں مُلتان و اُوچ کِی حدون سی تہتھي و کیچ مکران تلک شِمال رُو بُلند بُلند پتّھر کي پہاڑ ہَین اکثر بلوچوں نی اَور بعضي پٹھانون نی اپني بُود و باش وہین مُقرّر کِي ہَی اَور اُوچ سي تا گُجرات جنوب رُخ ریتل کي پہاڑ بہتون

کِی گُروہ نی اِستِقامت اپنی وھان ٹھہرائی لیکن اُنکی رَئیسوں کِی سُکُونت حلمِسر مِن هَی اَور راجپُوتون کِی اکثر قومون نی بھکر سی بِصرپُور و امرکوٹ تلک سُکُونت کِی سِوای اُنکی سودہ و چاریچہ بلکہ بہتیری اشخاص وھان آکرساکِن هُوی دریاؤ بِہی اِس صُوبی میں کَئِی هَیں لیکن برا دریا سِندہ چُنانچہ اکثر سَوداگرمُلتاں اَور بھکر سی اسباب و اجناس دریا کِی راہ سی کِشتِیون پر ٹھٹھی میں لیجاتی هَیں یہان تلک کِہ جمیع مُسافِر بلکہ بڑی بڑی لشکر ٹھٹھی کِی طرف غیر از راہِ دریا نہیں جاتی اَیسا وقت کم هُوا هوگا کِہ خُشکِی کِی راہ سی لوگ اُدھر کو جائیں " اَور پانی کِی نا یابِی و راہ کِی دُشواری سی رنج نہ اُٹھائیں " طُول صُوبی کا بھکر سی کیچ مکران تلک اڑھائی سَو کوس عرض قصبۂ بدہن سی تا بندرِ لاھری سَو کوس شرق رُو اِسکی گجرات احمد آباد غرب رُخ کیچ مکراں شِمال رُو بھکر جنُوب رُخ دریای شور سرکارین اِسکی ٹھٹھہ سیوِستان بِصرپُور امرکوٹ چار مُتعلِق اُنکی ستاوَن محالّ اَور پانچ سادِر آمدنی نَو کروڑ اُنچاس لاکھ ستّر هزار دام ॥

صُوبۂ مُلتان " قدِیم شہر هَی هر صِنف کی اشخاص اُس میں آباد اشیا بِہی هر مُلک و هر قِسم کِی بیشتر موجُود خرید و فروخت کا بازار مُدام گرم رهتا

هَيْ عِراقِي گهوڑي قنْدْهار كِي راه سي سَوداگر لاتي هَين " اَور وهان بيْچ جاتي هَين " جاڑون كِي هَوا مُعْتدِل گرْمِي كي مَوسِم مين گرمِي بشِدّت برسات كم ربان وهانكي باشِنْدون كِي لاهَوري لَيكِن سِنْدْهِي اُس مين مِلِي هُوئِي شطْرنْجيان اَور قالِين بهِي گُلْزار وهانكِي مشْهُور هَين سِواي اِسْكي سلِيقه نقْلِيد كا اِس دِيار كي كارِيگرون كو خُوب هَي چُنانْچه سنْدر كِي چهِيِنْٹون كِي نقْل اَيسِي بناتي هَين " كه اصْل كر دِكهاتي هَين " قلْعه وهانْكا خِشْتِي اَور مزار مخْدُوم بهاءُ اَلدِّين ذكرِيّا كا بهِي وَنْہِين سُنا هَي كِه شَيخ مذْكُور بيٹا شيخ قُطْبُ اَلدِّين مُحمّد اِبن كمالُ اَلدِّين قُريشِي كا هَي پانْسو پَيسْٹهه هِجْرِي مين كوٹ كڑوڑ كي بِيچ پَيدا هُوا اَور خُورْد سال تها كِه باپ اُسْكا اِس جهان سي اُٹه گيا لَيكِن شَيخ كِي طبِيعت از بس كِه اچهِي تهِي تحْصِيلِ عِلْم مين اكْثر مشْغُول رها " آخِر فضِيلت كي مرْتبي كو پهُنْچا " پهِر مُسافرت اِخْتيار كِي بعْد اِيران و تُوران كِي سِياحت كي بغْداد مين آيا " اَور شَيخ شِهابُ اَلدِّين سُهْرَوَرْدِي كا مُرِيد هُوا " چنْد روز مين پايهٔ خِلافت كو پهُنْچا " چُنانْچه شَيخ عِراقِي و مِير حُسَينِي شَيخ مَوْصُوف هِي سي فيضْياب هُوئِي پهِر اُس بزُرگ ني بغْداد سي مُلْتان مين آكر اِسْتِقامت كِي وهان بهِي بہُتون ني اُس سي ايك مرْتبه پايا " اَور فيض اُٹهايا " كہْتي هَين كِه شَيخ فرِيد شكر گنْج سي شَيخ ممْدُوح كو كمال ربْط و اِتِّحاد تها

مُدّتون ایک جا مُعاشرت کِي آخرِ ماہِ صفرکِي سانوِین کو سنِ چھ سو پینسٹھ
ھِجرِی مین کِسی پیر مردِ نورانِی نی ایک خطِ مُہرِي لاکر اُسکی فرزند شیخ صدر
الدّین کي ھاتھ مین دِیا اَور اُسني گھر مین جاکر شیخِ مرحُوم کو گُذرانا پڑھتي
ھِي اُسني جان بحق تسلِیم کِي وُنہِین اُسکي گھر سي غُل اُٹّھا کِہ دوست دوست
سي مِلا سِوای اِسکي اَور بِھي حِکایاتِ عجِیب و غرِیب اُس بُزرگ کِی
زبان زدِ خلایِق ھَین بعد اُسکي شیخ صدر الدّین اُسکا قایِم مقام ھُوا اکثر
اشخاص اُسکی بِھي دایرۂ بیعت مین آ ئي بلکِہ بعضي تو صاحِبِ حال و قال
ھُوئي نِدان سنِ سات سو نو ھِجرِي مین اُسني بِھی اِس سرای فانِي سي رختِ
ھستِي باندھا پھِر شیخ رُکن الدّین ني بِھِي طرِیقہ اپني باپ دادا کا مُدّتِ حیات
مین بخُوبِي جارِی رکّھا " آخرِ کار منزِلِ بقا کا رستا لِیا " اَور شہرِ مذکُور مین
مدفُون ھُوا " سِوایِ اُسکي بہت سي بُزرگون کي مزارِ پُر انوار اُس شہر مین
زِیارت گاہِ خلایِق ھَین اَور شہرِ مذکُور سي چار کوس کی تفاوُت سیّد زین
العابِدین کِي درگاہ سُلطان سرور پتا اُسِي بُزرگ کا ھَی وھاں بھي گرمِیون مین
چار طرف سي لوگ زِیارت کو آتي ھَین کئِي روز بھِیڑ بھاڑ رہتِي ھَي اَور
چالِیس کوس وھان سي پرِي مغرِب رُو دریا کي اُس پار ایک پہاڑ کي دامني
مین بلُوچون کا شہر سُلطان سرور وُنہِین مدفُون ھَي کہتي ھَین کِہ سبَبِ مرحُوم

اِبتدايِ شباب سي عِبادت و رِياضت مين رها تصفيهٔ باطنيِ اُسكو حاصل هُوا
اِتفاقًا ايك وارِدات اَيسي در پيش هُوئي بسبب اُسكي ايك قوم سي لڑكر
اپني بهائي سميت شهِيد هُوا پهِر اُسكي اهلِيّه بهي اُسكي غم مين مر گئي للّٰه
ايك لڑكا خوردِ سال اُسكا رانا كو مشهور تها اُسني بهي والِدَين كا ساتهه دِيا اَور
سب كي سب وُنهِين دفن هُوئي لوگ وهانكي اُنكي مدفن كو مزارِ شهِيد كهتي
هَين اِتفاقاتِ حسنه سي ايك سوداگر قندهار سي مُلتان كو جاتا تها جس وقت
اُس بزُرگ كي مزار كي نزديك پهنچا اُسكي اُونٹ كا پاؤن ٹوٹ گيا وه بيچاره
گهبرايا كِه بوجهه كِس پر لادي آخِر مزارِ شهِيد پر جاكر مِنّت ماني فِي الفَور خُدا
كي حُكم سي پاؤن اُسكا دُرُست هو گيا تاجِر ني اُسي وقت نذر چڑهائي اَور
اُونٹ كو لادكر وهان سي راهي هُوا يِهه قِصّه اطرافِ و اكنافِ مين پهيلا اَور اكثرون
ني سُنا پهِر تو مزار اُسكا ايك خلق كي زِيارت گاه هو گيا علاوه اِسكي ايك اندها
دُوسرا كوڑهي تِيسرا نا مرد اُنهون ني وهانكي مُجاورِي اِختيار كي تهي اِس واسطي
كِه اچهي هو جائين چُنانچه قُدرتِ اِلهي سي تِينون شخص تندرُست هُوئي
اِس بات سي اَور بهي خلق كا اِعتقاد بڑها العرض هر طرف سي ايك خلق
وهان زِيارت كو آتي هَي " اَور نذرين چڑهاتي هَين " خصُوصًا جاڑونكي نِكلتي
نُور نُور سي لوگ آتي هَين يهان تلك كِه مُلتان سي اُسكي مزار تك

چالس کوس کا فاصله هَي کوئي رستا آدمیون کي بهیڑ سی خالي نهین هونا هر جاگهه جنگل مىن دنگل هِي دکهائي دیتا هَي * اَور قصبه اُوچ مین قبر شیخ جلال اِبنِ سید محمود اِبنِ سید جلال بُخارِي کِي هَي مخدُومِ جهانیان اُسکو کهتي هَین سنِ سات سَو سات هجرِي مىن شب برات کو وهٔ متولّد هُوا هرچند کِه جا نشین و مُرید اپني باپ کا هَي لیکن شیخ رکنُ الدّین ابو الفتح سهروردي سي بهي بهت سا فایده اُسني پایا هَي بعد اِسکي دِهلِي مین آکر شیخ نصیر الدّین چراغِ دِهلِي سي بمرتبه فیض اُٹهایا آخر چهار شنبي کو اِتفاقًا عیدِ قرباں بهي اُسي دِن تهي وفات پائي ملنگ و جلالِي فقیر اُسیکي خاندان کي مُرید هَین اَور * شهرِ پٹن کِه اجودهن بهي اُسیکو کهتي هَین دیپال پُور کِي وهٔ سرکار هَي مُلتان کي پُورب طرف وهان شیخ فرید شکر گنج اِبنِ شیخ جلالُ الدّین سُلَیمان فرخ شاه کابلِي کِي اَولاد وطن اُنکا قصبه گهنوال مُلتان کي نزدیک اِبتدایِ جوانی مین طالب عِلمِي کرني مُلتان مین وارِد هُوا اِتفاقًا خواجه قطب الدّین بختیار کاکِی سي مِلا اَور فیض اُسکی صحبت سي بمرتبه اُٹهایا آخرش همراه اُنکي دِلّي مین آکر کمندِ ارادت اپني گلي مین ڈالي " دَولتِ ابدی حاصل کِي " اَور بعضي کهتي هَین کِه بموجب حکمِ خواجه مُلتان سی قندهار و سیستان کو جاکر عِلم تحصیل کیا بعد اِسکي دِلّي مىن آکر اُسکي خِدمت

مین مُشرف هُوا پهر ریاضتین سخت سخت عِبادتین شاق شاق بجا لایا " اَور خواهِش نفسانِي سي یک لخت هاتهه اُٹهایا " چند روز کي بعد خَواجه سي رُخصت هوکر هانسِي مین آیا اَور سُکونت اِختیار کِي جو کِه خَواجه قُطب آلدِّین نِي وقتِ رِحلت فرمایا تها کِه خِرقه و عصا وغَیره جو کُچهه کِه مجهه کو پیر سي پهنچا هَي اُسکو شَیخ فرید کي حَوالي کِیجِیو یِه سُنکر وهان سي پهر دِلّي مین آیا اَور اُس امانت کو لیکر شهرِ مذکُور سي چل نِکلا جب پٹن مین پهنچا مُتوطِن هُوا وهان بهِي ایک عالم اُس سي فَیض کو پهنچا مشهُور هَي کِه اُسکي نِگاه کِي تاثِیر سي خاک کي تودي کي تودي شکر هو گَیي تهي اِسي سبب سي لقب اُسکا شکر گنج هُوا بِدان پانچوِین مُحرّم کو هفتي کي دِن چهه سَو ستسٹهه هِجرِي مین پٹن کي بیچ مُلکِ عدم کا راهِي هُوا قِصّه کوتاه سرکارِ دیپال پُور مین دو قَوم ڈوگر و گُوجر سِواي اِنکي اَور بهِي قَومین کِه تمرّد و رهزني اُنکِي شُهرت رکهتِي هَي ساکِن هَین جب برسات آتِي هَي ستلج و بیاه دونو دریاؤ کَیي فرسخ پهیلتي هَین سرکارِ مذکُور کي محالّون کِي زمین پر اکثر اَوقات ایک سطحِ آب هو جاتِي هَي غرض هر سال وهان طُوفان آتا هَي " اَور طُوفانِ نُوح کو یاد دِلاتا هَي " پهر جِس وقت دریاؤ هٹ جاتا هَي رُطوبت و طراوت کي باعِث اَیسا گُنجان جنگل هو جاتا هَي کِه پیادہ بهِي راه نهین چل سکتا

سَوَار کا تو کیا مقدور اِسي سبب اُس دِیار کو لکّھي جنگل کہتي ہَین اَور
مُفسِدِ مذکُور اُسیکي پناہ کي سبب اَور اِس باعث کہ دریاؤ کئي ٹکڑي ہوکر
اُنکي مساکِن مین بہتا ہَی رہزنِي و دزدي بِدھڑک کرتي ہَین اُمرا و حُکّامِ
بادشاہِي سي اُنکي تنبیہ قرارِ واقِعي ہو نہین سکتي جاڑا اُس دِیار مین مِیانہ
گرمِي بشِدّت خریف مین زِراعت جوار کِي رِبیع مین گیہوں کِی بخوبِي ہوتِي
ہَي اَور مُلتان کي پچّھم طرف پانچ کوس کی تفاوت سي دریاي چناب پر
بلُوچونکا مُلک ہَی اُس مین اُنکي دو سردار ایک تو داودي کہ بِیس ہزار
سَوَار اَور پچاس ہزار پِیادہ اپنِي ساتھ رکھتا ہَي دوسرا ہوت کہ بِیس ہزار سَوار
تِیس ہزار پِیادیکا سردار تھا دونو آپس مین مُخاصمت کي سبب اپنِي اپنِي
سرحدّ پر آکر اکثر لڑا بھڑا کرتي تھي لیکن بادشاہ کي جادۂ اِطاعت سي قدم
باہر نہین دھرتي چُنانچہ پیشکش معمُولي ہمیشہ حُضُورِ اعلیٰ مین پہنچاتي تھي
اَور اپنِي اپنِي مُلک کو تصرف بادشاہِي سي بچاتي وکیل بھِی ہر ایک کِي
طرف سي صُوبۂ مُلتان کي حُضُور حاضِر رہتا تھا کہ احکام بادشاہ کي اَور اَمر
صُوبہ دار کي بخوبِي بجا لاوي تغافُل شِعارِي و سہلِنگارِي کا شیوہ اِختیار نکری
عرض وِلایت بلُوچونکي نِپٹ آباد اَور زِراعت دونو فصلوں کِی اُس مین بافراط
ہوتِي بھِي حاصِل بھِي علیٰ ہذا القِیاس سِواي اِسکي چوروں اَور رہزنون کا وہاں

گُذر نہین" کہتي هَین کِه مُلْتان کا مُلْکْ سُلْطان علاءُ اَلدِّین ثانِي کِي سلْطنت

مین دِہلِي کي علاقي سے نِکل گیا تہا اَور اُس پر قَومِ لنگاہ مُتصرِّف هُوئي تہي پہر

سُلْطان حُسَین لنگاہ حاکِمِ مُلْتان نے اپْنِي حُکُومت مین جب ملِک سُہراب و

غیرہ بلُوچون کو کُمکْ کي لِئي کیچ مکْران سي بُلْوایا کڑوڑ کوٹ سیَ دہنکوٹ

تلکْ اُنْکِي جاگِیر مین دِیا بلْکه اکْبر کي عہْدِ سلْطنت مین بہِي راجا تُوڈَل

مل دِیْوانِ بادْشاہِي نے اُس وِلایَت کو بلُوچون هِین پر مُتعَیَّن رکْہا اَور خُراسان

و ہِنْدُوسْتان کی ما بین ایکْ لشْکرِ جرّار مُتعیّن کِیا سِوایِ اِسْکي اُنْکِي حدّون

مین ایکْ دِیْوارِ مُسْتحکم بنا کِي جنُوب رُخ مُلْتان کي * بہکر ایکْ قلْعه

نِہایَت متِین اَور بہت سنْگِین هَي کُتُبِ تَوارِیخ سابِق مین نام اُسْکا منْصُورہ

لِکْہه گئي هَین طُرْفه اِتِّفاق هَي کِه دریايِ سنْدہ پنج رُودِ پنْجاب سي مِلْکر

قرِیب اُسْکي پہنْچا پہر دو ٹُکْڑی هوکر بقدرِ ایکْ حِصّي کي قلْعهٔ مذْکُور کي

اُتّر طرف گیا اَور بقدْرِ دو حِصّہ دکْہن طرف غرض مُحْکمِي اَور مضْبُوطِي اُسْکي

اطْراف مین مشْہُور هَي هرچنْد فَوج کثِیر هو پر اُسي لے سکي گرْمِي کِي اُس

دِیار مین اِفْراط اَور بارِش کِي قِلّت میْوہ بہِي اقْسام کا پاکِیزہ و لطِیف هوتا هَي

لیکِن ایکْ جنْگل لوَ و نقّ بہکر و سیْوِي کی ما بین واقِع هَي گرْمِیون مین

تِین مہِینے تلکْ بادِ سمُوم وهان چلْتِي هَي جب دریايِ سِنْدہ کِتنِي برس کي

بعد دکھن کی طرف سی شمال کی جانب آتا ہی دیہات اُدھر کی خراب ہو جاتی ہین بنابر اسکی چھپر کی گھرون مین باشندی وہانکی اوقات گذراتی ہین رواج پکی عمارتون کا کم ہی طول صوبی کا فیروز پور سی ستوستان تلک چار سو کوس و عرض خطر پور سی جلمیر تلک ایک سو پچس کوس اور جو ٹھٹھی کو اُس مین ملائین تو طول کیچ مکران تلک چھ سو ساٹھ کوس کا ٹھہرتا ہی شرق رو ملا ہوا سرکار سرہند سی غرب رو اُسکی کیچ مکران شمال کی طرف پشور جنوب کی سمت صوبہ اجمیر ملتان و دیپال پور و بھکر تین سرکارین تابع اُنکی چھیانوی محال آمدنی چوبیس کڑوڑ چھیالیس لاکھ پچین هزار دام ÷ ۱۲

صوبہ لاہور ÷ قدیم شہر ہی راوی کی کنارے کہتی ہین کہ راجا رامچند کی بیٹی بلو نی اُسی آباد کیا اور بعضی تاریخون مین نام اسکا لہور و لہاور لکھ گئی ہین جب کہ آسمان کی گردش سی بعد گذرنی کتنی دورون کی آبادی اسکی ویران ہوئی اور تھوڑی سی نشان کہین کہین رہ گئی تب دارالحکومت اس ولایت کا سیالکوٹ ٹھہرا بعد اسکی جس وقت سلطان محمود غزنوی نی ہندوستان کو فتح کیا ملک آیاز کہ اُسکا منظور تھا اس شہر کی آباد کرنی پر

متوجه هوا يهان تلک که ايک پکا قلعه بناکر نئي سر سي شهر آباد کيا پهر سلطان محمود کي فرزندوں مين سي خسرو شاه و خسرو ملک دونون باپ بيٹوں ني باره اِس ولايت کو فتح کرکي لاهور کو دار السلطنت کيا عرض اٹهتيس برس تلک دار الحکومت سلطان محمود کي اولاد کا رها بعد اُنکي کِسي هند کي بادشاه ني اِس شهر مين اِستقامت نکي سبب اِسکي بي رونق پهر هو گيا آخر ايک مدت کي بعد تاتار خان سلطان بهلول کي ايک اميرني دار الاماره اِسکو مقرر کيا اُسکي بعد بابر بادشاه کي بيٹي کامران مرزا ني وهاں بود و باش کي پهر تو آبادي اِسکي زياده بڑه گئي بعد اُسکي اکبر ني اپني عهدِ سلطنت مين اِسکي آبادي پر توجه فرمائي اَور ايک شهر پناه خِشتي اِسکي گرد بنائي بلکه ايک دولتخانه بهي تعمير کيا وه اِسکي رونق کا موجب زياده تر هوا پهر نور الدين محمد جهانگير ني بڑي بڑي عمارتين ساکر ايک مدت نزولِ اجلال فرمايا " اَور رونق کو اِسکي زياده بڑهايا " چنانچه وي عمارتين عالمگير کي وقت تلک بهي موجود تهيں سواي اِسکي کچهه کچهه عمارتين حويليان شهزادوں ني بهي شهر مذکور مين بنياد کين بلکه اُمراي والاشان ني بهي خصوصاً عمارت ابو الحسن آصف خان اِبن اِعتقاد الدوله کي نهايت زينت بخش هوئي اَور شاهجهان کي بهي بادشاهت مين آبادي اِسکي دِن بدن بڑها کي جب عالمگير کا وقت آيا

تب دریای راوی ایسا چڑھا کہ شہر کی اکثر باغات و عمارات کو صدمۂ عظیم پہنچا تب بادشاہ نے چوتھی سنِ جلوسی مین ارشاد کیا کہ ایک باندہ مستحکم بنائین کہ عمارات کو بارِ دیگر اِس طرح کا صدمہ نہ پہنچی فرمان برداروں نی بھی ویسا ہی باندہ مضبوط کوس بھر کی طول کا باندھا اور اکثر جاگہہ سیڑھیان پکّی دریا مین بناکر کناری کو خوش اسلوب کر دیا بلکہ عمارسن پکّی پکّی اور حویلیان اچّھی اچّھی لبِ دریا ساکر شہر کو بھی صفحۂ تصویر بنا دیا عرض چوتھی سال کی شروع سی چالیس برس تلک ہر سال مرمّت و تعمیر اِسکی سرکارِ والا سی ہوتی رہی اور مبلغ کثیر خرچ ہوا کُئی پھر تو یہہ خجستہ بنیاد یک دست آباد ہوا لوگوں کی کثرت اور ہنرمندوں کی نہایت ایسی کم کِسی شہر مین ہوئی ہوگی مفلسی و تنگدستی کی دروازی بک لخت مفقود " اجناسِ ہفت کشور بلکہ اشیای بحر و برّ بافراط موجود " خرید فروخت لیل و نہار " لین دین کا ہمیشہ گرم بازار " اگرچہ کوچہ و بازار مسجد سی خالی نہ تھا لیکن دریا کی کِناری مقابل دولتخانۂ عالمگیر کی ایک مسجدِ سنگین عالیشان ایسی تعمیر ہوئی جسکی بِنا پر پانچ لاکھ ربی صرف ہوئی سِوای اِسکی شہر کی بیچون بیچ وزیر خان عرف حکیم علم الدّین شاھجہانی نی ایک جامع مسجد ایسی خوش قطع بنا کی کہ شہر کی رونق

ثو چند هو گئي مزار بهي اکثر بزرگوں کي شهر مين هَين خصوصاً پير علي ہجویري کہ جامعِ فضیلت و ولایت تها وہ بهي وہين آسودہ هَي لیکن آنا اُس بزرگ کا غزنین سي لاهور مین سلطان محمود کي ساتهہ هوا بلکہ سلطانِ ممدوح کا عقیدہ یہہ هَي کہ صوبہ مذکور کي فتح اُسیکي یمنِ قدم سي هوئي اَور مقبرہ جهانگیر بادشاہ کا دریاي راوي کي اُس پار شاہ دري کي متصل واقع هَي لگا هوا اُس سي مقبرہ آصف خان ابو الحسن جهانگیري کا اگرچہ حواشيء شهر مین باغ اکثر پُر فضا هَین لیکن باغِ شالامار کہ شاہ جهان ني نقل باغِ کشمیر کي بنایا هَي اُسکي سیر سي اکثر خاطرِ بستہ کو شگفتگي اَور دلِ پژمردہ کو تازگي هوتي هَي جب کہ احوال دار السلطنت کا قدري لکهي مین آیا لازم هوا کہ کُچهہ قصبات کا بهي تحریر کیجیي * جالندهر ایک قصبۂ قدیم دوآبي مین هَي شاہ ناصر الدین وہین مدفون هوا " اَور مزار اُسکا زیارت گاہِ خلایق ٹهہرا " خصوصاً گرمیون مین اکثر اشخاص وهان زیارت کو جاتي هَین " اَور نیازین نذرین اُسکي قبر پر چڑهاتي هَین " کہتي هَین کہ شیخ مرحوم اپني وقت مین صاحبِ ولایت و خلاصۂ اهلِ ریاضت تها اَور مزار شیخ عبد اللہ سلطان پوري کا بهي اُسي کي نواح مین هَي کمالات و حالات اُسکي مشهور و معروف خطاب اُسکا سلیم شاہ کي سلطنت مین شیخ الاسلام تها پهر همایون و اکبر کي

عہد مین مخدوم الملک تھہرا اور اُسي دوآبِ مین * بجواڑہ بھي ایک پُرانا قصبہ هَي سِریصاف و بافتہ ڈوریہ بچتولیہ جھونہ سُفید چِرہ پٹکا سُنہري آنچل دار وهان کا هِند مین مشہور هَي لیکِن چھینٹ سُلطان پُور هِي مین خُوب چھپتِي هَي بلکِہ بادلہ بھِي وہین کا نِہایت چمک کی سانھ ہوتا هَي اَور دوآبي مین * هَیبت پُور بھتِي ایک پرگنہ هَي وهانکي گھوڑي عِراقِي کِي مانند هوتي هَین چُنانچِہ بعضي بعضي دس دس پندرہ پندرہ ہزار رُپَی کو بِکتي هَین اَور بھتِي هَیبت پُور کي مُتعلِّقات سي جگت گُوردھر گوبند ایک مقام هَی اُس مین ایک باغ نِہایت پُر فضا ہے اَور ایک تالاب بہت خُوشنُما ہے سَر کي قابِل اَور دیدِ کي لایق هَی چُنانچِہ بیساکھي کي دِن وهاں هزارون آدمِي جمع هوتي هَین اَور اُس سي دو تین کوس پر * رام تیرتھ ایک بڑی پرستِشگاہ هَي هنود وهانکي بھِي پرستِش کا نتیجہ ثوابِ عظیم جانتي هَین کئي کوس وهان سي * پٹالہ ایک قصبہ دِلکُشا اَور معمورۂ خُوش آب و هَوا هَي بسانی والا اُس شہر کا رائي رام دیو بھتي هَي کِہ کپور تھل کا زمیندار اَور اپني قوم کا سردار تھا مشہور هَي کِہ سانِی اِس سي ایک مرتبہ پنجاب مین اِس طرح کا طُوفان آیا کِہ ستلج سي جناب تلک تمام زمین سطحِ آب هو گئي سبب اِسکي عِمارتین ڈھہگئین اَور بستیان خراب هُوئین بلکِہ هزارون ذي حیات بھي

ڈوب کر هلاک هوئي. چنانچه طوفان کي جاتي رهي بعد بهي ايک مدت يهه سرزمين ويران پڑي رهي. بعد ايک عمر کی بعضی بعضی جاگهه آباد هوئی لیکن مغل بلنجي و کابلي. از بس کِه هر سال پنجاب پر دَوڑا کرتي تهي اِس جهت سي يهه ولايت مدتوں خراب رهي زراعت اِس مين بهت کم هوتي تهي حاصل بهی چنداں نه تها جب. سلطان بہلول لودی کا وقت آیا تب تاتارخان صوبه دار لاهور کا هوا اَور اُس سي. رائي رام ديو بهٹي ني تمام پنجاب کو نو لاکهه ٹکي پر اِجاری ليا اِتفاقاً اَيسی. واردات در پیش هوئي کِه رائی مذکور مسلمان هوا اَور يهه هي اُسکي پيش آمد کا باعث ٹههرا بعد اِسکی آٹهه سو ستهتر هجري اَور پندره سو بيردِکرماجيتي. مين خانِ موصوف کي اِجازت سي پتالي کو کِه محض ايک. جنگل تها آباد کِيا وجهِ تسمیه اُسکي يِهه هي کِه شهر کي بنياد کي وقت بد شگني هوئی تهي، سبب اِسکي جاگهه بدلي قريب تهي اُسکي ايک پشتي پر بنا اُسکي پهر ڈالي اَور پتالا پنجابي زبان مين مبادلي کو کهتي هين اِس واسطي قصبهٔ مذکور کا يهي نام رکها پهر بهت سي جنگل کٹواکر گاوں بسائي کهيت بوائي آخر ايک پرگنه مقرر هو گيا چنانچه تحصيل اُسکي اَورنگزيب کي وقت مين تو گنج قارون سي بهي کچهه افزود تهي القصه قصبهٔ مذکور اِبتدا مين، چندان آباد نه. تها شمشير خان، خوجه اکبر کی وقت جو

وهان کا کٹروڑا ہُوا اُنسي ایک مکانِ حاکم نِشین اَور تالابِ لطیف و باغِ وسیع
وہان بناکر رَونق اُسکي دو چند کردِي " پهر دِن بدِن آبادِي بڑھني گئی "
یہان تک کِه ایک شہرِ معقول ہُوا بعد اُسکي شیخُ آلمشائخ کٹروڑي نی ایک
عِمارت بہت اُونچي اَور پہلواري بہت خاصي بنائی اُسي آبادِي کو اَور ترقِّي
دِي " اَور بہارِ تازہ بخشِي " پهر اَورنگ زیب کي وقت وزیر خان عُرف
مِرزا مُحمّد خان جب امِین ہُوا اُسي عالم گیر کی بارھوین سنِ جُلُوسی میں
تمام دُکانین بازار کِی پُختہ کر دِین اَور بانکي رائي اَور سجان سِنگ دونوں
قانُون گوؤں نی بلکِه اُنکي بیٹون نی بھی کِتني مکاناتِ پُر فضا بنائي سِواي اُنکی
ایک کاروان سراي اَور پُرہ بھِي بنا کِیا بعد اِسکي قاضِي عبدُ آلحَی نی عِمارتین
سنگین و رنگین بنائین ساتھ اِسکي ایک بازارِ کاروان سرا بھِي نِہایَت وسِیع اَور
ایک مسجِدِ جامِع بمرتبۂ رفِیع بنوائي بلکِه ایک باغ بھِي بہت بڑا دِلکُشا
بنوایا پهر تو شہرکي رَونق چوگُنی ہو گئی " اَور آبادِي حدّ سی زیادہ بڑھي "
بعد اُنکي گنگا دھرھِیرانند کي بیٹي نی ایک پکّا کُوا شہرکي بازار میں کھُدایا "
ساتھ اِسکي ایک باغ معه باؤلِي سَوادِ شہر میں لاهَور کي رستي پر بنایا " عرض
دونون مقامون کو آبرو بخشِي " اَور وہانکي باشِندونکو بلکِه مُسافِرون کو راحت
دِي " از بس کِه دونون کا پانِی آبِ گنگا سي مُساوِي هَی بسبب اِسکي اُنکي

پانی کا ناؤ گنگادھر مشہور ہوا اگرچہ اطراف شہر مین باغ بی شمار و گلزار پر بہار ہین لیکن امرسنگ فاون گو نی ایک باغ شالامار کی متابہ بہایت مطبوع و دلچسپ بنایا اور اُسکی تین درجی رکھی اوپر کا درجہ شمشیر خان کی تالاب پر مشرف ہی القصہ اُسکی سیر کوئی غم نہین جسی نہین کھوتی اور اُسکی دید سی طبیعت کسیکی کبھی سیر نہین ہوتی ہ سوای عمارات و باغات کی اندر شہر کی اور باہر اُسکی اطراف مین بہت سی مردان خدا آسودہ ہین اُنہین مین سی شہاب الدین بخاری و شاہ اسمعیل و شاہ نعمت اللّه و شیخ اللّه داد ہین کہ ہر ایک اپنی عصر مین اہل کمال و صاحب حال تھا اور وہان سی دو کوس پر موضع * مسالی اُس مین مزار شاہ بدر الدین کا ہی سلسلہ اُس عزیز کا پیر دستگیر کو پہنچتا ہی چار کوس پٹالی سی * دیپال ڈال اُس مین درگاہ شاہ شمس الدین دریائی کی ہی اُس بزرگ کی بہی کرامات و خرق عادات زبان زد خلائق ہین چنانچہ اُسکی حین حیات کی ایک سرگذشت یہہ ہی کہ ایک ہندو دیپالی نام بڑا راسخ الاعتقاد تھا جب گنگا کی نہان کا موسم آیا اور ہندوؤنکی گروہ کی گروہ جانی لگی دیپالی نی بہی اُس بزرگ سی رخصت مانگی اُنی فرمایا کہ جب روز معہود آوی مجھی یاد دلائیو چنانچہ جب وہ دن آیا دیپالی نی عرض کی فرمایا کہ آنکھیں

بند کر جونہیں کھولین اپنی تئین گنگا کی کناری پر دیکھا اور بھائی بندون سی ملاقات کرکی اُنکی ساتھ نہایا اُنہون نی بھی اُسی دیکھا پھر جونہین آنکھین کھول دین اپنی تئین اُس ہادی کی محلس مین پایا نہایت حیران ہُوا جب کہ اُسکی بھائی بند اپنی اپنی گھرون مین آئی اور اُسکو وطن مین دیکھا ہر ایک نی کہا کہ دیپالی ہمارا شریک تھا چنانچہ باہم گنگا مین نہائی بھی تھی لیکن مراجعت کی وقت ہم سی پیش قدمی کرکی یہہ پہلی پہنچا ہم پیچھی آئی آخر الامر حقیقت حال سی واقف ہوئی ؛ اور ایک مدت دریای حیرت مین غرق رہی ؛ نادر تر اِس سی یہہ ہی کہ اُسکی اِنتقال کی چند سال بعد بڑھیون نی کلانور کی حاکم کی حکم سی سِرس کا درخت کہ اُسکی قبر کی نزدیک تھا اُسی کاٹ کر عمارات کی واسطی ٹکری ٹکری کیا ایکا ایکی ایک آوازِ ہیبت ناک آئی اور زمین وہانکی کانپنی لگی پھر اُس درخت کا تنہ خود بخود اُٹھ کھڑا ہوا بڑھیی اِس سانحی سی ڈر کر بھاگ گئی وہ ٹھنٹھ پھر سر سبز ہوا اِس واردات نی اطراف مین شہرت پکڑی ؛ اور خلق کی رجوع زیادہ ہوئی ؛ غرض ابتلک بھی اُسکی درگاہ چھوٹی بڑون کی زیارت گاہ ہی ہر جمعرات کو وہان بھیڑ ہوتی ہی خصوصاً نو چندی جمعرات کو نو زن و مرد بکثرت دور دور سی بھی آتی ہین ؛ اور نذرین قسم قسم کی چڑھاتی ہین ؛

بلکه اپني مطلبوں پر نذرين مانتي هين اور مرادين پاتي هين پر اچنبها زياده يه هي که اس بزرگ کي درگاه کی خادم هندو هين ديپالي کی اولاد سي هر چند اهلِ اسلام ني چاها که اس جماعت کو وهان سي دفع کرين اور اس خدمت کو چهين لين پر کچهه پيش رفت نهوا چنانچه عالمگير کی وقت تلک يو محاور وهي لوگ تهی اب کي جدا جانب قريب اسکی ✻ دهيان پور ايک مکان هی وهان بابا لال ايک درويش بڑا موحد صاحب کمال رهتا تها با وجود اسکي سليقه تقرير کا بهي اسکو خوب تها چنانچه وحدانيت و معرفتِ الهي اس خوبي سی بيان کرتا تها که سامعين حظِ وافر اٹهاتي تهي ✻ اور اسکی کلام کي سنني کو اکثر لوگ آتي تهي ✻ اور نظمِ هندي بهي اسکي اس مضمون کي بهت هي بلکه اکثر اشخاص اسکو وِرد وظيفي کي طور سي پڑهتي هين اور بهت سي خاص و عام اعتقاد اسي رکهتي هين کهتي هين که دارا شکوه کي اس بزرگ سي بيشتر ملاقات بهي اور کلمه و کلام عارفانه بهي باهم اکثر رهتي تهي چنانچه چندربهان منشي شاهجهاني ني طرفين کی جواب و سوال کو جمع کرکي ايک کتاب عبارتِ فارسي ميں نهايت مربوط لکهي هي باره کوس پتاليه سي راوي کي کناري ✻ بابا نانک کا مکان هي عالمگير کي وقت تلک اسکي اولاد ونهين رهتي تهي غرض اپني وقت مين وه بڑا جوگي تپشي دهرمي تها

ہندوون کی اکثر فرقی اُسکي کرامات کي مایل ہین خصوصاً سِکھ اُسکو بہت مانتي ہین اور اتیتون مین ایک فرقہ نانک پنتھون کا جو ہی اُسکا سلسلہ اُسي کو پہنچتا ہی بہت سي دوہري اُسکي جن سي وحدانیت و معرفت ٹپکي پڑتي ہي مشہور ہین چنانچہ اکثر اہلِ مذاق اُنکو ذوق شوق کی حالت مین پڑھتي ہین ''اور آنسو اُنکي ٹپک پڑتي ہین '' قصہ کوتاہ پندرہ سو چھبس بیرِ بکرماجیتي مین مطابق جسکي آٹھ سو چورانوي ہجري مین تلونڈي کي بیچ یہہ تپشي پیدا ہوا اور وہین اپنی باپ کي گھر مین پلا لیکن لڑکاي ہي اِسکو جب تب کا دھیان تھا رام سي دِن رات لو لگاي ہي رہتا چنانچہ آثار فقر کي اور کشف و کرامت کي اُسی سِن مین اِس سي طاہر تھي اور اکثر اشخاص اِسکي معتقد آخر بہت سی ملکون کی سیر کرکی پٹالي مین آیا وہین کدخدا ہوا اور قصبہ مذکور کی ایک گاؤن مین دریا کنارے رہنا اختیار کیا از بس کہ شہرہ حق شناسي اور خدا پرستي کا اُسکی ملک بملک پہنچا ایک عالم اطراف ممالک سي آکر اُسکا مرید ہوا چنانچہ ایک گویا مردانہ نام اُسکا بڑا مقرب تھا وہ اُسکي اکثر دوہری اِس لطف سی گاتا '' کہ ایک عالم ریجھہ جاتا '' بلکہ اُسکي کمال کا اعتقاد لاتا '' ندان وہ تپشیون و ریاضتیون کا پیشوا سلیم شاہ افغان کی عہد سلطنت مین ستر برس سی کچھہ

اوپر هوکر سکُنتّھ باسي هُوا اگرچِه لکّھمبداس اُسکا بیٹا سپُوت تھا لیکِن جوگ کِي دَولت جو اُسکِي قِسمت مین نه بهِي اَلهمه نام کھتّرِي کو کِه اُسکا خاص مُصاحِب تھا گُروانگد خِطاب دیکر مرتِي وقت اپنا قایم مقام کرگیا وُه تیرہ برس اُسکا جا نشِین رہا جب مرنے لگا لا ولد تھا بِنابر اِسکِي اپنِي داماد کو کِه اُسکا امرداس نام تھا خلیفه کیا اُن نے بهِي بایِس برس تلک سررِشته فقر کا جاري رکّھا " اَور ایک خلق کو گرویده کیا " پهِر بیکُنتّھ کا رسته لیا " اگرچه اَولاد اُسکی بهِي لیکِن آخرِی وقت اُسي بهِي اپنِي داماد رام داس کو اپنِي جاگھہ پر بٹّھلایا اُسي سات برس تلک زِندگِي کِی اَور وُهِي راہ چلِي " آخرہستِي کِي سنِي تجی " بعد اُسکي گُرو ارجن اُسکا بیٹا اُسکي مقام پر بیٹّھا آخر پچیس برس کی بعد اُسکا بهِي اِنتِقال هُوا پهِر گُرو هرگوبند اُسکا خلف خلِیفه هُوا اٹّھتِیس برس تلک جِیا اَور اُسِي چلن پر چلا اُسکي بعد گُرو هر رای اُسکا پوتا جا نشِین ٹهہرا کیوُنکِه بیٹا اُسکا اُسکي آگي هِي مر چُکا تھا قِصّه کوتاہ وُہ بهِي اپنِي گھرانِي کي مُرِیدون مُعتقِدون کو سترہ برس راہ بتاتا رہا اُسکی پیچّھي گُروهرکشن اُسکا بیٹا خُورد سال تھا تِین برس تلک جوگ کِي مسند پر بیٹّھا رہا لیکِن اُسکي بعد ایک چھوٹا بیٹا گُرو هرگوبند هِي کا تیغ بهادُر نام پهِر جا نشِین هُوا اَور گیارہ برس تلک اپنِي جدّ و آبا کي طرِیقي کو بدستُور اُسنِي جارِي رکّھا آخرُ الامر

بادشاہي امیرون کِی قید مین پھسا قِصّہ کوتاہ سنِ ایک ہزار اِکاسِي ہِجري مین
کہ مُطابِق اُسکی سترہ سنِ عالمگیری تھي حسبُ الحُکم بادشاہ کی شاہ جہان
آباد مین مارا گیا لیکن خُلاصۃُ الہِند کِی تصنِیف کي وقت گرو ہرگوبند رائي
گرو تیغ بہادر ہِی کا بیٹا اپني باپ کا جا نِشِین تھا اَور بائِیس برس اُسکی
سجّادہ نِشِینِي کو گُذري تھي القِصّہ مُرِید بابا نانک کی اَکثر صاحِبِ حال و قال
ہوتی ہَین اَور اُنکی خاص عِبادت یِہہ ہَي کِہ اپني مُرشِدون کي دوہري راگ
مین گاتین " اَور لوگون کي دِلون کو لُبھاتین " دوست و دُشمن کو ایک سا
جانین " سِواي اپني ہادِیون کي کِسی سی علاقہ نرکھین " فِي الواقِع جو نانک
پنتھیون کا فِرقہ اپني مُرشِدون سي اِعتِقاد رکّھتا ہَي اَیسا کوئي اَور کم ہِی رکّھتا
ہوگا چُنانچِہ وارِد صادِر کِي خِدمت اپني مُرشِد کی نام پر عِبادتِ عظِیم جانتي
ہَین ہرچند کِہ کَیسا ہِي اجنبي ہو بلکِہ چور اَور رہزن تلک جب بابا نانک
کا نام اُنسي لیا پھر یہ اُسکو اپنا بھائي ہِي سمجھینگی اَور مُوافِق مقدُور کي
خِدمت بِھي کرینگي بٹالي سي دو کوس * اچل نام ایک مکان ہَي سام
کارتِک مہادیو کي بیٹي سي منسُوب قدِیم پرستِشگاہ وہاں ایک بڑا گڑھا ہَي
آگ سي معمُور لیکِن آگ اُسکي تاثیر آبِ سرد کِي رکّھتِي ہَي موسِمِ بہار مین
ہزارون اتیت جوگی اَور بڑی بڑی تپسي رِیاضتي آکر وہان اُترتی ہَین سِوایہ

اِنْکی اَور بِهِي هِنْدُو چهوٹي بڑے زن و مرْد اطْراف و اکْناف سی آتے هَین کثرتِ خلائِق کوسوں چهه دِن تلک رهْتِي هَي ایکْ جماعت کو فقط فُقرا هِی کِي زِیارت سي سُرُور " ایک گُروہ دوسْتون آشناؤن کِي مُلاقات سي مسْرُور " کِتْني اشْخاص قِسْم قِسْم کي لوگونْکا انْبوہ دیکْهکر خالِق کِي قُدْرت کِي نُدْرت کي حَیران " بہُتیري پرِي وَشون اَور خُوبْرُوون کی حُسْن و جمال پر نظارہ کُناں " بعْضي مِہْماں دوسْت لوگون کِي ضِیافتوں سي شاد و خُرْسنْد " بہُت سی مرِیض فُقرا کِی دَوَا دارُو مي سُودْمنْد " ایکْ طرف دو رسْته بازار لگا هُوا " رسْتا زن و مرْد کِي کثْرت سي جہان تہان بهرا هُوا " دُوکانون مین انْواع و اقْسام کِي جِنْس رنْگ برنْگ کي پهُول طرح بطرح کي میْوي بهانْت بهانْت کِي مِٹهاي جِسْوقْت چاهو مہَیّا " جِدْهر تِدْهر دیکهه کرو ایکْ عالم نظر آتي نَیا " کِسِي دُوکان کِي دِیْوار رنْگ برنْگ کِي تصْوِیروں سِي لِپی هُوئِي " کِسِي جاگہہ مِٹّي کِي مُورتون کِي ایکْ قِطار لگِي هُوئِي " لینی دینے والون کا اِزْدِحام " خرِید فروخْت کِي جابجا دهُوم دهام " کِسِي مجْلِس مین قِصّه خَوانون کِي للْکار " کِسِي مجْمع مین نقْلیون کِي پُکار " کِسِي سمْت دو چار گَوَیّي طنْبُوري لِئي گاتي هَین " کہیں دس پانْچ فقِیر نقاري هِي بجاتي هَین " کِسِي رسْتي پر تِین چار بهنْگِي زنْگِي جهگڑ رهي هَین " ایکْ دنْگل مین پہلوان کُشْتِي هي

لڑ رہي هَین ؛ (اَنبات) کہِیں ناچتي هَین بھولي کَبي ؛ کہِیں نٹوي لبتي هَین ایک گت نَبي ؛ دِکھاوین کسب بھان متیان اُدھر ؛ اِدھر کو چڑھین نٹنیان بانس پر ؛ عرض چپي چپي پر ایک نَیا تماشا اَور قدم قدم پر ایک اچنبھي کا رَولا رات دِن رھتا هَي ؛ کان پڑي آواز سُني نہین جاتي ؛ خلق کو کھاني کِي بھِي سُرت نہِین آتِي ؛ اگر عالمِ عُلوِي بھي وھان آتا ؛ تو ایک نظاري مین عجایِبِ سماوِي کو بھُول جاتا ؛ القصه رُبعِ مسکُون کي سَیّاحون ني اَور بحر و بر کي مُسافِرون ني اِس طرح کا میلا کِسي سرزمین مین نہین دیکھا اگر پٹیالي کي باشِندي سَیکڑون کوس کِي مسافت پر کَیسِي هِي جمیعت و حُکُومت و دَولت سي هون پر اُسکي دِید کِي خواهِش اُنکو کیا معنِي جو نہو ناظِرِین کو معلُوم هو راقِم ني پٹیالي کا احوال اِتنا طُول و طَوِیل جو لِکھا وجه اِسکی محض خُلاصةُ الهِند کِي مُطابقت تهِي اَور اُسکي مُولِّف ني جو اِس قدر بڑھایا بجا کِیا کِه مقامِ مذکُور اُسکا مَولِد تھا اَور پچاس کوس پٹیالي سي اُسِي دوآبی مین اُتر طرف کي پہاڑون کي بیچ * گڑھ کانگڑه ایک قلعه هَي حصانت و متانت اُسکِي شُہرت رکھتِي هَي اَور نِیچي اُسکي نگر کوٹ ایک قدِیم معبد هَي ٹھکُراَین وهاںکي بھوانِي برس مین دو مرتبي وهان بھِي خلایِق کا هُجُوم هوتا هَي لوگ ایک برس کِي راه سي بھِي پُوجا کو آتي هَین " اور اپنِي مُرادین

جاتي هَين " بعْضي اپْني حاجت رَوَائي كي لِئي زبان كاٹ ڈالْتي هَين كِسيكي تو کَئِي ساعت كي بعْد جون كِي نون هو جاتِي هَي اَور كِسِي كِي دو تِين دِن كي پِيچْهَي عجِيب تر اِسّي بهه هَي كِه بعْضي اشْخاص اپْني سِر بن سي جُدا كر ديتي هَين اَور رفِيق اُنْكى اُٹّهاكر دهڑ پر دهر ديتي هَين رام كِى دَيا سي بدسْتُور لگ جاتي هَين اَور وي پهِرْكر جِي اُٹّهتي هَين نگر كوٹ سي دو كوس پر * جوالا مُكْهِي ايك مكاں هَي وهان كَئِي جاگهه آگ كي شُعْلي بهڑكْتيِ هَين اكْثر هُنُود پُوجا كو اُس مقام مين بهِي آتي هَين ؛ اَور طرح بطرح كِي اشْيا اُن شُعْلون مين ڈال كر جلاتي هَين ؛ اَور راكْهه هوىا اُسْكا اپْني حقّ مين اِكْسِير جانْتي هَين * رچناو بهِي دوآبي مىن قدِيم شهْرهَي راجا شل ني اُسي آباد كِيا تها چُنانْچِه كِتابِ مهابهارت مين كه اُسْكي تصْنيف كو پانْچ هزار برس سي كُچْهه اُوپر هُوئي بُون لِكْها هَي اَور سالْكوٹ بهِي اُسى كہتي هَين اِس وجْه سي كِه بعْضي اُسْكو راجا سالباهن سي منْسُوب كرْتي هَين چُنانْچِه ايك پكّا قلْعه اُسْكا اب تلك يادْگار هَي ايك زماني مين دارُ الْحُكُومت پنْجاب كا تهِي تها تِىن كوس كي عرْصي مين اُسْكي آبادِي تهِي عرض عالمْگِير كي وقْت سي سيالْكوٹ مشْهُور هُوا جمِيع قصْبات سي يِهه صُوبه زِيادَه آباد تها جب سُلْطان شِهابُ الدِّين غوري ني پانْچوِين مرْتبه سنِ پانْسو هِجْرِي مين آكر لاهَور كو گهيرا اَور

فتح یاب اُس پر ہوا نے سال کوٹ کي طرف آیا اَور وہانکي پُراني قلعی کي پھر تعمیر و مرمت کي بلکہ کُچھہ فوج بھی اپني وہان چھوڑي بعد ایک مُدت کي راجا مان سنگ اکبرشاهي جمون کا فوجدار اَور سیالکوٹ کا جاگیردار قلعي کي مرمت اَور شہر کي آبادي پر مُتوجہ هُوا مِن بعد اُسکی صفدر خان جہانگیري جب کہ فوجداري قصبۂ مذکور کي اُسکو هُوئي اَور پرگنۂ مسطور اُسکي بھي جاگیر هُوا خانِ موصوف نے تو قلعي اَور بُرجون کو نئي سِر سي بنایا بعد اُسکي بھي اکثر حاکِم مرمت کرتي رهي عرض یہہ شہرِ قبص بُنیاد دِن بدِن آراستہ و آباد هوتا رہا چُنانچہ وي قانون گو جو قومِ ددهره سي تھي اُنهون نے بھي عِمارتیں نِهایَت مطبوع و دِلچسپ بنایِن بلکہ بعضي اَور بھي اشخاص اکثر اَوقات تعمیر میں مشغول رهي اِس سبب رَونق مُدام بڑھتي گئي اَور آراستگي اُسکي مرتبۂ اعلیٰ کو پہنچي کاغذ بھي شہرِ مذکور مین خوب بنتا هي خصوصًا مان سِنگي اَور حریري ایک کاغذ کہ جہانگیر نے فرمایِشي بنوایا تھا وہ بھي نِہایَت سفید و صاف و خوش قماش و پایدار هونا هي چُنانچہ اُسکو بھي بعضي اطراف و نواح مین بطریقِ تحایف بھیجتي هین اگرچہ دستکاري کي طریقي وهانکي اهل حِرفہ اکثر طرح کي رکھتي هین خصوصًا ریشم و کلابتون کي چِکن کي یہان پٹکي چیري سوزیان دسترخوان ادقچي خوانپوش و غیرہ

بہایَت صفائي و خُوبِي کي ساتھ بناتي هَين " فايدی بھِي اُسکِي بَيع و شِرا
مين اُٹھاتی هَين " چُنانچه اَورنگ زيب کي وقت تلک هر سال مين چکن
دوزون کو لاکھ رُپَي کا اِنتفاع هوتا تها اَور هتّھارون مين وهاں کٹاري برچھِي
بہايَت آندار و خُوش قطع بنتِي هي باغ بھِي اُس شہرکِي اطراف مين بہت
سي هَين خُصُوصًا نذر مُحمّد بھوني کا باغ نِہايَت پُر بہار و مَیوہ دار هي رنگ
برنگ کي پھُول اُس مين بہتايت سي پھُولتي هَين ايک خلق وهاں سَير کو
جاتِي هي اَور حظ اُٹھاتِي هي مُتصِل اُسکي ايک ناله بہتا هَي کِه سرچشمه اُسکا
جمُون کی پہاڑ مين هَي عرض وہ ناله شہرسي آگي بڑہ کر دس دس کوس
کی عرصي مين پھَيلا هي اَور اطراف مين مُتفرق هُوا هي لیکِن جب مَوسِم
برسات مين خُوب چڑھتا هَي تب شہرکي باشِندي لُنگياں باندہ باندہ مُشکين
لي لی وهاں آتي هَين " اَور آب بازی کِي کَيفِيتين اُٹھاتي هَين " اَور اِس
خِطّه برکت افزا مين حضرتِ اِمام زَينُ العابِدين کي کِسِي فرزند کا مزار هي
چھوٹي بڑي وهان بھِي اکثر زِيارت کو آيا کرتي هَين " کہتي هَين کِه وہ سيّدِ
بزرگ بہت سي مُسلمانون کو همراہ ليکر بقصدِ جِهاد هندوستان کِي طرف
مُتوجِه هُوا تها اِتفاقًا ايک رُوداد در پيش هُوئي کِه سيالکوٹ کِي طرف آ نِکلا
قِصّه مُختصر وهاں هنُود سي لڑ کر درجه شہادت کو پہنچا عُلما فُضلا بھِی اکثر

شہرِ مذکور مىں وارد صادر ہُوا کِیے بلکہ بعضوں نے توطّن بھی وہیں اِختیار
کیا چُنانچہ اکبر کی وقت مولانا کمال سرا صاحب کمال زُندہ فُضلا و خُلاصہ
عُلما کشمیر کی حاکم سی رنجیدہ ہوکر نو سو اکہتر ہجری مىں آیا اَور عِلم کا
اُسی وہاں رواج دِیا طالِبِ عِلموں کو سالہای سال پڑھایا بعد اُسکی شاہ جہان
کِی سلطنت مین خُلاصہ فُضلای جدِید و قدِیم مولوِي عبدُ الحکیم کِہ ایک بحرِ
مواج تھا وُہ مُدرس ہُوا چُنانچہ اکثر کِتابوں پر اُسکی حاشِیے ہیں حاصِل یہہ ہی
کِہ اُسکی مُدرسِی میں دُور دُور سی طالِبِ عِلم آئی اَور فراغ حاصِل کرگئی
بعد اُسکی رِحلت کی مولوِي عبدُ اللّٰہ اُسکا دُوسرا بیٹا کِہ فِي الواقِع خلفُ
الصِدق تھا وُہ اُس کام میں مشغُول ہُوا طالِبِ عِلموں کو درس دینی لگا ایک
عالم اُسی فیض کو پہُنچا کیُونکہ صاحِبِ عِلمِ ظاہِری و باطِنی تھا فضیلت اُسکی
درویشی سی ہم آغوش تھی " اَور عِلمیت معرِفت کی ساتھہ ہمدوش " آخِر
قضای اِلٰہی سی عالمگیر کی چھتیسوین سن میں اُسنی وفات پائی " اَور جنت
مین آرامگاہ بنائی سیالکوٹ سی بارہ کوس پر * دھونکل ایک مکان ہی کِہ
اُسکو سُلطان سرور سی منسُوب کرتی ہیں اگرچہ وُہ ہمیشہ زِیارت گاہِ خلائِق
ہی لیکِن گرمیوں کی موسِم میں اکثر مُلکوں سی زن و مرد کی غول کی غول
غٹ کی غٹ وہاں زِیارت کی لِیے آتی ہیں بہتیری نذرین چڑھاتی ہیں نو

مہینی تلک خلق کا وہان انبوہ رہتا ہَی اَور پندرہ کوس شہرِ مذکور سی * پورِ منڈل ایک مکان جمون کی پہاڑون مین ہَی ٹہاکر اُسکا مہادیو بَساکہی مین وہان ایک دہنیادہاتی ہَی " اَور بہت سی خلقت آتی ہَی " یہان تلک کہ ایک بڑا انبوہ ہو جاتا ہَی پہر پہاڑ کا راجا بہی ایک دہوم دہڑلی سی آتا ہَی " اَور اپنی تیراندازی کی کرتب اَور کمال اُس دنگل کو دکہاتا ہَی " اَور مقامِ مذکور سی ایک دریاو بہی نکل کر ظفر ڈال و غیرہ کی دیہات و حدود مین ہوتا ہُوا شاہ دولا کی پُل تلی جا پہنچا پہر دَولت آباد و فیروز آباد و غیرہ سی گذرتا ہُوا راوی سی جا مِلا اَور جمون مین قلعی کی کہان بہی ہَی پتہریان لوہی ندی سی لاکر وہین آنچ دیتی ہَین اَیسی قلعی سُفید و پاکیزہ و صاف و پایدار بنتی ہَی کہ وَیسی کہین نہین ملتی * ساڈہورا ایک بڑا قصبہ چناب کی کناری پر ہَی شاہ جہان کی وقت مین نوّاب علی مردان خان نی متّصل اُسکی ابراہیم آباد ایک بڑا شہر اپنی بیٹی کی نام پر بسایا " اَور ایک بڑا باغِ پُر فضا رشکِ شالامار بنایا " سِوای اُسکی اَور بہی عمارات و مکاناتِ عالیشان تعمیر کِیے اَور ایک نہر بہی دریای لوہی سی اُس باغ کی واسطی لایا غرض چہ لاکہہ رُپی اُنکی تعمیر و ساخت مین خرچ ہُوئی اَور ساڈہوری کی دیہات مین سی ایک گاوُن سرکارِ اعلیٰ سی باغ و شہرِ مذکور کی مرمّت و

تعمیر کی واسطی بطریقِ اِنعام آل نمعا نوابِ موصوف کي نام پر مقرر هوا اور دوآبي مىن * چهوٹي گجرات ایک قصبه هي که اکبر بادشاه کي سلطنت مىن بسا اور سیالکوٹ کي علاقي سي کچهه گاؤن نکالکر اُس سي متعلق کئي اور ایک پرگنه جُدا قرار دیا لیکن ابتدا مین یهه قصبه چندان رونق نرکهتا تها جب سي خُلاصهٔ عُرفا شاه دولا نی اُس مین رهنا اِختیار کیا اور تالاب کوئي مسجدین بنائین بلکه دریا پر بهي پُل بندهوایا تب سي آبادي اُسکي زیاده هوئي اور رونق بڑهي " کهتي هىن که شاه صاحبِ مذکور اوایل مىن کمایتهر سیالکوتي کا غلام تها لیکن محبتِ فقرا سي بدل رکهتا خصوصًا سید نادر کي خدمت اکثر بجا لاتا اور بیشتر اُنکي حضور حاضر رهتا جب سید موصوف کي رحلت کا وقت پهنچا اُنکي نظرِ توجه اُس پر پڑ گئي فِي الفور ایک حالتِ تازي هوئي اور چشمِ باطن ني روشني پکڑي پهر سیالکوٹ سي گجرات مین جاکر مقیم هوا اور بهت سي مکان بنوائی پُل بندهوائي خصوصًا امن آباد سي پانچ کوس دریاي ڈیک پر لاهور کي سمت شاه راه مىن ایک پُل بڑا محکم بندهوایا ایک خلق کو آرام پهنچایا سخاوت بهي اُس مین اِسقدر تهي که حاتم کا اگر معاصر هوتا تو کوئي اُس کا نام بهي نه لیتا جسقدر خلایق دور نزدیک کي اُسکي حضور نقد یو جنس و غیره بطریقِ نذر لیجاتي " اُس سي دوگنا چوگنا اِنعام پاتي " آخر

وُہ بُزُرگوار عالمگیر کي سترھوین سنِ جلُوسي مین جہان بحق ہُوا قریبِ شہر اُسکي درگاہ آج تلک زیارت گاہ ایک عالم کي ھَي قِصّہ مُختصر ہر طرح کی آدمي وھاں رہتي ہَین اَور ہر دِیار کي اجناس بہم پہُنچتي ہَی بلکہ تحایفِ روزگار اگر درکار ہون تو مُیسّر ہوویں چُنانچہ تلوار جمدھر وھان بِہتر سي بِہتر بنتي ہَین اَور کام چکن کا بھي وھان کي کارِیگر سیالکوٹ والون سي توَجّہِ احسن کرتی ہَین سِواي اِسکي مُلکِ مذکور مین گھوڑا عِراقي کي مانند پَیدا ہوتا ھي بعضا بو دس ہزار روپي قِیمت پر بِکتا اَور * سِندہ ساگر کي دوآبي مین نمک سنگ اَیسا لطِیف لگتا ھَي کِہ روي زمین مین اُسکي لطافت کا شور ھَي قُدرتِ اِلٰہي سي سارا پہاڑ کا پہاڑ لون کا خلق ہُوا ھَي طُول اُسکا سَو کوس سی کُچھ زِیادہ بتاتي ہَین نام اَکبر نامي مین کوہ جودہ لِکھا ھَي اِسواسطي کِہ جودہ نام ایک رَییس چھچھواھي کِي قَوم کا تھا یِہہ پہاڑ اُسکي نام پر مشہُور ہُوا اَولاد اُسکي اَورنگ زیب کي وقت تلک کرچہاک و نندنہ و مکہالي و عَیرہ پرگنون مین سُکونت و رِیاست رکھتي تھِي اَور وُہ جماعت کِہ لون وھان سي نِکالتي ھي نام اُسکا لاشہ کش ھي الْعرض پہاڑ کي دامني مین کِتني لاشہ کش ایک نقب تین سَو گز کي گہري کھود کر ننگي مادر زاد ایک کُدال کندھي پر رکھ کر چراغ ھاتھ مین لي اُس اَندھیري سُرنگ مین جاتي ہَین"

اَور دو تِین من کا ایک لون کا ڈلا کھود کر نِکال لاتي هَین " ناظِمون سي مزدوري بهي منْهه مانگي پاتي هَین از بس کِه مشتاق هُوئي هَین اُس اندهیري سُرنگ کِي آمد و رفت سي اَور لون کي کهودني اَور لاني کي رنج و صُعوبت سي خَوف و تکاهُل نهین کرتي لیکِن هَوا اُس نقب مین هر ایک مَوسِم کي بِیچ مُعتدِل رهتي هَي هرچند کِه لون نِکالني کي اَور بهي مقام هَین پر کهوهره اَور کهیوه دونو بڑي سُرنگین شمشاد آباد کي مُتصِل واقِع هُوئین هَین هر سال کئي لاکهه من نمک وهان سي نِکلتا هَي اَور محصُول پرگنون کي حاصِل سمت سرکارِ اعلٰي مین ضبط هوتا هَي اکثر کاریگر وهان لون کي طبق رکابیان سرپوش چراغدان بنا بنا بیچتي هَین اَور نفعي اُٹهاتي هَین قریب اُسکي دُونهبا پتهر کِي کهان هَي بڑي بڑي آدمیون کي مکانات مین چُونا وُنہیں کي پتهرون کا بناکر پهیرتي هَین یا رکابِي پیالي آبخوري نفِیس نفِیس اُنکي بناکر بیچتي هَین اَور مُتصِل اُسکي مکهیالي کِي حدون مین * کتاچهه ایک تالاب هَي کِه اُسکي تهاه کِسیکي هاتهه نهین لگي هِندوون کا قدِیم تِیرتهه هَي جب سُورج مِین کا هوتا هَي یعنِي آفتاب بُرجِ حُوت مین آتا هَي هر ایک چهوٹا بڑا اُنکا وهان نهاني کو جاتا هَي یهان تک کِه چند روز ایک مجمع رهتا هَي عرض اِعتقاد اِس قَوم کا یهه هَي کِه زمِین کِي دو آنکهین هَین داهني آنکهه تالاب بهکر اجمیر کي مُتصِل اَور بائین

آنکھہ بہہ تالاب اَور اُسي پہاڑ پر سات کوس پري * رهتاس گڈّہ ایک قلعہ هَی بالا ہاتھہ جوگي اُسی مین تپشا کیا کرتا تھا چڑھائي اُسکي چار کوس کي لیکن اَیامِ معہود مین خُصوصًا شِیونرت کي دِن وهان بڑي بهیڑ هوتي هَی بہت سی جوگي اِتنت بهي جمع هوتي هَین اَور پُوجا کرتي هَین الْقصہ تهوڑا سا احْوال اماکنِ مشہورہ مین سي پانچ دوآبي کا لِکھني مین آیا اب احْوال چهہ دریاؤن کا بهي کُچھہ لِکھنا ضرور هُوا کیونکہ وي بهي اِسي صُوبي سی علاقہ رکھتي هَین * پہلا ستلج کوہِ بهونت سي نِکلا اَور کلود کي حدّون مین پہنچکر شہر مین آیا بعد اِسکي شہر گڈّہ کي پہاڑ مین هوتا کهلور کي حُدُود مین گذرا اَور مُلک مذکُور کو تِین طرف سي اِحاطہ کِیا بنابر اِسکي اَور پہاڑون کي قُرب کی باعث باشِندي اُس وِلایت کي بادشاهي امیرون سي بري رهتي هَین پهر دریاي مذکُور پہاڑ سي نِکل دوگنگ هو ماکورال و کیرت پُور کي تلي آیا اَور قصبہ روپر تلک پہنچتي پہنچتي پهر ایک هو گیا اَور اُسي هَیت سي ماچهي واڑي کي قریب هوکر لُودهیاني مین پہنچا بلکہ شاہ راہ مین واقع هُوا پهر وهان سي قصبہ تلون وتهارہ کي قریب گذر مُتصِلِ موضع پُور کہ مُتعلِق پرگنہ هَیت پُور پهتي کا هَی دریاي بیاہ سي جا مِلا اَور دُوآبا جو اِن دو دریاؤن کي درمیان هَي اُسکو جالنْدهر و سهروال کهتي هَین * دُوسرا بیاہ وُہ بهي بهونت کي پہاڑ

كي ايك تالاب سي نِكلا اَور قصبهٔ كلوں كي تلي بہتا هُوا منڈي مين جا
پہُنچا پھِر سوکھيت اَور مملوري كِي حدّون مين گذرتا شہرِ ننّدوں مين كِه
كوهستاں كي فوجدار كِي بود و باش كا مكاں هَي جا نِكلا پھِر وهاں سي اطرافِ
دهوال و سِيبه و گوالِيار مين آيا گو كِه گوالِيار كُچهه بڑا مُلك نہيں لكِن راجا
وهان كا اُس دريا كي هايل هونى سي اَور پهاڑ كي اِتصال كي سبب اُمراي
بادشاهِي سي اكثر اَوقات بگڑا رهتا هَي بعد اِسكي دريای مذكور نور پُور كي
دِيهات سي گذرتا هُوا ايك پہاڑ پر گيا پھِر وهاں سى زمين پر اُتر گانواهن كِه
ايك شِكارگاهِ بادشاهِي هَي اُسكي پايِن آ نِكلا پھِر قصبهٔ رهله كي تلي هوتا هُوا
شہرِ گوبندوال مين پہُنچا اَور وهان سي كوه كي قرِيب ستلج سي مِلا پھِر دونون
اِكٹهي هو فيروز پُور اَور ممدوت مين جا نِكلي اَور وهاں سى سركارِ ديپال پُور
كي محالّون مين پہُنچ دو ٹُكري هُوئي ايك سوتا تو دكهن كِي طرف گيا نام اُسكا
ستلج هُوا دُوسرا اُتر كِي سمت گيا نام اُسكا بياه ٹهہرا بعد كَئي فرسخ كي پھِر دونون
مِلكر فتح پُور كهرور و غيره كِي اطراف مين جا پہُنچي نام اُس مجموعي كا اُس
مقام مين كهلوگهارا هُوا پھِر بلُوچون كِي حدّ مين پہُنچكر سِنّده و راوِي و چناب
سي مِلي اُس مقام مين هَيئت مجمُوعِي كا نام سِنّده ٹهہرا * تيسرا راوِى اُس
مين اَور بِياه مين ايك دوآبه بارِي مانجها مشہور هَي درياي مذكور من مهس

پہاڑ سي نِکلا مکانِ مذکور قدیم تیرتْھ هَي ٹھاکُر وهان کا مہادیو اَور وهان سي شہرِ جمّنه کِه دار الحکومت وهان کي حاکِم کا هَي اُسکي نِیچي گُذرا مُلکِ مسطُور کِي هَوا برف کی پڑني سي کابُل و کشمِیر کِي سي هی مبوي بِهي اکثر لطِیف و شِیرِین وهان پَیدا هوتي هَین حاکِم وهان کا مملکت کِي وُسعت سي جمِیعت کِی کثرت سي اَور پہاڑون کِي نہایَت سي بي پروا هي بادشاهون کو کُچھ نہِین جانتا اَور مُطلقا اُنکا حُکم نہِین مانتا الغرض بسوهلِي کِي بِهي حدّون سی گُذر شاه پُور کي تلي جا نِکلا اَور وهان سي چار نہرین اُس سي نِکلِین ایک تو لاهور میں شالامار کي بِیچ آئي دُوسرِي پرگنه پٹھان میں تِیسرِي پٹالی مین چوتھِي پرگنه هَبت پُور میں اکثر محالون کِي زِراعت کو اُن سي فَیض پہنچتا هَي پھر دریاي مَوصُوف قصبه مذکُور سي بہتا هُوا پرگنه پٹھان و کانھو و کلانور و پٹاله و امن آباد و غیره کِي اطراف میں جا پہنچا اَور وهان سي لاهور میں آ بادشاهِي عِمارت کي پائین بہنی لگا پھر وهان سي سِندھوان و فرِید آباد و ڈیک و راوِي میں هونا هُوا سِندھ سراي کي قرِیب مُلتان سي بِیس کوس پری چناب سي جا مِلا * چوتھا چناب اُس میں اَور راوِي میں رچناو ایک دُوآبه مشہُور هَي لیکِن هِندِي کِتابون میں نام اُس دریاو کا چندر بھاگا لِکھا هَي ماجرا اِسکا یُون هَي کِه دریاي چندر چین

کِي طرف سی آکر جنمه سي گُذرتا هُوا کِشتوار مىن کِه زعفران جهانکی مشهور هَي پهُنچا اَور دریاي بهاکا تِست کِي طرف سي آکر اُس سي مِلا اِس لِئي نام اُسکا چندر بهاکا ٹههرا پهِر وهاں سی سنپال و بهونپال مىن هوتا هُوا برکتا کِه تابعِ جمون اَور بهوانی سي منسوب هَي اُسکي قریب آ نِکلا اَور وهان سی اکبار آنان و اکهنور کی تلي پهُنچا پهِر ایک پهاڑ مىن جاکر بِهایت آب و تاب سي بهني لگا چُنانچِه مکانِ مذکور طُرفه سىرگاه و نادِر تماشاگاه هی پانی بهِني وهان کا بِهتر از شربتِ نبات و پیاسوں کی حق مىن آبِحیات هَي الغِصّه دریاي مذکور وهان سي کُنجه آگي بڑه کر اٹهارہ ٹُکڑي هُوا لیکِن بهلول پور پهُنچتي پهُنچتي باره کوس کِي مسافت پر پهِر اِکٹها هو گیا بعد اِسکي سیالکوٹ کي دیهات سي گُذر ساڈهوري کي تلي هوتا هُوا وزِیر آباد میں جا پهُنچا سالکی لکڑي سوداگر کوهِستانِ جنبه و غیره سي اُسي دریا کِي راه سي وزِیر آباد مىن لاتي هَین " اَور بهت سي اِنتفاع اُٹهاتي هَین " پهِر اُسکي کِشتیان بناکر بطَورِ تجارت دریا کِی راه سی ٹهٹهي بهکر کِي طرف لیجاتي هَىن بعد اِسکی وُه دریا جاکوتار و لُودهِیانه و بهونه منزِل اَور هزاري مىن آ پهُنچا چار کوس پری هزاري سي قبر هیر رانجها کِي اُسي دریاؤ کي کِناري پر هَي عِشق اُنکا مشهُور پنجابِیوں ني اُنکي محبّت و بیقراري کي بیان میں سیکڑوں سدین

کہین ہَین چُنانچِه گَوَیّي وهانکي اُنکو اکثر گاتی ہَین " اَور اہلِ درد کو رولاتي ہَین " پهِر وهان سي چند لوت کي نزدیک دو چهوتی پہاڑون مین سي هو نِکلا شہرِ مذکور مین مزار شاه بُرهان کا هَي اکثر لوگ اُس بُزرگ سي بهي اِعتِقاد رکهتي تهي پهِر وهان سي بہتا هُوا جنگ سیالي مین آکر دریای بهت سي مِل گیا * پانچوان دریاؤ بهت مابَین اُسکی اَور چناب کي جوتهه ایک دُوآبه مشہور هَي عرض دریای مذکور کوهستانِ تِبت مین ایک حَوض سي نِکلا اَور کشمیر مین آکر کُوچه و بازار مین بہني لگا چُنانچِه شہرِ مذکور مین جابجا پُل بندهي هَین اَکثر باغات و عِمارات و سَیرگاهین اَور مکانات اُسکي کِناري پر ساتهه ایک قرِیني کي واقِع هَین پهِر کشمیر سي نِکل کر کِشن گنگ سي پکلي مین مِلا پهِر وهان سي دانگلي کي تلي آ نِکلا قصبه مذکور کهکردن کي سرگروه کا دارُ الحُکُومت هَي پهِر اُسکي حدون سي اَور میرپُور سي گُذرتا هُوا جهلم کي تلي پہنچا اَور شاه راه مین واقِع هُوا نام اُسکا مَوضع مذکور کا تهہرا پهِر وهان سی کرچهاک و سدهي و عَره سي گُذرتا هُوا جنگ سیال مین جاکر چناب کي ساتهه مِلا هم نام اُسکا هُوا * چهتها دریاؤ سِندهه ما بَین اُسکي اَور دریاؤ بهت کي وِلایَت بونهوهار اور سِندهه ساگر کا دُوآبه مشہور هَي اَور یہي هِندوستان و کابُلستان کي بیچ حایِل لیکِن سرچشمه اُسکا ظاهِر نہین وهان

بعضي سیّاح کهتي هَین کِه قلماق کی کِسی مقام سي نِکل کر حُدُودِ کاشغر و کافِرِستان و تِبّت و کشمِیر و بگلِي و دمتور مین پهنچا پهر وهان سي یُوسف زَئی کي اولکي مین جا نِکلا اَور درْیاي نِیلاب کَئي ندِیون سمیت قلعه اٹک بنارس کي تلی درْیاي مذکُور سي مِلا اِس سبب کِه پاٹ اُسکا وهان چهوٹا هَي نِهایَت زور شور سي بهتا هَي یهان تک کِه دیکهني والون کِي نِگاه خِیرگي کرتي هَی مُطلقًا و اصْلًا نہین ٹهہرتي تموّج کِي شِدّت سي پہنگوں کا جگر آب هو جاتا هَی اَور پهاڑون کا سِینه موجون کي صدمي سي ٹُکْری ٹُکْري مگر درْیای مذکُور اُس جگہہ شاہ راہ مین واقِع هَی گُذاري کِي ناوین پاني کِي تیز روِي کي سبب اِس کِناري سي اُس کِناري طُرفَةُ الْعَین مین پهنچتِي هَین مغرب کِي طرف وهان جلالیه نام ایک سِیاه پتّهر هَی کبهو کبهو ناو اُس سي ٹکّر کهاکر پهٹ جاتِي هَي بِنابر اِسکي ملّاح همیشه اُس سي کِشتِي کو بچاتي هَین اَور حتّی المقدُور اُسکِي طرف نہین لاتي وجهِ تسْمِیه اُسکی بقولِ عَوَامّ یِه هَي کِه اُسکي اُوپر ایک بُزُرگ کِي قبر هَي نام اُسکا جلالِیه تها لیکن خَوَاصّ اِس امْر مین یُون کہتي هَین کِه اکْبر کی وقْت مین ایک پٹهان جلالیه نام نِهایَت مفْسِد و شور پُشت تها اِتِفاقًا پادْشاه سَیرِ شِکار کي واسْطي اُس درْیاؤ سي پار اُترتي تهي یکت بیکت جَوَاهِر خاني کِي ناو اُس سي ٹکّر کهاکر ٹوٹ گَئِي فِي الفور حضرت کِي

زبانِ مُبارک سی نِکلا کِہ یہہ پتّھر بھی جلالہ ہُوا تبھی سی یہہ نام اُسکا ٹھہرا نزدیک اُسکی راجہ ہودی کی عِمارات ہَیں نِہایَت سنگین و رنگین اگلی زمانی مین وُہی وہان کا راج کرتا تھا اَور اُسی کی کِناری شرق کی طرف قلعہ اٹک ہَی ہر وارِد و صادِر اُس مین ہوکر آتا جاتا ہَی کیونکہ سِوای اُسکی اَور رستا نہین عِمارات بھی اُس مین نِہایَت پُر فضا و دِلکُشا لبِ دریا خُصُوصًا مکانِ حاکم نِشین کِہ بمرتبہ فرحت افزا و نِہایَت اعلیٰ ہَی آب و ہَوَا بھی نِہایَت اِعتِدال کی ساتھ گویا ہِندُوستان و کابُلستان مین یہہ ایک برزخ واقِع ہَی اِس طرف اُسکی رَوِیّی اور چلن ہِندُوستان کی اَور بولی بھی وَنہین کی اَور اُس طرف طَور وآئین پٹھانون کی اَور زبان بھی اُنکی اَلقِصّہ یہہ دریاو کوہستانِ افغان ختک و غیرہ سی نِکل کر سنبھل کی پٹھانوں کی حدّ مین پہنچا اَور وہان سی بلُوچستان و مُلتان مین جا نِکلا عرض پانچ دریا پنجاب کی اُتر طرف کی پہاڑ سی نِکلی اَور اُس طرف مُلتان کی ایک دُوسری سی جُدا بلُوچون کی حدّ مین اِس دریاو سی مِلی نام مجمُوعی کا سِندھ ٹھہرا پھر وہان سی ایک دریای کلاں ہُوا اَور قلعہ بھکر کو دو کنگٹ کی بیچ مین لی لیا بنابر اِسی کی وُہ قلعہ بی لگاو محفوظ ہَی بعد اِسکی دریای مذکور وِلایَتِ سِوستان سی ہوتا ہُوا ٹھٹھی مین آیا پھر بندرِ لاھری کی قریب دریای شور سی جا مِلا بندر

مذکور شہرِ مسطور سي بیس کوس پر هی حاصل یہہ هَي کہ صُوبہٗ لاهَور نہایت خُوش آب و هَوَا " و بمرتبہ فرحت افزا " گرمیون مین وهان گرمی اَور سردي مین سردی هِندُوستان سي زیادہ خربُوزہ انگُور وهان مانندِ ایران و تُوران " اَور آم مِثلِ هِندُوستان " چانوَل وهان کا بنگالي سی بہتر " اَور گنّي دکھن سي اعلیٰ تر " اکثر مدارِ زراعت آبِ چاہ پر چُنانچہ تِین سَو ساٹھ چھوٹي بڑي لکڑیان اَور سَو سي کُچھ اُوپر لوٹی رسّون مین باندہ کر ایک بڑا چرخ بناتي هَین اَور اُسکو جرِ ثقیل کی صنعت سي جوڑي بَیلون کی ایک گردش مین کُوئی سي پانِي بهر نِکالتي هي دفعتًا کئی سَو من پانِي کهیتِي کو پہنچ جاتا هَي " اَور زراعت کو سبز کر لاتا هي " لیکن مدار فصلِ خریف کا بارِش پر هي اَور بعضی مکانون مین خُصُوصًا دریای بِیاہ اَور بہت کي کِناری پر اگر ریگ شُوئي کرین تو سونا هاتہہ لگي اور شِمالِي پہاڑون پر بعضي مقامون مین رُوپي تانبي جست کِی کهان بهِي هَي نِکالنی والون کو بعد محصُول دینی کي بهِي نفع مِل رهتا هي طُول اِس صُوبی کا دریاي ستلج سي تا دریای سِندہ ایک سَو اسّي کوس عرض بهتر سي چوگهنڈي تلک ستاسِي کوس پُورب طرف اِسکي سرهند پچھم طرف مُلتان اُتر رُخ کشمِیر جنُوب رُو دیپال پُور مُتعلّق اِس سي پانچ دوآبي یعنِي پانچ سرکارین تابع اُنکی تِین سَو سولہ محال آمدنِي نواسِي کروڑ تپنتیس لاکھ ستر هزار دام صُوبون مین بي نظیر

کشمیر

صُوبۂ کشمیر ٭ دارُ الحُکُومت اِس وِلاَیت کا مُدّت سی سرِي نگر هَي آبادِي اِسکِي چار فرسخ کِي درياي بهت و غیره نِس دریاو شہر کی اندر بہتي هَيں ٭ عُلما و فُضلا بھِي یہان بکثرت رهتي هَيں ٭ بلکہ برهمنون پنڈتون کا بھی شہر مین بِہایت وُفُور ٭ اَور یہانکی کاریگر هُنرمند جهان مین مشهُور ٭ چُنانچہ پشمِینہ طرح طرح کا بِہایت نفاست کي ساتھ بُنا جاتا هَي ٭ بیل بُوٹا اُسکا عالم باغ کا دِکھاتا هَي ٭ خُصُوصًا شال تو بیمِثال هوتي هَي ٭ ساوت اُسکِي دیکھنِي والون کي هوش کھوتِي هَي ٭ مُلک بمُلک اُسکو بطرِیقِ تحائِف لیجاتی هَين ٭ اَور فائِدي اُٹھاتي هَيں ٭ نانات شہرِ مذکُور کِي بھِي بہت مُلائِم خُوش نُما ٭ پٹّو و غیرہ بھِي نفاست و لطافت مین ماننْد هُوا ٭ بازار مین خرید و فروخت کِي رسم کمتر ٭ اَور گھرون مین اکثر ٭ اَور گھر سب چھوٹِي بڑي چوبِي بناتي هَيں درجي اُنکي چار یا چارسي زِیادہ رکھتي هَيں نِیچي کا چار پاؤں اَور کُچھ اسباب کی لِیٔي دُوسرا آسایش کِي خاطِر تِیسرا چوتھا اسبابِ خانگِي کي واسطي لیکن بھونچال کِي شِدّت کي سبب حَویلیان خِشتِي اَور سنگین نہیں بناتي بلکہ چار دِیوارِي بھِي چھتون پر لاله بوتي هَيں چُنانچہ بہار کي دِنون مین هر شخص کا بامِ خانہ رشکِ گُلزار و بہتر از لالہ زار هو جاتا هَي غرض

شہرِ مذکور مین با وُجود اِس لطافت کی لیکن بہت خوبی هی کہ وهان سانپ
بچھو و غیرہ گزندی جانور کمتر هین لیکن مچھر مکھی اَور جُوئین اکثر نزدیک
شہر کی ایک تالاب بہت بڑا کئی فرسخ لنبا ایک جانب اُسکی پرگنہ
بھاگ سی مُتّصل وهانکی لوگ اُنکو ڈال کہتی هین سال و ماہ لبریز رہتا هی
اَور پانی اُسکا نہایت لطیف و شیرین مزا بہ هی کہ برسون بھی نہین بگڑتا اگرچہ
لوگ بارِ گران کو پُشتاری باندھکر گھاٹیون سی چڑھتی اُترتی هین پر بارِبرداری کی
واسطی اکثر وهان کِشتیان هین اِس سبب سی بڑھئیون اَور ملّاحونکی خواهِش
بیشتر رہتی هی اَور زبان وهان کی باشندون کی خاص بھی هی لیکن هِندی
کِتابین بیشتر سنسکرت کی بولی مین تصنیف کرتی هین اَور ناگری مین لکھتی
هین بلکہ بیشتر پوتھیان ایک درختِ خاص کی پوست پر چُنانچہ اکثر پُرانی
پوتھیان اُسی پر لکھی هین نام اُسکا توز اَور سِیاهی بھی اَیسی بناتی هین کِتنا
هین دھوئی پر نہین چھُٹتی هرچند کہ اَهلِ هِند اِس وِلایت کی عجیب و
غریب قِصّی کہتی سُنتی هین اَور سب کی سب تمسخر جانتی هین لیکن
بعضی مکانون کو بہت مانتی هین چُنانچہ سِندھیا براری کی قریب ایک
چشمہ هی چھ مہینی تلک خُشک پڑا رہتا هی روزِ معہود کسان اُس
سرزمین کی جاکر عِجز و اِلحاح کرتی هین بلکہ بھیڑین بکریان چڑھاتی هین نذان

پاني اُس مين حوش مارني لگتا هي اَور پانچ مَوضع کِی زراعت کو سيراب کر
ديتا هَي احياناً جو کبهو زيادتِی اُسکي دبکتي هَين اُسي طرح پهر گِرگرانی
لگتي هَين فی الفور پانی تهکاني پر آ جاتا هَي متصل اُسکي * کوکر ناگ نام
ايک چشمه هَي پانِی اُسکا بِيت خنک و شيرين و سُبک اگر بهوکها پِيي
سير هو جائی « اور اگهاتا پِيی بهوکه لگ آئي » * مِسن پور مين بارہ هزار
بِگهي زمين زعفران کي کهيتون کِی هَی فِي الواقع قابلِ دِيد و لايق سَير غرض
بَسناکهه کي آخِر سی لي سارا مهينا جيٹهه کا کِشت کار هل چلا زمين کو نرم
کر کُدالون سي هر ايک قطعه اُسکا قابل بوني کی سا زعفران کي گٹهي بو ديتي
هَين ايک مهيني کي بعد لہلها اُٹهتي هَي اَور کاتِک کي آخِر مرتبه نمو کا
تمام هو چکتا هَی لیکن ايک بالِشت سي زِيادہ نہين بڑهتي اَور جب پوري
هو چُکتي هَي تب پهولتي هَي ليکن هر پودهي مين آٹهه پهول بتدريج پهولتي
هَين پنکهڑيان هر ايک مين چهه « رنگ اُن مين سوسني » درميان اُنکي
چهه تار سِتتر تين زرد اَور تين لال زعفران اُنهين کِي هوتي هَي جب کِه
پهول بيٹر چُکتي هَين تب تب اُنکا سر هو جاتا هَي پر پهولني سي پهلي سفيد
رهتا هَي اَور ايک مرتبي کا بوا کهيت چهه برس پهولتا هَي پهلي برس کم کم
دُوسري برس بہتايت سي تِيسري برس کمال کو پهنچتا هَي اگر چهه برس

کی بعد اُسکي گٹھي وھان سي اُکھاڑکر اَور جاگھہ نبوئن تو پھولنا کم ھو جائي
اِسِي واسطي اُکھاڑکر اَور جاگھہ لگاتی ھَین * ریوں مین ایک چشمہ ھَے اُسي
بڑا بیربھہ جانتي ھَین اُنکي گمان مین یہہ ھَی کِہ زعفران کی بیج اِسي سي
نِکلي ھَین چُنانچِہ اِسکي شُروع مین کِشت کار اُس چشمي کي پاس جاکر
بہت مِنّت و زارِي کرتي ھَین اَور گائي کا دُودھہ اُس مین ڈالتي ھَین اگر
وہ پانِي تلي بَیٹھہ جاتا ھَي تو فالِ نیک لیتي ھَین اَور زعفران بھِي خاطِر خَواہ
ھوتِي ھَي اَور جو پانِي پر تِرتا رھي بد شُگُنِي جانتي ھَین بِست مین ایک
بڑا غار ھَي اُسکي اندر برف کا ایک جِسم ھَي نام اُسکا * امر ناتھہ اُس
مقام کو بھِي معبدِ بزرگ جانتي ھَین جب ماہ تحتُ الشُّعاع سي نِکلتا
ھَي اُس غار مین ایک برف کِی لاٹ نُمود ھوتِی ھَی اَور تھوڑِي تھوڑِي روز
بڑھتِي ھَي یہان تک کِہ پندرھوین دِن دس گز کِي ھو جاتِي ھَی جب
چاند گھٹني لگتا ھَي وہ بھِي گھٹني لگتِي ھَي ماوَس تلک اُس کا نِشان
بھِي نہین رھتا ھِندو اُسکو مہادیو کا پَیکر قیاس کرتي ھَین اَور حاجت بر آر
اُسکو جانتي ھَین * شنکر ناگ ایک چشمہ ھَي تمام سال آب اُس مین
نا یاب لیکن جِس مہینی مین نَوین تارِیخ جُمعي کي دن ھو صُبح سي شام
تلک پانِي اُس مین بہتا ھَي " اَور دِن بھر ایک عالم وھان جمع رھتا

هَي " * پاتْهال ایک بُتخانه هَی دُرگا سي منْسُوب جو کوئي اپْنا احْوال اَور دُشْمن کا جانا چاهي دو هانْڈِيون مين چانْوَل بهرْکر ایک اپْني نام پر اَور دُوسْري دُشْمن کی نام اُس بُتْخاني مين رکْهه دی اَور دروازه اُسْکا بند کري دُوسْري دِن حاضِري سي احْوال کِي تجسُّس کري جِسْکي نام کِی هانْڈِي زعْفران اَور پهُولوں سي بهرِي نِکْلي اُسْکا احْوال بِهابَت رَونق پکْڑي اَور جِس کي نام کِي خس و خاشاک سي بهرِی نِکْلي اُسْکا احْوال تباه هو جائي عجب تر یِه هَي کِه جو کوئِي پهْچانا چاهي کِه خُصُومت مين حقّ کِسْکِي طرف هَي اَور ناحق پر کَون هَي تو دونو کو دو مُرْغ یا دو بکْري دیکر اُس معْبد مين بهیجي اَور اُنْکو زهْر کهِلاکر پهر هر ایک شخْص اپْنا هاتْه پهیري جو شخْص کِه حقّ پر هوگا اُسْکا جانْوَر جِیتا رهیگا اَور دُوسْري کا مر جایگا * دیو سر ایک حَوض هَي بِیس گز کی طُول و عرْض و عُمْق مین پانِي اُسْکي اَندر هِي اَندر کهولا کرْتا هَي جو کوئی اپْني سال کا احْوال نیک یا بد دریافْت کِیا چاهي ایک هانْڈِي سِفالِي کِي چانْوَلون سي بهرْکر نام اپْنا اُسْکي کِناري پر لِکْهه کر مُنْهه بند کري اَور اُس مین ڈال دي کِتْنِي دیر کي بعْد وُه خُود بخُود پانِي اُوپر پر آویگي اُسْکو کهول کر دیکْهي اگر چانْوَل اُس مین سي گرْم اَور خُوش بو نِکْلیں وُه برس اُسْکو خیر و خُوبِي سي گُذْري اَور جو اُس سي کُوڑا کرْکٹ نِکْلي تو وُه

شخص خراب احوال رهي * گوبهار مس ایک چشمه هَي گیاره سال سُوکھا پڑا رهتا هَي جب مُشتری برجِ اسد مین آتی هَی پنجشنبه کي دِن پاني اُس مین جوش مارنی لگتا هَی پهر سات روز تلک خُشک رهتا هَي جب پهر روزِ مذکور آتا هَي پُر آب هو جانا هَی سال بهر بهي طَور چلا جانا هَي * سلهانی مس ایک مقام هَي کِه وهاں بهت سی درخت هَین عقاب اُن پر بیٹهي رهتي هَي کلنگي کي واسطي پر وُنهین سي لیتي هَین " اَور خورِش بهي اُنکو دیتي هَین " * تاکامو مس ایک چشمه چالِیس ہِگهي کي عرضي مین هَی بِله ناگ نام پانِی اُسکا بِهایت صاف بِلگُوں وُه بهي ایک تِرتهه هَي گِرد اُسکي اکثر هُنود جاکر اپنِي تَین جلاتي هَین " اَور جِسم کو راکهه بناتي هَین " سِواي اِسکي شُگن بهي اُس سی لیتي هَین اِس طرح که حَوض کي چار حِصّي کرکي اُس مین ڈالتي هَین اگر طاق اُسکی پانِی پر تِرتا رهي تو نیک نهین تو بد اگلي زمانی مین ایک کِتاب وُنهین سي نِکلِي هَي نام اُسکا نیل مُنهه کشمیر کي حالات اَور خَوَاص پرستِشگاهوں کي اُس مین تفصیل وار لِکهي هَین کهتي هَین کِه پانِیه کي ملي وهاں ایک شهر هَي بِهایت آباد و معمُور مدُو شاه کِي سلطنت مین ایک برهمن اُس مین گِرکي غایب هو جانا اَور بعد دو تِین دِن کي پهر نِکلتا بهت سي تحایف لاتا خبرین بهی اکثر

دیتا * لار کي اُتر طرف ایک پہاڑ هَي نِهایَت بُلند دامني مین اُسکي دو
چشْمي هَین ایک گرْم حدّ سي زِیادہ اَور دُوسْرا سرْد اُسی مرْتبي لیکِن تفاوُت
اُن مین دو گز کا اُنکو بهِي تِیرتّهه جانْتي هَین چُنانْچِه اُسْتُخوان اپْني جِسْم
کي وهان بهِي اَیسي جلاتي هَین کِه راکهْ هو جاتي هَین اَور وُنْهین پہاڑ مین
ایک اَور بڑا تالاب هَي هڈّیان راکهه مُرْدون کِي اُس مین بهِي ڈالْتي هَین اَور
وسِیله نجات کا جانْتي هَین احْیاناً اگر اُس مین کِسي جانْوَر کا گوشْت پڑ
جاوي تو برْف شِدّت سي پڑي اَور مینْهه بہُت برْسي * ناردا مین ایک
چشْمه هَي اگر کوڑهی اِتْوار کي دِن صُبْح کي وقْت اُسْکي پانِي سي اپْنا بدن
دهوْوین اچّهي هو جائین * کوشر نام ایک بُتْخانه هَي ٹهاکر وهاں کا مهادیو
جو کوئي وهان پُوجا کو جاوي تمام باجون کِي آواز سُني اَور کوئي نجاني کِه
یِہه آواز کہان سي آتِي هَي * چهوٹی تِبّت مین ایک بڑا تالاب هَي اٹهائِیس
کوس کي گِرْد مس دریای بهت جب اُس مین آتا هَي ایک لحظه نا پدِید
هو جاتا هَي * کر گانْو مین ایک دره هَي پرسوتم نام وهان دس جریب
کِي مِقْدار ایک زمِین هَي جب مُشْتري اسد مین آتِي هَي مہینا بهر وُہ
اَیسي گرْم رهتِی هَي کِه درخْت وهان هووي تو جل جائي اَور دیگ بهری
هُوئي جو اُس پر رکهه دیوین کهانا پک آئي قرِیب اُس سي * کامْراج

ایک آباد قصبہ ہَے درہ اُسکا ایک طرف کاشغر سي مِلا ہُوا عرف رُو اُسکي پکلي وهان پانی کي گُذرگاهون مین درخت کي نکل ڈال کر اُن کي سرون پر پتّهر رکھ دیتي ہَین اِس واسطي کہ یہہ نجاین بعد دو تِن دِن کی اُٹھاکر دھوپ مین دھرتی ہَین اَور خشک ہُوئی پر جب جھاڑتی ہَین دو بین تولی سونا جھڑ پڑتا ہَی * کلکت نام ایک اَور درہ هَي وُہ بهِي کاشغر سي مُتّصِل وهانکي پہاڑون سي دو دِن کِي راہ وِلایَت داردو ہَی مد منِي نام ایک دریاؤ وُہِین سي اُدھر آیا هَي اگر بیاري ریگ شوُئي وهاں بَیٹھ کر کرین اپنِي مُتّهاں سونی سی بهرین کِناري پر اُسکي ایک سنگین بُتخانہ ہَی نام اُسکا * ساردا دُرگا سي منسُوب ہنُود کا وُہ بهِي بڑا معبد هَي اَور وهانکي پرستش کا ثَواب اُنکي نزدیک بیحدّ سرکارِ پکلِي بهِي اِس صُوبي مین داخِل ہَی لنبان اُسکا پینتِیس کوس کا اَور چوڑان پچیس کوس تُوران کِي طرح وهان بهي برف پڑتي هَي جاڑا بیشتر رهتا هَي لیکن برسات هِندُوستان کِي مانند اَور کهیتیون کِي شادابِي کا سبب تِن دریا کِشن گنگ بهت سِندھ زبان مُلکِ مذکُور کِي کشمِیر سي مِلتِي هُوئي هِندُوستان و زابُلستان سي باهر علّي کِي اقسام مین چنا اَور جو بہت مبوون مین زرد آلو شفتالُو اخروٹ لیکن خُود رو پر میوہ توڑنی کِي رسم کم اَسپ و شُترگاؤ گاؤ میش وجانوَر شِکاري

نہ تھوڑی نہ بہت بکری اَور خرگوش کی کثرت اَلقصہ کشمیر ایک مُلکِ دِلکُشا اَور باغِ پُر صفا ہر موسِم مین وہاں بہار رہتی ہَی « اَور ہَوَا باغِ رِضْوان کَیسِی بہتی ہَی « پانِي وہاں کا خُوشگَوَار ہر گُلزار مین جارِي انْہار و آبْشار گُل رنْگ برنْگ کي ہزارْہا « خُصُوصًا گُلاب و بنفْشہ و نرگِس خُود رو صحْرا صحْرا « عرض اُس مُلْک کِي طُرْفہ بہار و عجایِب حیران ہَي فِي آلحقِیقت وُہ سرزمِین باغِ بوسْتان و لائِقِ دوستاں ہَي سِوَاي شاہ آلُو و شہْتُوت میوي بہُت ہوتی ہَین خرْبُوزہ تربُوز سیب شفْتالُو زرْد آلُو بہایَت لذِید و لطِیف انْگُور اگرْچِہ کثْرت سی ہوتا ہَي لیکِن اکْثر بي مزہ و کثِیف با وُجُود کِہ شہْتُوت کی درخْتوں کِي بہُتایَت ہَی پر ثمر اُنْکا کم کھاتي ہَین « مگر اُنْکي پتّي ریشم کي کیڑون کو کھِلاتي ہَین « خُورِش وہاںکي باشِنْدون کِي مچْھلِي خُشْکہ بلْکِہ باسِي بیشْتر اَور ساگ پات اقْسام کي چُنانْچِہ اُنْکو سُکْھا بھِي رکْھتي ہَین ہرچنْد کِہ دھان کِي بہُتایَت ہَي پر اچّھا کم ہوتا ہَي گیہُون بھِي نِپٹ چھوٹا سِیاہ بِس پر قلِیل اَور مُونْگ وہاںکي باشِنْدي کم کھاتي ہَین چنا اَور جَو تو نظر ہِی نہِین آتی زمین وہاںکِي سَیلابِي اَور مرْطُوب جوتْني کي لِئِیہ نِہایَت خُوب با وُجُود خِلْقت کِي بہُتایَت کي اَور وجْہِ معیشت کِي قِلّت کي، چورِي اَور گدائِي وہاں نہِیں ساکِن وہاںکي بیشْتر کثِیف

اَلاَوقات چُنانچِه ایک جامهٔ شالي همیشه پهني رهتي هَین لیکِن قابِل دِینداري و دُنیاداري مین کامِل یِه غلط هَي کِه سب کي سب نیک ظاهِر و بد باطِن هوتي هَین مگر اچّهي کم اَور بُري بهُت پر اُونٹ اَور هاتهِي وهان نهِین هوتا هان ٹانگن کثرت سی اَور نِهایَت زور آور چالاک رهوار گرِیوَه گُذار لیکِن گائِین سِیاه رنگ پر نُودَه اُنکا پیٹ گاڑها چِکنا اَور ایک قِسم کِي بهیڑ وهان هوتِي هَي لوگ اُس شهر کي اُسکو هنڈو کهتي هَین گوشت اُسکا نِهایَت لذیذ و خُوش ذائِقه " اَور داد و ستد نقد کِي بهُت کم راهین آمد شُد کِي هِندُوستان مین اَور اُس مین چهمّس لیکِن بهنسر و پکلِي هوکر جانا بِهتر هان اِتنا تفاوُت هَي کِه پهلِي نزدِیک تر اَور کَئِي شِعبي رکهتِي هَي مگر آمد و رفت لشکر کِي پرپنجال کِي طرف سي اَحیاناً اگر وهانکی پهاڑ پر کوئی نَعل گهوڑا ذبح کري وونهِین آندهِي اَور بدلِي بکثرت نمُود هو پهِر برف بهُت سِي پڑتِي با منهه برسِي طُول اِس صُوبي کا قمر سی لیکر کِشن گنگ تلک ایک سَو بیس کوس اَور عرض اِسّي کوس لیکِن آئِینِ اکبرِي مین پچیس کوس لِکها هَي شرقي اُسکي پیرستان و چُناب شرقِي وجنُوبي پانهال اَور جمّو کا پهاڑ شرقِي و شِمالِي تبّتِ کلاں عربِي پکلِي و دریای کِشن گنگ عربِي وجنُوبِي وِلاَیتِ کهکر عربِي و شِمالِي تبتِ خُورد چو گرد پهاڑ مُتعلِق اُسکي چهیالِیس

محالّ آمدنی بارہ کڑوڑ باسٹھ لاکھ پچاسی ہزار دام علاوہ اسکی دو ہزار چار سو
کلنگی کی پر بہی اِس صوبی کی مداخل میں ہیں ❊

❊ ۱۴ ❊

صوبہٴ کابل قدیم شہر ہی نہایت خوب و خوش آب و ہوا پشنگ ابنِ تور
ابنِ فریدون نی اُسی آباد کیا اور اُسکو آباد ہوئی عالمگیر کی سنِ چہلم جلوسی
تک دو ہزار اور ایک سو برس کُچھہ اوپر گذری قلعہ اُسکا نپٹ اُستوار پایدار
اور اندر کا قلعہ ایک چھوٹی سی پہاڑ پر " اُس پر مشرف ایک اور پہاڑ
نام اُسکا حصارِ عقابین اور بعضی کوہِ صفا بہی اُسکو کہتی ہیں لیکن بلدہٴ مذکور
کی بعضی سیّاحوں کی زبانی یوں سُنا ہی کہ وہ پہاڑ قلعہٴ اوّل کی عمارات پر
مُشرف ہی غرض دامنی میں اُسکی باغ و گُلزار اکثر خصوصاً باغِ شہرآرا کہ بابر
بادشاہ نی نو سی پچیس ہجری میں بنایا تہا پہر قریب اُسکی جہانگیر نی باغ
جہان آرا سنِ ایک ہزار سولہ ہجری میں بُنیاد کیا اور لبِ دریا گذرگاہ میں
مقبرہ بابر کا اور ہندال مرزا اُسکی خلف کا سوای اِسکی محمّد حکیم مرزا
ابنِ ہمایوں کا بہی تعمیر ہوا ہی اور اُس شہر کی نواح میں دو دریا ہیں ایک
جلندر سی آکر باغِ شہر آرا اور جہان آرا و شہر کی گلی کوچوں سی گذرتا
ہی نام اُسکا جوی خطّبان اور دوسرا عربین و لوہگڈہ سی آکر دہِ یعقوب کی

پاس هوتا هُوا لاهَوری دروازي کی آگي جا نِکلا نام اُسکا حوي پُلِ مستان پانيِ
اُسکا شفاف و خوش ذايقه بلکه بعضی بيماريون کي واسطي شربتِ شفا *
تومانِ دامنه کوه خورد کابُل بهي اسکو کهتي هين پهول پهل اُس مين رنگ
برنگ کي خوش بو و خوش رنگ و خوش مزه کثرت سي هين خصوصًا پمغان
و کاهدره و فرزه و اُسترغيچ و استالف و عَمره قابلِ ديد و لايقِ سَير چنانچه
سلاطين اکثر اوقات وهان سَير کيا کرتي تهي اَور دير دير رها کرتي تهي بلخ کي
طرف * تومان غوربند ايک قريه هَي وهان کي لاله کي رنگ کو لعل نهين
پهنچتا اَور رياحين کي بو باس کو عطر نهين لگتا عرض لاله وهان بيست قسم
کا هوتا هَي چنانچه ايک قسم تو گُلاب کي باس رکهتا هَي سادر اُسکي لاله بويا
اُسکو کهتي هين اَور کانِ لاجورد و نقره بهي وهان سي قريب هَي سواي اِسکي
ايک ريگ زار هَي نام اُسکا خواجه ريگ روان گرميون مين وهان سي
ڈهول اَور نقاري کي آواز آتي هَي اَور لِم اُسکي جانِي نهين جاتي يهي مقام
لشکرِ توران کي رو برو اَور حدودِ بلخ کي سامهني گويا ايک ديوارِ مستحکم هَي
* تومانِ ضحاک و تومانِ باميان يعني يي دونون مقام قدما کي آثار و نشان
سي هين اَور اِس نواح کي پهاڑون مين کهودکر باره هزار سردابي بناکر گچ و
نقاشي اُن پر کي هَي سابق اِس سي جاڑون مين وهان کي لوگ اپنا مال و

اسباب اُن میں رکھہ کر دلجمعي سي اَوقات بسر کرتي تھي لُطف یہہ هَي کِہ ایک سردابي کي بیچ تابوت میں ایک شخص مانندِ خفتگان آرام سي سوتا تھا کہتي هَین کِہ چار سَو برس سي کُچھہ اُوپر هُوئي کِہ جنگیز خان کي عہد مین یہہ بزرگ شہید هُوا تھا اب تلک اعضا اِسکي جوں کي توں هَین اَور مقام اِسکا زیارت گاہ راقم ني سِواي اِسکي ایک عجیب و غریب نقل آغا محمد تاجرِ اصفہانِي سی اِس تُومان کِي سُني هَي اِتفاقاً وُہ بزرگ سن بارہ سَي بیس مین کلکتي کي بیچ وارِد هُوا تھا احیاناً حقیر سي اَور اُس سي ایک دِن مُلاقات هو گئي بعضي بِلاد کا بھِي مذکور درمیان آیا جب کابُل کا ذِکر نِکلا تاجرِ موصُوف کہني لگا کِہ سابِق اِس سی هم کئي شخص شہرِ مذکور کِي طرف جاتي تھي ناگاہ تُومانِ ضحاک کِي سمت جا نِکلي جب قلعي کي متصل پہنچي اندر گئي جا بجا سي مکانات اُسکي ٹُوٹي پائي بلکِہ کِتنی دیوارین بھِي لیکن ایک پتھر کا اندازا نہایت کلاں پر خشک بي آب جوں کا توں اُس پر دیکھا جا کھڑي رھي اِتني میں نگاہ هر ایک کِي جو اپنِي اپني کپڑوں پر پڑي اُنکو زمرّد سي بھِي زیادہ سبز دیکھا حال آنکِہ سفید تھی جب قلعي سی باهر نِکلي پھِر جیسی کي تیسي هو گئي اگر یہہ آثار طِلسم سي هوں تو کُچھہ بعید نہین اَلعیب عِندَ اللّٰہ * تُومانِ غزنِن ایک قریہ هَي زابُل بھِي اُسي

کہتے ہیں اگلی زمانے میں سلاطینِ خُراسان کِی تختگاہ تھا خُصُوصًا سُلطان ناصِرُ آلدّین سبکتگی و سُلطان محمُود غزنوِی و سُلطان شِہابُ آلدّین غوری کِی اَور حکِیم ثنائی بھِی وُنہین مدفون ہَی بلکہِ اکثر اَولیا اُسِی طفی مین آسُودہ ہین جاڑی کِی شِدّت اَور برف کِی کثرت کی سبب اُسکو برابر تبریز و سمرقند کی جانتی ہین اوُدھات بھِی اُسکِی اطراف مین بہت پیدا ہوتا ہَی چُنانچہِ ہِندُوستان مین بھِی وُنہین سی جاتا ہَی نزدیک اُسکی ایک چشمہ ہَی اگر پول اُس مین پڑی تو ابر و برف کی آثار نمُود ہووین عرض یہہ مقام قندھار کِی حدّ سی قرب رکھتا ہَی اُسکو دروازہٴ اِیران کا کہتی ہین * لوھگڈہ افغان نِشین ہَی نزدیک اُسکی بادہ خواب شجینہ ایک چشمہ ہَی کِہ گنگا اُسکو کہتی ہین لیکن کُتُب ہِندِی مین نام اُسکا لوھار گل لِکھا ہَی ہِندُو اُسکو بڑا تیرتھہ جانتی ہین روزِ معیّن وہان بھِی بڑی بھِیڑ بھاڑ ہوتی ہَی پانی اُسکا بھِی گنگا کِی مانند اگر مُدّتون باسنون مین رکھِی بد بو نہِین ہوتا * تُومانِ مندراور عِلی شنگ ایک قریہ ہَی وہانکی زمِینداروں کو کافِر کہتی ہین اُس جگہہ قبر حضرتِ نُوح علَیہِ آلسّلام کی باپ کِی ہَی نام اُس بُزرگ کا لام اَور بعضی لمگ بھِی لِکھہ گئی ہین از بس کِہ وہانکی باشِندی گاف کو غین سی بدلا کرتی ہین اِس لِئی اُس نواحی کو لمعان کہتی ہین * تُومانِ بخراد ایک مقام

هَي چلغوزه وهان كا مشهور لُطف يهه هَي كِه اُسكو وهان بجاي چراغ جلاتي هَين چُنانچه روشني اُسكي نهايت نوراني هوتي هَي اَور اُسكي اطراف مين ايك جانور هَي اُسكو روباهِ پران كهتي هَين ليكن اپني مسكن سي ايك دو اُڑان سي زياده نهين اُڑتا اَور ايك چوها بهي وهان مُشكبو هوتا هَي * نومانِ بيك بهار ايك مقام هَي داروغه بِشن اگلي زماني مين آدينه پور مشهور تها اكبر كي وقت مين جلال آباد كهلايا آبادي اُسكي درياي نيلاب كي كناري ميوي اُس مين اكثر هوتي هَين ليكن انار وهانكا لا ثاني هَي اَور دو كوس وهان سي باغِ صفا كِه چار باغ كر مشهور هَي اَور اُسى نواح مين باغ وفا بهي ايك يادگارِ بابر بادشاه نهايت پُر فضا و دِلكُشا هَي بيدانه انار وهانكا بي نظير هَي غرض اُس مقام مين برف نهين پڑتي اَور ٹهنڈ بهي چندان نهين هوتي وهان سي كافر دره بهي قريب هَي از بس كِه وهان كافر رهتي هَين اِس لِئي يهي نام اُسكا ٹههر گيا * تومانِ بجور جانبِ كاشغر قلعه حاكِم نشين قديم سي هَي اَور هوا گرمي مين زياده گرم اَور سردي مين بيشتر سرد ليكن تمام نواح مين كيا جنگل كيا پهاڑ افغان هي بستي هَين مگر قلعي كي اطراف مين سُكونت مغلون كي هَي ليكن وي اپني تئين عرب جانتي هَين اِس طرح سي كِه سُلطان سِكندر رومي جب اُدهر سي گذرا تو كتني اپني خويش و اقربا وهان

چھوڑ گیا تھا چنانچہ عالمگیر کے عہد سلطنت تک اُنکی اولاد وہاں رہتی تھی اور افغانوں پر بھی اُسکا غلبہ تھا اب خدا جانے ہی کہ یہن عرض یہہ مقام پچیس کوس طول مین اور دس کوس عرض مین ہی * تومانِ سواد یہہ بھی کاشغر کی طرف ہی بہت سی دری اِس سی علاقہ رکھتی ہین جاڑا گرمی وہان بہت نہین لیکن برف بہت پڑتی ہی پر صحرا مین دو تین دن سی زیادہ نہین رہتی مگر پہاڑون پر سال کی سال جاڑا " بہار کا موسم برسات کی رت ہندوستان کی سی " پھول توران و ہند کی وہاں اکثر " بنفشہ و نرگس خود رو صحرا صحرا " میوہ خود رستہ بھی علی ہذا القیاس لیکن شفتالو و ناشپاتی وہانکی مشہور بلکہ باز و جرہ شاہین بھی وہان اچھی سی اچھا بہم پہنچتا ہی اور کانِ آہن بھی اُسکی اطراف مین ہی * قصبہ منگلور حاکم نشین ہی ساتھ اِسکی اُس تومان کا طول چالیس کوس کا اور عرض پندرہ کوس لیکن فقط یوسف زئی اُس مین رہتی ہین * تومانِ نگرام مشہور بہ پیشاور ہندوستان کی سمت ہی انگور شفتالو خربوزہ وہان کا توران کا سا اور گرمی جاڑا بسنت رت برسات ہندوستان کی سی چاول وہان کا مشہور ہی فی الواقع ہندوستان مین ایسا کہین نہین ہوتا خصوصًا سکھداس بلکہ اقسام کی غلی کی بہتایت اور زراعت کی کثرت وہان رہتی ہی

غرض یہہ تومان سب کا سب مسکن افغانون کا هَي خصوصًا مہمند و عمرہ لیکن مال گذار هَین نہي نہین * پشاور قدیم شہر هَي کتب قدیم مین اُسکو پرشاور اَور فرشاور بہي لِکہا هَی نزدیک اُسکی * کورکہتري ایک پرستشگاہ جوگیون کي مشہور تہی شاہجہان کي وقت مین مسمار ہوئي لیکن پانچ تیرتہہ اَور بہت دلکشا وہان عالمگیر کي عہد تلک تہي بیشتر جوگي سناسي بیراگی سِواي انکي اَور بہي اِتست وہاں ایک تالاب کی گرد حویلیان بیتہکي بنا بنا رہتي تہی * تومان بنگشات ملتان کي سمت واقع هَي آبادي اُسکي وسعت کی ساتہہ لیکن پٹہانون کی قومین اُس دیار مین اکثر هَین زراعت بہي کثرت سي ہوتي هَی خصوصًا دہان اِس قدر کہ اَور اطراف مین بہي جاتا هَي سِواي اِسکي کان نمک و آہن بہي اُسکي نواح مین هَي القصہ جاڑا اِس صوبي مین بہت پڑتا هَي لیکن بي گزند اَور گرمي ایسي کم کہ بدون اوڑہي سو سکي برف نوران کي مانند افراط سي پڑتي هَي لیکن میدانون مین چار مہینی اَور پہاڑون مین همیشہ رہتي هَی غرض موسم بہار بہایت طراوت و شادابي کي ساتہہ پہول رنگ برنگ کي بي شمار مسوي گوناگون خوشگوار اگرچہ انگور کي بہت اقسام هَین پر صاحبي و حسیني و قندہاري اَور هي لطف و مزہ رکہتا هَي اَور زردالو کي اقسام مین محمودي

و قَیسِی و مِرزاۓ خرْبُوزون مىن کوک سبات و ماھتابِي و باشْباتِي و عُشرِي و نُودِ چراغ نِہایَت لذِید و خُوش ذائِقه اَور علّی کِي اَقسام مىن جَو گیہُون زِیادہ لیکِن جو زِراعت کِه ندِیِ نالون سي مُتعلّق هَي اُسکا تِیسْرا حِصّه سرکار مىں داخِل کرْتي هَیں اَور کارِیزِی سی دسْوان انْگُور و بادام سي بهي کُچْھ نقد بطرِیقِ تُحْفه لیکِن سرْدرخْتِي کا حاصِل مُعاف اَور کُسم کي پهُولوں کي حاصِل سی قدْری قلِیل بهِي نہِیں دیتي مگر اُسْکي بِیجون سي تِیسْرا حِصّه باشِنْدي اُس مُلْک کی سمرْقنْد و بُخارا کی ساکِنوں کِي مانند پرْگیي کو پنْجاب اَور قرْبِي کو تُوماں کہتي هَیں با وُجُود اِسْکي ساکِن اِس صُوبي کي گیارہ زباں جانْتي هَیں هِنْدِی و فارْسِي و مُغلِي و تُرْکِي و اَفغانِي و لمْغانِي و عربِي و عَمرہ اَور مُغلِ خاصّ نَواحِ کابُل مىن رهْتي هَیں لیکِن حاکِم کي آگي دسْت بسْته حاضِر اَور مال گُذارِي مىں بي عُذْر طُرْفه تر یِہه هَي کِه عَورتیں اِنْکی مرْدون پر غالِب چُنانْچِه نِکاح کی وقْت مِنْجُمْله مہر ایک امْرِ مُحال لِکْھوا لیتي هَیں کِه مرْد اُنْکي عُہْدی سي کبْهُو نه نِکلي یِہه شیْوہ صاحِب عِصْمت بِي بیوں اَور پرْدہ نشِینون کا هرْگز نہِیں سِوَاي اِسْکي اپْني طَور پر باغونْکِي سَیر کو اَور حمّام مىں نہانے کي لِیي جاتِیاں هَیں خاوِنْد کو اَصْلًا و مُطْلقًا خاطِر مىن نہِیں لاتِیاں صاحِبِ خُلاصۃُ اَلتّوارِیخ لِکْھتا هَي کِه مَین نے بعْضِي رنْڈِیون کو دیکْھا

هَي كِه ايكْ خصم كو چهوڑا اَور وُنْهين دُوسْرا كر لِيا عرض اپْني مُدّتِ عُمْر
مين پنْدْرِه بِيس خصم تكْ كر لينا اُن سي دُور نهين قِصّه كوتاه اِس صُوبي
مين كثْرت هزارِه اَور افْغان كِي بهُت هَي ليكِن هزارِه مُغل اپْني تَئين اَولاد
چغتائي خان اِبْنِ جنْگيز خان كِي جانْتي هَين اَور غزْنين سي تا قنْدْهار تُومانِ
مَيدان سي تا حُدُودِ بلْخ محالِّ دُشْوار گُذار و جِبالِ پيچ دار مين رهْتي هَين
اكْثر مكان اُنْكي بادْشاهون كي عمل سي خارِج اَور حاكِمون كي اِحاطهٔ
حُكُومت سي باهر اَور افْغان اپْني تَئين بنِي اِسْرائِيل كِي اَولاد كهْتي هَين اِنْكي
جدِّ بُزُرْگ كا نام افْغان تها اُسْكي تِين بيٹي ايكْ كا نام ترِين دُوسْري كا
غرْغشْت تِسْري كا بِمين اِن تِين كِي اَولاد بكثْرت هُوئِي اَور هر ايكْ اپْني
جدّ و آبا كي نام سي مشْهُور هُوا اُلُوسِ ترِيني برِيچ ميانه خرسين اوڑمڑ كاسي
جمند شيراني خويشكِي داوُد زَئِي يُوسُف زَئِي خلِيل مهْمنْد اپْني سب كا
سِلْسِله ترين كو پهُنْچاتي هَين اَور سوراني جيلم ادرك زَئِي آفرِيدِي ختكِي كراني
كاكري عبدُالرّحماني عرماني تارن غرْغشْت كو اَور شيرْزاد خِضْر خيل علزي لودِي
لوهانِي سورِي شروانِي كهكورِي بِمين كو اَور قومين اُنْهين كِي اَولاد هَين الْعرض يِي
سب قومين ڈرِياني سِنْده سي كابُل تلكْ سَو كوس كي عرْصي مين اَور قنْدْهار
و مُلْتان كِي حدّون سي تا سَوَاد كِه حُدُودِ كافِرِسْتان و كاشْغر سي مِلا هُوا هَي

نِسن سَي کوس تلک بستي هَين اَور اشخاص اِنکي کوهسارِ دُشوار گُذار کي
اَزلي سي بادشاهِي اُمرا کي آگي سِر نہين جهکاتي بلکه کُچهه رُپي صُوبي دار
سي بطرِيق اِنعام اَور مُسافِرون سي گهوڑي اُونٹ پیچهي بطَور راهداري کي
ليتي هَين با وُجُود اِسکي کبهي کبهي مال و اسباب کاروان و غيرہ کا لُوٹ
بهي لاتي هَين اَور اَيسي وَيسي مُسافِرون کو پکڑکر غُلام بناتي هَين بلکه بعضي
اَوقات سنّج بهي ڈالتي هَين عرض اَور اقوام مين چور کمتر هوتي هَين اَور
افغان سب کي سب چور اَور مُٹهه مرد لُطف يِهه هَي کِه تمام شهرِ کابُل
اُنهين سي مُتعلِق هَي۔ اَور پيشاوَر سي نِسن راهين کابُل کو جاتي هَين ايک
راه بنگشت کِي پر دُور دراز سِواي اِسکي رستي بهي اَوبهت لشکر اُدهر سي
بهت رنج کهينچکر منزِلِ مقصُود کو پهنچتا هَي دُوسري کهرپي کِي مگر جلال
آباد پهنچکر شاه راه مِلتي هَي يِهه بهي درون کِي تنگي نشيب و فراز کِي
صُعوبت پاني کِي قِلت افغانون کِي لُٹس سي خالِي نہين تِسري راه عليِ
مسجِد و خيبر کِي چشمه جمرود سي دهکي تلک نِيلاب کي کِناري دري سي
اٹهاره کوس ليکن دره خيبر سي دو کوس تک بسبب نشيب و فراز کي
بدُشوار طَي هوتِي هَي پر به نِسبت اَور راهونکي سهل چُنانچه آمد و شُد
لشکرونکي اَور کاروانونکي اِسي راه سي هَي خُصوصًا دهکي سي تا بمله بتِيس

کوس تلک نہایت ہموار اور بہلي سي تا کابُل چالیس کوس بہي چندان
دشوار نہین ہرچند تیلی رستي مین پڑتي هَین پر مسافر بہت تصدیع نہین
کہنچتا قصه مختصر کابُل کي چار طرف گھاٹیان هَین بنابر اسکي فوج غنیم
کي ایکا ایکی آ نہین سکتي اور دفعتا مُلک مذکور کو قبضي مین لا نہین
سکتي اگرچه یہه صوبه چندان حاصل نہین رکھتا لیکن عقلمندون کي نزدیک
دروازه هند کا هَي اسي سبب سرکار والا سي وهان کي سپاه کي لیئي مبلغ
خطیر پہنچتي تهي کِه هر ایک سپاهي و سردار گذران اپني بخوبي کري اَور
کسي وجه سي تصدیع نکهینچي کیونکه بسبب اسکي ایران توران کي فوجین
مملکت مذکور پر آ سکتي تهین سُنا هَي کِه اگلي زماني مین کابُل جو ایک
بادشاه کي قبضي مین آگئي تهي تو پنجاب بہت آباد هوئي تهي اَور
هندوستان مأمون طول اس صوبي کا اٹک بنارس سي هندو کوه تلک ڈیڑه
سو کوس عرض قراباغ قندهار سي تا چغان سرا سو کوس شرق رو اسکي دریاي
سنده مغرب رخ غور شمالي اندراب و بدخشان و هندو کوه جنوبي فرمل و
اور گرداگرد پہاڑ زمین مسطح و همو[illegible]ت کم لیکن کھیتیان سب جاگہه
سرکارین آٹهه اور چهتیس تومان آمدني باره کڑوڑ پینسٹهه لاکهه اور آٹهه هزار
دام بالجمله لیکن ایک مدت سي کابُل و کشمیر مین شاه دُراني کا عمل هَي

اَور لاهَور مین سِکّهون کا چُنانْچه بِالْفِعْل کِه سنِ بارہ سَي بائِیس هِجْري هَین صُوبهٔ مذْکُور کا حاکِم رنْجِیت سِنْگه هَي اَور سنِ بارہ سَی اٹّهارہ هِجْري سي صُوبهٔ اکْبر آباد و شاهْجهان آباد مین بمُوجِب مرْضِيِ ظِلُّ اللّه شاہ عالم بادْشاہ صاحبانِ عالِیشان نی عمل کر لِیا سابِق اِس سي مهاراجا دَولت رام سِینْدهِیا بهادُر کا تها چُنانْچه جرْنیل لیک بهادُر دامَ اِقْبالُهٗ نی اُسْکي سرْدارانِ فَوج کِي لڑائِیان مارِین بلْکِه قلْعي بهي اُن سي چهین لِیي اَور اِسِي سن سي صُوبهٔ اُڑیسه بهِی مُوالِیانِ کمْپنِي بهادُر دامَ ظِلُّهم کي قبْضي مین آیا آگي اِسْکي رگْهو جِي بهونْسلی کا اُس مین عمل تها وهانْکا بنْد و بسْت کرنیل هاکت بهادُر نی کِیا قِصّه مُخْتصر وِلایَتِ هِنْدوسْتان ایک مُدّت سی طَوایِفُ المُلُوک هَي جِس شخْص کي جو مُلْک هاتْه لگا اُس پر اُسْني قبْضه کر لِیا بادْشاہ کا کِسِي نی پاس نکِیا هان ایک صاحِبانِ عالِیشان نی اِطاعت و خِدْمت ترْک نهین کِي چُنانْچه اب بهِی کِه سنِ بارہ سَي بائِیس هِجْري هَین اَور اکْبر شاہ اِبْنِ شاہ عالم بادْشاہ هَي فِي الْجُمْله اُسْکي بنْدگِي بجا لاتي هَین اَور اِطاعت سي هاتْه نهین اُٹّهاتي ●

٭ یہہ مثنوي اِنْتِخاب کِي گَیِي هَي کِتابِ سِحْرُ البَیَان مین سي ٭

٭ تعْرِیف سُخن کِي ٭

پِلا مُجْھ کو ساقِي شرابِ سُخن ٭ کِہ مفْتُوح هو جِس سي بابِ سُخن
سُخن کِي مُجھي فِکْر دِن رات هَی ٭ سُخن هِي تو هَي اَور کیا بات هَي
سُخن کي طلبْگار هَین عقْلمنْد ٭ سُخن سي هَی نامِ نِکویان بُلنْد
سُخن کِي کرین قدْر مرْدانِ کار ٭ سُخن نام اُن کا رکْھي بر قرار
سُخن سي وُهي شخْص رکْھتي هَین کام ٭ جِنْھین چاهِیي ساتْھ نیکي کي نام
سُخن سي سلف کِي بھلائِي رهي ٭ زبانِ قلم سي بڑائِي رهي
کُہان رُسْتم و گیو و افْراسیاب ٭ سُخن سي رهِي یاد یہہ نقْلِ خَواب
سُخن کا صِلہ یار دیتي رهي ٭ جَواهِر سدا مول لیتي رهي
سُخن کا سدا گرْم بازار هَي ٭ سُخن سنْج اُس کا خرِیدار هَي
رهي جب تلکک داستانِ سُخن ٭ اِلٰهي رهي قدْردانِ سُخن

٭ یہہ مثنوِي مُسمّي بہ تنْبِیہُ الْجُہّال اِنْتِخاب کِي گَیِي هَي کُلِّیاتِ مِیر تقِي مین سي ٭

صُحبتین جب نهین تو یہہ فنِ شریف „ کسب کرتي جنکی طبعین بهین لطیف „
تهي ممیز درمیان انصاف بها „ خار و خس سي کیا یہہ عرصہ صاف بها „
دخل اِس فن مین تها اجلاف کو „ کچهہ بتاتي تهی بهی سو اشراف کو „
بهي جو اُس ایام مین اُستادِ فن „ نا کسون سي وی نکرتي بهي سخن „
پهر حصول اُسي نه دنیا هي نه دین „ کوئي حاجت اُسي وابسته نهین „
گر چمار اِس کار خاني مین نه هو „ ٹوٹتي جوتي کو کهان لیکر پهرو „
چار و نا چار اُس کني جانا پڑي „ کوڑیان دي جوتي گٹهوانا پڑي „
حاجت اِس فرقي سي یان مطلق نهین „ جو نهو شاعر تو کچهہ نقصان نهین „
یہہ تو دنیا مین هي اِس فن کا کمال „ دین کا اِس فرقي کی پوچهو نه حال „
کذب هو جس جاي روشن بخش شمع „ ڈهانکي دینداري رکهو اور دل کو جمع „
جهوٹ آوي اِسقدر جب درمیان „ کو یقین ایمان کیسا دین کهان „
هم تلک تهي بهي وهي رسم قدیم „ یعني جنکي هوتي تهي ذهن سلیم „
پیار کرتي تهي اُنهین اُستادِ فن „ اُنکي هوتي رهبرِ راہِ سخن „
جلف وان زنهار پاتي تهي نه بار „ شاعري کاهیکو تهي اُنکا شعار „
نکته پردازي سي اجلافون کو کیا „ شعر سي ترازون ندافون کو کیا „
الغرض یارون ني دین قیدین اٹها „ جو کوئي آیا اُسي دي پاس جا „

ٹُک نه اِسْتِعداد سي کِي گُفتگو — کچهه نرکهي شاعِري کِي آرزو
چار سکهيان کهه کي دِين ناکس کي هاتهه — پهِر اُسي محفِلس مين لائي اپني ساتهه
آپ نتهي صدر مين وه دستِ چپ — کرني لاگي شاعِري سي حرف وگپ
بولي اُنکو آج کل سي هَي خِيال — ذهن اُنکا نيزي رکهتا هَي کمال
هو رهيگي کچهه اگر صحبت رهي — اَور همسي بهِي اُنهين اُلفت رهي
جب هُوا ثابِت وه اُنکا مستفيد — سب ني جانا اُسکو شاگِردِ رشيد
کِي اِشارت نا که وه کهولي دهن — آگي اُستادون کي هو گرمِ سخن
اُبهِي اِيما سي وه کچهه پڙهني لگا — صاحِبانِ فن کي منهه چڙهني لگا
نيم قد اُٹهه اُٹهه کي يي سُني لگي — جا و بيجا سِر کي تَن دهني لگي
وه سراپا جهل ناگهه وقتِ کار — همسي تمسي کرني لاگا اِعتِذار
سِر مين رکهه کر دعوي طبعِ لطيف — مِير و مِرزا کا هُوا آخر حرِيف
کَيسي کَيسي يون گئين طبعين به باد — آفرِينِ شاگِرد و رحمتِ اُستاد
جب تلک يان تهي تميزِ زشت و نيک — کاهي کو يون شِعر کهتا تها هر ايک
اهلِ فن کي رهتي تهي سکو تلاش — اُنکي هان کرتي تهي جاکر بود و باش
جو که خود سر رکهتي اُستادون سي عار — اُنکي تئين هرگز نهوتا اِعتِبار
زِندگي بلکه اُنهون پر شاق تهي — هاتهه گر لگ جاتي تهي شلاق تهي

حکایت

شائقِ فن تھا وزیرِ اِصفہان   ایک دِن آیا ہِلالی اُسکی یان
حاجبانِ در سی ہو آگاہ کار   کِی اِشارت تا اُسی دین گھر مین بار
عِزت و تعظیم کِی حد سی زِیاد   پاس لی مسند پہ بیٹھا شاد شاد
اُٹھی کھینچی اُسکی مِرزائی بہت   بیٹھی بیٹھی رات جب آئی بہت
شِعر کی تقریب لاکر درمیان   کرنی لاگا شاعری کا اِمتحان
شِعر خوانی کِی پڑھا سو تھا غلط   سُنتی ہی بھڑکا وہ شُعلی کی نمط
غُصی ہو بولا کِہ ہان فراش و چُوب   کھینچ لا میدان مین کِی شلاقِ خُوب
اِس قدر مارا کِہ بیدم ہو گیا   سُوج دست و پا ہر اِک تھم ہو گیا
کھینچ کر ڈلوا دِیا دربار مین   یہ خبر پہنچی جو ہر بازار مین
وارث اُسکی لیگئی آ رات کو   جب بخُود آیا تو پایا بات کو
یعنی دستورِ زمان دُشمن تھا   یا وہ کُچھ نا آشنای فن نہ تھا
غالبًا پایا غلط اشعار کو   خُوش نہ آیا اُس کرم کِردار کو
ورنہ شیوہ اُسکا ہی لُطف و کرم   جائِزی مین دیتی ہی دِینار و دِرم
مجھکو کیون شلاق کرتا اِپنی شب   کاہیکو بد نام ہوتا بی سبب
پس مجھی ہی تربیت اپنی ضرور   جاکی بیٹھون اِک سرامد کی حضُور

صُحبت اکثر رکھوں اُس اُستاد سي “ شايد اُسکي دولتِ اِرشاد سي “

پہنچي اِک رُتبي کو مبري قيل و قال “ هو مجھي اِس فنّ مين يک گونه کمال “

اُٹھ کي آيا مولوی جامِی کني “ مشق کِي يک چند اُس نامِی کني “

جب هُوا کُچھ شِعر کا رُتبه بُلند “ اَور مولانا لگي کرني پسند “

پھر گيا اِک دِن درِ دستُور پر “ حاجبِ درگاه ني کِي جا خبر “

کاَي اِمير اُس روز کا شلاق خوار “ آج در اُوپر هَي پھر خواهانِ بار “

کِي اِشارت سدِّ ره کوئي نهو “ قصد هَي برخورد کا تو آني دو “

سامني آيا نو کِي نيچي نظر “ دھوپ مين جلتا رها تو اِک پہر “

بعد از آن اِيماي اَبرو کِي که هان “ صحن هِي مين سي هُوا وُه مدح خوان “

پھر وهِين سي دي صِله رُخصت کيا “ اِک مُصاحِب ني جگر کرکر کها “

اگلي صُحبت کِي نهِی عِزت اِسقدر “ سو هُوئي شلاق حدّ سي بيشتر “

اَبکي اُسکو جايزه دي کر گِران “ تو ني فرمايا مُرخص وان سي وان “

مين نه سمجھا يهه که وُه کيا تها يهه کيا “ در جواب اُس برگُزيده ني کها “

اَيسي هِي هوتي هَين نصِيحت سلف “ دست هو تو اُنکتين کرئي تلف “

اِسقدر اُسکا تنبه تها ضرور “ تا کِه پهنچي يهه خبر نزديک و دُور “

جو سُني سو خُود سري سي باز آئي “ تربيت هونيکو اُستادونکي جائي “

ور نه کرتا پوچ گوئي هر دبنگ " رفته رفته شاعري هو جاتي ننگ "
تب جو میں شلاق کي یہه خام تها " اب جو آیا لائق انعام تها "
قصه کوته تهي ممیز درمیان " نیک هي کرم مرابل پر بهي یان "
بي تمیزي سی هي رائج ابتري " جسکو دیکهو خود نمائي خود سري "
بي نبان کا هي سلیقه بي زبان " اسپر هي هر ایک سحبان بیان "
بس قلم وقت زبان بازي نهین " چپ که دوران سخن ساري نهین "
کون حرف خوب کو کرتا هي گوش " بات کي فهمید کا هی کسکو هوش "
بي تمیزون سي بهرا هي سب جهان " هي دماغ حرف همکو بهي کهان "

یہه مثنوي انتخاب کي گئي هي کلیات مرزا محمد رفیع سودا مین سی

۱

مرزا فاخر مکین کي هجو مین

لوگ کہتي هین که ایک شخص نقل کرتا تها که مرزا فاخر مکین صاحب اپني تئین شیخ علي حزین کي برابر جانتي هین اور سب وضع انکي نشست و برخاست کي اختیار کي هي بلکه اپني تئین فضل و کمال مین ان سي بہتر جانتي هین اور انکي اکثر اشعار پر اصلاح کي هي چنانچه یہه مثنوي حسب حال مرزا صاحب کي هي

ایک نقل آئی هی مجهي اب یاد " ∴ سچ هو وه یا کسیکا هو ایجاد "

ایک ملّا بعهدِ شاهِ جهان " ∴ نه تو عالِم تها وُه نه هیچ مدان "

سن بین اُسکو کُچهه کچهه آتا تها " ∴ لڑکي مکتب مین وُه پڑهاتا تها "

بسکه تها وُه شعور سي معذور " ∴ لڑکي اُسي تهي خرم و مسرور "

اُس سي دهشت کو تهي نه دِل مین راه " ∴ صحنِ مکتب تها اُنکی بارِیگاه "

ایک جو اُن مین تها فهیم و ذکي " ∴ مصلحت اُنّي لڑکون سي یُون کي "

یارو هم کهیلي سو طرح کا کهیل " ∴ دیکهي هم نی سبهي وُه بیجا کهیل "

کهیل اب مین نیا نکالا هي " ∴ ساري کهیلون سي وُه نِرالا هي "

لڑکي بولی که بهائي جي فرماؤ " ∴ کیا هی وُه کهیل تم همین بهي بتاؤ "

کها اُن نی که بادشاه و وزیر " ∴ لڑکي جو بنتي هین صغیرو کبیر "

اُس مین چندان نو یارو لطف نهین " ∴ کهیل اُس سي یهه خوبتر هي کهین "

میانجي کو کِسي طرح بهلاؤ " ∴ مِلکي شاهِ جهان سب اُنکو بتاؤ "

هنسکي وُه بولي هوئي یهه کِس طرح " ∴ کها اُنّي که تم سنو اِس طرح "

صبح مکتب مین پڑهني جو آوي " ∴ منهه میانجي کا تک کي ره جاوي "

پوچهین جو کیا هي دیکهني کا سبب " ∴ کهي قدرت خدا کي دیکهون هون اب "

هو گئي شب مین آپ کي صورت " ∴ کچهه سي کچهه حق کي هي یهه کیا صنعت "

کیا کہوں مین کہ آج کیسی ہے " شکل شاہ جہاں کی جیسی ہی "

محوِ حیرت مین ہوں یہہ دیکھ کی غرق " سرِمو کچھ رہا نہ باہم فرق "

پر یہہ ہے شرط جاوی جو اُن پاس " کہی کھا کھا قسم بِلا وسواس "

تم نو سمجھو ہو اُنکی عقل و شعور " بیٹھیگی جو بناوگی بمرور "

مطلب اُنکی جو کچھ کہ ٹھہرائے " لڑکوں سی بات سب وہ سن آئی "

برہا اُسکو یہہ بنا یہاں تک " شکلِ شاہ جہاں ہوں مین بی شک "

نہ کہ ٹھہرا یہہ اُسکی دِل مین خیال " ہوگا شاہ جہاں کا جب کہ وِصال "

اُسکی ارکان نہ لاکی تابِ فراق " میری دِیدار کی ہو سب مشتاق "

آوینگی دیکھنی کو میری گھر " پس مری واسطی ہے یہہ بہتر "

کہ مین پیدا کروں وہ خصلت و خو " خلق شاہ جہاں سمجھ مجھکو "

کریں مجرا سلام اور تسلیم " بکروں مین فرشتی کی تعظیم "

عرض آفاق مین جسی ہو عقل " سمجھی اِنکی مطابق اب یہہ نقل "

بنی یہہ شیخ اپنی یوں بہ گماں " جیسی ملّا بنا تھا شاہ جہاں "

شیخ کی سی نہ بخت ہین نہ کمال " شیخ ہونا انہین ہے امرِ محال "

بعضي خطون کي نقلين نويسکهون کي فايدي کي واسطي

دوستون کي نوازش فرماني والي سلامت

شوق ملاقات کا ايسا نہين هي جو لکهني کي قابل هو خدا کي درگاه مين رات دن دعا مانگا کرتا هون که کوئي ايسا سبب هو جس سي جلدي خير و خوبي کي ساتهه ديدار آپ کا ميسر آئی جنابعالي سي توقع يون هي که هميشه ملاقات کي حاصل هوني تلک اس دوستدار کو خط لکها کرين اور جو کچهه کام خدمت اس ملک مين هو بي تکلف تحرير فرماوين که مين اپني سعادت جانکر اسکو بجا لاون

حضرت سلامت

بہسون برسون گذر گئي که آپ ني کوئي خط مجهي نہين لکها اس ليي مين حيران تها که اتني نامہرباني کا سبب کيا هي آخر لوگون کي زباني معلوم هوا که بعضي دشمنون ني کچهه افترا لگاکر آپ کی مزاج کو پهيرا هي خدا شاهد هي که مين ني کبهي ايسي بات نہين کہي هي تعجب هي که آپ ني ايسي جهوتهه بات کو باور کر ليا اور اس قديم دوست کو دشمن تصور کيا اميد وار هون که

آپ هِي اِس بات کا اِنْصاف کِیجِئي اَور دُشْمنون کِي باتون پر دوسْتون سي آزُرْده نهوجِئي

جُداوَنْدِ نِعْمت سلامت

کَئِي هفتي هُوئی کِه چار هزار رُپِي اِس پرگني کي محْصُول کِي بابت شَیخ اِمام بخْش جمعْدار کي معْرِفت حُضُورِ پُر نُور مين بهیجي هَین اَور اَبْتک رِسید اُسْکِي حُضُورِ فَیض گنْجُور سي اِس فِدْوِي کو نهین پهُنْچِي اِس لِئي کمال تشْوِیش لاحِق حال هَي اُمّید کِه جلْدِي سی دو کلِمي مبْلغِ مذْکُور کِي رِسید مین اِرْقام فرْمائِي کِه اِس خاکْسار کِي خاطِر جمْع هو

میري مِهرْبان خُدا تُمْکو سلامت رکْهي

مُدّت کِي بعْد تُمْهارا خطّ پهُنْچا اَور اُسْکِي پڑهْني سي بڑِي خُوشِي حاصِل هُوئِي شَیخ اِمام بخْش کِي تقْصِیر مُعاف کرْني کي لِئِي جو کُچْه کِه تُمْني لِکْها تها معْلُوم هُوا اگرْچه شَیخ مذْکُور واجِبُ الْقتْل هَي اَور خِیانتین اُسْکِي بَیان سي باهر بهُت سا رُپَیا پرگنون کِي آمْدنِي مین سي تصرُّف کِیا هَي پر از بسْکِه تُمْهارِي خاطِرِ عزِیز تهِي تقْصِیر اُسْکِي مُعاف کرْني مین آئِي

غریب نواز سلامت

کل بسبب بارش کي مین حضورِ عالي مین پہنچ نہ سکا اور آج مجھي کچھ ضرور کام در پیش هي اور کل بهی فرصت نہ هوگي کیون کہ مجھي کسی دوست کی یہان جانا هي اُمید وار هون کہ یہہ دو دن مجھی معاف رکھیگا انشاءَ اللہ تعالي پرسون خواہ مخواہ حاضر هونگا

زیادہ حدِ ادب

بندہ پرور سلامت

آپ کا عنایت نامہ مصحوب محمد خان کي پہنچا جو کچھ خانِ مذکور کي سپارش مین ارقام هوا تهي سو مفصل اِس حقیر کو معلوم هوا فی الواقع خانصاحب موصوف نہایت مردِ دانا اور صاحبِ کمال هین فدوي اِنکي ملاقات سي کمال محظوظ هوا اِس شہر مین کسي شخص سي فدوي کو اِتني اُنس و محبت نہین هي جتنی اِن دو تین هفتي کي عرصي مین اِن سي هوئي هي اکثر هماري اِنکي چرچا علمِ ریاضي کا رهتا هي اور هر روز باهم تیر اندازي کي مشق کیا کرتي هین انشاءَ اللہ تعالي یہہ خاکسار اپني مقدور بهر اِنکي مقدمي کرني کا جان و دل سي اِنکي خدمت کریگا

بنده نوار سلامت

حقیر تراب بیگ کورنشن بجا لاکر گذارش کرتا هَي کِه اِن دِنون اِس شهر مین ایک بڑا سا باغ جِس مین طرح طرح کي پهول جَيسي گلاب یاسمن نرگس گبندا چنپا شب بو سلا اَور بهانت بهانت کی میوی جَیسي سب ناشپاتي بِہي انار انگور شفتالو پهولتي اَور پهلتي هين بِکاؤ هَی اگر آپ کو خریدنا اسکا منظور هو تو لِکهه بهیجِئي کِه فِدوي اِسکي مالِک سي قِیمت اُسکي فیصل کرکر حضورِ عالي مین اِطّلاع کري

حضرتِ خداوندِ نعمت مدّ ظلّه

آپ کي شقّي بي شرفِ وصول ارزانی فرمایا اَور اِس فِدوي کو سرفراز کِیا ایک پخته حَویلي جو دریا کي کِناري پر بنانی کي لِیئي حکم هوا هَی سو بندهٔ درگاه نی نوازِش نامهٔ عالي کی پهنچتي هي راج مزدور بڑهئي لُهار سنگتراش اَور چونا سرخي اینٹ پتهر و غیره لوازِم و ضروریات کي لانی اَور تیّار کرنی کي واسطي جهاں تهاں لوگ مقرّر کِیئي اِنشاءَ اللّه تعالی تهوڑی دِنون مین حَویلي مذکور بن کر تیّار هوگي زیاده حدِّ ادب

CORRECTIONS.

صفحه	سطر	غلط	صحیح
٥	١	مَقرّر	مُقرّر
٧	۴	مص	فَیض
٩	٢	اُنْکي	اُنْکي
١٠	٥	اِزْدِحام	اِزْدِحام
١٦	٣	ڈبو	ڈُبو
[illegible]	٣	اِتّغاق	اِتّفاق
١٩	١٦	اس	اُس
٢١	٦	هُتُود	هُنُود
٣١	٢٣	نسبب	بسبب
٣٨	١٠	چنْگ	جنْگ
۴٠	٨	بکن	لیکن
۴٠	١٠	چهپر	چهپّر
۴۴	٩	چنْیا	چنْپا
۴۴	١٣	حنْگ	جنْگ
۴۴	١۴	نِرِیه	برِینه

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۴۴	١٦	اُسْکي	اِسْکي
٥١	۴	شامل	شامِل
٥٢	٣	اس	اِس
٦٠	١	عُلُوم	عُلُومِ
٨٧	١٠	کي	کِي
١١٩	٢	هَي	هُوا
١٣٥	٢	علاقي	علاقيِسي
١٣٧	١	مِتَوَجّه	مُتَوَجِّه
١٥٠	١١	بڑهایا	بڑّهایا
١٥٦	١٠	تارِي	تاري
١٥٧	٧	پِکْتا	یِکْتا هَي
١٥٨	١٦	باین	بائِن
١٥٩	۴	پُوحا	پُوجا
١٦٩	١	پاني	پانِي
١٧٠	١٦	بهتا	بهْتا

ADVERTISEMENT.

IN the description of India which occupies a considerable portion of these selections, a few names of places have, on the authority of the خلاصة التواريخ been written differently from what they are in the آرایش محفل: and, such uncertainty exists with respect to the reading of some names of places and a few other provincial words, which have occurred in the Arabic characters without points only, that they are necessarily retained, as found, void of the orthographical marks to define the exact pronunciation of them. But, the like uncertainty with respect to the orthography of many proper names must continue to exist in all local descriptions of India, till through the well directed attention of individuals or care of Government, the correct reading of them is ascertained, and is denoted in characters which, like the Nagari for instance, admit not of ambiguity The indulgence of the reader is appealed to, to correct and to excuse the following errors or failures in the impression.

सफ़्ह़:	सत्र	ग़लत़	सह़ीह़	सफ़्ह़:	सत्र	ग़लत़	सह़ीह़
४	५	ऐशा	ऐशा	२६	३	हुए	हूए
६	१	न	ने	३३	२	जा	जो
१६	८	नही	नहीं	३८	८	ज़ुंदा	जुदा
१६	९	कर	जान्कर	४३	१३	हंसंगे	हंसेंगे
१९	१६	तीका	टीका	४३	१८	कहीं	कहीं
२२	४	कर	कर मुझे	४४	१५	मं	में

MUNTAKHABĀT-I-HINDĪ,

OR

SELECTIONS IN HINDUSTANI,

WITH A

VERBAL TRANSLATION AND GRAMMATICAL ANALYSIS
OF SOME PART,

FOR THE

USE OF STUDENTS OF THAT LANGUAGE.

BY JOHN SHAKESPEAR,

ORIENTAL PROFESSOR AT THE HONOURABLE EAST-INDIA COMPANY'S
MILITARY SEMINARY.

VOL. II.

LONDON:
PRINTED FOR THE AUTHOR,
By Cox and Baylis, 75, Great Queen-Street, Lincoln's-Inn-Fields,
And sold by BLACK, KINGSBURY, PARBURY, and ALLEN, Booksellers to
the Honourable East-India Company, Leadenhall Street.

1818.